

Forfatter: Holberg, Ludvig

Titel: Værker i tolv bind 1: Natur- og folkeret

Citation: Holberg, Ludvig: "Værker i tolv bind 1: Natur- og folkeret", i Holberg, Ludvig: *Værker i tolv bind 1: Natur- og folkeret*, udg. af F. J. Billeskov Jansen ; Volmer Rosenkilde , Rosenkilde og Bagger, 1969-1971, s. 1. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/text/adl-texts-holberg01val-shoot-idm140427228765152.pdf> (tilgået 02. august 2024)

Anvendt udgave: Værker i tolv bind 1: Natur- og folkeret

Ophavsret: Udgiver har den fulde ophavsret.

Dog kan værket gengives i det omfang som det følger af ophavsretsretlige undtagelser om citat, kopiering til privat brug mv. Desuden kan der ske kopiering til undervisningsbrug mv. i det omfang som det følger af aftaler indgået med Copydan og tilsvarende institutioner.

Nogle af værkerne i Arkiv for Dansk Litteratur er dog helt fri af ophavsret (public domain), og så kan du bruge værket frit.

Du kan finde hvilke værker fra Arkiv for Dansk Litteratur som er frie i [denne liste](#). Har du spørgsmål til benyttelsen af et værk, kan du kontakte udgiver: [Det Danske Sprog- og Litteraturselskab](#)

LUDVIG HOLBERG

VÆRKER I TOLV BIND

Digteren · Historikeren · Juristen · Vismanden

UDGIVET MED INDLEDNINGER OG KOMMENTARER AF
F. J. BILLESKOV JANSEN
Billedredaktion og Billedtekst ved
F. J. Billeskov Jansen og Volmer Rosenkilde

I

Rosenkilde og Bagger 1969

4

TRYKT I DET BERLINGSKE BOGTRYKKERI
Teksten er sat med Genzsch

Fotografi, hvor andet ikke er anført:
FINN JACOBSEN og VOLMER ROSENKILDE

Smudsomslag og Tilrettelægning af Billedsider:
PREBEN DAHLSTRØM

Farvediapositiv til Frontispice er velvilligt udlaant af
POLITIKENS FORLAG A/S

Klicheer: ROMANUS-KLICHEER

© ROSENKILDE OG BAGGER 1969

Printed in Denmark

Sidste Bind vil indeholde en fuldstændig
Billed- og Indholdsfortegnelse for hele Værket

5

Fortale

Naar Læserne ikke vil lade en Forfatter i Ro, saa lever han - selv om han er død for mere end to Hundrede Aar siden. Det er de levende Gamles Lod, at hver Generation kræver deres Tilstedeværelse, og de klassiske Bøger maa derfor trykkes op, fuldstændigt eller i det Udvalg, som en ny Tid mener at have Brug for. Holbergs Samlede Skrifter, der blev udgivet i 17 meget store Bind 1913-63, vilde i nærværende Format fylde ca. 60 Bind. Af dette vældige Livsværk har jeg nu forsøgt at udtage de i Dag interessanteste og mest nærende Dele. *Værker i tolv Bind* indeholder derfor baade de Skrifter af Holberg, som gennem et Par Aarhundreder har bidt sig fast i Erindringen, og adskillige Stykker, som de fleste Læsere ikke har hørt om før. Der er en Plan for Udvalget og for hvert enkelt Bind, som kortelig kan fremstilles saaledes.

Første Bind kan vi kalde Forberedelsernes Bind. Her ser Holberg tilbage paa sin Fødeby, *Bergen*, og beskriver desuden *Danskere og Nordmænd*. Som en Nøgle til Holbergs Forstaaelse af hvad et Menneske og et Samfund er, læser vi hans mærkeligt ungdomsfriske Bog om *Natur- og Folkeretten*. Som al god Jura har

ogsaa Holbergs indholdsrige Haandbog Forbindelse med alle Livsforhold.

Andet Bind tegner Digterens Gennembrud. Det myldrer med komiske Indfald og Figurer i *Peder Paars*. Foruden de motivrige *Skæmtedigte* møder vi Holbergs muntre Forsvar for Kvinders Ret til højere Uddannelse.

Tredie til syvende Bind indeholder Holbergs samtlige *Komedier*. Vi følger ham i de klassiske Skuespil, der atter og atter opføres, men vi gaar ogsaa paa Opdagelse i dem, der sjældent eller aldrig ser Scenens Lys. Alle Holbergs 6 *Komedier* kan læses, for der er Glimt af Vid og Aand ogsaa i dem, der mangler dramatisk Ynde og Styrke.

Ottende Bind viser os først Holberg som en Skribent, der greb Pennen naar f. Eks. praktiske *Problemer* i Samtiden trængte sig paa. Dernæst som en *Historiker* der ogsaa har tænkt over, hvorfor og hvordan man skriver Historie. Og endelig som en temperamentsfuld og erfaren akademisk *Taler*.

Niende Bind bringer os Digteren tilbage. I den fantastiske Roman om *Niels Klim* berejser vi en Verden i Jordens Indre, og i Holbergs *Moralske Fabler* aabner sig undertiden grumme Perspektiver for Tanken.

Tiende Bind indledes med nogle af de kaade eller skarpe *Epigrammer*, som Holberg skrev paa Latin, og som her forelægges i moderne dansk Gendigtning. Derefter kommer et Udvalg af *Moralske Tanker*, hvor hvert Kapitel er skrevet over et Epigram. Det er Holbergs mest omhyggeligt udarbejdede Prosabog: hans Sætninger bliver til Sentenser og hans Idéer til brodede Paradokser. Med dette Skrift begynder det danske Essay.

Elleve Bind samler i broget Flok Holbergs kendteste og klogeste *Epistler*. I tvangfri Stil kauserer Forfatteren om Mennesker han har mødt og Bøger han har læst. Han fortæller en Del om sine daglige Vaner, sin Smag i smaat og stort. Men han gør ogsaa Læseren delagtig i sine pinefulde religiøse Overvejelser: hvordan kan en almægtig Gud være uden Skyld i det onde og ulykkelige der sker i Verden?

Tolvte Bind fører os tilbage til Udgangspunktet. I tre aabenhjertige *Levnedsbreve* fortæller Holberg sine Erindringer om de tidlige Aar i Bergen, Studie- og Rejseaarene i København og Udlandet, om sin Karriere paa Universitetet og i Litteraturen. Suppleret med Epistel 447, fra de seneste Aar, danner denne Selvbiografi en løbende Kommentar til Holbergs Liv og Forfatterskab, som et Udvalg af *Breve* og andre personlige Dokumenter yderligere kaster Lys over.

F. J. Billeskov Jansen.

7

INDHOLDSFORTEGNELSE

- Tidstavle8
- Af Den berømmelige Norske Handels-Stad Bergens Beskrivelse13
- Noter24
- Af Dannemarks og Norges Beskrivelse ...28
- Noter39
- Naturens og Folke-Rettens Kundskab41
- Register hertil372
- Fortegnelse over Indskud380
- Noter383
- Til Vejledning i Udgavens Noteapparat ...424
- Billedfortegnelse425

8

Tidstavle

1684 Dec. 3. fødtes Ludvig Holberg i Bergen.

1686 Marts 29. døde L. H.'s Fader, Oberstløjtnant Christian Nielsen Holberg o. 65 Aar gammel.

1694 kom L. H. i Bergens Katedralskole.

1695 Efteraar døde L. H.'s Moder under en Epidemi.

1695-1698 (?) var L.H. hos sin Moders Fætter, Sognepræst Otto Munthe i Fron (i Gudbrandsdalen).

1698 (?) -1702 var L. H. hos sin Morbroder, Købmand Peder Lem i Bergen.

1702 Maj 19. brændte Bergen.

1702 Juli immatrikuleredes L. H. ved Københavns Universitet.

1702 Efteraar kom L. H. tilbage til Bergen og blev snart efter Huslærer hos Provst Weinwich i Voss.

1703 Efteraar kom L. H. til København.

1704 Marts 10. tog L. H. Examen philosophicum (Metafysik, Etik, m. m.).

1704 April tog L. H. Examen theologicum.

1704 Efteraar var L. H. Huslærer hos Vicebiskop Niels Smed i Bergen.

1704-05 rejste L. H. omtrent et Aar til Holland.

1705 o. Okt. 1. kom L. H. til Kristianssand.

1706 April rejste L. H. til England (London, Oxford).

1708 Sommer kom L. H. tilbage til København.

1708 Okt. rejste L. H. til Dresden og Leipzig som Mentor for Professor Poul Windings Søn.

1709 Jan. (?) kom L. H. tilbage til København. Huslærer for Admiral Gieddes Sønner.

1709 Aug. 11.-

1714 Febr. 11. var L. H. Alumne paa Borchs Kollegium.

1711 udkom L. H.'s første Bog, *Introduction til de fornemste Europæiske Rigers Historier*.

1713 udkom *Ludwig Holbergs Anhang til hans historiske Introduction*.

1714 Jan. 29. fik L. H. Kongens Løfte om Professorat.

9

1714 Foraar rejste L. H. over Holland til Paris.

1715 Aug. sejlede L. H. ad Floder til Marseille, videre over Genua til Rom.

1716 Febr. gik L. H. gennem Italien, over Alperne og gennem Frankrig til Paris.

1716 Foraar rejste L. H. over Amsterdam og Hamburg til København.

1716 udkom *Introduction til Naturens og Folke-Rettens Kundskab* (se Bind I).

1717 Dec. udnævntes L. H. til Professor i Metafysik og Logik.

1719 udsendte L. H. to polemiske fingerede Disputatser mod Historikeren og Juristen Andreas Hojer.

1719-20 udkom Peder Paars (se Bind II).

1720 Maj blev L. H. Professor eloquentiæ, d.v.s. i latinsk Litteratur.

1722 udkom *4re Skiemte-Digte samt Zille Hans Dotters Forsvars-Skrift for Qvinde-Kiønnet* (se Bind II).

1722 Sept. 23. aabnede Teatret i Lille Grønnegade.

1723-25 udkom *Comædier I-V* (se Bind III-VI).

1725 Sommer rejste L. H. over Hamburg og Amsterdam til Paris.

1726 Febr. rejste L. H. fra Paris over Amsterdam og Hamburg hjem.

1726 Efteraar udkom *Metamorphosis eller Forvandlinger*.

1727 Febr. 25. standsede Teatret i Lille Grønnegade.

1728 udkom *Epistola ad virum perillustrem*, som er 1. Del af L. H.'s Erindringer (se Bind XII).

1728 udkom to *Samtaler*, om Det ostindiske Kompagni og om Københavns Indførselsprivilegier (se Bind VIII).

1728 Okt. 20.-22. Københavns Brand.

1729 udkom *Dannemarks og Norges Beskrivelse* (se Bind I).

1730 blev L. H. Professor i Historie.

1731 udkom *Den danske Skueplads I-V* (se Bind III-VI).

1732-35 udkom *Dannemarks Riges Historie* (se Bind VIII).

1735-36 var L. H. Universitetets Rektor og holdt 31. Maj 1736 Afskedstale (se Bind VIII).

1737 udkom *Opuscula latina*, hvori 1. og 2. Del af L. H.'s Erindringer (se Bind XII) samt latinske Epigrammer (se Bind X).

1737 blev L. H. Universitetets Kvæstor, d.v.s. Regnskabsfører, og var derfor fritaget for Forelæsninger.

1737 April udkom *Bergens Beskrivelse* (se Bind I).

1738 Juni udkom *Almindelig Kirke-Historie* (se Bind VIII).

1739 Marts udkom *Heltes sammenlignede Historier*.

1740 April 13. købte L. H. Brorup ved Slagelse.

10

1741 Foraar udkom *Niels Klims underjordiske Rejse* (se Bind IX).

1742 Marts udkom *Jødiske Historie* (se Bind VIII).

1743 udkom et nyt Bind *Opuscula latina* med 3. Del af L. H.'s Erindringer (se Bind XII) og nye Epigrammer (se Bind X).

1744 Jan. udkom *Moralske Tanker* (se Bind X).

1745 Febr. udkom *Heltinders sammenlignede Historier*.

1745 Maj 18. købte L. H. Tersløsegaard ved Sorø.

1746 udkom *Betænkning over den nu regierende Qvæg- Syge* (se Bind VIII).

1746 Dec. udkom L. H.'s Oversættelse af *Herodians Historie*, med en Forberedelse Om Aarsagen til Roms umaadelige Tilvæxt (se Bind VIII).

1748-50 udkom *Epistler I-IV* (se Bind XI).

1751 April frasagde L. H. sig Kvæstorbestillingen.

1751 Jan. udkom *Moralske Fabler* (se Bind IX).

1753-54 udkom *Den danske Skueplads VI-VII* (se Bind VII).

1754 Jan. 28. døde Ludvig Holberg i København.

1754 Sept. udkom *Epistler V* (se Bind XI).

1754 Dec. nedsattes L. H.'s Kiste i Klosterkirken i Sorø.

Indledning til Bergens Beskrivelse

Norge og Danmark mødes paa mangfoldig Maade i Ludvig Holbergs Liv og Forfatterskab. Holberg fødtes 1684 i Bergen, som han forlod 1702 for at blive immatrikuleret ved Københavns Universitet. Allerede samme Efteraar vendte han dog tilbage til Bergen og var en Tid Huslærer hos en Præst i Voss nordøst for Bergen. 1704 drog han paa Rejse til Holland og saa aldrig sin Fødeby mere. Vinteren 1705-06 tilbragte han i Kristianssand; derefter rejste han til England 1706-08, og fra den Tid var hans Hjemby København, hvorfra han foretog Rejser ud i Europa.

Men mere end tredive Aar efter Afskeden med Bergen fik Holberg i Hænde et Manuskript paa over Tusinde Sider, en Beskrivelse af Bergen. Denne var forfattet af en afdød Konrektor - d.v.s. Vicerektor - ved Latinskolen i Bergen Edvard Edwardsen (1630-95). Holberg har, øjensynlig med Glæde, paataget sig at bearbejde og udgive den gamle Lærers flittige Arbejde om deres fælles Fødeby. Holberg forenkler Stilen, og han forkorter Fremstillingen, hvor der i for høj Grad er Ophobninger af Detaljer. Han faar af Bergens Borgmester, Claus Fasting (1674-1739), mange Oplysninger om Ændringer i Byens Tilstand. Endelig forfatter Holberg nogle faa Kapitler, hvor han mellem historiske og topografiske Oplysninger indlægger egne Minder om Byen og dens Indvaanere. Bergens Beskrivelse udkom 1737, og naar vi nu indleder Holbergs Skrifter med nogle Erindringsstykker herfra, saa ser vi med den halvhundredaarige Forfatter tilbage paa den By, hvor han 12 havde levet sin Barndom og første Ungdom. - Holbergs Selvbiografi, i nærværende Udgaves Bind XII, beretter om Familien og dens Tilværelse i og omkring Bergen.

Tekstgrundlag. Originaludgavens Første Parts Cap. VII og Cap. VIII (med Udeladelser); i Tekstredaktion efter Ludvig Holberg: Samlede Skrifter udgivne af Carl S. Petersen, Bind IX, 1928, S.373 ff. Jf. Bind XVIII, 1963, Tekstkritisk Tillæg S. 165.

Litteratur. Maria Stub Irgens: Ludvig Holberg i »Bergens Beskrivelse«. En litteraturhistorisk Studie. (Kristiania 1906). - Francis Bull: Holberg som historiker (Kristiania 1913), S. 103-05. - Th. A. Muller: Den unge Ludvig Holberg (1943), S. 9 ff.

13

Af Den berømmelige Norske Handels-Stad Bergens Beskrivelse

Om Bergens Herlighed og Fordeel for andre Danske og Norske Stæder, item om dens Uleyligheder.

Naar man betragter Bergens Situation, saa kand man sige, at den er ikke mindre fornøvelig, end beqvem; thi den ligger omkring en dyb Bugt udi Form af en halv Circul eller rettere en Hæste-Skoe, saa at, saa snart man kommer ind paa samme Bugt, seer man den heele Stad med dens Fæstninger paa begge Sider at stille sig for Øyene. Bugten er undertiiden saa fuld af Skibe og Baader, saa at man med Møye kand komme der igiennem, og erindrer jeg mig ikke at have seet saadan Vrimmel af Fartøyer udi nogen Havn, uden i Rotterdam, endskiønt Skibenes Tal meget har formindsket sig siden min Barndom. Og haver jeg tilforn viiset, at i Henseende til de Sæe-Boder, som ere udlagde ved Huusene paa Bol-Verke, de største og dybeststikkende Skibe kand lægge sig ligesom for hver Kiøbmands Stue-Dør. Den store og behagelige Vrimmel af Fartøyer, som findes paa Vaagen, foraarsages saa vel af Stadens egne og fremmede Skibe, som af en stor Mængde Baade,

der ideligen ligge og forvente paa Fragt; thi det er her fast ligesom udi Venedig, at de fleeste Visiter saa vel af Mand-Folk, som Qvinder, gøres til Baads, saasom man meget hastigere over Vandet kand komme fra den eene Side af Byen til den anden; og bekymrer man sig ikke om videre, end, naar man har klædet og pyntet sig, at gaae ned paa Broen fra sit Huus, og raabe: Fløtt. Thi saa snart det er 14 skeed, seer man de Bergenske Gondoliers eller Fløtmænd at kaproe med hinanden for at komme først, og nyder den, der ligger nærmest ved Haanden eller stærkest kand roe, Fragten, som gemeenligen er 2. Skilling. De som intet Ærende have paa den anden Side eller langt ind udi Byen, gaae til Fods, og det heel beqvemmeligen, saasom den heele Strand-Gade er belagt med store flade Steene, saa at man ogsaa udi vaadt og fugtigt Veyer kand gaae tørskoed, hvilket jeg udi faae Stæder har fundet. Man er ey heller bange for at blive overstænked, saasom der holdes kun gandske faa Carosser og ingen Arbeyds-Vogne med Hiul; thi Arbeyds- og Brygger-Vogne, som i sig selv ere kun faa, have Sledder i Steden for Hiul, og det meste Fløtte-Gods bortføres fra et Sted til et andet ved Bærere eller Dragere, saa at det er med dislige Folk Staden er opfyldt, og de fleeste Sager blive bortførte, som ey føres til Baads.

Intet kand være meere behageligt, end at see sig udi nogle Minuter ligesom bragt fra et Land til et andet; thi, saa snart man kommer fra Staden til Contoret, finder man andre Folk, andre Sæder, og hører et andet Sprog, hvilket skal viises udi den anden Part, hvor der handles om den saa kaldne Brygge.

Omendskiønt Staden ligger omringed af høye Bierge, er dog alt det yderste deraf, som ligger omkring Vaagen, paa en gandske slet Plan, men, naar man vil videre op i Staden, maa man op ad Bakken; saa at den halve Deel af Stadens Almændinger er temmeligen bradte. Disse Almændinger, hvorved Staden er deelt udi mange Parter og Qvarterer, ere anlagde for at standse Ildens Magt. Deres rette og ordentlige Indrettelse kand henføres til det Aar 1582. da Hans Lindenov var Lehns-Herre paa Bergen-Huus, hvilket sees af hans Anordning, dat. Bergen den 28. Augusti samme Aar. Derudi tales om 6. Almændinger, item hvor viide og breede de skal være. De tiene ellers Ungdommen om Vinteren til Divertissement, naar de ere belagde med Iis og Snee, og seer man da Børn og halvvoxne Dreng, ja undertiiden gamle Karle, een Deel udi Sledder, 15 een Deel paa deres Fødder med Kieppe imellem Beenene at glide sig ned, og det med saadan Fart, at man maae forundre sig derover. Fiske-Torved er meget levende i Henseende til den store Vrimmel af Folk, som der findes, eftersom Fiskerne med deres Fiske-Baade lægge dertil; og er den idelige Skrigen og Raaben, som der høres, saa stor, at den eene ikke kand høre, hvad den anden siger.

Bergen haver saa stor Forraad paa fersk Vand, og saa herlige Spring-Kilder, som nogensteds er at finde. De samme have deres Oprindelse af høye og hosliggende Klipper, og ved Gange og Aarer igiennem Jorden til visse Steder fremtrænge, een Deel nedflyder ogsaa udaf Klipperne. Og holdes af nogle saadan Klippe-Vand for det beste, hvorvel andre meene, at hvad som ved lange Gange flyder igiennem Jorden, bliver meere reent og rensed fra jordiske Partikler, som det udi Farten efterlader sig. De fornemste Kilder ere den udi Fine-Gaarden, Ramskilden oven for Kaars-Kirken, den som er strax ved Dom-Kirke-Risten, Kongs-Kilden ved Lunggaards Vandet og Piineskaaret. Ved den sidste er dette merkeligt, at Vandet opspringer af det haarde Bierg, og samler sig udi et lidet Skaar af Bierget, hvilket er ikke større og Vandet ikke meere, end det kand paa en Gang udøses med en maadelig Skaal; Men det er ikke saa snart udtømmet, at det jo strax er fuldt igien. Og er dette Aarsagen, at det har faaet Navn af Piineskaaret.

Hvad Regn-Vand angaaer, da haver man deraf fast for meget; thi saasom Staden er indsluttet af høye Bierge, der indslutte Skyer meer end paa andre Steder, saa at de ikke saa hastig kand dissiperes igien, saa varer Regnen der undertiiden halve ja heele Maaneder. Heraf kommer det, at man paa visse Steder kalder Regnen Bergens Dugg, og at man haver faaet et Ord-Sprog, nemlig: hvis det regner ikke andetsteds, saa regner det i Bergen. Den stedsvarende Vædske og Fugtighed, som denne Stad er underkasted, foraarsager adskillige Svagheder, som Flodd, Skiørbug, Slag og Epilepsie, og veed jeg ikke nogensteds at have 16 fundet saa mange laborere af den sidste Svaghed, og i saadan Grad, som i Bergen, ey heller at have seet mange saa ilde tilreedeede udaf Flaad. Dog er det troeligt, at Føden contribuierer meget dertil, helst til den Spedalskhed, som en og anden bliver befænged med, hvilken synes ikke at være andet, end Skiørbug og Flodd, som haver taget Overhaand, og helst findes hos Fiskere, og derfor af mange holdes for ingen ret Spedalskhed at være. De samme grunde deres Meening derpaa, at den Nordiske Spedalskhed er noget, som ikke paa een gang paakommer, men fødes og tiltager af fordervede Vædsker indtil den kommer til sin Moedhed. Iligemaade at den ikke er saa smitsom, som i de varme Lande; Men det er troeligt, at, hvis Luften var ligesaa varm udi Norden, som udi de Orientalske Lande, vilde Sygdommen være ligesaa smitsom, som i de varme Lande, og hvad man end kand sige om den Smitsomhed eller ey, saa drister dog sig ingen til at have Omgjengelse med disse Spedalske, saa at de derfor maa udi det store Hospital have deres Værelser for dem selv. Hvad som videre bestyrker mig udi de Tanker, at denne Sygdom er en ret Spedalskhed, er dette, nemlig at den findes af tvende Arter, som Sygdommen beskrives af, saaledes at nogle ere blaa og fulde af Bylder, andre hviide. Disse Spedalske forarbeyde adskillige Trækar, som andre Folk uden Skye kiøbe af dem og bruge. Herved er ellers at merke, at denne Svaghed ikke regierer meer udi Bergens Stift, end paa andre Søe-Stæder udi Norge. Men som det store Hospital er udi Bergen, saa findes udi samme Stad fleere Spedalske, end udi nogen anden Stad i Norge.

Omendskiønt Bergen ligger paa 61. Grad, er dog Luften der temmeligen temperered, saa at det fast er liden Forskiæl der imellem og Dannemarks Luft, uden at der een og anden gang usædvanligt Veyer kand

indfalde, saasom udi det Aar 1563. da der udi May Maaned faldt ligesaa meget Snee, som det kunde have været om Vinteren. Det samme hendte end sildere paa Aaret 1565. Udi det Aar 1618. in Septembri begyndte det at fryse og snee saa stærkt, at 17 levende Orme og Madiker fulde ned af Luften. 1626. udi Julio nedfaldt Havl, enhver saa stor som en Nødd. At Pesten saa tidt har grasseret i Bergen er ikke at tilskrive Stadens Luft, men den Commerce man haver med fremmede Stæder, hvorfra Pesten er bleven ført, saasom udi de Aaringer 1550. og 1565. da den blev bragt fra Dantzic, og varede den sidste indtil 1567. Derforuden findes at have været Pest i Bergen udi de Aar 1600. 1618. 1629. og 1637. Saa behagelig som Bergens Situation er i sig selv, saa ubehagelig er dens Territorium og omliggende Mark; thi man kand med Vogne ikke komme langt uden for Staden, men maa enten til Fods eller Hæst, dog findes uden for Byen en Deel smukke Lyst-Huuse og Gaarde.

Om Indbyggernes Naturel, Skik og Sæder.

Saasom Bergens Indbyggere er en Samling af alle Slags Nationer, saa seer man dem meget udi Tale-Maader, Skik og Sæder at differere fra andre Norske; Og er der ingen Nation som de meere have udcopieret udi Sprog, Tarvelighed og Arbeydsomhed, end den Hollandske. Borger-Folk havde før 30. Aar siden deres egen Dragt, hvilken de bestandigen holdt ved lige, uden at rette sig efter fremmede Moder, saa at man paa Klæderne strax kunde kiende en Borger-Kone eller Dotter fra Folk af anden Stand; thi Magistrats Personer, Geistlige og Folk af Militaire Stand fuldte de almindelige Lande-Moder og alle de Forandringer, som de ere underkastede, saa at man derfor kunde ansee heele Ny-Kirke-Sogns Folk og det øvrige af Stranden i visse Maader, som en anden Nation, og Staden bestaaende af tvende Partier, hvoraf det eene gjorde Commentarier og Gloser over det andets saa vel Klæde-Dragt og Sæder, som Tale-Maader. Saaledes bleve i min Ungdom Borger-Folk af de andre Spott-viis kaldne Peter af det Hollandske Ord Petie eller Faster, efterdi de kaldte deres Faders Søstere og Morbrødre Peter og Ohmer.

18

Borger-Folk forsømmede sig ikke paa deres Side ogsaa at gjøre Critiquer over de andre saa kaldne fornemme Folk, hvilke de ansaae som fattige og hoffærdige, og til Vederlag kaldte dem Top-høner, efterdi de bare Sætte og Fontanger, som var en contrabande Klæde-Dragt paa Stranden, hvor Borger-Koner, samt Piger og Døttre bare Huer eller rættre Hætter af en særdeles Facon, hartad giorte som de Straa-Hætter Fruen-Timmeret bruger om Sommeren paa Landet. De samme kaldtes gemeenligen Skur, og bestode af fiint Lærret. Mand-Folkenes Dragt var og heel simpel, saa at de fleeste Borgere saae ud som Skippere, bærende Kioler uden Haand-Klapper.

Fruen-Timmeret af begge Partier var dog eenige udi en særdeles udvortes Modestie udi Mand-Folks Omgjengelse, hvilket gik saa vidt, at det holdtes uanstændigt for et Fruen-Timmer, som blev hilset af en Mands-Person paa Gaden, at hilse igien; skiøndt saadant ikke altiit er et Beviis paa en fuldkommen Kydskhed, thi Fruen-Timmeret er der ikke meer uovervindeligt end andensteds. Blant de Epitheta, som gives til de Norske Stæder, er Bergen tillagt Løsaagtighed. Men man kand derhos sige, at hvis Ord-Sproget er rigtigt, og denne Skrøbelighed er større udi Bergen, end udi de andre Norske Stæder, saa er det ikke at tilskrive Indbyggernes Naturel, men heller den store Sverm af fremmede Sjø-farende Folk, som der ideligen findes, hvilke naar de komme fra lange Reyser, meere jage efter Fruen-Timmer end andre, og kand ansees som forhungrede Mennesker, der paa en gang forfalde til Graadighed. Hvis dette ikke var, er troeligt, at man mindre udi Bergen vilde høre tale om dislige Sager, end udi nogen Stad i Norge; thi der er intet kraftigere Middel til at fordrive amoureuse Passioner, end idelig Arbeyde og Forretninger, og intet Folk er meere arbeydsomme og duelige end Bergens Indbyggere, og det saa vel Mands som Qvindes Personer; thi man seer der Borger-Koner undertiiden den heele Dag at staae i deres Kram-Boder, og der at gjøre samme Tieneste, som Krambod-Svenne paa andre Stæder.

19

Ja adskillige af dem ere saadan drevne udi Handel, at de intet give de største Kiøbmænd derudi noget efter. Mændene paa deres Side ere ogsaa ideligen occuperede, indtil at paatage sig Tieneres og Arbeyds-Folks Skikkelse, saa at det er ikke rart at see fornemme Borgere selv at rulle deres Tønder paa Bryggerne, og hidse deres Varer op paa Pak-Huusene. Man maatte derfor ikke regne det saa nøye, om man hilsede en Borger paa Gaden, og ingen Hilsen fik igien, saasom saadant ikke skeede af Grovhed eller Storagtighed, men efterdi de gemeenligen vare udi hastige og vigtige Ærender, og derfor ikke havde Stunder til at gjøre mange Complimenter, eller rettere ikke gave Agt paa de forbigaaende. Een af de dueligste Borgere i min Barndom var en ved Navn Jacob Andersen, hvilken var saadan Hader af Ørkeløshed, at han ikke kunde lide at see nogen ørkeløs ung Karl paa Gaden, men snappede dem op, og strax flydde dem noget at bestille hos sig selv om de intet andet havde at forrette, saa at hans Aasiun var ligesaa forfærdelig for dovne Arbeyds-Karle,

som en Hververs er for Bønder og Løsgjengere.

Mange fornemme Borgere føre deres Skibe selv, som Skippere, og sætte en Kabuds paa deres Sønner, og gjøre dem til Cajut-Vogtere, saa at mangel Borger-Søn, førend han har naaet sit 20. Aar, er bleven en experimentered Søs-Mand, og beqvem til at fortsætte sin Faders Handel. Det var i min Tiid rart, at Borger-Folk allierede sig ved Ægteskab med Geistlige og Magistrats Personer; thi en Borger saae ikke saa meget efter, at hans Dotter kunde gjøre et riigt og anseeligt Partie, som at hun kunde faae en Mand, der kunde fortsætte Forældrenes Handel, og var arbejdsom og duelig. Det forunderligste er, at end ogsaa unge Borger-Døttre selv, som ellers paa andre Steder seer efter Ungdom, Stand og Politesse, her alleene gemeenligen reflecterede paa Duelighed og Arbejdsomhed, saa at hos dem en duelig Søs-Mand og fornuftig Kiøbmand, skjønt han aldeles intet besadd, hvormed han kunde charmere et ungt Fruen-Timmer, blev præfereret den galanteste, 20 artigste og fornemste Frier, hvorpaa jeg har seet adskillige merkelige Exempler i min Tiid i Bergen. Det var at ønske, at denne fortræffelige Sædvane havde altid været holdet ved lige; men der er paa en Tiid af 20. Aar giort temmelig Skaar derudi, saa at Bergen nu omstunder ligner sig ikke selv meere udi Sæder, og derfor maa skee ey heller udi Velstand. Og kand denne Uheld tilskrives visse fremmede Personer, der have indført Vellyst og fremmede Moder, ruinered sig selv med heele Familier ved daarlig Handel, og det, som mest er, forvendt Indbyggernes gamle og priselige Leve-Maader, som i mine Tanker ikke lidet have contribueret til denne Stads Velstand og Conservation. Saa at det er gaaet udi dette Seculo til med denne Stad, som med de fleeste Hollandske Stæder, hvilke man over alt seer at Vanslægte fra deres Forfædres Simplicitet, og forfalde til Stads og saadanne Leve-Maader, hvoraf fornuftige Folk ingen god Virkning ominere sig. I min Skole-Gang begyndte man alt med Baller og Alamodiske Assembleer at omstøbe Indbyggerne, og har jeg siden fornummet, at den Borgerlige gamle Klæde-Dragt gandske er afskaffet.

Jeg har tilforn viiset, at Bergens Indbyggere ingen Nation meer have efterfuldt udi Skik og Leve-Maader, end den Hollandske, saa at end ogsaa de fleeste Spil og Leeg blant Ungdommen ere Hollandske, som at svemme, og dukke under Vandet, at lade flyve Drager i Luften, og at rende paa Skøytter, og det med saadan Behændighed og Konst, at jeg aldrig paa nogen Sted har seet slige Exercitier udi større Fuldkommenhed. Med de gode Hollandske Sæder ere ogsaa indbragte adskillige onde, saa at unge Personer øve visse Licenser, som ere alt for meget Republicanske. I min Skole-Gang var det ikke rart at see et Kirke-Sogns Ungdom at føre Kriig med et andet, iligemaade at den heele latin Skole har bevæbnet sig nu mod Garpe-Geseller og Junger paa Bryggen, nu mod Styrmands Skolen. Saaledes var det sidste Aar, jeg gik udi Skolen, den heele Stad bragt udi Allarm formedelst en Tvistighed, 21 som var reiset imellem latin Skolen og Garperne, saa at det kom til en Slags Bataille, som jeg selv bivaanede. Og formerede da Styrmands Skolen det tredie Corps for at give Agt paa Kriigens Udfald. Saasom saadanne Kriige gemeenligen afgiordes med tørre Hugg, saa bekymrede Øvrigheden sig ikke om dem at dæmpe; Tværtimod mange Borgere vare selv Spectateurs deraf og undertiiden gave Lectioner for deres Sønner, hvorledes de beqvemmeligen kunde forraske deres Fiender. Den største Excess jeg derudi haver seet, var at Ungdommen en gang paa Torvet oppassede Politimester Peder Glad, og bombarderede ham med Steene, da han steeg udi Baaden. Men disse licentieuse Exercitier ere ogsaa temmeligen komne af Brug.

Blant Ungdommens uskyldige Spil og Exercitier ere adskillige, som jeg ikke har seet nogen andensteds; thi en Deel ere saadanne, som sætte den heele Stad eller i det ringeste en heel Gade udi Bevægelse, saasom udi en Leeg, som man kalder at spille Vink, hvorudi en heel Gades Ungdom deeler sig i visse Bander, og posterer sig paa visse Steder over alt udi Byen; item de Processioner, som skeer ved Mortens Tiider, hvor en Dreng gaaer først ud med en Gaas paa en Stang, syngende en Viise om Mortens Gaas, og paa Veyen faaer Tilløb af andre Drengene, hvilke intonere samme Viise med ham, saa at inden han kommer til Bye-Enden, er han geleidet af den heele Ungdom, og all Staden er udi Sang. At ellers Ungdommen her er saa levende, foraarsages deraf, at mange halvvoxne Drænge have været paa fremmede Stæder, sær udi Engeland og Holland, hvor de frie Leve-Maader ere. Hvad Bergens Indbyggere i det øvrige udi Sæder og Leve-Maade have tilfælles med andre Norske, vil jeg her intet tale om.

Lærdom og Boglige Konster have i Bergen ikke været synderlig dyrkede; thi, saasom Indbyggerne fast alle have haft deres Tanker henvendte til Handel og Kiøbmandskab, saa have de fleeste Borgere fundet for got heller at sætte deres Børn udi den store Styrmands Skole end udi latin Skolen, saa at de fleeste Disciple udi latin Skolen 22 have bestaaet enten af Ungdom fra Landet eller fattige Byens Børn. Dog er formedelst Handelens Aftagelse nu omstunder ogsaa temmelig Forandring derudi giort, saa at man seer mange Kiøbmænds Børn nu aarligen at dimitteres til Kiøbenhavns Universitet.

Men, omendskiønt Lærdom saa lidet haver floreret i Bergen, saa haver dog Staden haft den Lykke frem for andre Danske og Norske Stæder, at adskillige brave Mænd der have antegnet vigtige Ting, som tiene til Bergens Historie, og af hvis Skrifter Mag. Edwardsen fornemmeligen har betient sig til at forfatte sin Bergens Beskrivelse. De samme Mænd ere (1) Mag. Absalon, fordem Lector Theologiæ udi Bergen, af hvis saa vel Beskrivelse, som Protocoll og Oration over Biskop Gieble haves stor Oplysning. (2) Herlov Lauritzen, hvis Manuscript er af 1592. (3) Michel Hofnagel, der har skreven et Diarium angaaende Bergen. (4) Hr. Oluf paa Hous. (5) Borgemester Søren Jensen. (6) Niels Harboe. (7) Anders Rasmusen, og Anders Lauritzen, og besynderlig Mag. Edvard Edwardsen, uden hvis Hielp det havde været umueligt at bringe en Bergens Beskrivelse til Veye. I det øvrige kand man sige, at Bergen ikke haver været det Sted, hvor lærde Folk og

Philosophi kunde finde Fornøjelse at fæste deres Sæde, saasom Staden har haft temmelig Mangel saa vel paa Bøger, som paa literate Folk. Mag. Edwardsen taler vel prægtigen om det Bibliothec, som har været i Dom-Kirke-Capellet, men det er troeligt, at det hverken har været af megen Storhed eller Vigtighed. Det var derfor underligt, at den store Voyageur og Philosophus Abelin, der i saa lang Tiid havde opholdet sig udi Italien, kunde persvadere sig til at bortdrive sin Alderdom udi Bergen. Den samme boede udi min Barndom der i Staden, men var kun lidet agted. Saaledes gik det ogsaa den store Norske Historie-Skriver Tormod Torvesen, hvilken boede nogle Miile fra Staden ud paa Landet, men var udi Bergen fast ubekendt. Men dette uanseet, har dog Bergen haft det at berømme sig af, som ingen Dansk og Norsk Stad kand viise, nemlig at den har 23 produceret den største Poëtinde, som de Nordiske Riger have haft, nemlig den bekjendte Dorothea Engelbrechts Dotter, om hvilken Olaus Borrichius og andre vore Poëter har givet prægtige Vidnesbyrd, og det med al Billighed: thi, endskiønt hendes Poëtiske Skrifter ikke have været fri for Censure i Henseende til Reglerne, saa kand man dog sige, at de ere saa fulde af Geist, og viise slige Prøver paa poëtisk Fertilitet, at faa Danske poëtiske Skrifter kand lignes derimod. Bemældte Navnkundige Dame levede endda udi min Barndom, i Agt tagende den gamle Bergenske Klæde-Dragt; thi jeg mindes ikke paa de Tiider at have seet nogen saaledes coëfered.

Hvad som udi Boglige Konster har manglet udi Bergen har været erstatted ved Indbyggernes Duelighed i andre Ting og deres særdeles Capacitet udi Handel og Vandel, saa at ligesom Staden i Henseende til dens Situation har Fordeel for alle andre Norske Stæder, saa have Borgerne i Henseende til deres Activitet Fortrin for alle andre Norske Handels-Mænd, saa at Staden har stedse været anseet som den fornemste høye Skole for Kiøbmænd udi Norge. Bergens Borgere have ogsaa altid haft Reputation for Oprigtighed udi Kiøbmændskab, saa at de, som derved ere komne til Midler og Formue, have forhvervet dem heller ved Activitet, Arbeydsomhed og Oeconomie, end ved utilladelig Negotie. De have stedse været holdne for Folk af liden Facon og faa Complimenter, saa at det har været en Borger-Søn besværligere at giøre Cour eller frie til et Fruen-Timmer, end at giøre en spansk Reise; hvorudover Forældrene ofte have maat slutte Partier for deres Børn og afgiøre Sagen forud, saa at der stod intet tilbage for Børnene end uden videre Ceremonie at gaae i Brude-Sæng. Vel er sandt, at en og anden ung Kiøbmand ogsaa lægger sig efter Galanterie, men de samme have af de andre været anseet med skiæle Øyne. Men dette saa vel som adskilligt andet er paa en tive Aars Tiid meget bleven forandred.

24

NOTER

S.13.

Uhyrligheder, Ulemper. - *tilforn*, tidligere, nemlig i 1. Parts 5. kapitel.

S.14.

Contoret. De hanseatiske Handelsorganisationer kaldtes Kontorer; 'Contoret' betegner saaledes baade Bygninger og Indbyggere paa 'Tyske-Bryggen' i Bergen. - *slet*, flad. - *Almændinger*. En Alminding var et udyrket Stykke Land til fælles Benyttelse.

S.15.

maadelig, middelstor. - *Svagheder*, Sygdomme. - *Flodd*, Flaad, Udflaad, Katarr.

S.17.

Havl, Hagl. - *Petie etc.*, hollandsk peet (med Kæleform peetje), Fadder, Gudmoder, Tante; oom, Morbroder, Onkel.

S.18.

Sætte og Fontanger, højt Hovedtøj med Kniplinger og Sløjfer. - *contrabande*, forbudt.

S.19.

Cajut-Vogter, Opvarter i Skibsofficerernes Kahyt. - *experimentered*, erfaren. - *rart*, sjældent.

S.20.

artigste, mest kultiverede. - *Vellyst*, Velleved, Luksus. - *ominere sig*, spaar. - *Licenser*, Friheder. - *Republicanske*, prægede af den Frihed, som en Republik (som Holland) tillod. - *Garp*, Øgenavn til de fremmede Købmænd og deres Hjælpere i Bergen. - *Geseller og Junger*, Svende og Dreng.

S.21.

licentieuse, tøjlesløse. - *Spil*, Lege. - *sær*, især.

S.22.

Mag. Absalon, Absalon Pedersen Beyer (1528-75) efterlod i Manuskript en Norges Beskrivelse, Dagbogsoptegnelser (jfr. hos Holberg: *Protocoll*) og en Lovtale over den første protestantiske Biskop i Bergen, Gieble Pedersen. - *Michel Hofnagel*, tysk Skoleholder i Bergen, forærede 1664 et Skrift, formentlig hans tyske bergenske Krønike ('*Diarium*') til Byens Raadstue. - *Voyageur*, Rejsende. - *Abelin*, Rasmus, der døde 1709, havde været Sekretær ved danske Gesandtskaber samt rejst i adskillige Lande for at give den danske Konge Underretning om hvad nyt maatte hænde. - *Tormod Torvesen*, bedre kendt under sit latiniserede Navn Thormodus Torfæus (1636-1719) var Islænding (Pormóður Torvason), men blev 1682 udnævnt til norsk Historiograf og udgav 1711 en Norgeshistorie, *Historia Rerum Norvegicarum*, i fire Foliobind. Ved Ægteskab erhvervede han 1665 Gaarden Stangeland paa Karmøen (Karmöya) Nordvest for Stavanger, og her fik han sit Hjem Resten af sit Liv.

S.23.

Dorothea Engelbrechts Dotter (1634-1716) blev berømt i Norden for sin Samling af aandelige Sange, *Siælens Sang-Offet*, som antagelig tryktes 1. Gang 1677, men hvis ældste bevarede Udgave er fra 1681. Sidstnævnte Aar afsluttede *Olaus Borrichius*, d.v.s. Ole Borch, en Række latinske Dissertationer *De poëtis* (I-VII, 1676-81), om Digtere fra Oldtid og indtil Samtidens Danmark; som den allersidste og nyeste prises *Dor. Eng.* for 25 den Ynde og Glans, som udmærker hendes religiøse Poesi (à *sacri carminis facilitate et nitore commendatissima*). - *Fertilitet*, Frugtbarhed. - *saaledes coëfered*, bære et saadant Hovedtøj. - *Oprigtighed*, Redelighed. - *Negotie*, Handel. - *med skiæle Øyne*, med skele Øjne, d.v.s. misbilligende. - *tive*, tyve.

Indledning til Dannemarks og Norges Beskrivelse

Fra 1702 levede Holberg, med Afbrydelser op til et Par Aar, som Nordmand mellem Danske. I adskillige Aar samlede han Stof til en stor Skildring af det dansk-norske Monarki. Da Værket afsluttedes og blev udgivet i 1729, under Titelen *Dannemarks og Norges Beskrivelse*, behandlede det i store Kapitler Regerings- og Retsforhold, Religion, Undervisning, Handel og Militær, men som det var Skik i de engelske og franske Statsbeskrivelser, der tjente Holberg til Forbillede, gaves der ligeledes en Analyse af Nationalkarakteren. Og her understreger Holberg Monarkiets Dobbeltthed. Som det kan ses af nedenstaaende Passager, holder han klart Danskere og Nordmænd ude fra hinanden; det er i hans Sprøge to Nationer, der danner eet Folk.

Inden for Holbergs Skrifter har Dannemarks og Norges Beskrivelse sin særlige Retskrivning, hvis vigtigste Træk er smaa Begyndelsesbogstaver i de fleste Substantiver. Det var paa Holbergs Tid i Almindelighed Trykkeriet, som bestemte en Bogs Retskrivning. Fra Holbergs Breve o. lign. - se Bind XII - véd vi, at han brugte smaa Begyndelsesbogstaver. Man kan derfor tænke sig, at Sætteren til Dannemarks og Norges Beskrivelse undtagelsesvis har besluttet sig til at følge Manuskriptets Retskrivning. Da Værket genudgaves 20 Aar efter, 1749, var Retskrivningen den sædvanlige i Tidens Tryk.

27

Tekstgrundlag. Originaludgavens Cap. I, med Udeladelser; i Tekstredaktion efter Samlede Skrifter, Bind V, 1920, S. 163 ff. Jf. Bind XVIII, 1963, Tekstkritisk Tillæg S. 129 f. Enkelte nye Rettelser i nærværende Udgave.

Litteratur. Sigurd Høst: Om Holbergs historiske skrifter (Bergen 1913), S. 32-53. - Francis Bull: Holberg som historiker (Kristiania 1913), S. 46-60. - Peter Skautrup: Det danske sprogs historie III (1953), S. 30-32.

28

Af Dannemarks og Norges Beskrivelse

Om den Danske Nations art og egenskab.

De Danske holdes nu omstunder for et artigt og meget civiliseret folk, besynderlig Kjøbenhavns indbyggere, der lade deres børn med stor flid opdrage og holde saavel til skikkelighed, som til lærdom; thi det er ikke rart at see her smaa børn end og af borgerstand at forstaae adskillige exercitier, og derforuden tale toe eller tree fremmede sprog med stor færdighed, saa at fremmede, som komme hid til landet, maa bekiende ikke at finde det nogen andensteds, og forundre sig besynderlig over fruentimmeret, hvilket, omendskiønt det aldrig har været uden lands, kand dog tale med fremmede deres eget sprog, og derved recommendere sig ikke mindre end ved deres naturlige skiønhed. Unge mands personer reyse gierne uden lands for at naae fuldkommenhed udi de sprog, som de udi deres barndom have lærdt, og for at see andre nationers skik og maneer. Man finder hos denne nation en besynderlig modestie, thi i steden at fast alle andre nationer holde meget af dem selv, og see andre over axelen, saa tale de Danske gierne stort om andre, hvilket, omendskiønt det nu omstunder er lidet fordeelagtigt og af mange regnes dem til last, saa maa man dog bekiende, at det er een af de største og rareste dyder. De Danske, besynderlig Jyder, ere af sterke og føre lemmer. Den fornemmeste Svaghed, som de ere underkaste, er Skiørbug, hvilken er moder til mange sygdomme, og foraarsager saavel udi Dannemark, som udi Norge, at 29 mange døde meget hastig og uformodentlig. Derimod ere de temmelig fri fra smitsomme og hidsige sygdomme, hvormed andre nationer ere saa meget plagede.

Hvad stridbarhed og tapperhed er angaaende, da maa alle tilstaae, at fra ældgamle tider de nordiske nationer have overgaaet alle andre udi mod og mandighed. De Romere, paa den tid alle folk skielvede og bevede for dem, vare dog af de Cimbrier (et folk som fremmede Skribentere tilstaa først at være komne fra den halve øe som nu kaldes Jylland) saaledes beængstigede, at man sagde, actum fuisse de Populo Romano, nisi Marius eo tempore contigisset. (i. e.) det hafde været ude med den Romerske Republicque, hvis ikke Marius hafde levet paa samme tid. Vel er sandt, at de adskillige gange bleve slagne, jeg troer ogsaa, om Julius Cæsar var kommen ind udi disse lande, han hafde handlet ligesaa med dem, som med de Gallier, Tydske og Britannier, ikke fordi de Romere vare meere behiortede og bedre krigsmænd, men fordi de bleve bedre anførte, og krigs discipline da var hos dem paa den højeste spidse, da derimod de nordiske folk uden orden, uden retmessig gevær, alleene stolende paa deres styrke og tapperhed, ginge løs paa deres fiender, hvilket nest GUDs villie og forsyn synes at have været aarsag, at det Romerske Rige saa længe blev ved magt; thi saasnart de bleve noget bedre disciplinerede, og begyndte at faae en og anden god anfører, maatte alting vige for dem, det Romerske Monarchie blev da kuldkasted, og disse tappere folk oversvømmede heele vesten indtil Africa. Siden den tid have de nordiske folk alletider været udi største anseelse udi Europa, og iblant dem de Danske, hvilke, som Historierne bevise, have tit bragt Engeland, Sverrig, en stor deel af Tyskland under fødder. Vel er sandt at Svenske skribentere, hvilke ogsaa fremmede have efterfuldt, viide at tale meget prægtigt om deres nation og tilskrive dem allermost de store udtog af Norden, men man seer af Romerske og Grædske skribentere, at førend de Gothers navn var bekiendt, de Cimbrier allerede vare en skræk for den 30 Romerske verden. De Nordiske Rigers situation viiser ogsaa, at de Danskes tapperhed maa før have bleven bekiendt, end de Svenskes, som ved store søer ere skilte fra andre nationer. Hvad de Gothers tog er angaaende, da er ingen tvil paa, at de Danske jo have haft lige saa stor deel derudi, som de Svenske; thi vi have Synder og Nørre Jylland eller Gothland udi Dannemark, saavelsom man haver Øster og Vester Gothland udi Sverrig, som Arild Hvitfeld har i agt taget, naar han i sin krønike har talt om de Gother: at de nu kaldes Jyder og ikke Gother, det gjør intet til sagen; thi Cluverius viiser udi hans Germania antiqva af gamle skribentere, at de Gother ogsaa vare kaldte Guthones eller Gythones. De gamle Danskes tapperhed tilstaae alle Skribentere; Men udi forrige seculo have de fleeste historieskrivere malet de Danske af med langt anden farve, og forrestillet dem, som en nation, der slet haver vanslegtet fra deres Forfædres dyd og tapperhed, tagende anledning dertil af de ulykkelige krige, som Dannemark udi forrige seculo førde med Sverrig. Men ligesom en Dommer maa overveje en sag nøje og alle dens omstændigheder, førend han felder nogen dom, saa maa ogsaa en skribent ikke løsligen af et og andet slag eller krig deraf formere sig en vis idé om en nations tapperhed eller fejghed, men nøje overveje tidernes tilstand og alle omstændigheder, førend han siger nogen dom af. Udi forrige Seculo herskede de Franske og Svenske, og alting syntes at arbeide til deres opkomst, da indfaldte ligesom paa een tid de store generaler udi Frankerig, Turenne, Condé, Schomberg, Luxembourg, udi Sverrig Gustavus Adolphus, Torstenssen, Banner, Wrangel, Königsmarch, Carolus Gustavus &c. hvoraf de fleeste bleve holdne ligesom vidunder og naturens mesterstykker. Disse store Mænd bragte krigs disciplinen hos samme nationer paa den højeste spidse, saa at de derfor triumferede allevegne over

deres fiender. Udi andre Lande derimod var der stor forvirrelse, hvilket hialp ikke lidet til de Franskes saavel som Svenskes opkomst. Jeg undrer mig derfor slet intet over at skribentene udi forrige seculo have 31 ophøjet bemelte nationer saameget, og afmalet andre med saa sort farve; thi, hvorfor skulde ikke saa mange aars velstand eller ulykke saadant kunne foraarsage, da man seer, intet er genieenere hos skribentene end af en eller anden batailles forliis eller gevinst at gjøre et heelt folk tappert eller forsagt, hvilket kand sees af de Franskes exempel udi dette seculo, der stedse efter det slag ved Hochsted have været afmalet som en feig og ustridbar nation, da de dog ere de selv samme som tilforn. Derfor forundrer jeg mig ikke heller over, at de Danske udi forrige seculo bleve afmalede som et ustridbart folk, eftersom de førde saa ulykkelige krige med Sverrige, men, det som kommer mig selsomt for, er at ogsaa Tydske skribentene paa det fundament have kasted foragt paa de Danske, og ikke i agt taget, at de derved svertede saa meget deres egne landsmænd, og satte dem udi samme classe med dette riges indbyggere; thi skulde de Danske kaldes ustridbare paa det fundament, at de førde ulykkelige krige med Sverrig, saa kunde ej heller de Tydske vente anden character, da de havde samme ulykke. Thi det heeder efter ordsproget lige brødre, lige kappe. Jeg finder ingen anden forskiel derved end at de Danske undertiden oprettede til vands hvad de tabte til lands. Have de Svenske udi forrige seculo oversvømmet heele Dannemark og belejret Kiøbenhavn, saa finder man ogsaa at de adskillige gange med en haandfuld af folk have været inde udi de keyserlige arvelande, og kommet heele Tydskland til at skielve og beve. Som man nu deraf ikke kand sige, at de Tydske ere ustridbare folk, saa kand man derfor ej heller med billighed give de Danske saadan character. At de Danske ere endnu de samme som de altid have været kand sees af disse tider, siden krigs discipline efter souverainitetens restitution blev bedre indrettet, og have de besynderlig udi fremmed tjeneste, saasom udi Irland, Italien, Tydskland og Nederlandene givet store prøver paa deres tapperhed, og de for dum høje allierede udi sidste krig med Frankrige have anseet dem som kiernen af deres tropper.

32

Hvad søe-sager er angaaende, da troer jeg ikke der skal findes mange exemplar udi historierne, at en nation saa idelig haver triumpheret, som Dannemark; ey heller at der udi en kort Krig har været vundet saa mange herlige søeslag, som udi forrige skaanske krig, hvilket haver foraarsaget, at de Svenske, siden den tid hvorvel langt sterkere end de Danske, sielden have ladet sig see, saa længe den danske Flode var udi Søen.

At og tale om deres daglig levnet og huusholdning, da omendskiønt de Danske maa gjerne gjøre sig til gode og leve vel, saa at de af Italiener, Spanier, Hollændere og andre sparsomme nationer kunde ansees som meget ødsele folk, saa blive de derimod af Norske anseede som meget paaholdne, Kiøbenhavns Indbyggere undtagne, hvilke ville gjerne stadse og leve over deres stand og formue; thi der skal ikke findes mange steder, hvor folk leve saa prægtige, hvor vogne, heste og liberie ere saa almindelige, som udi Kiøbenhavn. Man skulde vel sige, at der er større pragt udi Paris, og ere de fleeste fremmede, som løsligen beskue samme stad af den tanke, men den meste stads, som der føres, er af fremmede, for hvis skyld de utallige mange vogne holdes til Indbyggernes fordeel, hvilke derimod selv leve ligesaa knappe, som Italiener og Hollændere.

I det øvrige kand man sige om den Danske nation, at den er føyelig og god at komme til rette med, og besynderlig lydige imod Øvrigheden; thi der er fast intet land, hvor oprør haver mindre sted end udi Dannemark, ey heller hvor tyveri, rof og mord gaar mindre udi svang, og hvor vejfarende kand reyse med større sikkerhed, hvilket er at tilskrive saa vel regeringen som indbyggernes gode naturel.

Til manufacturer og konster ere de Danske temmelig beqvemme. Fremmede bilde sig vel ind, at der aldeles ingen manufacturer ere udi Dannemark, men de fare derudi meget vilde; Thi manufacturer ere paa nogen tid saa meget tiltagene at man nu kand faae udi landet forarbeidet hvad man forlanger, og vilde manufacteurs samt 33 handverksfolk føre de levemaader som Franske og Hollændere, kunde deres arbeid gaa for sig end med større lykke. Ulejligheden er denne at visse folk kand ikke selge deres arbeid for den priis, som man kand have udenlands, hvilket har kuldkasted mange begynte verk, hvilket neppe var skeed, hvis mange ikke levede over deres stand. Thi, naar for exempel skoemagerinden eller skredderinden skal age udi carosse til kirke, kand den første ikke sye et par skoe, og den anden en klædning for den priis, som en der lever tarvelig og gaaer til fods.

Lærdom haver udi lang tid floreret udi Dannemark, og maa fremmede tilstaae, at, omendskiønt der ikke skrives saa mange bøger, som paa endeel andre steder; saa ere dog de skrifter, som der komme for lyset, gode: at der skrives saa lidt paa dansk, foraarsager at de fleeste af indbyggerne legge sig saa meget efter fremmede sprog, og derfor heller ville læse fremmede bøger, for tilligemed at profitere udi sproget. Det danske sprog udi sig selv haver sandelig store dyder, og er besynderlig beqvemt til poesie, hvorføre de fare vilde, som ansee det danske sprog saa ringe.

Den mediocritet eller middelmaadighed, som Mons. Mohlsworth legger nationen til last: nemligen, at de Danske ere ikke taabelige, ey heller højkloge, havde maaskee en anden upartisk skribent udtolket som en dyd og middelvej, som denne nation udi mange ting gaaer, saa at den sielden falder udi extremiteter; thi den pøndser lidt mere paa en ting end en Franskmand; men lidt mindre end en Engelænder. Den er ikke saa sparsom som en Hollænder, men lidt mere paaholden end en Normand. Den er ikke saa ordrig som en Tysk, ey heller saa lidt talende som en Spanier. Ikke saa skiæmtefuld som en Gascon, ey heller saa ærbar som en

Portugiis, ikke saa forliebt som en Grækker, ey heller saa kold som en Vestfriser. Ikke saa letsindet som en Parisier, ej heller saa tungsinded som en Italiener. Hvorudover blant alle de folk jeg kiender, incommoderer mig de Danskes omgiengelse mindst. Da derimod en 34 Fransos dræber mig med grimacer, en Tydsk med vitløftig snak, en Engelænder incommoderer med sin selv-roes, en Spanier med sin gravitet.

Men, paa det ingen skal tænke mit forsæt udi dette Capitul er allene at rose dette folk, maa jeg ogsaa af fornødenhed vende det lidt paa den anden side, og eftersee de fejl, som de Danske tillegges. Og finder jeg da at dem ikke uden grund tillegges en vis slags magelighed. Saa at fornemme folk døe af skiørbug, efterdi de ikke gidde gaae fra et huus til andet, og gemeene folk døe af armod efterdi de ikke skytte meget om arbeide. (2) merker man at regiere blant dem en æresyge, som bestaaer derudi, at den eene vil have sæde og fortrinn for den anden udi forsamlinger. Jeg undtager fra denne fejl end ikke mine egne landsmænd de Norske, hos hvilke denne passion hersker end i større grad. (3) en admiration over alt det, som kommer fra fremmede stæder, hvoraf flyde de ulejligheder at alle, endogsaa de som liden evne have, gjøre udenlandske rejser, og komme nøgne tilbage. De ere alt forvillige at modtage fremmede moder, finde alt for stor smag udi udenlandske varer, hvilket blant andet foraarsager at landets manufacturer ofte have slet fremgang (4) En begierlighed at vide noget af alting, hvilken begierlighed foraarsager endogsaa blant de beste hoveder, at man neppe kommer til nogen merkelig fuldkommenhed udi en ting. Det er gandske gemeent her at finde folk, der tale 4 a 5 sprog. Man seer ogsaa folk her at agere adskillige personager, og ved saadan polimathie forderve alting. Da derimod andre nationer besynderlig Franske, Engelske og Italiener indskrænke meere deres studia, viide ikke meer end et sprog men udi grund; forstaae ikke meer end et videnskab, men i fuldkommenhed. Jeg har merket udi Engeland, at indtil spillemand, der ere faa som vide at tractere meer end et instrument, hvilket foraarsager, at en hver kommer til forunderlig fuldkommenhed udi sit. Endelig (5) kand dette folk ikke ubilligen forekastes, at det har gjort sig til slave af visse unødvendige moder, som betyngte i særdeleshed dem der sidde udi 35 huusholding saaledes, at dette land besynderlig Kiøbenhavn er bleven een af de kostbareste stæder i Europa at leve udi.

Thi, hvorvel alting her er engang saa got kiøb som udi Paris, saa lever dog en borgerlig familie med langt større bekostning her end der. Der lader en heel familie sig nøje med 2 a 3 værelser, her ikke uden med et heelt huus, der gaaes til fods, her ages, der har man nok udi en pige, her behøves stue-pige, kokke-pige, barne-pige, amme, foruden lakej, kudsk og gaards-karl, og gemeenligen skolemester udi huset, saasom det lader ilde at sætte fornemme borgerbørn udi publike skoler; Der regnes udgifter udi klæder og føde, her tilligemed udi drikke-penge, pige-brølluper, prægtige begravelser, barsel-stuer, ny-aarsgave etc. Thi mangen borger slipper ikke med 60 Rigsdaler aarlig udi nyaars-gave, mangen temmelig god stervbod bliver til intet, naar bekostningerne paa begravelsen afregnes og mangen handværksmand sætter til paa en eneste brøllups dag alt hvad han har lagt sig til gode udi sine ungarls dage. Man kunde vel svare hertil, at landet ikke lider derved at pengene rullere blant folk, men de mange domestiker, som underholdes i hvert huus, og trykke en huusfader af allting allermest, har den virkning, at hver handværksmand maa forskrive fremmede dreng og svenne, eftersom den største deel af landets fattige ungdom lader sig enrullere til kudske, lakejer, gaards-karle etc. Dette maa være nok talt om de Danskes egenskab og levemaade.

Hvad sig anbelanger de Norske, da, saasom de leve under et andet Clima, saa differere de meget fra de Danske baade i humeur og sæder: Dog hindrer den forskiel ikke, at der jo er en fuldkommen forening og overensstemmelse imellem begge disse nationer, og have de alletider siden den navnkundige forening blev sluttet imellem Dannemark og Norge, været anseede som eet folk.

Udi gamle dage vare de Norske meget uroelige, saa at der vare faa Konger, der jo maatte ligge udi feldten, nu mod en, nu mod en anden rebeller, og satte mange af dem 36 livet til udi saadanne indvortes krige. Men for nogle 100 aar siden, besynderlig efter foreningen med Dannemark, havde de ladet see saa stor lydighed mod Øvrigheden, at de kand tiene til exempel derudi for alle andre nationer. Dette have de højlovlige Konger af det Oldenborgske Huus ogsaa mærket, og derfor haft en besynderlig estime for samme nation, og brugt altid en stor deel af dem til deres liv gvarder. Man kand sige til de Norskes berømmelse, at, saa grumme og hidsige de ere mod deres fiender, saa føjelige og lydige ere de imod Øvrigheden, saa at man i nogle 100 aar fast ingen urolighed eller opstand haver hørt udi samme Rige, hvilket jeg veed ikke, om mange nationer kand berømme sig af.

Hvad deres tapperhed er angaaende, da tør jeg understaa mig, at siige, at deres lige nu omstunder ikke findes. Mange skulde vel tænke, at jeg siger saadant for at smigre for mine egne landsmænd, hvilket ellers er en almindelig lyde hos skribentere. Men jeg vil ikkun bede enhver, der fatter saadane tanker, læse samme nations historie og bedrifter, saa vel hos Svenske, som Danske skribentere, saa skal han finde, at fast ingen fiende har haft nogen fordeel mod de Norske. De Svenske selv, som alletider have haft store tanker om deres manddom, maa mod deres villie bekiende, at de Norske udi tapperhed intet give dem efter. De Norske derimod agte sig langt højere end de Svenske, og grunde de tanker, de derudi have om dem selv, paa de mange herlige sejervindinger, som de stedse med ulige magt have erhholdet over samme ellers stridbare nation. At de Norske ikke have været udi saa stor anseelse, som de Svenske, dertil er alleene aarsag, at de ikke have haft stor lejlighed, at lade see deres tapperhed udi andre lande. De Svenske derimod have idelig førdt store krige udi Polen, Moscov, Dannemark og Tyskland, og været anførte af store Generaler, der have bragt krigs disciplinen saa høyt hos dem. Dette u-anseet have de faaet store stød udi Norge, omendskiønt

samme Riges militie stedse har bestaaet af raae bønder, der sielden have været vante til krig, 37 og ingen anden fiende haft end de Svenske. Saa at man derfor kand sige, at de mange og herlige sejrvindinger, som Sverrig har erhholdet udi andre lande, kunde tiene til de Norskes berømmelse, og at fatte dis højere idé om samme nation. Hvad folk de Norske ere, have de Svenske besynderlig fundet til søes, hvor de have contribuert saa meget til de store og herlige sejrvindinger, dette Rige stedse imod Sverrig haver erhholdet. Dette er aarsag at fremmede heller antage norske matroser end andre udi deres tjeneste, saasom de ere ikke mindre haarde og beqvemme til at udstaae alle de ulejligheder, som krigen fører med sig, end modige at stride mod deres fiender, og tro, mod dem udi hvis tjeneste de ere.

Til konster og haandverke ere de Norske synderligen beqvemme; Thi, omendskiønt de samme aldrig nogen tid have ret floreret udi Norge, saa dog have indbyggerne noksom ladet see, og endnu give prøve paa baade hvor store naturalier, saa ogsaa hvor megen lyst og tilbøjelighed de have dertil. Der er fast ingen bonde udi Norge, der jo foruden sit nødvendige arbejde, gjør noget med sine hænder til zirat. Det meste er at forundre sig over, at de gjøre alting udaf deres egne hoveder, saasom de hverken have lærdt eller seet noget tilforn, og er der ingen tvifl paa, at dersom mange af dem komme iblant store mestere, de jo skulde kunne forarbejde de ting, som endogsaa Franske og Italiener skulde forundre sig over.

De Norske ere meget hengivne til Kiøbmandskab, besynderlig indbyggerne udi den stad Bergen, der drive stor handel paa alle steder udi Europa, derfor komme ogsaa fra samme stad mange af de meget gode søemænd Hans Majest. haver udi sin tjeneste. Mange fornemme borgere føre selv deres skibe, og tage deres børn med sig, saasnart de ere udi den alder, at de kunde gjøre nogen tjeneste, at de under forældrenes opsigt kunde desbedre øves udi sejlatzen og lære hvad som der hører til, og endelig, naar forældrene blive gamle, de selv kunde føre deres skibe.

38

Hvad lærdom er angaaende, da, omendskiønt der intet Academie er udi Norge, ey heller mange store bibliotheker som jeg veed, saa dog findes der mange lærde mænd; Thi fast alle de, som have midler, efter at de nogen tid have studeret paa Universitet til Kiøbenhavn, reise uden lands, for at lære fremmede sprog, hvortil de ere synderlig hengivne, have ogsaa den fordeel fremfor andre nationer, at de treffe saavel den fremmede accent og udtale. Hvorvel man ikke kand nægte, at jo undertiden gjøres noget formeget deraf, og at adskillige andre ting derover forsømmes.

De store kvaliteter og sindets gaver som findes hos denne nation, foraarsage, at mange fatte for store tanker om dem selv, og see andre over axselne; De andre skrøbeligheder, som de Norske ere hengivne til, er at de vil gierne studse og holde dem over deres formue, hvilket foraarsager, at mange blive bragte til armod, og, efter at de en kort tid have været udi anseelse, siden maa paatage sig tieneres skikkelse. De Danske derimod ere meere sparsommelige, og indrette meer deres næring efter deres pung.

Endeel holder for, at de Norske ere meget trette kiære, og grundes deres meening paa de mange tretter, angivelser og efterstræbelser, som idelig høres om udi Norge, hvorvel, naar man alting nøje efterseer, saa finder man, at saadant reyser sig meget af fremmede, der opholde sig udi samme Rige, hvilket dog tilskrives nationen allene.

Drukkenskab gik tilforn meget udi svang udi Norge, og er endnu temmelig udi moden paa endeel nordlige steder, men blant den største deel er den efter andre nationers exempel meget aflagt, saa at ingen tvinges meere til at drikke over sin formue. De som endnu continuere dermed, gjøre det ikke saa meget af begierlighed til drik og den smag de finde derudi, som at deres sammenkomster derover kunde være des lystigere, og glædeligere; Thi, naar de ere hiemme, leve de ædruelige. At de ere saameget paastaaende paa deres meeninger, regne nogle dem til dyd, andre til last. Jeg veed nok, at saadant udi almindelighed regnes for en last hos de artigste nationer, blant hvilke den 39 største dyd er at sige ja til alting. Saadane folk vare de Græker udi gamle dage, om hvilke Poeten:

Qvicquid adulandi gens prudentissima laudat,
Sermonem indocti, faciem deformis amici.

Derfor vare og samme folk meget elskede, og holdte for de artigste og meest moraliserte. Saadanne ere og nu omstunder de fleeste nationer, og finder man derfor faa skribentere blant de saa holdte polerte og artige folk, der tale vel om Cato, men de fleeste sætte ham udi classe med Timon Misanthropos til Athenen, og afmale hans dyd og bestandighed, som en egensindighed og haardnakkenhed. Herved maa dog nøje i agt tages, at nogle staae saa meget paa deres meeninger, eftersom de bilde sig ind, at have ret, og ville heller være forhadte af folk, end sige andet end de tænke. Andre gjøre det, efterdi dem synes haanligt at give sig tabt, og drives til den bekiendelse at have vildfaret, hvilket ikke kand reyse sig af andet, end af hofmod, og derfor er en stor last, som findes allerhelst hos de saa kaldte lærde folk, der dog skrive saa mange skiønne bøger derimod. At de Norske ere saa meget paastaaende paa deres meeninger troer jeg hos de fleeste at være en ærlighed, hvilken dyd er bemelte nations rette character og kiendemerke, som alle fremmede, der omgaaes med dem, tilstaae. Ellers fare de ikke meget vilde, som tillegge de Norske folk samme character, som indbyggerne udi Engeland; at det, som kaldes middelmaadighed, har liden sted iblant dem, men de som

ere goode, ere i en høj grad goode, og de som ere onde i høj grad onde.

NOTER

S.28.

rart, sjældent. - *modestie*, Beskedenhed.

S.29.

i. e., id est = det vil sige. - *behjærtede*, tapre. - *retmessig gevær*, ordentlige Vaaben. - *udtog*, Krigstogter.

S.30.

Arild Hvitfeld. Huitfeldt: Danmarckis Rigis Krønike udkom 1594-1603, i 8 Kwartbind, og blev optrykt 1652 i 2 Foliobind; 40 i sidstnævnte Udgave findes Omtalen af Jyderne I, S. 4. - *Cluverius*, Philip (f. 1580 i Danzig, d. 1623) udgav 1616 en omfattende Beskrivelse af Oldtidens Germanien, *Germania antiqua*, som indeholder adskillige historiske Gætterier. - *slet*, aldeles. - *udi forrige Seculo*, i det forrige Aarhundrede (lat. *seculum*). - *de store Generaler udi Frankerig*: Henri de Turenne 1611-75; Louis de Condé 1621-86; Armand-Frédéric de Schomberg 1615- 1690; François-Henri de Luxembourg 1628-95. - *udi Sverrig*: Kong Gustaf Adolf 1594-1632; Lennart Torstenson 1603-51; Johan Banner 1596-1641; Carl Gustaf Wrangel 1613-76; Hans Christopher von Königsmarck 1600-63; Kong Karl Gustaf 1622-60.

S.31.

Hochsted. I Slaget ved Höchstädt i Bayern slog Englænderne og Østrigerne Franskmændene d. 13. August 1704. - *souverainitetens restitution*, Enevældens Indførelse [ordret: Genoprettelse] 1660.

S.32.

rof, rov, røveri. - *manufacturer og konster*, Fabrikker og Haandværk.

S.33.

Ulejligheden, Ulempen, det uheldige. - *besynderlig*, særlig. - *middelmaadighed*, Maadehold, Middelvelsmentalitet. - *sielden*. Saaledes i Udgaven 1749, Originaludgaven: *skielden*. - *extremiteter*, Yderligheder.

S.34.

gemeent, almindeligt. - *polimathie*, Kundskab paa mange Omraader. - *forekastes*, bebrejdes.

S.35.

publike, offentlige. - *stervbo*, Dødsbo. - *domestiker*, Tjenestefolk. - *faa Konger, der jo maatte*, faa Konger der ikke var nødt til.

S.36.

liv qvarder, Livgarder.

S.37.

naturalier, medfødte Anlæg.

S.38.

Academie, Universitet. - *axselne*, Skuldrene. - *studse*, stadse, leve flot. - *artigste*, mest dannede.

S.39.

Poeten, Juvenal, Satire III, 86-87: »Dette Folk er saa umaadelig dygtigt til at smigre hvadsomhelst, at det gerne priser en udannet Persons Tale eller en vanskabt Vens Ansigt«. - *de artigste og mest moraliserte*, de

mest dannede og oplyste. - *Cato* den Ældre, som døde 149 f. Kr., bekæmpede Romernes Velleved og Umoral. - *Timon Misanthropos*, d.v.s. Menneskehader, levede i Athen i 5. Aarh, f. Kr.

NATURENS
OG FOLKE-RETTENS
KUNDSKAB

42

43

Indledning til Natur- og Folkeretten

Hvilken Bog fra Holbergs Tid er den bedste Forberedelse til Holberg og til den Aandsretning, han tilhører? Svaret maa blive: den Bog, der her stilles foran i Forfatterskabet. Stiller vi Spørgsmaalet til Holberg selv, maa vi formulere det saaledes: hvilken Slags Bøger er det mest nødvendigt at læse? Og han vil da, som han har gjort det adskillige Gange, pege paa det samme Skrift, hans egen Natur- og Folkeret.

»Erasmus Montanus« er som bekendt Komedien om det slette og det gode Studium. Den disputergale Studerende, Erasmus Montanus, er Repræsentanten for de overfladiske og daarlige Studier, Løjtnanten for de grundige og nyttige. Erasmus Montanus spørger: »Hvad var Hr. Lieutenants Studium, da han var Student?« Løjtnanten svarer: »Jeg læsede mesten gamle latinske Autores, og studerede paa Naturens Ræt og Moralske Sager, hvilket jeg endnu gjør«. Og saa udbryder Erasmus: »Ey, det er Lapperie« (5. Akts 2. Scene).

Løjtnanten meddeler sammesteds, at han blev Student, »deponerede«, for ti Aar siden. Det har netop været ved den Tid, da Holberg udgav *Introduction til Naturens og Folke-Rettens Kundskab* (1716). I Fortalen hertil gør Holberg op med de formalistiske Kunster, »hvorudi unge Mennesker finder en synderlig [dvs. særlig] Smag«, og opstiller samtidig et Program for de Studeringer, som et Universitet bør lægge Vind paa. Her sættes straks i Spidsen »den Moralske Philosophie, hvor ved Sindet 44 dyrkes, og et Menneske lige som dannes; thi den lærer os ikke alleene hvad Ret og Uret, hvad Sømmeligt og Usømmeligt er, men endogsaa giver Naturlige Aarsager dertil«. Da Ræsonnementet lidt efter gentages, gøres et Par smaa, ligesom lidt skæve Buk for Teologien, der naturligvis gaar allerførst. Fra 3. Udgave indføres, som det kan ses her, ogsaa et »næst Theologie« foran den første Klassifikation.

Mange Aar senere, i Moralske Tanker (1744), stiller Holberg som de mest fornødne Studeringer »Theologie og Morale«, men hævder derefter, at Børn skal have de moralske Principper indprentet før Kristendommens Mysterier: »Børn maa gøres til Mennesker, førend de bliver Christne«. Ja, »hvis een lærer Theologie, førend han lærer at blive Menneske, bliver han aldrig Menneske«. Og han fastslaar, at »den moralske Philosophie har meget været forsømt, saavel udi den Jødiske, som Christne Kirke« (Liber I. Epigr. 5).

For Holberg var den nye Moralfilosofi, Læren om Ret og Uret, om et Menneskes og en Borgers Pligter, kommet som en Aabenbaring - men rigtignok ikke, som for Løjtnanten, i Studietiden. Foraaret 1704 tog Holberg baade *examen philosophicum* og teologisk Eksamen. Til den første havde han bl. a. forberedt Faget *ethica*, Etik, og fik en god Karakter (*bene*). Hans Grundlag har sikkert været et lille Hefte for den studerende Ungdom, der tryktes i København, uden Forfatternavn, i en Række Udgaver fra 1653 til 1734. Titlen er *Doctrinæ moralis seu ethices præcepta*, Morallærens eller - med et andet Ord - Etikens Forskrifter, og Hovedindholdet er en Beskrivelse af de klassiske Dyder; der er ingen Mærker af nyere Synspunkter.

Efter Eksamen laa Holberg meget paa Rejse, først til Holland (1704-05), hvor der nok ikke blev studeret meget, og dernæst til England (1706-08), hvor han til Gengæld læste Historie og Geografi med Flid: han kommer hjem med et stort Manuskript, som blev udgivet som to Bøger, en folkelig Haandbog i de »europæiske Rigers Historie« 45 (1711) med et geografisk »Anhang« (1713) om Tyskland, England og Holland. I København, hvor Holberg fra 1709 fik Fribolig paa Borchs Kollegium, fortsatte han de historiske Studier, men samtidig har han faaet Øjnene op for den nye Videnskab, Natur- og Folkeretten. Det var uden Tvivl Professor Christian Reitzer, der førte den unge, ærgerrige Lærde til dette Fag. Reitzer var Professor i Jura og havde 1694 og 1702 udgivet nogle smaa latinske Studier over Naturretten, samt fra 1698 holdt Forelæsninger over dansk Ret sammenholdt med Natur- og Folkeretten. Reitzer har øjensynlig opmuntret Holberg til at skrive en Haandbog paa Dansk i dette nye og grundlæggende Fag. Holberg er med Begejstring gaaet til dette Arbejde; man kan i al Sagligheden mærke, at han i sine Kilder har fundet en filosofisk

Sammenhæng, som tilfredsstillende ham dybt. Med den nye Retslære og Etik modtog han en Verdensanskuelse, der ikke havde sit Centrum i Gud, men i Mennesket. Den moderne Moralfilosofi handlede om Mennesket blandt Mennesker, Borgerens Forhold til andre Borgere og til Staten. Den blev udformet i det 17. Aarhundrede og kom derved til at forberede det 18., Borgerens Aarhundrede, Fornuftens, Humanitetens, den oplyste Enevældes Tidsalder.

Holbergs Bog laa færdig i Manuskript, da han i Maj 1714 begyndte sin store Rejse til Frankrig og Italien; den blev trykt under hans Fraværelse, men først udgivet da han kom hjem, i 1716. I den store Fortale, der er skrevet efter Hjemkomsten, giver Forfatteren, paa Grundlag af sin Hovedkilde, den nedenfor omtalte Pufendorf, et Tilbageblik over sin Videnskabs Oprindelse og Udvikling. Den moralske Filosofi, siger han, dyrkedes blandt Europæerne først hos Grækerne, med størst Eftertryk af Sokrates, medens »iblandt de gamle Romer vare Cicero og Seneca de fornemste«. Cicero var fra 16. til 18. Aarhundrede mere elsket for sine filosofiske Skrifter end for sine Taler. Det var nok især Cicero og Seneca, som var Løjtnantens »latinske Autores«.

46

Saa fortsætter Holberg med at nævne Kirkefædrene, hvis Skrifter indeholder adskillige juridiske Betragtninger; han udtaler sig med Haan om de middelalderlige katolske Lærde, som paaberaabte sig Paven og Koncillierne i Stedet for at give »Naturlige Aarsager« til det de docerede. Inden for Lutherdommen genopstod saa smaat Moralfilosofien, og Melanchthon skrev en kort Fremstilling heraf. De moderne Grundlæggere af denne var, som Holberg derefter udreder, Grotius, Hobbes og Pufendorf. Vi kan til hans Fremstilling tilføje, at disse danner tre vigtige Etaper i den Selvbesindelse, som førte til en ensartet og konsekvent etisk Bedømmelse af gældende Retsregler. Hollænderen Hugo Grotius (1583-1645) vilde forsvare sine Landsmænds Ret til at besejle alle Havne og frit drive Handel paa Ostindien; han udgav da et mindre Skrift *Mare liberum* (1609), Det frie Hav eller bedre: Havets eller Havenes Frihed. Han førtes derved til at gennemtænke al Lovgivning i Krig og Fred og fremstillede de Principper herfor, som kunde udledes af Fornuft og Humanitet. Det blev det store Værk *De jure belli ac pacis* (1625), Om Krigens og Fredens Ret. Grotius var Optimist; han tillagde Menneskene en naturlig Drift til at søge sammen i et Samfund, en »appetitus societatis« og troede trods Trediveaarskrigens Rædsler, at Krige kan føres menneskeværdigt, saa at Sejrherren og den Overvundne kan acceptere hinanden, naar Freden er sluttet.

Englænderen Thomas Hobbes (1588-1679) var Pessimist af Temperament og Erfaring. Han havde draget Lære baade af Historien og af den samtidige Borgerkrig i England, hvor Cromwell 1649 lod Kong Karl I henrette. For Hobbes var al menneskelig Tanke og Handling bestemt af Trangen til Selvopholdelse, Selvudfoldelse, Magtlyst. Det ene Menneske er som en glubende Ulv i sit Forhold til et andet Menneske: homo homini lupus. Det er ikke noget Samfundsinstinkt, der har ført til menneskeligt Fællesskab, men Frygt for Overgreb. For at holde Individernes onde Drifter i Ave maatte Staten have uindskrænket Magt; Statsmagten skal være som det vældige og frygtløse Dyr i Jobs Bog (Kap. 40-41), som Hobbes opkaldte sit Hovedværk efter: *Leviathan* (1651).

Tyskeren Samuel Pufendorf (1632-94) havde ikke Grotius' og Hobbes' aandelige Svingkraft. Men han havde som de andre lært af Tiden. Han voksede op under og efter Trediveaarskrigen, der efterlod det tyske Kejserrige i Ruiner. Pufendorf kaldte dristigt den tyske Statsforfatning for kaotisk. Han ønskede at styrke de tyske Fyrsters Magt for derved at sikre Freden. Grotius' Folkeret var, mente Pufendorf, genial, men uklar; den kunde bruges til at forsvare baade gode og onde Formaal. Derfor vilde Pufendorf med sin tykke Bog *De jure naturæ et gentium* (trykt i Lund 1672), Om Naturretten og Folkeretten, skabe et fuldstændigt og modsigelsesfrit juridisk System. Forøget Udgaver kom 1684 og 1694, og det er sikkert sidstnævnte, som blev Holbergs Hovedkilde. Pufendorf var ikke blot en grundig Systematiker, men ogsaa en fortrinlig Pædagog. Til Brug for Begyndere skrev han en klar og elegant Oversigt, *De officiis hominis et civis* (1673), Om et Menneskes og en Borgers Pligter, der blev oversat til Fransk, *Les devoirs de l'homme et du citoyen* (1707) - det var netop saadan en Bog Holberg vilde skabe paa Dansk. Han brugte da Skemaet fra den korte Fremstilling og hentede Formuleringer og Eksempler fra den store.

Paa Titelbladet af Holbergs ældste Udgave (1716) stod, at denne Introduction var »uddragen af de fornemste Juristers besynderlig [d.v.s.: især] Grotii, Pufendorfs, og Thomasii Skrifter«. I Fortalens Slutning gør Holberg en Hentydning til »Thomasii Skrifter, hvilke af mange formedelst Autoris [d.v.s.: Forfatterens] Skarpsindighed ere høit anseede«. Denne Udtalelse slettede Holberg i 2. og følgende Udgaver af sin Bog. Tyskeren *Christian Thomasius* (1663-1727) var som Forsker Pufendorfs Elev, men skilte sig ud ved sine paradokse Paastande, som denne: det kan ikke bevises af Naturretten, at det er forbudt at gifte sig. Thomasius var en oprigtig Kristen, men holdt stærkere end Forgængerne paa, at Naturretten udelukkende hvilede paa Slutninger ud fra den menneskelige Natur. Derfor hedder hans Hovedværk *Fundamenta juris naturæ et gentium ex sensu communi deducta* (1705), Natur- og Folkerettens Grundsætninger udledet af Fornuften.

Tekstgrundlag. Holbergs Natur- og Folkeret, som blev trykt i hans Fraværelse, var i sin ældste Udgave ikke blot fuld af Trykfejl, men tillige saa vilkaarlig i Retskrivning og Tegnsætning, at det hæmmer Læsningen. Holberg har forstaaet dette; allerede i Anden Edition (1728) er de fleste Trykfejl rettet ligesom Stavemaade

og Tegn er smukt normaliserede. Desuden har Forfatteren indføjet et stort Antal nye Eksempler og Ræsonnementer. 3. Edition (1734) har enkelte nye Indskud. Den interesserede Læser finder en Fortegnelse over disse Indskud ndf. S. 381. I 4. Edition (1741) og 5. Edition (1751) rettes stadig gamle Trykfejl, samtidig med at nye kommer til. 5. Edition er den sidste af Holberg selv besørgede Udgave, og det er den, som er lagt til Grund for nærværende Tryk.

Efter Holbergs Død kom endnu en Udgave (1763). Siden den Tid er Skriftet kun optrykt i Monumentaludgaven af Holbergs Samlede Skrifter, som efter sit Princip gengiver Originaludgaven (Bind I, 1913, med Varianter og Tekstkritik i Bind XVIII).

I to Hundrede Aar har denne fine lille Bog ikke kunnet faas i en for de mange Læsere tilgængelig Skikkelse; men her er den altsaa.

Litteratur. Gerhard Gran: Holbergs Indledning til Naturretten, i Historiske handlinger tilegnet J. E. Sars (Kristiania 1905). - Kåre Foss: Ludvig Holbergs naturrett på idéhistorisk bakgrunn (Oslo 1934). - Erik Solem: Holberg som jurist (Oslo 1947). - Th. A. Müller: Den unge Ludvig Holberg (1943) S. 133 ff. - F. J. Billeskov Jansen i Dansk Litteratur Historie (Politikens forlag), 2. Udg. I (1967) S. 254 ff.

49

NATURENS OG FOLKE-RETTENS KUNDSKAB

Bygget paa de fornemste
Juristers Principiis,
Illustrered med Exempler
af de Nordiske Historier,
Og Conferered med disse Rigers,
saa vel gamle som nye Love
FEMTE EDITION,
Forøget med adskillige nye Exempler
og mange rare
og curieuse Spørsmaal,
og et tilstrækkelig
Register, ved
LUDWIG HOLBERG
50

Indhold af dette Skrift

Første Bog

- Om Menneskets Gierning pag. 59
- Om Moralske Gierningers Rette-Snoer
- Eller Om Loven i Almindelighed 71
- Om Naturens Lov 78
- Om Menneskets Pligt mod sig selv 81
- Om Menneskets Pligt mod sin Næste 101
- Om den naturlige Lighed imellem alle Mennesker 112
- Om adskillige Tienester man maa bevise sin Næste 116
- Om Pagt og Forbund 126
- Om Talen 143
- Om Eeders Afleggelse 148

- Om at forhverve sig Herredomme over en Ting 157
- Om den Pligt, som flyder af en Tings Herredomme 187
- Om Værdie 191
- Om Contracter og de deraf flydende Pligtigheder 196
- Hvorledes Obligationer og Forpligtelser blive løste 227
- Om Udtolkninger 232
- Om Maaden at procedere udi den naturlige Frihed 243

Anden Bog

- Om Ægteskab 249
- Om Forældrenes og Bornenes Pligt 274
- Om Herrers og Tieners Pligt 279
- Om hvad der har drevet Menneskerne til at indstifte Stæder 283
- Om Stædernes indvortes Dannelse 285
- Om Republikvers Form og Dannelse 291
- Om det Borgerlige Herredømmes Affectioner 297
- Om de Maader, hvorved et Herredømme forhverves 304
- Om høye Regenteres Pligt 311
- Om de Borgerlige Love udi Særdeleshed 314
- Om den Ret den høye Øvrighed haver over Undersaatternes Liv 316 Om Navn og Rygte 331
- Om den høje Øvrigheds Magt saavel over det publiqve som private Gods 339
- Om Krig og Fred 341
- Om Forbund 359
- Om Gesanteres Ret 364
- Om Begravelses Ret 369

51

Fortale til Læseren

Der findes mange, saavel gamle som nye Philosophi, der have meget scrupuleret over Boglige Kunster, holdende fore, at de samme ere ikke alleene unyttige, men endogsaa skadelige for det Menneskelige Kiøn, saasom man derved gjøres ubeqvem til civile Forretninger, og kalder derfor en vis Autor udi den Henseende een, der haver meget studeret, et u-rimeligt Dyr, Animal quod irridetur ab omnibus. Hvorfore ogsaa Adskillige have fundet for godt, at Studeringer burde gandske drives udi Landflygtighed og at man allene burde lade sig nøye med at regne og skrive. Men de fare derudi groveligen vilde. Vel er sandt, at Studeringer ere ikke gandske allene tilstrækkelige til at forhverve nogen Viisdom eller Forstand, men at dertil aldeles udfodres naturlige Sindets Gaver og at Studeringer ligesaa lidet kunde gjøre et af Naturen grov og tykhovet Menneske klog, som Medicamenter kunde gjøre en død Mand levende; men der af følger ikke, at de ere unyttige, langt mindre at de ere skadelige; thi daglig Erfarenhed lære os, at hvor Boglige Kunster og Naturlige Sindets Gaver møde udi et Menneske, kand det samme forrette store Ting. Derfor haver ogsaa den høje Øvrighed, enhver udi sit Land, oprettet Seminarier og Academier alleene for at øve Ungdommen udi Boglige Kunster, at de derved kunne blive beqvemme i sin Tid at gjøre deres Fædrene Land Tienneste. Men herved er at merke, at alle Studeringer ere ikke af lige Gyldighed, thi nogle ere nyttige, andre alleene ziirlige; andre igien hverken nyttige ey heller ziirlige. De Studeringer, som besynderlig næst 52 Theologie maa øves paa Academierne, ere (1.) den Moralske Philosophie, hvorved Sindet dyrkes, og et Menneske lige som dannes; thi den lærer os ikke alleene hvad Ret og Uret, hvad Sømmeligt og Usømmeligt er, men endogsaa giver naturlige Aarsager dertil, saa at intet tiener meere til det menneskelige Societets Opbyggelse og Vedligeholdelse. Men det er at beklage, at de fleeste, som have taget dem paa at undervise udi den Materie ikke have gaaet den rette Vey: thi nogle have bygget deres Systemata paa falske, ugudelige og Atheistiske Principiis; andre, som de Scholastici, fordervet dem ved alt for curieuse og unyttige

Spørsmal, hvorved Sindet meere forvirres end opbygges. (2.) Medicine, hvorved Legemet kand hielpes til rette, og, som af alle timelige Ting intet er kostbarere end Sundhed og Helsen, saa kand man deraf see, hvor høyt fornødent samme Studium er. (3.) Mathesis, hvorved det Menneskelige Kiøn forhverves stor Nytte og Beqvemhed; thi ved Mathematiske Inventioner ere mange Ting faciliterede, og det, som tilforn ikke kunde bringes tilveje uden med stor Besværlighed, kand nu med ringe Møye forrettes. (4.) Historier, hvorvel en Deel ikke vil regne dem blant de nyttige Videnskaber, holdende fore, at de alleene tiene til at fornøye Sindet: Men de fare derudi groveligen vilde, thi af Historiers sunde Læsning lærer man foruden Geographie og Sprog ogsaa Jus publicum og Politica: ikke at tale om de mange herlige Exempler, som findes derudi, hvorved et Menneske saa meget opbygges, saa at derfor det Studium er ikke mindre nyttigt end behageligt, besynderlig, naar man gaaer den rette Vey; men det er at beklage, at en stor Deel Lærere, i Steden for det, som er nyttigt og Magtpaaliggende, øver Ungdommen udi den gamle Fabelagtige Historie, og, førend at give dem en general Idée derover, lade dem lære visse Stykker hid og did, saa at mange, som en fornemme Stats-Mand siger, have tygget saa længe paa den første Decas udi Livio, at de viide, hvor mange Kiør de Volsci og Eqvi toge fra de Romere udi hver Streiffen de gjorde, og udaf 53 andre visse Stykker have lært saa store Particularia, at de vide, som Poeten siger, hvo der var Anchisis Amme og Archemori Stiv-Moder:

Qvot Acestes vixerit annos.
Qvot sculus Phrygibus Vini donaverit Urnas,

Og dog ere ukyndige udi det, som er mest Magtpaaliggende at vide.

Hvad Philologie er angaaende, da kand ikke negtes, at det jo er af stor Ornament og Ziirlighed, og haver det Studium været høyt æstimeret af de Gamle. Dog kand det ikke sættes udi Comparaison med de første. Vel er sandt, at det bliver paa Academiene meere øvet end de saa kaldte nyttige Studia, men deraf følger ikke, at disse jo er bedre, og at de jo med Billighed kunde lastes, der sætte Alting til Side, og beflitte dem alleene derpaa: thi jeg kand ikke see, hvorledes een kand forsvare det, at han anvender all sin Tid paa at faae en Hob blotte Ord udi Hovedet, ey heller at de saa kaldte Bella Grammaticalia eller Ord-Krige kunde legitimeres, hvor udi Cathedræ undertiden hart ad nedrives for at fordømme eller forsvare en Glose. Det er bekiendt hvor længe de saa kaldte Franske Academici have stukket Hovederne sammen, og holdet geheim Conseil over det Ord Car, om samme gamle Particul burde drives i Landflygtighed eller ey, og derudover have givet Leylighed til Mons. St. Evremont at raillere dermed udi den bekiendte sind-riige Comoedie, kaldet les Academiciens. Man haver adskillige Exempler paa, at nogle anvende 20 andre 30 Aar paa at oversætte en liden Bog, og dog ikke kunde giøre de store og pointilleux Philologis til maade, om hvilke man kand sige det samme, som Poeten om Rufo:

Ciceronem Allobroga dixit.

Jeg vil ikke tale om de Studiis, som udi de Barbariske Tider havde opfyldt alle Skoler, og endnu forsvares med stor Hidsighed af mange, og det, som Hobbesius siger, 54 enten fordi de ikke vide bedre, eller fordi, de skamme sig ved at glemme det som de med saa stor Møye have lært, og seer man, at saadant holdes alleene for Lærdom paa adskillige Universiteter saa at en neppe bliver holdet for en god Academicus, uden han haver lært den saa kaldte Ergotismum eller Methode at giøre sort hvidt og hvidt sort, og haver store Magasiner af barbariske Ord og Terminis, hvorudi unge Mennesker finde en synderlig Smag, efterdi de derved undertiden kunde drille en brav Mand, og forvende en Ting. Turpe est, siger en vis Autor, difficiles habere nugas, et stultus est labor ineptiarum.

Den Moralske Philosophie haver jeg ikke uden Aarsag næst Theologie sat først udi Spidsen, efterdi den er af den Nytte og Vigtighed, at den frem for alt andet, undtagen Theologie, maa excoleres paa Universiteterne. Derover har jeg den studerende Ungdom til Nytte skrevet et tilstrekkeligt Systema, conf ereret den Naturlige Ret med vore Lands Love, saavel ny som gamle, og illustreret det med Moralske Exempler af de Nordiske Historier. Førend jeg gaaer videre fort, vil jeg tale noget om, hvad Skiæbne samme Studium har haft, hvilket jeg forhaaber skal være Læseren ikke mindre behageligt end nyttigt.

Af alle Europæiske Folk have de Græker været de første, som have lært den Moralske Philosophie, men den blev ikkun meget silde af dem excoleret, thi udi Begyndelsen havde de intet andet end hvad som Poëterne hid og did indførte udi deres Vers og Digt, eftersom de første Mennesker beflittede dem meere paa at føre et godt Levnet, end at skrive derom. Af alle deres Poeter holdes Homerus for den Ypperste, om hvilken Horatius taler saaledes:

Qvicquid sit pulchrum, qvid turpe, qvid utile, qvid non
Plenius et melius Chrysippo et Cramere dixit.

Af dem som først paa solut Stil have lagt Grundvold til denne herlige Lærdom, og lært, hvad Ret og Uret er, ere de saa kaldte 7 Viise udi Græken-Land. Disse have brudt lisen for de Grædske Philosophis, hvor iblant den første 55 var Pythagoras, som derfor ogsaa kaldes Philosophorum Pater. Samme Pythagoras havde ved sin Lærdom forskaffet sig saadan en Myndighed, at hans Disciple, naar man spurde dem om Aarsag til en Ting, som de lærde, gave de intet andet end saadant Svar [x][x][x][x][x] [x][x][x], det er han selv har sagt

det. De, som fulgte hans Lærdom, bleve kaldte Pythagoræer. Hundrede Aar derefter lærde Socrates den Moralske Philosophie, og det med saadan Eftertryk, at mange, blant hvilke Cicero, have holdet ham for den første, der haver underviist derudi. De Fornemste blant de Græker, som efter Socratem underviiste udi den Moralske Philosophie, vare Epicurus, Zeno, Plato og Aristoteles, hvis Efterfølgere bleve kaldte Epicuræer, Stoici, Academici og Peripatetici.

Iblant de gamle Romere vare Cicero og Seneca de Fornemste. Den første, hvorvel en stor Orator, var ikke mindre Moralist, og derfor af mange kaldes Princeps Jurisconsultorum. Hans Bøger ere fulde af herlige Sententzer, saavel angaaende den Naturlige som Borgerlige Ret. Han forbandt sig ikke til nogen af de Grædske Philosophers Meeninger, hvorvel den Stoiske Sect var ham meest behagelig. De fornemste af hans Skrifter, som henhøre til denne Materie, ere de Bøger de Officiis. Den anden, nemlig Seneca, har skrevet vidtløftigere om Naturens Ret end nogen anden, og derfor kand siges udi den Materie at have overgaaet baade Grædske og Romerske Philosophos.

Blant de Christne maa først regnes Fædrene udi den første Kirke, udi hvis Skrifter findes foruden Theologie ogsaa meget, som angaaer Naturens Ret og den almindelige Lov. Efter dem fulgte udi de Barbariske Tider de Scholastiske Moralister, saaledes kaldte af den subtile Maade de havde at disputere paa. De samme byggede ikke deres Lærdom paa egentlige Juridiske Fundamenter, men opfyldte den med unyttige Spørsmaal, og, i Steden for at give Naturlige Aarsager til hvad de lærte, allegerede intet andet end Pavelige Forordninger og decreta Conciliorum. Denne deres Lærdom tog stor Overhaand, og 56 tyranniserede allevegne indtil Boglige Kunster komme paa Føde igien, og den store Lutheri Reformation begyndte, da blev den Moralske Lærdom taget af den Scholastiske Trældom, og med saadan Flid excoleret Tid efter anden, saa at den aldrig har været udi større Flor end nu omstunder. Philippus Melanchton var den første af Protestanterne, der har handlet om denne Materie. Han skrev et kort Begreb over Naturens Ret, hvilket af mange høyligen berømmes. De fornemste, som efter ham indtil Grotium havde skrevet derom, vare Bodinus, Vasqvius og Albericus Gentilis. Men der fattes meget udi deres Skrifter saa vel som alle andres for dem, saa at derfor Grotius med Billighed holdes for den første, der haver givet os et ret Systema over den Naturlige Ret. Samme Grotius lod iblant andet, som henhøre til denne Materie, udi sin Ungdom udgaae et Skrift, kaldet Mare Liberum, hvorudi han ved Naturlige Beviisligheder forsvarer de Hollænderes Ret at handle paa Indien, og derved har forhvervet sig Kiærlighed, og Estime af sine Landsmænd. Dette uanseet, maatte han dog siden udstaae stor Forfølgelse udi sit eget Fædrene-Land, og leve nogen Tid udi Fængsel, hvoraf han dog, ved sin Hustrues List, undløb, og søgte sin Tilflugt hos Kong Ludvig 13. af Frankrige. Paa samme Tid var for sin Lærdom samt Boglige Kunsters Befordring bekiendt Peirescius, hvilken, saasom han vidste, hvad stor Pund der var hos Grotium, raadde ham til at give os et Systema over Naturens Lov og Folke-Retten, og gav ham dertil adskillige tienlige Sager, af hvilke han saa vel som af Alberici Gentilis Skrifter betiente sig, og endelig lod komme for Lyset det store og navnkundige Verk, kaldet Jus Belli et Pacis. Samme Verk blev holdet for et Ornamentum Seculi, og forhvervede dets Autor stor Reputation ikke alleene blant de saa egentlig kaldte lærde Folk, men endog hos høye Regentere. Den bekiendte Sverriges Regent Oxenstierne fattede af dets Læsning saadanne Tanker om Grotio, at han forlangede ham udi Tieneste, og skikkede ham som Ambassadeur til Frankrige. Ikke desmindre finde dog 57 de Lærde udi dette ypperlige Verk store Feil, besynderlig de Roman Catholske; thi det blev ikke allene indført til Rom udi den saa kaldte Catalogum, men endogsaa udi visse Maader lastet af Protestantske Theologis, hvilke beskyldte ham for at holde nu med Papister, nu med Socinianer og Jøder. Det er ikke alleene Theologi, men endogsaa Philosophi, der præterendere at finde Feyl udi dette Skrift, og blant andet bebreide ham, at han bruger de Hedniske Philosophers Meeninger til at forsvare sin Lærdom med, men derpaa har Grotius meget ypperlig svaret: Non ita se iis uti ut illa sequi satis esse Christianis arbitretur, sed ut erubescant Christiani, si minus prætent. En stor Deel lærde Mænd, blant hvilke Caspar. Zieglerus og Henricus Bæclerus ere de fornemste, som have bemøjet sig at corrigere det, som er falsk, og bøde paa det, som fattes derudi, og findes der allereede saa mange Commentarier derover, at det er at befrygte, at Grotius vil have samme Skiebne som den Romerske Ret, hvorover der ere ikke alleene giorte Commentarier, men Commentariers Commentarier.

Den første, som efter Grotium skrev over Naturens Lov og den Moralske Philosophie, var den bekiendte Engelænder Hobbesius, hvilken lod udgaae de saa kaldte Elementa Politica, og det Skrift kaldet Leviathan. Disse Skrifter, som de ere bygde paa nye og selsomme Principiis, holdes de af de fleeste for u-gudelige og vanskabte, besynderlig den Bog om Leviathan, der synes at ville kuldkaste baade Religion og Regiering. Ikke desmindre holder dog en Deel fore, at, hvorvel der findes saa meget lastværdigt udi samme Skrifter, de dog ikke aldeles bør udrøddes, efterdi der ogsaa findes saa meget got derudi, saa at Hveden ikke maa bortkastes med Klinten. Puffendorff taler om samme Skrift saaledes: Han haver udi sine Bøger meget, som høyligen maa agtes, og kand ingen, som haver nogen kundskab derom negte, at han jo har grundet saa dybt udi den Materie, at faa derudi kunde lignes med ham, og omendskiønt han tidt viger fra Sandhed, saa giver han dog Leylighed derved 58 at grandske efter de Ting, som ellers aldrig kunde have kommet nogen i Sinde. Men, at han haver saadanne underlige Meeninger udi Religionen, bliver af mange ikke ubilligen lastet; dog seer man tidt, at de fordomme ham allermeest, som aldrig have læset hans Skrifter. Blant dem, som have taget sig fore at forsvare Hobbesium, vare udi Frankrige den navnkundige Gassendus og Sorbiere. Udi Nederlandene Lamb. Velthuysen udi hans Skrift, kaldet Principia Justi et Decoris. Udi Tydskland Christoph. Becman udi hans saa kaldte Meditationibus Politicis. Men hans Modstandere ere langt fleere; blant dem regnes den fornemste

Richard Cumberland, Disput, de Legibus Naturæ.

Udi saadan Tilstand var Jurisprudentia Universalis, da Chur-Fyrstens af Mayntz Cantzler, Baron Boineburg, opmuntrede de Lærdeste af sine Landsmænd, at skrive et fuldkomment Systema over denne Materie, og bygge det paa Christne Principiis. De fornemste, som han dertil opmuntrede, vare Pufendorff, Conringius, Bæclerus og Rachelius. Den første af dem, nemlig Pufendorff, paatog sig endelig dette svære Arbeyde, og udi dette Aar 1672 lod til Lund udi Skaane komme for Lyset det store Verk de Jure Naturæ et Gentium, af hvilket han siden gjorde et kort Begreb under den Titul Officium Hominis et Civis. Udi dette navnkundige Skrift forklarer han vidtløftigen Naturens Ret paa solide og gode Fundamenter, og derved har forhvervet sig et uddeligt Navn. Ikke desmindre fandtes der dog mange, der ilde afmalede samme Skrift. Men Pufendorff refuterer dem alle meget kraftig, saa at hans Systema endnu holdes for det fuldkomneste og beste.

Hvad denne nye Edition angaaer, da, saasom jeg har fornummet, at Verket paa nogle Aar er bleven meget begiærligt og over alt gangbart, saa har jeg holdet nødigt at pynte noget derpaa, og til den Ende ikke alleene har forklaret adskillige Ting med ny Exempler, men endog forøget det med mange rare og curieuse Spørsmaal, saa at dette Tillæg gjør fast den tredie Deel af Verket.

59

FØRSTE PART.

CAP. I. Om Menneskets Gierning

Menneskets Herlighed frem for de umælende Bæster kand fornemmelig sees deraf, at det er begavet med en fornuftig Siæl, hvorudi er et herligt Lys til at kiende og domme udi en Ting, og en særdeles Bevægelse at antage og forkaste den samme, saa at derfor udi den Henseende Menneskets Gierninger ere langt ypperligere end Bæsternes Bevægelser, som skee uden nogen foregaaende Betragtning og Overvejelse, da derimod Menneskets Gierning foretages af foregaaende Forstand og Villie.

Forstanden er en fornuftig Siæls Evne, hvorved et Menneske kiender og dømmes en Ting; den haver tvende Facultates eller Evner: Een, hvorved den fatter en Ting og dens Natur, saasom den forestilles ved Idéer og Billeder, og kaldes Facultas Repræsentativa, den forestillende Evne; En anden, hvorved den nøye betragter adskillige Sager, dømmes, naar, hvorledes, og hvilket skal forrettes; Item overvejer de Midler, som tiene til at udføre en Ting, og kaldes Facultas Consultativa eller den overveyende Evne.

Ved den første Fornuftens Evne er at merke, at, omendskiønt den er af de slags Evner, som kaldes naturlige, og sættes imod de frie Evner, saa at et Menneske ikke anderledes kand begribe en Ting, end saasom den forestilles Forstanden, eller dømmes anderledes derom, end som han synes at have fattet den; ikke desmindre, saasom meget undløber og skiules for den, som løselig beskuer en Ting, og tvert imod ligesom forestiller sig selv for den, der nøye betragter og overvejer en Sag, saa maa og kand et Menneske nøye eftergrandske en Ting, og ligesom trænge sig ind udi Hiertet deraf, at han ikke skal samtykke en ond Ting, efterdi den kand synes god, eller forkaste en god, efterdi den synes ond.

Fremdeles, saasom Forstanden ligesom bærer et Lys for vore Gierninger, saa at vi uden samme ikke kand andet end fare vild, saa maa man forvist slutte, at derudi er en naturlig Rethed, det er, at den ret kand begribe og dømmes hvad som Ondt og Godt er, i fald den ikke besynderlig bliver fordervet af en ond Optugtelse eller Vane; thi dersom man vilde slutte anderledes, skulde alle gode Gierninger blive kuldcastede, og enhver kunde undskylde sin Ondskab dermed, at han forstod ikke bedre.

Hvorledes Vane og ond Optugtelse kand forderve Forstanden, havs Exempler ikke alleene udi en og anden eenlig Person, men udi heele Nationer tillige. De gamle Nordiske Folk, skiønt de havde Dyden saa meget for Øynene, som nogen anden Nation, og, skiønt de holdte Vold og Tyveri for en stor Synd, saa dog agtede de det for en Dyd og Ære at anvende deres meeste Tiid paa Søe-Røveri. Lige det samme kand man sige om de itzige Flibustiers udi Vest-Indien, hvilke med Vold, Røven og Plyndren bortdrive deres Tiid, og dog tilligemed ikke forsømme deres Morgen- og Aften-Lof-Sange, ligesom Comineus fortæller om Kong Ludvig

11. at han paa Knæe udi Kirken bad GUD om Bistand i at fuldføre en ond Gierning, og lovede Jomfru Mariæ en Deel af den Dræbtes confisquerede Gods. Saaledes seer man ogsaa Krigsmænd med største Andagt at bereede sig til Dueller, hvilket alt er Virkninger af en ond Vane og Optugtelse, der forblinder Forstanden, udi hvilken er dog en naturlig Rethed.

Forstandens Skiønsomhed, saa vidt den er oplyst ved Loverne, og ved, hvad som skal gøres og lades, kaldes med et besynderligt Navn Samvittighed; den samme, saa vidt den gaaer for Menneskernes Idrætter, indskydende 61 hvad som Godt og Ondt er, hvad som skal gøres og lades, kaldes den Foregaaende; og, saa vidt den samtykker eller fordømmer de allerede bedrevne Gierninger, kaldes den Paafølgende.

Derforuden gjør man Forskiel imellem den rette og den vildfarende Samvittighed; den rette Samvittighed er Menneskets Skiønsomhed, vel underviist og oplyst udi det, som skal gøres og lades, hvorfor, hvo som gjør derimod, begaaer en meget stor Synd, og fortjener des større Straf, jo bedre han veed sin Pligt, vid. Luc. 12. Den vildfarende Samvittighed er Menneskets Skiønsomhed, tagende det, som vrangt er, for ret, og indskydende os at gjøre og lade det, som ikke burde gøres eller lades, og holde de fleeste fore, at samme vildfarende Samvittighed ogsaa kand forpligte et Menneske, 1.) Efterdi eenhver bør at gjøre efter sin Forstands Skiønsomhed, saasom han haver ingen anden Regul at følge. 2.) Eftersom, hvo der gjør imod sin Samvittighed, gjør ogsaa imod GUDs Villie.

Her kand forefalde et vigtigt Spørsmal, om en Tyrk, der udi sit Hierte troer, at Mahomets Lærdom er guddommeligt, kand synde med at antage Christi Lærdom, som han meener at være falsk. Efter denne Regel synder han, efterdi han gjør noget imod sin Samvittighed; thi det er bedre, at have en vildfarende Samvittighed, end ingen. Heraf kand sees, hvor meget de Roman-Catholske synde, der ved Gaver og store Løfter lokke Protestanter til at forsværge deres Religion, som de troe, er ret, og saaledes af vildfarende Christne, som de holde dem for, gjøre Øyenskalke og onde Mennesker; og ere de Evangeliske derudi desmeere at berømme, efterdi de ikke bruge saadanne ulovlige Midler, saa at saadan deres Omgang med Kiettere, langt fra at bebreyde dem Kaaldsindighed udi at forplante deres Troe, heller er et Tegn til at de eene have en sand og grundig Lærdom.

Den rette Samvittighed deeles igjen udi den Visse og Probable; den Visse kaldes, naar et Menneskes Forstand er saaledes underviist om, hvad det skal gjøre og lade, at 62 det kand give visse og ufeilbare Beviisligheder for sin Meening. Den probable Samvittighed kaldes, naar en har en rigtig Meening om, hvad som maa gøres og lades, hvilken han dog ikke klarligen kand bevise.

Men naar Forstandens Skiønsomhed er tvivlraadig, og ikke kand skille det Gode fra det Onde, hvad som skal gøres fra det, som skal lades, kaldes det en tvivlraadig Samvittighed; derved man udi Agt tager, at, saa længe som Forstanden er tvivlraadig, og veed ikke, til hvilken Side den skal helde, da maa ingen Gierning foretages; thi hvo som udi saadan Fald forretter noget, bedriver derved en Synd, efterdi det er, ligesom han vilde sige: Det er mig ikke vitterligt, enten denne Gierning strider imod Loven eller ey, ikke desmindre vil jeg dog foretage den; Grotius holder vel for, Lib. 2. Cap. 23. §. 2. at en Gierning maa ikke opholdes, naar et af begge af Fornødenhed maa forrettes, endskiønt der tvivles om, hvilket af dem er billigt, thi da, siger han, maa man udvælge det, som mindst er ubilligt; men Pufendorff holder billigen for, at det bekjendte Axioma: Af tvende Onde maa man udvælge det, som er mindst ondt, ikke kand forstaaes om Moralske onde Ting men alleene om Skade og Forliis, saa at derfor, egentlig at tale, maa af tvende Moralske onde Ting ingen udvælges.

Dette kand oplyses med slige Exempler: En liden Krigshær er beleyret af en større, og lider Hungers-Nød; Anføreren seer, at, hvis han vover Feltslag, bliver han efter Formodning slagen, og, hvis han holder sig længer inden sine Skandser, maa hans Folk ufeilbarlig omkomme af Hunger; han vover derfor et Slag, og underkaster sig en mindre Ulykke, for at undgaae en større. I saadan Fald har Grotius ret, og kand saadan Gierning, skiønt den ilde udfalder, forsvares; men, er det tvende Moralske onde Ting, kand Fornødenhed af Foretagende ikke undskylde. For Exempel en bliver overfalden af sin Konge og sin Fader tillige. Han kand forsvare sit Liv ved den eenes Nederlag. Hvis han omkommer sin Fader, synder han, 63 hvis han omkommer sin Konge, synder han end meere. Her ere tvende Moralske onde Ting, hvor Fornødenhed at forsvare sit Liv ikke undskylder; saa, at det Axioma her ingen Sted haver: *Af to onde Ting maa udvælges det, som er mindst ondt.*

Men den tvivlraadige Samvittighed er ligesom udi Forvantskab den scrupuleuse og bekymmerlige Samvittighed, saa kaldet, naar der hos Forstanden er Bekymring og Frygt, at det maaskee kand være ondt, som een meener at være godt; Herved er at merke, at ingen Gierning maa foretages, hvor der er saadan Bekymring, men opsættes, indtil saadan Scrupel kand borttages.

Hvor Forstanden Kundskab fattes, eller et Menneske veed ikke, hvad det skal gjøre eller lade, kaldes det Vankundighed; saadan Vankundighed er adskillige slags; een er den, som negter udi Forstanden den Kundskab, hvormed en Gierning havde bleven forhindret, om den havde været tilstæde, og kaldes af Latinerne, Ignorantia efficax. Saadan fandtes hos Abimelech, Genes. 20. hvilken, dersom han havde vidst, at Sara var Abrahams Hustru, havde han ikke besluttet at tage hende til sig. En anden Vankundighed negter udi

Forstanden den Kundskab, hvilken ikke havde forhindret en Gierning, saa at, omendskiønt en havde været erkyndiget om det, han ikke vidste, han ikke desmindre skulde have bedrevet den Gierning, som for Exempel, naar en af Vanvare slaaer sin Fiende ihjel, eller kaster en Steen efter en Hund, og derved rammer sin Stif-Moder, hvilken han ikke desmindre havde omkommet, om han havde vidst, hun var paa samme Stæd, saadan Vankundighed kaldes Ignorantia Concomitans. Derforuden deeles ogsaa Vankundighed i den frivillige og ufrivillige, eller af nogle udi den overvindelige og uovervindelige; den første er den, som en frivillig gjør sig selv, i det han forkaster de rette Midler at komme udi Kundskab om en Ting; den anden er, naar en er ukyndig i det, som han ingenlunde kand vide, eller blive erkyndiget om, ved den sidste er at merke, at undertiden en udi vis 64 Tilfælde er vankundig eller ikke kand vide en Ting, men er selv Aarsag til, at han er bragt i samme Vankundighed, saasom, naar en synder udi Drukkenskab, og derfor ikke selv veed, hvad han gjør, hvilken Vankundighed ikke kand undskylde ham, saasom han burde have holdt sig fra Drukkenskab; andet er, naar en ikke veed eller kand vide en Ting, ey heller udi nogen Maade har været Aarsag til samme Vankundighed.

Men, naar ikke alleeneste Kundskab om den rette Ting er borte, men endog Sindet er indtaget af en falsk Meening, kaldes det Vildfarelse; saadan Vildfarelse er enten overvindelig eller uovervindelig: den overvindelige Vildfarelse er, naar een ved sin Flid og Agtsomhed havde kundet forekomme, at han ikke skulde have faldet i Vildfarelse, saasom, naar en af Vildfarelse synder imod, Loven, i det han gjør det forbudne, som han meener at være befalet eller forsømmer det, som er befalet, som han meener at være forbudet, hvilken Vildfarelse kand ikke undskylde ham, efterdi han burde have erkyndiget sig om Lovens Meening. Den uovervindelige Vildfarelse er den, hvilken et Menneske ikke har kundet undflye, omendskiønt han haver brugt all Flid og Agtsomhed. Dette maa være nok talt om Forstanden, nu staaer tilbage at melde noget om Villien.

Villien er den fornuftige Siæls Evne, hvorved Mennesket ligesom af en indvortes Tilskyndelse beveges til at gjøre og udvælge det, som synes meest behageligt, forkaster derimod det, som synes ubeqvemt; saa at derfor et Menneske haver det af sin Villie, at det kan gjøre en Ting af sig selv og frivillig, i det ringeste saa vidt som angaaer udvortes Gierninger, der ere menneskelige Rette og Domme undergivne, og forkastes herudover deres Meninger, som slutte, at Skiebnen eller den guddommelige Forudseelse foraarsager en absolut Fornødenhed udi Menneskets Gierninger, hvorved Gud gjøres Aarsag til Synden, og all Dyd og Moralitet kuldkastes; thi haver Mennesket ingen fri Villie, da kand det ikke holdes for at være Aarsag til hvad som 65 bedrives, men Gierningen maa tilskrives den, der medbringer slig Fornødenhed.

Villien begiærer udi Almindelighed det, som er godt, og haver udi Almindelighed Afskye for det, som er ondt, ikke desmindre lærer Erfarenhed os, at Villien begiærer det undertiden, som er skadeligt, hvilket kommer deraf, at Fornuften farer vild udi at kiende det Onde fra det Gode, thi undertiden har en god Ting et Ondskabs Skin, og den verste Ting kand synes best.

Menneskets Villie er meer tilbøuelig til een Ting end til en anden, hvilket foraarsager Sindets Dannelse og Temperament, hvorved nogle ere hengivne til visse Slags Gierninger; saadan Sindets Disposition foraarsages af Luftens og Jordens Egenskab, Humeurenes Temperament udi Legemet, hvilken kommer af Stæden, Alderen, Helbreden, Studeringer og andre Aarsager.

Herved er at merke, at, omendskiønt Villien kand ikke hindre, at der jo ere nogle Anstød, som komme af Legemets Dannelse, og at de samme jo undertiden bryde los, dog kand det i det ringeste udvirkes, at de samme udbryde uden Synd.

At Villien er hengiven til visse Gierninger, foraarsager 2) Vanen, hvorved udvirkes, at en Gierning uden Besværing og gierne bliver foretagen.

Herved er at merke, at, omendskiønt Vanen er meget kraftig, kand den dog ikke faae saa meget Magt med Sindet, at jo et Menneske ved Flid og Vindskibelighed kand udrødde den igien.

Villien bliver 3) dreven til visse Gierninger af Sindets Bevegelser, kaldet Affecter, hvilke ogsaa ikke lidet formørke Menneskets Forstand. Hvilke og hvor mange Slags saadanne Affecter ere, og hvorledes de skal dæmpes, viser besynderlig Cartesius de Passione. Og, saasom nogle Affecter opvækkes af et Godheds, andre af et Ondheds Skin, og drive et Menneske til at stræbe efter en god Ting eller at undflye en ond, saa gjøres den Forskiæl imellem dem, at de første lidet eller intet kand undskylde, dersom ved 66 deres Tilskyndelse noget usømmeligt bliver bedreven, de sidste derimod kand desmeere undskylde, jo større Ulykke et Menneske er bleven truet med; thi det er lettere at miste noget Godt, som man dog kand undvære, end at geraade udi en Ulykke.

Ydermeere bliver Villien til visse Gierninger ikke lidet ophidset af Drukkenskab, hvilken kommer besynderlig af sterk Drik, Røg eller Opium, som udi en stor Deel af Østen voxer, og ophidser et Menneske til Løsaagtighed, Vrede og Formastelse, hvorfore man med Billighed kand kalde den en stakket-varende Svaghed, der betager Mennesket sin Forstand. Herved er at merke, at, omendskiønt een udi Drukkenskab tidt ikke veed, hvad hand gjør, saa dog, efterdi han tilforn vidste dens Virkninger, da kand det ikke undskylde

ham; thi ligesom een, der af egen Daarlighed nedriver sit Tag, kand ikke klage sig over, at Regnen falder ned udi hans Huus, saa kand ey heller nogen beklage sig over, at man fordrer ham til Straf for det, som er begaaet i Drukkenkab, omendskiønt udi saadanne Sager, som staae i et Menneskes frie Villie at gjøre og lade. Drukkenkab foraarsager, at de ikke have den Virkning, som de ellers kunde have, i fald de vare foretagne udi Ædruhed og af vel-beraad Hu. Saaledes haver en Contract, som er sluttet udi Drukkenkab, ingen Virkning, efterdi vi forbindes ikke til noget uden vor Samtykke, og saadan Samtykke ikke findes fuldkommen hos nogen overmaadig drukken Mand.

Menneskets Gierninger ere enten selv-villige eller tvungne, de første ere, som komme fra Villien, og regieres af den samme, de andre ere, som foretages imod Villien, saa som, naar een bliver af en sterkere dreven til at bruge sine Lemmer til det, som han ved Tegn og Legemets Imodstræbelse bevidner at have Afsky for; herved er at merke, at, omendskiønt een er udi den Stand, at han ikke kand imodstaae den paaførte Vold, har dog selv været Aarsag til at han er bragt i den Stand, kand den tvungne Gierning ikke undskylde ham. Saaledes blev Dina vel berøvet sin 67 Jomfrudom imod hendes Villie, Gen. 39. men saadan Vold kunde ikke undskylde hende, efterdi hun saa som en Jomfru burde have holdet sig fra ubekjendte unge Mænd.

Naar et Menneske, for at undflye en stor overhængende Ulykke, udvælger det, som er mindre ondt, hvilket han dog havde stor Afsky for, og ingenlunde havde gjort, hvis ikke saadan Nød havde drevet ham dertil, kaldes saadanne Gierninger sammenblandede, efterdi de have noget tilfelles baade med selv-villige og tvungne Gierninger, som naar en afhugger et Lem, for at frelse det heele Legeme, eller udi Havs-Nød kaster sine Varer udi Søen.

At en Gierning kand tilregnes et Menneske, er ingen anden Aarsag, end at det er udi eens Magt og Evne, at samme Gierning kand skee eller ikke skee, foretages eller lades, ligesom tvært imod ingen Gierning kand tilskrives den, i hvis Magt saadant ikke staaer.

Saaledes gjøre de Skolemestere ilde, der slaae et Barn, fordi det ikke kand lære sin Lectie saa hastig som et andet, hvilket, hvor urimeligt det er, dog dagligen skeer; thi det er, at straffe for de Ting, som ikke staae udi eens Magt; saaledes lastes tit og hades een uden Grund for Egensindighed og Traurighed, der haver egensindige og traurige Vædsker, ligesom een uden Grund roses for sin Fromhed, der ingen Galde haver, og ikke kand være arrig.

Her synes Umagen værd, nøye at overveje, hvilke Gierninger kand tilskrives et Menneske og hvilke ikke; der kand først ikke tilskrives et Menneske noget, som skeer af naturlig Fornødenhed, og andet, som er uden for den menneskelige Direction. Saaledes er det daarlige, som skrives om de Mexicanske Konger, at de udi deres Regierings Begyndelse lovede, de vilde udvirke, at Solen skulde gaae op og ned paa rette Tid, Himmelen skulde give Regn, naar fornøden var, og Jorden Grøde. Men, saa vit det staaer til et Menneske, at forfremme og tilbage holde saadanne Virkninger, da kand det tilregnes, hvad Skade og Gavn deraf kommer, saa vit som dets Fliid eller Forsømmelse 68 haver gjort noget dertil. Saaledes tilskriver Agermanden Kornets Overflødighed eller Mangel, saa vit han har været flittig eller forsømmelig udi at fæde Ageren.

Ey heller tilregnes de Gierninger, som overgaae vore Kræfter, herpaa er grundet de gemeene Ordsprog: Ingen kand forpligtes til at gjøre umuelige Ting; hvorfor, dersom saadant findes udi en Lov eller Testament, maa det anderledes forklares. Dog er herved at merke, at, i fald saadan Afmægtighed er kommen af egen Forseelse, da kand et Menneske ikke undskylde sig dermed, at det er umueligt. Saaledes tilregner GUD retteligen Menneskene, at de ikke opfyldte Loven, efterdi de alle have syndet udi Adam, og derfor tillige med ham mist deres Kræfter at opfylde den.

Legemets og Sindets naturlige Gaver og Feyl tilregnes ikke et Menneske, ey heller kand eet fortjene nogen Roos eller Last derfor, uden saa er, at det ved Flid eller Forsømmelse har gjort noget dertil, saaledes bebreides et Menneske ubilligen, at han er alt for liden, alt for stor, eller i andre Maader vanskabt, dog blev hos de gamle Gallier efter Strabonis Beretning Cap. 4. ikke gandske uden Aarsag straffede de unge Mennesker, som vare saa tykke, at de ey kunde ompendes af et vist Belte, saa som man holdte for, de foraarsagede sig saadan Fedme ved for megen Fraadsen.

Ey heller kand de Ting tilregnes et Menneske, som det ved Tvang gjør eller lider, men alleene dem, som paaføre saadan Vold og Tvang, og holdes da de, som bedrive Gierningen, ikkun som uskyldige Redskab dertil; ved saadan Tvang forstaaes, 1.) Naar en Sterkere med Vold bruger vore Lemmer til at gjøre eller lide noget, saasom naar min Overmand tager min Haand og slaaer en anden dermed, 2.) Naar en tvinges af sin Overmand paa Livet, i fald han ikke vil forrette en Gierning, som at slaae en uskyldig Mand ihjel, eller selv miste Livet; i saadan Tilfælde holdes den Tvingende alleene Aarsag til saadan Misgierning, og den, som bliver tvungen, ansees ikkun som et uskyldigt 69 Redskab, uden saa er, at han udi Særdeleshed er forpligtet at lade sit Liv for den anden.

Ey heller tilregnes et Menneske det, som bedrives af een uovervindelig Vankundighed, det er saadan som det ey selv har bragt sig udi, eller paa nogen Maade kand overvinde, saaledes tilregnes ikke smaa Børn,

hvad de gjøre, ey heller afsindige Folk, saa fremt de ey ved nogen Forseelse have bragt sig udi saadan Stand, hvorfor, naar saadanne straffes, skeer det ikke, efterdi de egentlig have fortient Straf, som de, der med Villie og Videnskab synde mod Loven, men alleene at de derved kand rettes og afskrekkes fra at gjøre saadant oftere. Did hen sigter den Danske Lov, om nogen udi Raseri eller et Barn under sine 10 Aar gjør et Mord.

Saasom ogsaa det staaer ikke udi et Menneskes Magt at hindre de Billeder, som forestilles udi Søvne, saa kand ey tilregnes et Menneske, hvad han synes at have gjort udi Drømme; derfor bekymrede sig forgiæves den Fisker hos Theocritum, som syntes, han havde gjort een en Eed udi Søvne, at han ikke skulde sætte sin Fod oftere paa Havet, dog er at merke, at een undertiden kand selv være Aarsag udi en ublu Drøm, i det han tænker for meget paa det, som er vellystigt, om Dagen og Aftenen.

Saa tit som Leylighed, og det uden egen Forseelse, er betagen et Menneske, at gjøre en Ting, saa tit bliver det samme Menneske ey tilregnet, at det intet forretter. Saaledes kand en Læge ikke beskyldes for Ladhed, naar der ingen Patienter ere, og ingen kand beskyldes for Karrighed, som selv er nødlidende.

Endelig er at merke, at et Menneske ey alleene kand tilregnes sine egne, men endogsaa en andens Gierninger, naar, og saa vit som een er skyldig at styre de samme; thi dersom een bedriver en Ugierning, hvilken jeg kunde og burde have forhindret, bliver samme Gierning ikke alleene tilregnet den, som umiddelbar bedrev Gierningen, men endogsaa mig, der har været efterladen udi at dirigere og styre den samme, som jeg burde. Saaledes er efter de 70 Engelske Love Manden forbunden at svare til det, som hans Hustru forseer sig mod nogen enten udi Ord eller Gierninger, efterdi han ikke haver brugt den Magt, han havde til at sætte hende til rette; i den Henseende loed ogsaa den Persiske Konge Abas udgaae en Forordning, at, dersom nogen blev ihjelslagen eller røvet, skulde den næste Byes Indbyggere svare derfor; udi samme Henseende truede ogsaa Kong Frode 3. Landsfogderne med Livs-Straf, dersom de Arm-Baand, han havde hengt paa allfare Veye, bleve bortstaalne. Men, dersom een gjør alt det, som hans betroede Direction fører med sig, og den anden ey desmindre bedriver en Gierning, bliver det ham alleene tilregnet, som saadant forrettede.

Ved de højpriselige Persiske Love, nemlig, at naar nogen Veyfarende bliver røvet, at den næste Byes Indbyggere skal svare dertil, er dette dog at merke, at saadant Rov eller Tyveri maa nøye bevises; thi ellers kunde det gaae til som fordum udi Skotland, hvorom jeg har fundet en artig Kendelse i Buchanani Skotske Historie. Udi den unge Kong David Bruces Tid gjorde Statholderen synderlig gode Anstalter imod Tyverie, og meenede, at have bragt det saa vidt, at ingen turde understaae sig meer at stiaele; befoel derfor Bønderne at lade deres Plove blive paa Agrene om Natten; thi hvis de bleve bortstaalne, skulde den næste Øvrighed gjøre Erstatning derfor. Men dette drev en Skielms-agtig og gierrig Bonde til at grave sin egen Ploug under Jorden, og sige, at den var bortstaalen.

71

CAP. II.

Om Moralske Gierningers Rette-Snoer, Eller Om Loven i Almindelighed

Saasom Menneskets Gierning dependerer af Villien, og Villien er adskillig og foranderlig, derfor er det fornødent, for at indrette nogen Orden og Skik iblant Menneskene, og at forekomme all Forvirrelse, at der er en vis Regel og Rette-Snoer, hvorefter Menneskets Gierning maa øves.

Saadan Rette-Snoer kaldes Loven, hvilken er en Forordning, hvorved en Øvrigheds-Person forbinder sig sin Undersaat, at den efter hans Foreskrivelse skal indrette alle sine Gierninger: Foruden saadan Lov er ogsaa anden Rette-Snoer, hvorefter Menneskernes Gierninger føres, saasom Raad og Forbund. Fra det første, nemlig Raad, kiendes Loven der udi, at et Raad kommer fra ens Lige og undertiden Undermand, men Loven alletider fra ens Overmand; et Raad søger at overtale ved at forestille grundige Aarsager, men Loven byder og befaler; et Raad gives et Menneske at samtykke eller forkaste, men Loven paabyrdes et Menneske mod dets Villie.

Fra et Forbund kiendes Loven saaledes, at det første skeer med deres Samtykke, som indgaae et Forbund; Loven skeer ved Øvrighedens Befaling; Forbund er et Løfte, Loven en Befaling; udi et Forbund

afhandles først, hvad som skal gøres, førend vi forpligtes til at gøre noget, men udi Loven forbindes vi først til at gøre, og derefter beskikkes, hvad vi skal gøre.

Endelig maa herudi nøye i Agt tages og forklares, hvad Forskiel der er imellem Lov og Ret, eftersom disse tvende Ord ofte confunderes med hinanden, man maa derfor tage sig vare, at man ey holder det for Lov, som betyder Magt 72 at gøre en Ting, der ved Loven er tilladt, saasom at vi ikke indbilde os, fordi en Ting siges efter den Guddommelige Lov at være ret, den derfor efter den Guddommelige Lov er befalet, saa at den derfor rettelig kand øves af os, omendskiønt den ved Menneskelige Love er forbuden; thi saasom et Menneske har Magt til at gøre alle de Ting, som dets naturlige Kræfter kand tilstæde, uden de, som forbydes ved Loven, saa siges der gemeenlig, at, hvad som ikke forbydes udi en Lov, det haver man ret at gøre efter samme Lov; saa udi den Henseende Retten henhører til Frihed, men Loven betyder et Baand, hvorved den naturlige Frihed indskrænkes.

Og, saasom udi Lovens Beskrivelse er sagt, at den forpligter et Menneske, saa synes her fornødent at vise, hvad en Forpligtelse er; de Romerske Lovkyndige kalde den et Rettens Baand, hvorved vi drives af Fornødenhed til at gøre en Ting, og derved paakastes vor Frihed ligesom en Tømme, at vi ikke kand gaae anden Vey, end hvor samme Forpligtelse leder os. Her maa vel gøres Forskiæl imellem Forpligtelse og Tvang, at, omendskiønt begge true et Menneske, saa dog rører Tvangen Villien alleene udvortes, og driver den til at udvælge en ubehagelig Ting alleene ved en overhengende Ulykkes Befielse; men en Forpligtelse haver større Virkning, nemlig at een drives til at bekiende sig med all Ret at vederfares den Ulykke, som han trues med, i fald han viger fra den rette Vey.

Saaledes kaldes det Tvang, naar een maa overgive sin Velfærd og sine Midler til en sterkere Fiende, men en Forpligtelse, naar een maa opoffre de samme for det gemeene Beste.

At et Menneske er beqvemt til at forpligtes og imodtage en Forbindelse, dertil er Aarsag, at det kand kiende og forstaae den foreskrevne Rette-Snoor, og haver Villie, som kand bøyes dertil. 2.) Efterdi det er altid en Overherres Magt undergivet, om ikke andre, saa dog den Guddommelige; Heraf kand sees, at ikke umælende Bæster kand forpligtes, efterdi de have hverken Kundskab at forstaae 73 en Lov, eller Villie, som kand bøyes dertil, iligemaade, at GUD ikke kand forpligtes, efterdi han ingen Overmand haver; vel er sandt, at GUD udi sine Gierninger altid i Agt tager en vis Maade, og holder sig fra visse Ting, men det skeer ikke af nogen Forpligtelse, men af Guddommelig Velbehagelighed.

Saa sees her ogsaa, at een ikke kand forpligte sig selv; thi udi saadan Fald var den samme baade den, som forpligter og forpligtes, og, omendskiønt et Menneske siges at være forpligtet til at bevare sig selv, saa forstaaes derved ey anderledes, end saa vidt det er GUDs Tiener, og en deel af det Menneskelige Selskab, for hvilket det efter GUDs Befalning bør at bevise sig nyttigt. Saaledes straffes en Tienner billigen af sin Herre, og en Borger af sin Stad, dersom han afhugger sig et Lem, for derved at gøre sig ubeqvemt til Tienneste. En Forpligtelse indføres udi et Menneskes Sind af eens Overmand, det er saadan, som ey alleene har Kræfter til at tvinge, men endogsaa retfærdige Aarsager, hvorfor han kand fordre, en anden skal indrette sin Villie efter hans.

At Loven kand øve sin Magt udi deres Sind, for hvilken den er given, udfordres, at de have Kundskab ey alleene om Lov-Giveren, men endogsaa om Loven selv; thi ingen kand bevise Lydighed, naar han ey veed, hvem han skal adlyde, og hvorudi; dog er det nok, at han veed det engang, thi, dersom han engang har været erkyndiget derom, og siden glemmer det, løser han derfor ikke sin Forpligtelse, eftersom han vel havde kunnet beholde saadant i sin Hukommelse, dersom han havde havt Forsæt til at adlyde.

Her kand derfor spørges, om man kand straffe en Fremmed, der synder mod det Lands Lov, hvorudi han til en Tid opholder sig. Hvis han har opholdet sig nogen Tid udi Landet, kand hans Vankundighed ikke undskylde ham, efterdi han har havt Tid at erkyndige sig om Landets Love. Hvis derimod saadan Overtrædelse skeer strax ved hans Ankomst udi Landet, kand han undskylde sig dermed, at Loven er ham uvitterlig. Derfor straffe 74 Mahomedanerne ubilligen reisende Christne og Jøder, der af Uvidenhed gaae ind udi deres Templer, hvilket er forbudet under Livs Straf.

En Lovgivers Kundskab kand sandelig ikke læt være skiult for nogen, thi enhver fornuftig Siæl kand vide, at den samme, som har skabt alle Ting, har ogsaa givet de naturlige Love, og kand den langt mindre være skiult og ubekendt, der giver de Borgerlige Love; Naturens Lov kiendes af den Menneskelige Vilkors Beskuelse; de Borgerlige Love blive kundgiorte ved Udraabelse, som skeer offentlig, hvorudi man maa vide tvende Ting: 1.) At Loven kommer fra den, som haver den højeste Magt; 2.) Hvad Lovens Meening er; det første bliver kundbart, naar den, som haver den højeste Magt, udraaber Loven enten ved egen Mund, eller lader den kundgiøre ved sine Fuldmægtige; at Lovens Meening kand kiendes, hører det Lovgiveren til at udtrykke den saa klarligen, som mueligt er, ikke saasom Caligula, der efter Dionis Cassii Beretning forestillede sine Love paa et høyt Sted, skrevne med smaa Bogstaver.

En Lov bestaaer af tvende Parter, hvoraf den eene viser os, hvad som skal gøres og lades, og kaldes Vis Directiva. Den anden forkynder, hvilken Straf den er undergivet, som overtræder det Forordnede og gjør det

Forbudne, og kaldes Clausula Pœnalis.

Loven kand paabyde et Menneske at gjøre alt, hvad som ikke overgaaer et Menneskes Kræfter, og ellers kand føre nogen Nytte med sig, hvoraf sees en Øvrigheds Ubillighed og Haardhed, der fordrer umuelige Ting af Undersaatterne, dog er herved at merke, at ingen kand undskylde sig dermed, at det er ham umueligt, naar han selv har bragt sig udi saadan en skrøbelig Stand; saaledes kand Mennesket, der engang har været udi Stand at kunne opfylde GUds Lov ikke efter Synde-faldet undskylde sig med saadan Umuelighed.

Saaledes kand ogsaa een, der for at undgaae Krigs-Tieneste har afhugget sin Tommelfinger, ikke undskylde sig med Vanførlighed, efterdi han selv har foraarsaget sig saadan.

Under Loven befattes gemeenligen alle Undersaatter, og ingen undtages, uden han bliver erklæret af Øvrigheden i visse Poster at være befriet og løst af Lovens Baand; hvilken Befrielse kaldes Dispensation: ved saadan Dispensation er at merke, at, omendskiønt en Lovgiver haver Magt til at give den, saa maa han dog vel see sig for, at den ikke skeer for tidt og uden vigtige Aarsager, for at forebygge Fortrydelse og Misundelse blant Undersaatterne, og at Loven ey derved skal miste sin Myndighed.

Her maa man vel gjøre Forskiel mellem Dispensation og Billighed; thi at dispensere udi en Lov, hører alleene Lovgiveren til, men at i agt tage Billighed udi Lovens Forklaring, det er, undtage saadanne Casus, som Fornuften tilsiger Lovgiveren selv havde villet undtage, om han havde været tilstæde, det tilhører enhver Dommer.

Dette kand forklares ved saadan Casum: Der er en Lov, at ingen uden Straf maa bære Kaarde eller andet Gevær udi Freds-Tider. Naar Øvrigheden mod Loven tillader saadant visse Personer, heder det Dispensation. Naar derimod een anklages at have overtraad Loven derudi, og han beviser sig allene at have været bevæbnet for at imodstaae en Tyv og Morder, som vilde bryde ind udi hans Huus, forklarer Dommeren Loven til hans Befrielse, og det heder Billighed.

Nu følger paa at tale noget om Moralske Gierningers Qualiteter. Efter dem siges Gierninger fornødne og ufornødne, gode og onde, sømmelige og usømmelige, retfærdige og uretfærdige. En fornøden Gierning er den, som enhver efter sin Øvrigheds Lov og Befalning er skyldig til at gjøre.

Actio licita derimod (en Gierning som man maa) er den, hvilken Loven hverken byder eller forbyder, men sætter udi enhvers Magt, om han vil gjøre eller lade den.

En moraliter god Gierning er den, som i alle Maader kommer overeens med Loven; en ond Gierning, som viger 76 derfra udi een eeneste Post; herved er at merke, at enhver Gierning, som stemmer overeens med Loven, kand ikke kaldes moraliter god, men allene den, som med ens Villie og Videnskab skeer, besynderlig udi det Forsæt at være Loven hørig, herudover skeer det, at en Gierning, som i sig selv ellers er god, ilde bliver tilregnet den Giørende formedelst hans onde Forsæt, saasom en ond; udi den Henseende korsfæstede de Carthaginenser deres Anførere, naar de havde forrettet en Ting lykkeligen udi ondt Forsæt. Omendskiønt tvert imod en Gierning, som er ond i sig selv, kand ikke blive god, hvorvel den foretages udi et godt Forsæt; thi man maa ikke gjøre ondt, at der skal komme godt deraf.

Retfærdighed er efter de Romerske Lovkyndiges Beskrivelse en stedsvarende og bestandig Villie, at give enhver det, som ham tilhører; dens Deelinger ere saa mange og adskillige, at de, som Christ. Thomasius siger, meere forvirre Hiernen end opbygge, hvorfor jeg ikke vil besvære Læseren dermed, men allene holde mig ved den mest antagne Delning udi den almindelige og besynderlige Retfærdighed. Den almindelige Retfærdighed er den, naar jeg gjør og beviser et Menneske de Ting, som det ingen fuldkommen Ret haver at fordre af mig, ey heller med Magt eller Rettergang kand tvinge mig til, saasom naar jeg med Raad og Daad hielper en Nødlidende, beviser Taknemmelighed mod den, der har gjort mig vel etc. hvilket jeg vel er skyldig til at gjøre, men kand ey tvinges dertil.

Den besynderlige Retfærdighed derimod er, naar jeg beviser et Menneske det, som han haver en fuldkommen Ret til at fordre af mig, og deeles igien af de Lovkyndige udi Justitiam distributivam og Commutativam.

Justitia distributiva kaldes, hvor de Ting øves og iagttages, som en Borger er skyldig efter Pagt og Forbund at bevise sin Stad, eller Staden sin Borger.

Justitia commutativa er grundet paa en Contract paa begge Sider, besynderlig angaaende de Ting, som kand forhandles, og hvorpaa en vis Priis kand sættes.

77

Udi den første, nemlig Justitia distributiva, iagttages en Geometrisk Proportion, saaledes at Straf og Belønning indrettes efter Personernes Stand og Meriter, for Exempel, naar Bytte deeles ud blant en Krigs-Hær, nyder en General meer end en Oberst, en Oberst meer end en Capitaine, og en Capitaine meer end en gemeen Soldat; samme Geometriske Proportion maa ogsaa iagttages udi Straffen; thi hvis for lige Forseelse

en Borgemester og en Vægter bleve begge dømt til at bære den Spanske Kappe, var Straffen, skjønt udi sig selv lige, dog 10. gange større for Borgemesteren. Herudaf kand sees, hvormeget de fare vilde, der criticere Consistorial-Domme hos os som ubillige i Ægteskabs Sager, naar for Exempel man dømmes en Lakei at ægte en uberygtet Tienneste-Pige, som han har beligget, og derimod befrier en stor Herre derfor; thi, naar denne Geometriske Proportion ikke i Agt tages udi slige Domme, da straffes en fornemme Herre, der dømmes til at tage sin Tienneste-Pige, 10. gange saa meget, som Lakeien. Og maa dette være nok talt om Justitia distributiva og dens Oplysning. Hvad Justitia commutativa angaaer, som grundes paa Contracter mellem Undersaattere udi Handel og Vandel, da i agt tages derudi en Lighed, og ingen Personer ansees.

Det som forsætlig viis bedrives, og hvorved eens fuldkommene Ret overbrydes, kaldes Uret, saadan Uret skeer paa 3. Maader: 1.) At man negter een det, som ham tilhører; 2.) Man tager fra ham det, som var hans. 3.) Man paafører ham en Ulykke, som man ikke havde Magt til; herudi farer den bekiendte Hobbesius besynderlig vild, naar han siger, at den skeer ingen Uret, som ikke er i Forbund med nogen, omendskiønt ham uden Aarsage tilføyes Skade, men han bliver kraftig igiendreven af Pufendorff; thi det haver Naturens Ret givet et Menneske, at det af et andet ikke maa tilføyes noget Ondt uden Fortienneste.

Hobbesius kalder den naturlige Stand Statum Lupinum eller Ulve-Stand, hvorudi ingen kand siges at gjøre den 78 anden uret, efterdi han synder hverken imod Lov, som ikke er given, ey heller imod Contract, som ikke er slutted; En fordervelig Mening I som kuldkaster all Moralitet, og det store Naturens Bud; nemlig: At du maa ikke gjøre imod en anden det, som du ikke vil skal vederfares dig selv.

Og saasom jeg har sagt, at en Uret er det, som skeer forsætlig viis, saa kand det ey kaldes Uret, som sker af Vankundighed, eller imod eens Villie, saasom for Exempel, dersom een hugger en Green af et Træ, hvilken falder uformodentlig ned paa en anden, der ingen Ret haver at gaae under samme Træ, saadant kand ikke kaldes Uret, men allene Skade, Ulykke og Forseelse. Og frikiendes saadanne aldeles efter vor Danske Lov, hvilken saaledes taler herom: Hugge to Mænd udi Skoven, og den eenes Øxe slipper af Skaftet imod hans Villie, og han gjør sin Eed derpaa, da er det Vaade, hvis Skade deraf skeer, og bødes intet derfor.

CAP. III. Om Naturens Lov

Efter at nu er talt noget om Moralske Gierninger udi Almindelighed, maa her skrives videre fort, og besynderlig eftersees, om det var et Menneske tienligt at leve uden Lov, det er, have saadan Frihed, at det kunde gjøre Alting efter egen Behag, og ingen Regul eller Fornødenhed være undergiven.

Saadan Frihed har Skaberen ikke villet tilstæde Menneskerne, og var den ingenlunde tienlig, hvilket kand sees af adskillige Aarsager:

(1.) Udfordrede den Menneskelige Naturs Værdighed og Herlighed frem for andre umælende Creature, at deres 79 Idrætter maatte fores efter en vis Regul og Rette-Snoor, uden hvilken ingen Orden, Herlighed og Zirlighed kand forstaaes.

(2.) Udfordrede Menneskernes Ondskab, at de maatte være Lov og Fornødenhed undergivne; thi, saasom Menneskets Ondskab langt overgaaer Bæsternes, saa er det fornødent, at dets Frihed paalegges en sterkere Tømme, og at den meere maa indskrenkes end Bæsternes; thi alt, hvad som ophidser Bæsterne, er Bugs-Fylde og Løragtighed, hvilket sidste dog ikke skeer uden paa visse Tider, og tager snart Ende. Men Menneskets Begiærlighed kand ikke saa snart mættes, den brænder ikke allene paa visse Tider, men idelig. Bæsternes Bug stilles tilfreds med den slette Spise, Naturen giver dem, men Mennesket vil ikke allene fødes, men endogsaa giødes, derforuden er Mennesket hengivet til mange Begierligheder, som ere Bæsterne ubekiendte, nemlig Overdaadighed, Ærgierrighed, Afvind, Efterstræbelse, Vantro, Nysgierrighed og andre, hvoraf Bæsterne finde sig intet fristede, derfor, dersom den Menneskelige Frihed ey var paalagt saadan en Tømme, da vilde de være verre end Løver, Ulve og Biørne, slides og rives med hinanden; Thi, kand saa meget ondt bedrives, nu deres Frihed saaledes er indskrenket, hvad vilde da skee, om de havde deres egen Villie.

(3.) Findes hos Menneskerne større Ustadighed og Forandring end hos noget slag af Bæsterne, thi det heder hos dem: saa mange Hoveder, saa mange Sind, ligesom derfor, jo fleere og foranderligere Stemmer der ere, jo hesligere og slemmere Lyd give de, uden at der er en ret Harmonie og Eenstemmighed imellem dem, saa skulde der ogsaa være største Forvirring iblant Menneskerne, uden den Foranderlighed, som fiendes hos dem, blev ved Lovene bragt udi en ziirlig Orden.

(4.) Haver Menneskets Skrøbelighed foraarsaget, at det ikke har kunnet være uden Lov: Hvor mange Aar, og hvor stor Underviisning behøves der ikke, førend et Menneske kand komme saa vidt, at det kand føde sig selv, 80 da derimod Bæsterne behøve ikkun faa Dage dertil; og dersom et Menneske uden Optugtelse og Underviisning var allene udi en Ørken fra all Menneskelig Hielp og Samqvem, hvor elendig vilde det da ikke være; at derfor ey Mennesket skulde føre det elendigste Levnet blant alle Creature, giordes fornødent, at der var en Samqvem og Foreening mellem hinanden, og saadan Samqvem kanel uden Lov hverken indgaaes ey heller holdes ved lige, hvorudaf sees, hvor fornødent det er, at det Menneskelige Kiøn er saadan Lov undergivet.

Eftersom nu er viiset, hvor lidet det Menneskelige Kiøn kand leve uden Lov, saa følger nu at tale om samme almindelige Lov, som alle Mennesker maa være undergivne.

Grundvolden af den naturlige Lov er, at et hvert Menneske saa vidt det staaer til ham, maa holde ved lige Samqvem og Foreening, hvoraf følger, at, hvad som udi Almindelighed hjælper til saadan Samqvem og Omgjengelse, det haver den naturlige Rett befalet, og, hvad som strider derimod, er af samme Naturens Ret forbudet: udi den almindelige Lov indeholdes alle andre Bud.

Den naturlige Lov forbinder et Menneske, ikke egentlig, fordi den er nyttig, thi dersom vi alleneste i Henseende til Nytte skulde i agt tage Loven, vilde den ikke forpligte os meere end gode og nyttige Raad, som os kand gives, men den forpligter, efterdi GUD haver givet det Menneskelige Kiøn saadanne Love, og befalet Mennesket ved Kraft af dets medfødde Lys at være dem hørig.

At GUD har givet de naturlige Love, tilstaae endogsaa de viise Hedninger; Naturen selv viser os det paa saadan Maade, nemlig: Dersom GUD haver skabt Mennesket Sociable, omgiengeligt, og beqvemt til at kiende det, som tiener til saadan sociable og omgiengeligt Liv, saa følger ogsaa paa, at han har givet det Middel at komme til foresatte Ende, det er de naturlige Love, thi den, som foreskriver een et vist Maal og Ende, maa ogsaa give Vey og Middel at komme dertil.

Og, efterdi GUD saaledes har forordnet den naturlige 81 Lov, og indprentet den udi Menneskernes Hierter, saa kand de udi ingen Maade forandre den, men ere stedse forbundne at leve derefter; den kaldes almindelig, efterdi den er given alle, og kand forstaaes og kiendes af Naturens Lys, hvorvel den klarligen, og meere udtrykkeligen er given udi den hellige Skrift, besynderlig udi de 10 Bud-Ord.

Angaaende den Forskiæl, der er mellem Naturens Ret og Folke-Retten, derom komme de Lovkyndige ikke over eens. Hobbesius kalder den første Menneskernes, den anden Stædernes og Societæternes, saa at Naturens Ret styrer og regierer et hvert Menneskes Gierning udi Særdeleshed, Folke-Retten det samme Menneskes, saavidt det er udi Societet og Samqvem, hvilken Meening Puffendorf ogsaa samtykker og underskriver.

CAP. IV. Om Menneskets Pligt mod sig selv

Omendskiønt et Menneske haver det tilfælles med andre umælende Creature, at det er omhyggeligt for at bevare og beskytte sig selv, dog maa den Omsorg, Mennesket drager for sig selv, være langt høyere en Bæsternes, efterdi det er af Skaberen beprydet med saadanne herlige Gaver, for at udbrede hans Ære, og at være et nyttigt Lem udi det menneskelige Samqvem, og maa derfor ikke misbruge eller lade bortdøse saadanne af Skaberen forleente Gaver, men anvende dem til det menneskelige Samqvems Nytte og Opbyggelse.

Og, saa som et Menneske bestaaer ud af tvende Deelee, Siæl og Legeme, hvoraf den første er Begyndelse og Aarsag til alle menneskelige Idrætter, og den anden bruges allene som et Redskab dertil, saa maa man have Omsorg 82 for dem begge, men besynderlig for Siælen eller Sindet, saa som den ædelste og ypperste Deel; Angaaende Sindet, da maa derudi først indprentes Religion, at det maa troe, der er et Allerhøyeste Væsen, hvoraf andre Ting have deres Oprindelse og Bevægelse, hvilket der regierer og forestaaer alting, der ved den naturlige Lov har befalet, hvad som skal gøres og lades, og uden Persons Anseelse vil kræve enhver til Regnskab for sine Gierninger.

Og, saa som saadan Troe maa indplantes i Sindet, saa maa med stor Flid udrøddes de Meeninger, som stride imod den sande Religion, og ere skadelige for det menneskelige Sælskab.

Derefter maa et Menneske lære at kiende sig selv, hvilken Kundskab de Gamle have saaledes ophøyet,

at de med gyldene Bogstave have udi Templet til Delphii skrevet disse Ord [x][x][x][x][x] [x][x][x][x][x][x]: Kiend dig selv; af saadan Kundskab følger, at et Menneske forstaaer, det er GUDs Herredømme undergivet, og at det efter de sig af GUD forleente Gaver er forbundet til at dyrke ham og tiene sin Næste.

Sindet maa ogsaa drage Omsorg for, at det er Mester over sine Affecter og Bevægelser, efterdi de fleeste, naar de ikke holdes udi Tømme, forderve baade Legemet og Sindet; Affecternes Maadelighed og Lunkenhed derimod er en naturlig Begyndelse til Visdom og Fromhed.

Endelig er der en besynderlig Sindets Dyrkning, som bestaaer udi adskillige Konsters og Discipliners Videnskab, hvilken, omendskiønt den er ikke gandske fornøden for et Menneske udi at forrette sin Pligt og Skyldighed, saa dog er den meget nyttig, efterdi saadanne Konster og Videnskaber gjøre det menneskelige Liv lettere og beqvemere; hvad sig anbelanger Boglige Konster, da ere de Mennesket meget nyttige og opbyggelige, endskiønt mange holde dem for ikke alleneste at være uduelige, men endogsaa skadelige, saa at derudover et Menneske gjøres ubeqvem til Forretninger, hvorudover de ogsaa paa mange Stæder have været afskaffede, saa man allene har ladet sig nøye med at læse, regne og skrive; men daglig Erfarenhed lærer os, hvad Nytte Studeringer føre med sig, naar de blive ret brugte; dog ere alle Studeringer ikke lige værdige, nogle kand kaldes nyttige, hvilke Pufendorf henfører til 3 dasser: (1.) Den Moralske Lærdom, hvorved Sindet dyrkes og det menneskelige Sælskab opbygges. (2.) Medicine, som tiener til Legemets Sundhed. Og (3.) Mathematiske Konster, hvilke forskaffe det menneskelige Kiøn stor Nytte og Beqvemmelighed. Andre kand kaldes ziirlige, saasom Historier, naturlige Sagers Eftergrundskning, fremmede Sprogs Videnskab etc. Andre igjen uduelige, saa som mange af de gamle Philosophiske Dogmata, som udi de Barbariske Tider havde opfyldt alle Skoler, og endnu dyrkes af mange med stor Iver, hvorvel de meere forvirre Sindet, og hindre det at komme til nogen grundig Lærdom; udi Almindelighed er ved Studeringer at i Agt tage, at ingen maa grave sig saa dybt ned udi Bøger, at han derudover forsømmer all anden Pligt, og gjøres ubeqvem til fornødne Forretninger.

Ellers bør i mine Tanker Historier, som nogle regne alleene blant ziirlige Videnskaber, ogsaa henføres til de nyttige; thi, naar Historier ere vel skrevne, og blive læset med rette Øyne, føre de en ubeskrivelig Nytte med sig. Man opmuntres af andres Exempler til Dyd; man lærer af andres Feyl at tage sig selv vare; man lærer at kiende sig selv ved at see sit eget Portrait i andre; man lærer ogsaa i sær at kiende enhver Nations Art og Egenskab, hvorudover det Historiske Studium i sær recommenderes Konger og Førster.

Ved dette, som her siges, at enhver maa udvælge sig det Studium, hvortil han findes at have mest naturlig Beqvemhed, er at merke, at den Regel bliver meget lidt tagen i Agt; thi en Statsmand vil have sin Søn ogsaa til Statsmand, en Præst sin Søn til Præst etc. skiønt ingens Hoved er beqvem dertil, og flyder deraf besynderlig mange Folks Udygtighed; thi Statsmandens Søn kunde i Steden for en forcered og slet Politicus blive en stor 84 Mathematicus, og Præstens Søn i Steden for en slet Præst blive en stor General. Derfor fare de ellers sindige Chineser vilde, der forordne, at en Skomagere Søn ogsaa skal være Skomager, og en Skrædders Søn Skrædder; iligemaade de gamle Irlænder, at en Philosophi Søn ogsaa skulde være Philosophus, hvor vel Naturen kunde have dannet ham til en Vogmand.

Hvorvel nu den største og fornemste Omsorg maa drages for Sindet, saa som den ædleste Deel af et Menneske, saa maa man dog ikke forsømme Legemet, hvortil Sindet stytter og helder sig, men af all Magt legge Vind paa, at der er et sundt Sind udi et sundt Legeme, og at Legemet ikke forderves af Vellyst og Ørkesløshed, eller svækkes af Drukkenskab, Fraadseri, Løstgængelighed og andet.

Derefter skal et Menneske beflicte sig paa, at det ikke er en unyttig Jordens Byrde, (som man siger) men udi Tide udvælge sig en vis Levemaade, og foretage sig saadanne Forretninger, som det finder sig beqvem til, og som dets Vilkor, Stand og Fornødenhed udkræver; hvorfore de leve udi en Stand, der strider imod den sunde Fornuft, hvilke enten nære sig med Skielmstykker og ulovlige Gierninger, eller ogsaa uden Fornødenhed undslaae sig fra Forretninger til Ørkesløshed, saa som fordem nogle af de gamle Philosophis, og nu omstunder Eremite og Munke; langt meere ere de at laste, som frivilligen forderve deres Lemmer, at de ingen Tienneste skal kunne gjøre. Det er merkeligt, at hos de Sinenser ingen, som haver et sundt Legeme, maa trygle, end ikke en Blind, men maa nære sig ved at vende Møller; Martin. Histor. Sinens. Vort Riges Love befale at straffe ørkesløse Løsgiangere, og omløbende Dagdrivere med Fængsel, hvilket kand sees af Christ. 4ti Recess: *Paa hvis Stavt Løsgiangere befindes, som ikke kunde bevise for billig Løn at ville tiene, maa de anholdes og examineres, og over dem Dom kiendes til Holmen at arbejde, dersom intet andet, som høyere Straf bør, end Løsgængerie, hos dem findes*, vid. Christ. 5ti Lov.

Monsr. Bruyere udi hans Characteres taler meget artigt 85 om saadanne Mennesker: Der er, siger han, nogle Creature, skabte af GUD, som kaldes Mennesker, hvilke ere geskæftige deres heele Liv, og alle deres Tanker, for Exempel, ere henvendte til at sauge Steen, hvilket i sig selv er ikke af stor Nytte. Der findes andre, som forundre sig over saadant, men bortdrive deres Tid med at gjøre intet, og det er endda mindre end at sauge Steen. Ellers er det vanskeligt at sige forud, hvad Studium et Menneske gjør best at legge Vind paa, hvorudover Aristippus, da en raadføre sig med ham derom, svarede: Det Studium, som du est beqvemest til, og, som kand best nytte dig, naar du bliver stor. Unge Dreng, som fordem her i Landet løbde om at tigge Almisse, og kaldtes Pose-Pilter, maatte Skole-Børn trække udi Skolen, og give dem Riis,

indtil de sloge sig fra Ørkesløshed til nogen Handtering.

Omendskiønt et Menneske er pligtigt til at dyrke sit Legeme, som sagt er, og intet forsømme, som kand tiene til Legemets Sundhed og Livets Forlængelse; ikke des mindre, saa som det bør være sin Næste til Tienneste, og ikke være en unyttig Jordens Byrde, saa maa det ikke slaae sig til Ørkesløshed og gode Dage, for derved at pleye Legemet og forlænge Livet, men paatage sig fornødne Forretninger, omendskiønt Legemet derved svækkes og Livet forkortes, ey heller maa et Menneske vegre sig for at sætte sit Liv i Fare, naar GUds Ære og det menneskelige Selskabs Frelse det udfordrer. Hid hører den store Pompeji Svar, hvilken, da han udi Hungers-Nød skulde føre Proviant til Rom, og hans Venner raadede ham fra at vove sit Liv over Havet efterdi det var en stor Storm, svarede: Det er fornødent, at jeg reiser til Rom, men ikke, at jeg skal leve. Dog er herhos at merke, at, ligesom een, der vegrer sig for at vove sit Liv udi saadan Tilfald, kand ikke andet end lastes, og holdes for et udueligt Menneske, saa lader den derimod see stor Daarlighed, der uden Fornødenhed sætter sig i Livs Fare, enten af Ærgierighed, at den derudover kand bekomme et stort 86 Navn, saa som endnu er brugeligt hos de Japonenser, eller ogsaa opofrer sit Liv for at frelse et unyttig Drog.

Det er bekiendt, hvorledes de gamle Nordiske Folk have foragtet deres Liv, som de af Ærgierighed uden Betænkning have opofret; thi det holdtes for en Vanære, at døe paa Sotte-Seng, og, naar en blev gammel, bød han sin Ven slaae sig ihjel. Utallige Exempler findes paa saadant hos den berømmelige Bartholin udi hans store Skrift, *De Contemptu Mortis apud veteres Danos*. Foruden Ærgierighed opmuntrede dem ogsaa Religions Principia til saadan Døds Foragt; thi Odin havde bildet dem ind, at ingen, som døde paa Sotte-Seng, kunde komme til Walhalla, eller de lyksalige Boeliger, hvilke alleene vare beskikkede for dem, der døde mod deres Fiender. Saadant Religions Principium foraarsagede hos dem ligesaa stor Foragt for Døden, som et andet Religions Principium foraarsager Feighed blandt nogle Folk paa de saa kaldte Marianske Øer udi Vestindien, hvilke troe, at alle de, som ikke døe paa Sotte-Seng, blive fordømte; og derfor kand ikke være uden meget slette Soldater. Man maa herudi gaae Middelveyen, ikke daarligen uden Nød vove Livet, og ey heller spare sig, naar Republikens Nytte det udfordrer.

Endelig maa her overveyes, om et Menneske efter eget Behag kand tage Livet af sig selv, for at undgaae en overhængende Ulykke eller skiendelig Død, dertil tiener den bekiente Platonis Regul, som ogsaa af Christne Skribentere berømmes: Vi Mennesker ere udi et Fængsel, hvoraf vi ikke kand løse os selv. Hedningerne saa vel som Jøderne vilde ikke tilstede dem Begravelse, som selv forkortede deres Liv, omendskiønt nogle af Hebræerne have derudi undtaget een Post, nemlig, om een seer, at ved hans Liv GUds Navn skal vanæres, dertil anføre de Samsons Exempel, hvilken saae, at udi hans Legeme den sande Troe blev bespottet, og Saulus, hvilken omkom sig selv, at han ikke skulde forhaanes af GUds og sine egne Fiender, og ved sit Fængsel bringe sit Folk udi Slaverie.

87

Men dette maa lades staae ved sit Værd, vist nok er det, at de, som alleene af Kiedsommelighed over daglige Besværinger, som følge det menneskelige Liv, eller af Frygt for Smerte og Pine, hvilken, om de med Bestandighed udstode, kunde de derved opmuntre andre ved deres gode Exempler. Om saadanne, siger jeg, forkorte deres Liv, kand de ikke andet end beskyldes for at have syndet imod Naturens Lov. Og derfor forbyde de fleeste Borgelige Love, at jorde deres Legemer blant Christne. Hvo sig selv ombringer, siger den Danske Lov, haver forbrudt sin Hoved-Lod til sit Herskab, og maa ey begraves enten i Kirken eller Kirke-Gaard; derimod ere de at undskyldes, som udi Sygdommer, der betage dem Forstanden, legge Haand paa sig selv, Item de, der af en hastig og uformodentlig Forskreckelse styrte sig selv i Ulykke, endelig er herved at merke, at det er en ligemeget tilregnet, enten han falder ved sin egen Haand, eller han driver en anden til at tage Livet af sig.

Den største Indvendning, som kand giøres herimod, er denne: Et Menneske seer sig udi en ulægelig Sygdom: Han seer sig ingen Nytte meer at kunde giøre i Verden; tvert imod han seer sig selv at være sin Næste til Byrde, han finder en idelig Smerte, der kand sætte hans Taalmodighed paa alt for stor Prøve, hvorledes kand den synde, der i saa Maade forkorter et unyttigt Liv, og tillige med gjør en Ende paa sin Lidelse? Dertil kand svares tvende Ting, 1) At, jo større Lidelsen er, jo meer er Patienten at berømme, der stræber at oppie GUds Time, og jo meer opbygger han sin Næste ved sin Bestandighed. 2) At mange Svagheder, som holdes for ulægelige, ere dog hævede. Dog understaaer jeg mig ikke med den gemene Almue at fordømme dem, der see ufeilbarlig, at de efter ulidelig Smerte maa døe om nogle Dage, og derfor forkorte deres Pine; thi i saa Maade maatte man ogsaa fordømme alle Stridsmænd, der dødelig saarede bede de Forbigaaende giøre Ende paa deres Pine. Jeg for min Part har slettere Tanker om dem, der have levet all deres Tiid udi Uteerlighed, og 88 udi den sidste Time foragte Verden, efterdi de see, at Verden vil ikke have dem længer; thi et saadant Løfte kommer mig for, ligesom dens, der forsværger at dantse, efter at han har mistet begge sine Been. Derom kand videre læses udi det grundige Skrift, kaldet *Repentance tardive*, eller den sildige Omvendelse.

Hvad sig anbelanger dem, der for Penge sælge sig til Krig, da have de Gamle ikkun slette Tanker om de samme; Grotius taler derom saaledes: Saa som vi kalde de Forbund usømmelige, der sluttet mod andre uden nogen Aarsag, saa er intet Levnet meere skammeligt end deres, der uden Aarsag sælge sig til Krig for Penge, og om hvilke man kand sige: *Ibi fas ubi plurima merces*, hvilket dog efter min Tanke alleene maa

forstaaes om dem, der gjøre det udaf Kaadhed, ikke saadanne, som enten af Nødlidenhed gribe til det Middel, at lade sig hverve, eller ogsaa gjøre det udi den Tanke, at de kand lære noget deraf, for siden at være Fæderne-Landet til Tieneste, udi hvilken Henseende mange Potentater tilstede deres Undersaatter saadant.

Nu maa jeg tale noget om, hvorledes et Menneske bør og kand forsvare sig selv mod andre; saadan Forsvar skeer paa tvende Maader, enten uden deres Skade, som agte at tilføye os noget Ondt, eller med deres Skade og Fordervelse. At den første jo er tilladt, derom tvivler ingen fornuftig Siæl; men hvad sig anbelanger den anden, da haver endeel villet disputere derimod, (1) Efterdi det menneskelige Kiøn lider lige stor Forliis, enten den, som anfalder mig, omkommes, eller jeg selv; (2) Efterdi en voldsom Forsvar synes meere at foruroelige det menneskelige Selskab, end om jeg frelste mig med Flugten, eller taalmodigen blottede mig for mine Fiender; men dertil svares, at det menneskelige Kiøn derudi ikke lider lige Forliis, efterdi en uretfærdig Anfalder ikke kand skattes saa høyt som den anden, der uskyldig lader sig omkomme, ey heller kand nogen Lov med Billighed udfordre, at jeg skal opofre mit Liv, at min Fiendes Ondskab derved kand forfremmes⁸⁹ og blive ustraffet, ja fromme Mennesker vilde derudover blive arrige Skalke til Rov og Bytte. Men om een, som anfaldes, er skyldig til at omkomme Anfalderen, saa at, hvis han det ikke gjør, han derved bedriver en Synd, holder endeel for, ikke at være saa klart, sigende: man maa overveye, om den, som anfaldes, er umistelig, saa at man ved hans Død tager Skade, eller om han er uduelig, og lever alleene for sig selv, udi den første Fald sige de, er et Menneske forpligtet at forsvare sig selv, paa hvad Maade det skee kand, men udi den anden er det ham alleene tilladt, besynderlig om Anfalderens Liv er nyttigt for mange, og der kand nogenledes forud sees, at, i Fald han blev ihjelslagen udi sit onde Forsæt, hans evige Velfærd derved vilde forspildes. Thomasius forkaster dog denne Puffendorfs Meening, og holder for, at enhver udi saadan Fald er endogsaa forpligtet at forsvare sig med Anfalderens Nederlag, dersom den første ikke er den andens Undersaat, thi Anfalderen bryder ved sin Vold det menneskelige Socialitet, og det er uvist, om han nogensinde forandrer sit onde Levnet; den Anfaldte forbindes derimod til at befordre sin Næstes Nytte udi Fremtiden, hvilket han ikke kand gjøre uden saadan voldsom Forsvar. Hvad sig anbelanger det Spørmaal, om en Undersaat maa bruge en voldsom Forsvar mod sin høye Øvrighed, da har jeg viiset paa et andet Sted, at saadant ikke tillades, efterdi alle Ting derudover vilde forvirres i Riger og Republikver, men, dersom en Søn anfaldes af sin Fader, kand man ikke sige, at han er pligtig til heller at lade sig omkomme, end bruge nogen voldsom Forsvar, hvorvel det Faderlige Herredømme synes at undskylde Sønnen, og befrie ham fra [x][x][x][x][x][x][x][x][x][x] eller Mord paa sig selv, om han lader sig heller ihjelslaae, end han omkommer Faderen; en Søn maa ikke søge sin Fader udi Striden, men om han uformodentlig finder ham udi en fiendtlig Krigs-Hær, maa han forsvare sig mod ham som Fædernelandets Fiende.

Men, at man kand des bedre forstaae, hvorvit saadan retmessig Forsvar strekker sig, maa man for alting⁹⁰ eftersee, om den, der forsvarer sig, lever udi den naturlige Frihed, det er, ingen Øvrighed eller menneskelig Magt undergoven, eller om den lever udi en Borgerlig Stand og under en vis Regiering.

Udi den naturlige Frihed er at merke, (1) At, omendskiønt een er paamindt og tvungen at holde sig inden sine egne Grentzer, og han ikke desmindre bliver ved at skade mig, og ikke vil fortryde sin Ondskab, eller forlige sig med mig, da kand jeg endog ved Nederlag holde ham fra mig, og det ikke alleeneste, om han søger mig paa Livet, men endogsaa om han ikkun vil beskade mine Lemmer, eller berøve mig min Eyendom; thi jeg er ikke forsikkred om, at han bliver derved, efterdi han engang haver begyndt at vove Fiendtlighed imod mig. (2) At jeg ikke alleene afvender den nærværende Fare, men endogsaa sætter Anfalderen udi den Stand, at han ikke meere skal kunne gjøre mig Skade, i det jeg betager ham alle Kræfter at gjøre mig ont.

Men udi den Borgerlige Stand er saadan Forsvar meere indskrænket; thi ingen maa der øve saadan voldsom Forsvar, uden Tiden og Steden ikke vil tillade ham at søge Øvrighedens Hielp mod saadan Uret, hvorved hans Liv, og det, som skattes ligesaa høyt som Livet, sættes udi Fare; og maa han udi saadan Tilfald alleene lade sig nøye med, at have befriet sig fra nærværende Fare, og overlevere Hevnen til Øvrigheden.

Endeel har tvivlet, om man med Nederlag kunde drive saadan en tilbage, som udaf Vildfarelse søgte at anfælde mig, men, naar mit Liv paa ingen anden Maade kand frelses uden ved Anfalderens Nederlag, kand og maa jeg opofre ham; thi jeg er ikke forpligtet til at lade mit Liv for hans Vildfarelse, saa som for Exempel, om en udi Raserie, eller ophidset af en skrekkelig Drøm, eller Maanedes-Syge, der pleye gemeenlig gaae om Natten med blot Gevær, søgte mig paa Livet, da, saa som han ingen Ret haver til at slaae mig ihjel, og jeg paa ingen anden Maade kand undgaae den overhengende Fare, er det mig tilladt at forsvare mit Liv med hans Nederlag.

91

At en Forsvar kand være retmessig, udfordres gemeenlig en nærværende Fare, saa at enhver ikke af Mistanke eller Frygt maa anfælde en anden for at forekomme ham; Her maa man igien gjøre Forskiel paa den naturlige Frihed og den Borgerlige Stand.

Angaaende den naturlige Frihed, da maa den, der lever udi samme Stand, naar han seer sin Næste er tilbøvelig til at bryde den Pligt, han er ham skyldig, vel forsvare sit Huus, og forsyne sig med Folk og Gevær,

men ikke anfalde samme sin Næste, uden den har givet visse Tegn om sin onde Villie.

Blant saadanne Tegn kand ikke regnes vor Naboes Mægtighed, omendskiønt den langt overgaaer vore Kræfter, og daglig tiltager, thi det er umenneskeligt, at misunde en sin Velstand, og derfor raisonnere de meget ilde, der sige: Den, som kand skade dig, vil ogsaa skade dig, hvorfor du foruden anden Aarsag kand, naar du seer Leylighed, undertrykke ham.

Videre, omendskiønt en, foruden det han er mægtig, lader ogsaa see, han har Villie til at gjøre Ondt, saa kand jeg derfor ikke overfalde ham, saa længe han ikke haver ladet see noget Tegn til at ville beskadige mig, thi der er intet tilstrekkeligt Beviis, at han vil tilføye mig Skade, efterdi han har tilføyet andre. Dog kand jeg med Billighed, naar min Naboe bliver overfalden, og jeg seer, at efter hans Fald det vil gaae løs paa mig, undsætte den samme, naar han beder mig derom, besynderlig naar jeg er i Forbund med ham.

Men naar jeg seer, at en laver sig til at gjøre mig ondt, maa jeg søge at forekomme ham og bruge en voldsom Forsvar, og kand ingen derfor holde mig for Anfalderen, men den, som først bevæger sig til at gjøre mig Skade; thi de bryde ikke Fred, siger Procop, som først gribe til Verge, men de, som udi Freds-Tider spinde paa at beskadige deres Naboe.

Men de, som leve i den Borgelig Stand, eller under en vis Regiering, have ikke saa stor Frihed hverken imod 92 Fremmede eller deres Medborgere; thi, omendskiønt jeg seer en Fremmed laver sig til at gjøre mig Skade, maa jeg derfor ikke overfalde ham, paa det, at den Stad eller Regiering, hvor under jeg lever, ikke skal indvikles i en utidig Krig; langt mindre maa jeg giøre det imod min Medborger, men give det an hos vor tilfelles Øvrighed, og søge dens Beskyttelse.

Men i Fald jeg bliver anfalden paa en Tid og Sted, hvor jeg kand hverken søge Øvrighedens eller mine Medborgeres Hielp, og jeg er bragt udi saadan Knibe, at jeg ikke vel kand undflye, da maa jeg forsvare mig endogsaa med Anfalderens Nederlag, dog ikke i den Tanke, at hevne min Uret, men allene for at frelse mit Liv.

Omendskiønt intet vist kand sluttes om Tiden, paa hvilken en retmessig Forsvar kand have sin Begyndelse formedelst adskillige Omstændigheder, saa kand man dog udi Almindelighed holde det for den rette Tid, naar Anfalderen er kommen til det Sted, hvor han virkelig kand tilføye mig Skade; Item, naar man overregner, hvorvidt Skillerum der giøres fornøden om jeg heller vil forekomme min Fiende end omkommes af ham. For Exempel, dersom en med sit blotte Sværd kommer mig udi Møde paa et Sted, hvor jeg ikke kand undflye, og jeg derimod er forsynet med en Flint, saa kand jeg ikke skyde ham ihjel, førend han kommer saa vidt, at han kand gjøre mig Skade med sit Sværd; men naar Anfalderen engang er dreven tilbage, eller hans Gevær er bleven fordervet, eller han selv fortryder sin Ondskab, maa jeg ikke videre forfølge ham, men overlade Hevnen til Øvrigheden.

Omendskiønt ingen er tilladt at gjøre noget Nederlag, naar han kand frelse sig ved Flugten, saa maa dog saadant ikke alt for nøje forklares, efterdi den Forvirrelse, Sindet ved saadant uformodentlig Overfald geraader udi, undertiden ikke tillader, at man kand see sig om den beste og sikkerste Vey at undflye; saaledes, dersom jeg overfaldes paa en aaben Mark, er jeg ikke forpligtet at vende Ryggen, og ved Flugten at blotte mit Legeme for min Fiende, ey 93 heller at retirere mig baglends, eftersom jeg stod udi høy Fare at kunne snuble, og derved at blive min Fiende til Bytte. Her er at merke, at, naar en bliver fordret af en anden til Kamp, og han møder, da, omendskiønt hans Fiende gaaer ham saa haardt paa Klingen, at han ikke paa anden Maade end ved dens Nederlag kand frelse sit Liv, kand han der ved ikke undskyldes, efterdi han ikke havde fornøden at indgaae saadan Kamp, som ved Lovene var forbuden.

Ydermeere spørges, om jeg maa omkomme den, der vel ikke vil berøve mig mit Liv, men et af mine Lemmer. At jo saadant i den naturlige Stand er tilladt, derom kand ingen tvivle. De Borgerlige Love synes ey heller at kunne forbinde nogen til saadan Taalmodighed, at man heller skulde lade sig lemleste, end forsøge det Yderste imod saadan Fiende, thi et Menneske agter undertiden et af sine Lemmer lige saa høyt som sit Liv, derforuden staaer ogsaa Livet udi høy Fare ved det at Lemmerne beskadiges. Hvorudover Albertus og andre, som sige, at den Fare at miste et Lem er ikke tilstrekkelig til saadan Forsvar, dersom man kand vide, at Livet vil frelses, synes at ville slutte det samme, som man vilde sige, Elephanten kand flyve, dersom han havde Vinger.

Og som et Menneskes Kydskhed og Ære agtes ligesaa høyt og undertiden høyere end Livet, thi naar den engang er berøvet een, kand den aldrig igien bekommes, da er enhver tilladt at bruge sit yderste imod Ærekrænkere. Derfor berømmes Cajus Marius der udi, at han ikke alleene løsgav, men endog zirede med en Krone den Soldat, som havde ihjelslaget hans egen Officeer, efterdi han vilde krænke ham.

Endeel holder vel for, at man ikke maa forsvare Kydskhed med en andens Nederlag, efterdi Legemets Puurhed kand, saasom Augustinus siger, ikke mistes saa længe som Siælen er reen, og at det er alleene Villien, som gjør een besmittet, men deraf følger ikke, at man ingenlunde maa bruge en blodig Forsvar imod en Ærekrænker, ligesom 94 der følger ikke paa, at, eftersom en gudfrygtig Mand forflyttes ved Døden til

Himmelen, han derfor ikke kand forsvare sig til det yderste imod en Røver. Hvad sig anbelanger den Beviislighed, at en Jomfru kand med Nederlag drive en Hoor-Karl tilbage, for at undgaae den Synd, hun ellers maatte bedrive ved den korte Forlystelse af saadan usømmelig Sammenblanding, hvor vel hun tvinges dertil med Vold, da synes samme Beviislighed ikke tilstrekkelig, efterdi man af Fornuftens Lys ikke kand klargjøre, at det er Synd.

Her vil endeel Geistlige paastaae, at omendskiønt det er tilladt at omkomme en uretfærdig Anfalder, saa dog gjør en Christen bedre derudi, at han lader sig ihjelslaae, paa det Anfalderen, medens han dør udi sine Synder, ikke tillige med Legemet til ævig Tid skal fortabe sin Siæl. Men dertil svares, at, naar et Menneske bliver overfalden, kand det ikke nøye overveje alt saadant, men alle dets Tanker ere henvendte dertil, hvorledes det kand undflye den overhengende Fare; dernæst er den, som anfaldes, ikke altid selv bereed, og derfor har Tid fornøden at lave sig til og gjøre en fuldkommen Poenitentze, førend han dør. Det er ey heller saa vist, at den uretfærdige Anfalder kand undgaae Fordømmelse, omendskiønt han da ikke bliver ihjelslagen. Endelig, om bemeldte Geistliges Meening derudi skulde holdes for god, vilde Ugudelighed derved meere haandhæves end Guds-Frygt, efterdi fromme GUDs Børn derudover skulde nødes til at lade sig omkomme af ugudelige Røvere, paa det at disse skulde ikke løbe udi Fordømmelse. Vel formaner Skriften os til Taalmodighed, og at vi ikke skulle hevne os selv, men forbinder os dog ikke til at imodtage alle Ulykker. Og den, der forsvare sig retmessig, gjør det ikke udi den Tanke at hevne sig, men at frelse sit Liv. Christus byder et hvert Menneske at elske sin Næste som sig selv, men ikke høyere.

Ydermeere spørges, om en kand forsvare sit Gods endog med dens Nederlag, der vil berøve ham det samme. For at svare derpaa, maa man gjøre Forskiel paa den naturlige 95 Frihed og den Borgerlige Stand. Udi den naturlige Frihed tilstedes saadant, efterdi den, som udi ringeste Maade agter at tilføye mig Skade, bliver min Fiende, og derfor ikke kand siges at lide Uret, om jeg bruger den yderste Magt imod ham, og, ligesom han har ikke meere Ret til at berøve mig mit Gods end mit Liv, saa haver jeg lige saa stor Ret at forsvare det eene, som det andet, ja undertiden er ens Gods ligesaa kiert som Livet, efterdi uden det samme Livet ikke kand opholdes. Men udi den Borgerlige Stand er saadant meget indskrænket, efterdi et Riges eller Republiques Fred gandske vilde kuldcastes, dersom enhver Borger havde Frihed til at hevne sig over sin Uret. De derfor, som leve udi den Borgerlige Stand eller under en vis Regiering, maa holde sig inden de Grændser, som de Borgerlige Love have foreskrevet. Dog, om en skrider derover, gjør han Anfalderen derfor ingen Uret, men alleene synder imod de Borgerlige Love, der saadant have forbudet.

Der er dog et vist slags Drab, hvilket, endskiønt det skeer uden Nød, saa dog straffes det ikke af Øvrigheden, saasom et Drab, der begaaes af justo dolore, naar, for Exempel, en Mand finder sin Hustru i Seng hos en Horkarl; derom taler den Jydske Lov saaledes: *Om nogen Ægte-Mand dræber en Horkarl i Sengen hos sin Husfrue, bliver Horkarlen liggende paa sine Gierninger, og den, ham dræber, skal være angerløs, og intet bøde; dog skal han føre til Tings Dyne og Blee blodige, som han, nemlig Horkarlen, var dræbt paa, med 2 Mænds Vidner, at han er dræbt i Hore-Seng.* Derudi stemme ogsaa overeens alle andre Provincers gamle Love.

Her maa man overveje den navnkundige Lov, Exod. 22. Om en Tyv bliver befunden at indbryde, og bliver slagen, og dør, da skal man ingen Blod-Dom lade gaae for hans Skyld, men er Solen opgangen, da skal man lade Blod-Dom gaae for hans Skyld. Med hvilken Lov overeensstemmer Solons Lov efter Demosthenis Beretning udi hans Oration til Timocratem: *Dersom nogen stæler om Dagen 96 over 50. Drachmas, skal han bringes for Retten eller de 11 Mænd, men stæler han om Natten, da maa man slaae ham ihjel og saare ham i flugten.* Aarsagen til saadan Forskiel mellem en Tyv, der stæler om Natten, og den, der stæler om Dagen, synes besynderlig at være denne, at man kand igien bekomme sit Gods fra dem, der stæle om Dagen, men ikke fra en Nat-Tyv, hvilken udi Mørket lettelig kand undløbe, og om han gribes, vanskeligere kand overbevises, efterdi man ikke udi saadan Hast kand faae Vidne, naar man derfor kand straffe saadan en Tyv, maa man straffe ham haardt, at jo meere hans Dristighed formeeres af det han ofte undflyer og bliver ustraffet, den desmeere ved saadan Straf kand formindskes, dog holder endeel for, at man ey maa ihjelslaae en Natte-Tyv, undtagen man uden sin Fare ikke kunde gjøre anderledes.

Endelig maa her overvejes, Om, og Naar en kand ret forsvare sig, der haver overfaldet en anden. Naar een, der haver anfaldet mig, fortryder siden sin Gierning, og tilbyder mig Vederlag for den Skade, han har tilføyet mig, Item Forsikkring om ikke at gjøre mig videre Fortred, og jeg derimod ikke allene foragter hans Tilbud, men søger med Magt at hevne mig, kand han med Billighed bruge alle Midler til at forsvare sig selv, hid henhører den Articul udi vor Lov: *Bliver nogen usamdrægtig med hinanden, og begiærer Fred, og dog overvældes af den anden, da, dersom han da dræber den anden for at forsvare sit eget Liv, beholder han sin Fred og bøder 40 Lod Sølv til den Dræbtes Arvinger.*

Her maa man nu overveje, om et Menneske, for at frelse sit Liv, maa gribe til de Midler, som ellers ved Lovene udi Almindelighed ere forbudne? Det er vist nok, at udi de fleeste Tilfælde saadant kand skee, efterdi *Fornødenhed*, som man siger, *haver ingen Lov*, og Lovene holdes gemeenlig for at undtage Nødsfald; saaledes omendskiønt GUDs Lov byder os at helligholde Sabbaten; saa synder dog ingen derved, om han, for at frelse sit Liv og redde sin Næste eller hans Oxe og Asen, øver nødvendig Arbejde, 97 saaledes blev det ikke regnet David til nogen Synd, at han udi Nødsfald aad Skuebrødene.

Men her maa vel tages i agt den Anmerkning, Thomasius herover har gjort, nemlig, at dersom *Fornødenhed* kommer fra Menneskers Ondskab, som truer os med Døden, og Naturens Tilskyndelse giver os Midler til saadant at undgaae, maa man bruge det, omendskiønt det af GUD er forbudet; thi GUD holdes ikke for at ville haandhæve Lovens Strenghed, onde Mennesker til Nytte, men dersom udi saadant Fald Middel gives os af Menneskets Ondskab at frelse Livet, maa vi ikke bruge det, efterdi den, som saadant Middel giver, hensigter dermed til GUDs Van-ære, og den, som tager der imod, synes at nægte GUD, for Exempel: GUDs Lov forbyder at æde Skue-brød, hvilket dog blev tilladt David udi Hunger, men dersom Saul havde befalet David at æde dem som et Middel derved at frelse sit Liv, maatte han heller lade sig omkomme, end gribe til saadant Middel; saaledes forordnede ogsaa Loven, at ingen maatte æde Svine-Kiød, hvilket blev tilladt Jøderne udi Jerusalems Beleyring for at stille deres Hunger, men ikke om Hedningene fremsatte dem saadant, som et Middel til at frelse sit Liv; thi man kand ikke udi Nødsfald gjøre noget, som egentlig hensigter til Guds Navns Vanære, men man maa heller udi saadan Tilfald lade sig omkomme, hvorvel man kand ikke andet end have Medlidenhed med dem, der af forskrekkelige Piinsler miste deres Bestandighed.

Efter at dette udi Almindelighed vel er overveyet, kand man begive sig til de særdeles Spørsmaal, som her pleye forefalde; der er ingen Tvivl paa, at, omendskiønt et Menneske haver ikke Magt til at lemleste sig selv, eller udi nogen Maade beskadige sine Lemmer, saa kand det dog afhugge et forraadnet og ulægeligt Lem, for derved at frelse det heele Legeme.

Om udi Skibbrud springe udi en Baad flere end den kand bære, og Baaden hører ingen i Særdeleshed til, da, paa det alle ikke skal omkommes, kand man kaste Lod om, 98 hvilke blandt dem, der skal kastes over Bord, og maa man uden videre Betænkning udkaste den, der vegrer sig derfor, saasom een, der søger alles Undergang.

Man har Exempler paa, at udi Hungers Nød nogle, enten imod deres Villie eller ved Terning-Kast, ere blevne slagtede for at frelse de andre; der skrives om 7 Britannier, hvilke paa Søen udi Hungers Nød omkom een af dem, ved hvis Blod og Kiød de stillede deres Hunger og Tørst, og siden kom til Lands, hvor de af Dommeren bleve forhørte og frikiendte, hvorvel det er ikke saa klart, hvad man skal dømme om saadanne Sager, efterdi paa den ene Side strider Loven om Mand-Drab, paa den anden Side det, at alle, uden de grebe til saadant bedrøveligt Middel, ellers maatte ynkeligen omkomme.

Derimod kand ufeilbarligen den undskyldes, der udi yderste Nødsfald gjør, for at frelse sig, noget, hvorved ens Død, der ellers ikke kunde reddes, skeer hastigere. For Exempel, om jeg udi Skibbrud fik fat paa en Planke, der ey kunde berge meer end een, og en anden kom svemmende dertil, for at kaste sig iligemaade derpaa, da kand jeg bruge mine yderste Kræfter at holde ham derfra.

Iligemaade kand den undskyldes, der udi Flugten gjør een, omendskiønt sin Ven, Skade, for at frelse sit Liv, for Exempel, naar tvende blive forfulgte af en Fiende, kand den eene, enten ved at lukke Porten efter sig, eller nedkaste Broen, lade den anden staae i Stikken, om begge ellers ikke kand frelses; iligemaade kand en flygtende Person, naar een paa en snevr Vey kommer ham i Møde, og den samme efter Advarsel ikke vil vige tilside, da støde ham til Jorden, og over hans Legeme fortsætte sin Flugt, uden saa er, han er forbunden at vove sit Liv for den samme. Dersom een, der ey kand gaae tilside, nemlig en Halt eller et Barn, staaer mig i Veyen, og jeg beskadiger ham for at frelse mig selv, maa den erstatte saadan Skade, som er Aarsag dertil.

Her falder ogsaa et Spørsmaal, om een udi yderste Nødsfald enten hemmelig eller aabenbare maa imod 99 Eyermandens Villie borttage noget af hans, for dermed at komme sin Nødlidenhed til Hielp; dertil svares, at den Nødlidende først maa forsøge alting, om han ikke paa anden Maade kand komme sin Armod til Hielp, bede den Formuende om Undsætning, love ham Vederlag, naar hans Leylighed bliver bedre, og endelig tilbyde sin Tieneste derfor; men dersom den Formuende ved alt saadant ikke er at bevege, og den anden paa ingen anden Maade kand reddes af sin Nød, hvorudi han uskyldig er kommen, kand han saaledes ikke beskyldes for Tyverie, om han tager noget fra Eyermanden imod hans Villie; thi, omendskiønt efter den blotte Naturens Ret ingen er fuldkommen forbunden til at komme den Nødlidende til Hielp med sin Formue, saa dog hindrer det ikke, at jo de *Borgerlige Love* fuldkommelig kand forbinde een dertil, saasom Seldenus siger, at have været brugeligt hos de Jøder, hvor enhver kunde tvinges ved Retten til at give almisse, som vegrede sig derfor, hvorfor det er ingen Under, at de ikke have villet tilstede, at Fattige skulde tage sig noget til, men holdet saadant, omendskiønt udi yderste Nødsfald, for Tyverie.

Endeel vil sige, at saadan Nød kand ikke hændes, men hvad, om een der haver lidt Skibbrud eller anden Ulykke og kommer i et fremmet Land, eller om hans Midler, medens han opholder sig paa fremmede Steder, ved een eller anden Hændelse forkommes udi Fæderne-Landet, og han derover nødes til at betle, men ingen vil give ham Almisse, eftersom han synes at være udi bedre Tilstand end en anden gemeen Betler, og derfor ikke at have Almisse fornøden, skal han omkommes af Hunger? Andre give nok et Exempel paa saadan en Nød: En bliver i et fremmet Land forfulgt uskyldig af sin Fiende, og der er ingen anden Vey for ham at undgaae Faren, end at frelse sig med Flugten, nu er der ved Haanden en fremmed Hest, hvilken, om han tager den at fortsætte sin Flugt med, Eyermanden ikke kand bekomme tilbage igien, skal den Flygtige da heller lade sit Liv og omkommes af sin Fiende, end 100 gribe til saadant Middel? Herudover tilstædede Platonis Lover, at, naar man havde gravet udi sin egen Brønd til det yderste efter Vand, og kunde intet

bekomme, maatte man søge sin Naboes; iligemaade Solons Lover, naar man havde gravet 40 Alen dybt uden at bekomme noget. Hidhen hører ogsaa Kong Frodes Lov om Veyfarende, at det ikke skulde holdes for Tyverie, om een tog saa meget han havde fornødent til et Maaltid.

Endelig synes Fornødenhed at tilstæde os at forderve andres Sager for at frelse vore egne, dog med saadanne Vilkor, at vore Sager ere ikke ved egen Forseelse bragte udi saadan Nød; Item, at Faren paa ingen anden Maade kand afvendes, og at vi ikke, for at frelse vore egne Sager, som ere af ringe Værdie, forderve en andens kostbare Ting; at vi erstatte de samme igien, dersom de ellers ikke havde forkommet, og endelig, at vi ere deelagtige udi Skaden, dersom ellers en andens Sager tillige med vore skulde forkommes, ved hvis Undergang og Forliis nu vore blive frelste. Derpaa grundes den Rhodiske Lovs Billighed derudi, at den forordnede, at, naar, for at redde et Skib, Varene bleve udkastede, da maatte Skaden erstattes af alle, som vare interesserede derudi. Saaledes maa jeg afhugge de Tov og Garn, hvorudi mit Skib bliver indviklet, dersom det paa ingen anden Maade kand løses, dog saa, at, dersom det skeer uden min Forseelse, Skaden skal være tilfelles med mig og den som eyer Tovene. Saaledes maa jeg udi Ilds-Nød, naar Faren er mig nær, nedrive min Næstes Huus, for der ved at hindre Ilden at komme til mig og mine andre Naboeer, dog saaledes, at de Huuse, som ere blevne frelsede, maa erstatte den Skade, omendskiønt Ilden var allerede kommen nær til det Huus, som bliver nedreved, saasom det er billigt, at, naar jeg ved eens Forliis frelser min Eyendom, jeg da maa være deelagtig udi hans Skade, hvorvel Endeel udi saadan Tilfald vil holde den fri, der nedriver en andens Huus, der allerede er anstukket.

101

CAP. V.

Om Menneskets Pligt mod sin Næste

Efter at vi nu nogenledes have betragtet et Menneskes Skyldighed mod sig selv, maa vi iligemaade tale noget om dets Pligt mod sin Næste. Saadan Pligt er enten absolut eller hypothetisk, det er, med visse Vilkor: Iblant de absolute Skyldigheder, som fra første Begyndelse for nogen Menneskelig Forordning have forbundet alle Mennesker, maa regnes først den, at ingen maa beskadige en anden, og, i Fald han har giort nogen Skade, maa han vederlegge den.

Samme Pligt er meget vidtløftig, efterdi den strekker sig til alle Mennesker, iligemaade meget læt at efterleve, saasom den bestaaer allene derudi, at man undertiden maa stride imod sine onde Begierligheder. Den er ogsaa meget fornøden, eftersom det Menneskelige Livs Socialitet og Omgængelighed kand uden den samme ikke være bestandig. Derved befæstes og forsvares alt det, Naturen haver givet os, saasom *Liv, Legeme, Lemmer, Ære, Frihed etc.*

Ligesom nu ingen maa beskadige en anden, saa følger ogsaa deraf, at, om en Skade er nogen tilføyet, den da maa, saa vidt som mueligt, vederlegges.

Ved Skade forstaaes ikke alleene vore Sagers, men ogsaa Legemes, Æres, Rygtes Fordervelse og Formindskelse, Item at een forholder os det, som vi have en fuldkommen Ret til, eller forsømmer det, som han fuldkommelig er pligtig til at bevise os. Derimod kand det ey regnes for Skade, naar noget forholdes os og nægtes, som vi ikkun have en ufuldkommen Ret til, saasom, naar en nægter at give den Nødlidende Almisse, da kand han derved ikke siges at gjøre ham Skade, efterdi den Nødlidende ingen fuldkommen Ret haver at fodre det af en anden, ey heller, om det bliver ham nægtet, kand siges at have mist noget af sit.

Ydermere forstaaes ved Skade ikke allene, at vore Sager 102 udi sig selv forderves og beskadiges, men end ogsaa Frugden deraf, enten den allerede er fremkommen, eller er i vente: dog saaledes, at de Omkostninger blive af regnede, som giordes fornøden til at nyde og bekomme Frugten, at vi ikke ved andres Forliis skulle beriges.

Det haver sig ligeledes ved civile Frugter, saasom naar en opbrænder mit Huus, maa han ikke alleneste lade et lige saa got opbygge igien, eller og betale mig saa meget som det er værd, men endogsaa erstatte mig de Pensioner og Indkomster, jeg midlertid kunde nyde deraf.

Naturlige Frugter ere de, som Naturen frembringer af vor Eyendom, som for Exempel Sæden udi Jorden: saaledes, naar jeg betroes til at besaae en andens Jord, og jeg i Steden derfor lader Jorden ligge u-dyrket, er jeg ikke alleene forbunden til at give det betroede Sæde-Korn tilbage, men endogsaa erstatte de naturlige Frugter, som ved Vexten kunde tilveye bringes. Civile eller Borgerlige Frugter derimod ere de, som ikke naturligen fremvoxe af min Eyendom; men saadanne Frugter, som Borgerlige Love tilstæde mig at hæve

deraf. Saaledes, om jeg med Uret forholder en Kiøbmand hans Penge, maa jeg ikke alleene erstatte ham Pengene, men endogsaa de Borgerlige Frugter, og den Fordeel, han beviisligen ved Handel kunde have gjort sig deraf; det samme kand ogsaa siges om eens Huus, som een enten forsætlig eller af Vanvare opbrænder: thi i saa Maade maa han ikke alleene lade opbygge Huuset igien, men endogsaa erstatte Huusets civile Frugter, det er den Huus-Leye, som Eyermanden imidlertid kunde have hævet deraf. Dog er herved at merke, at, naar een af Vanvare anstikker mit Huus, som jeg imidlertid ikke haver kundet havt Leylighed at bortleye, eller som jeg tilforn har erklæret aldrig at ville bortleye eller tage nogen Fordeel af, kand jeg ikke forlange andet end lige saadant Huus igien. For Exempel, naar en sætter af Vanvare Ild paa et Huus, som er anstukken af Pest, og derfor af ingen vil beboes, er det nok, at jeg opbygger ham Huuset til den Tid, som det uden Fare kunde beboes 103 igien, thi, dersom jeg udi saadant Fald fodrer de civile Frugter, vil jeg beriiges af den andens Skade. Udi alle saadanne Tilfælde tages i Agt det bekjendte Axioma: Ingen maa beriges af en andens Skade.

Et Menneske kand gjøre et andet Skade, ikke alleene u-middelbar og ved sig selv, men endogsaa ved andre, hvorfor en Skade kand tilregnes ikke alleene den, der u-middelbar gjør den, men endogsaa en anden, der legger noget dertil, enten ved det, han gjør noget, som han ikke burde at gjøre, eller forsømmer noget, som han burde at gjøre; hvorledes en Gierning tilregnes et Menneske, er tilforn omtalt i det første Capitel, hvorfor jeg det her ikke vil igientage, men alleene give den Regul udi Almindelighed, at, dersom nogen ikke haver virkeligen hiulpet til den Gierning, hvorved en Skade er gjort, ey heller forud maget det saa, at Skaden skulde sættes i Verk, ey heller er bleven deelagtig udi den Gevinst, som deraf er bekommen, da kand han ikke holdes til at erstatte den samme, omendskiønt han ved samme Gierning kand begaae en Synd, idet han roser, besmykker, forsvarer eller glæder sig over eens Skade, for hvilket han dog ikke kand holdes til samme Skades Erstattelse, ey heller om han i Almindelighed raader een at gjøre Skade og Ondt, saa længe han ikke giver noget vist Anslag dertil. De derimod, som enten alleene have gjort saadan Skade, eller hiulpet noget dertil, og givet den anden vist Anslag, hvorledes han kand gjøre Skade, maa erstatte enten den heele eller en Deel deraf.

Saaledes, naar en spørger en anden til Raads, hvorledes han skal komme frem i Verden, og den, som bliver bespurgt, svarer udi Almindelighed: Stjæl! bedrag! Iyv! etc. kand Raadgiveren, hvorvel han høyligen er at laste for sit onde Raad, ikke holdes til at erstatte den Skade, som Raadsøgeren gjør; men, om han siger: Bryd ind udi den Mands Huus ved det Klokke-Slæt, igiennem den Bagdør, maa han erstatte Skaden: thi det første Raad var almindeligt, og sigtede til ingen i sær; da derimod det sidste sigtede til en vis Person, og visede Vey til at beskadige ham, 104 saa at, hvis det Raad ikke var givet, den Skade ham ikke var bleven tilføyet.

Hid henhøre de Artikler udi vor Danske Lov, hvo som raader og tilskynder nogen at gjøre anden Mand Skade, saa at han derudover bliver dræbt, bøde fuld Mande-Boed 3 gange 18 Lod Sølv, men skeer der anden Skade, give halv saa meget som den, der Skaden gjorde. Betaler eller kjøber nogen en til at dræbe eller gjøre en anden Mand Skade, da agtes ligesom han selv havde gjort det med egen Haand, derfor soer Kong Abel falskeligen, at han ikke havde slaget sin Broder ihjel, efterdi han ikke havde gjort det med egen Haand, men ved sin Tiener Lauge Gudmandsøn.

Naar mange bedrive en Gierning, hvor af en Skade foraarsages, da maa udi Erstatningen holdes saadan Orden, at den maa agtes for den Skyldigste, der ved sin Magt og Myndighed eller paa anden Maade har drevet een dertil, og agtes da den, som bedriver Gierningen, ikkun som et blot Redskab dertil; dersom en uden Tvang og frivilligen gjør Skade, holdes han for den fornemmeste, og siden de andre, som have hiulpet dertil.

Naar mange tillige bedrive en ond Gierning saaledes, at omendskiønt en af dem allene lagde Haand derpaa, den heele Gierning ikke des mindre vilde forrettes, da kand enhver af dem holdes til at vederlegge den heele Skade, saa at, dersom de alle blive grebne, de da skal betale lige meget, men, dersom de andre undflye, og een alleene bliver greben, da maa han betale det altsammen, iligemaade, dersom af mange, som blive grebne, ikkun faa kand betale, da maa de, som ere formuende, betale det altsammen, og, naar saaledes den heele Skade af nogle er erstattet, da ere de andre befriede derfor, hvorvel de løses ikke fra Straffen; for at give desbedre Oplysning derudi, forestilles saadant Exempel: 3 eller 4 sætte Ild paa et Huus, hvilken Gierning synes at være gandske forrettet af enhver udi Særdeleshed, omendskiønt ikkun af een alleene, efterdi Huuset havde opbrændt, omendskiønt een af dem ikkun 105 havde sat Ild derpaa. Iligemaade haver det sig med at igiennembore en Demning. Men dersom mange have slaget een saaledes, at den eene haver saaret hans Hoved, den anden hans Arm, den tredie hans Fod, skal enhver af dem ikke erstatte den heele Skade, men allene betale for det han haver gjort, hvorvel ofte, naar een undløber, de andre maa betale for det altsammen, besynderligen, om de have sammenrottet sig at bedrive samme Gierning.

De Romerske Love holde for, at den, der samtykker og roser en Misgierning, er ligesaa skyldig, som Misdæderen selv, og derfor paalegge dem lige Straf. Adskillige nye Skribentere ere af samme Meening. Udi de Romerske Love tales derom saaledes: *Dersom en Træl løber bort eller stiel, og en anden befindes at rose saadant, da er han ogsaa strafværdig; thi Ondskab bør ikke bestyrkes ved Roes.* Men denne Lov giver tilkiende, at den Romerske Ræt undertiden maa skilles fra naturlig Billighed; thi een, som alleene roser et

Tyverie eller Mord, uden i nogen Maade at have hiulpet dertil, er derfor ikke Tyv og Morder, thi mange rose undertiden de Ting, som de selv aldrig kand beveges til at bedrive, hvorvel man ikke kand negte, at de, der prise en ond Gierning, ere meget lastværdige. En anden Passage i den Romerske Ræt fremføres af Valentiniani og Valentis Lov, som underkaster den Livs-Straf, der af en Hændelse finder et Skand-Skrift, og i Steden for at brænde det op eller at rive det i Stykker, lader det løbe blant Folk. Men man kand sige, at her er noget meer end en simpel Approbation; thi her contribuere begge noget i Gierningen til sin Næstes Vanære: Den eene gjør Skandskriftet, og den anden seer til, at det kand blive udsprede. Videre derom kand læses udi Barbeyracs Anmerkninger over Pufendorff, hvor han igiendriver den navnkundige Bayle, som derudi bifalder de Romerske Love.

Nu følger at overveye, paa hvor mange Maader een kand beskadiges. En Skade kand gøres enten af et ondt Forsæt eller allene af Forseelse, ved stor eller liden Forsømmelse, og endelig af en Hændelse. Det er uylbarligen vist, at den bør erstatte en Skade, som af et ondt Forsæt haver gjort den; iligemaade ere de forbundne dertil, som gjøre det af Forsømmelse, efterdi et hvert Menneske bør være flittig og forsigtig, om det ellers vil have Omgængelse med andre, hid hensigter den Articul udi Loven: *Skyder eller kaster nogen over Huus, Skib eller Plankverk, og anden fanger Skade deraf imod dens Villie, som det gjort og han gjør sin Eed der paa, da bøder han for Drab 40 Lod Sølv til den Dræbtes Arvinger, og til Huusbonden 20 Lod Sølv, men for Saar halv saa meget, som han skulle have bødet, om han det med Villie havde gjort, vid. Norske Lov.* Ja den ringeste Forseelse maa erstattes, dersom ellers Sagens Beskaffenhed haver udfodret en nøye Flid og Agtsomhed, uden saa er, at saadan Flid formedelst en stor Forvirrelse eller andre Omstændigheder ikke kand i agt tages, saasom naar een udi Stridens Hidsighed, naar han fegter mod sin Fiende, beskadiger sin Ven, der staaer næst hos ham, anderledes er det, naar een ulovligen eller af Ondskab slaaer efter en, og derved gjør en anden Skade, hvorom vor *Danske Lov: Hugger, slaaer eller stikker nogen til een med vred Hu, og rammer en anden, da er det ey Vaade, vid. Norske Lov.*

Men en Skade, som skeer af en Hændelse, kand ikke forbinde nogen til at erstatte den, besynderlig om nogen Forseelse derved er skeed, dog er det billigt, om en Riig af en Hændelse tilføyer en Fattig Skade, at han ved nogen Velgierning trøster ham igjen.

Men at en, der eyer et u-mælende Creatur, maa erstatte Skaden til den, der af samme Dyr bliver beskadiget, synes Aarsagen at være denne: Om jeg udi den naturlige Frihed blev beskadiget af et Dyr, endskiønt det imod dets Natur blev beveget dertil, da kunde jeg have Magt til at fange eller ihjelslaae samme Dyr, omendskiønt en anden var Herre deraf; og eftersom Herren har Profit deraf og jeg Skade, da kand jeg med Rette paastaae, at han erstatter mig min Skade, eller, om Dyret er ham ikke saa kostbart, da at overgive eller omkomme det: *Faaer man Skade 107 af en anden Mands Hors, eller, andet Fæe eller Hund (siger vor Lov) og den, som Skaden fik, ikke selv foraarsagede det, da skal den, som Fæet eller Hunden eyer give Badsker-Løn, men fanger han Lyde deraf, da bøde den, der Fæet eller Hunden eyer, Lyden efter Sagens Beskaffenhed.* Langt mindre kand man tvivle om saadan Skades Erstattelse; dersom Dyret er vant til at gjøre ondt; thi da burde Herren enten ikke føde saadanne Dyr eller og forvare dem saaledes, at de ingen Skade kunde gjøre; den *Danske Lov* tilholder dem, som have saadanne Dyr, at svare for saadan Skade, ligesom de den selv kunde have gjort: det haver sig ligeledes med en Træl og Liv-Egen, thi den er naturligen forbunden til at oprette enhver Skade, den gjør; og saasom den ikke selv har Evne dertil, og Legemet er udi Herrens Eyendom, da er billigt, at Herren enten erstatter Skaden, eller overgiver samme Træl; thi det er ikke nok, at Herren straffer den, enten med Hug eller Fængsel, efterdi den Beskadigede ingen Fyldest derved skeer.

En uretfærdig Manddraber bør at erstatte de Omkostninger, som ere giorte paa Lægene; og give dem, som den ihjelslagne, efter sin Pligt, Føde og Underhold var skyldig, saa meget som Forhaabning om samme Underholdning kand beløbe sig til, og dømmer den *Danske Lov* saadan Manddraber at give Halvdeelen af hans Hoved-Lod, undtagen Jord, til den Dræbtes Arvinger.

Det var merkeligt fordum her udi Riiget, at, omendskiønt Lolland havde samme Lov som Siælland, saa dog var den Forandring udi Drab-Sag, at hvo der slog nogen ihjel udi Lolland, skulde bøde over den rette Mande-Boed, 40 Mark, efterdi de selv havde begieret og erhodet saadant af Kong Waldemar, deraf er kommen det Ordsprog, at en Lollik sagdes 40 Mark bedre end en Siølandsfar. Vid. Erics Haandfæstning.

Den, som Lem-lester een, maa betale de Omkostninger, som ere giorte paa at læge de saarede Lemmer, saavelsom det den Lemleste kunde fortiene, i Fald han var gandske frisk.

108

Om nogen voldtager eller med List krenker en Jomfrue, da maa han give hende saa meget, at hun ved en anseelig Morgengave kand have Forhaabning at blive gift; hvorvel det beste er, at Voldtageren tager den Krenkede, om ellers deres Stand er ikke for meget u-lig, men dersom hun selv af Løsagtighed lader sig berøve sin Jomfruedom, kand hun ingen Erstatning begiere derfor. Dersom een nyder sin Villie med en Jomfrue, i det han lover hende Ægteskab, er han forbunden til at tage hende, omendskiønt alle Accorder udi u-sømmelige Sager ere u-gyldige; thi imellem Ægteskabs Pagt og dets Fuldbyrkelse udkræves efter Naturens Lov ingen Tid eller Skillerum, og derfor er det ved samme Ræt ingen slem og ublue Pagt: Du skal være min Hustrue, dersom du strax, saa som en Hustrue, i alle Maader vil være mig hørig.

En Tyv maa give det staaende Gods tilbage, og tillige med erstatte den Frugt og Nytte, den anden imidlertid kunde have deraf; thi det er ikke nok, at Tyven bliver straffet paa Kroppen, og at det staaende bliver confisqueret eller falder til Dommerne, som brugeligt er paa nogle Steder, eftersom den Beskadigede derved ingen Fyldest skeer; hvad Bekostninger der gøres paa Tyvens Straf, maa udgives ikke af den Beskadigede, men af Regieringen, hvilken det tilhører at haandhæve Rættten.

Om nogen forundrer sig herover, at jeg siger: En Manddraber, en Tyv, en Voldsmand, bør alleene erstatte Skaden uden videre Straf; da er at merke, at her tales kun om Naturens Lov, som tilholder allene, at een giver enhver sit eller dets Værdie tilbage, thi Straf er ikke naturlig, men borgerlig, det er, flyder alleene af borgerlige Love, hvilke for en Stads eller et Riges Sikkerhed forordne Straf andre til Exempel, saa at, naar een bliver straffet for Tyverie, og en Tyv bliver tilholden at betale simpelt, dobbelt og trebelt; eller som vore Love kalde det: Igiold og Tvigiold, skeer det ikke for at fornøye den Bestaaende, som intet kand fodre uden sin Skades Erstattelse; men for at afskrekke andre at stæle.

109

Angaaende den Skade, som den Forurettende er efter Naturens Lov forbunden til at erstatte, da er saadan Erstatning vanskelig at udregne, besynderlig imod en Manddraber; thi, saa som der skal godtgøres de Efterlevende, saa som Hustru og u-myndige Børn, den Skade, de lide ved en Mands eller Faders Død, saa kand man ikke sige, hvor vidt det kand strække sig, eftersom den Dræbte kunde have levet længe og stakket Tid; Mons. Placette udi hans *Traité de la Restitution*, svarer saaledes dertil: Det er sandt, siger han, at man ikke kand vide saadant; men, saasom man ingen Vished haver, maa man rette sig efter det, som synes meest rimeligt. Nu ere der tvende Veye til at udfinde saadan Rimelighed, hvorlænge den Dræbte kunde have levet. Den første er den, som Lovene have forklaret i det de for Exempel have beregnet en Mands Liv til 60 Aar. Paa dette Fundament, dersom den Dræbte var 40 Aar gammel, er Manddraberen forbunden at betale de Vedkommende, saa meget som han, nemlig den Dræbte, ved sit Arbeyde kunde vinde udi 20 Aar, og saaledes efter Proportion, ligesom han var meer og mindre gammel til. Men, dersom han havde opnaaet det efter Lovene, udregnet Maal, bliver derfor Manddraberen ikke fri for all Vederlag; thi han kunde have levet længere. Den anden Vey, som synes den beste, er at underkaste saadant billige Mænds Kiendelse, der kand udregne Skaden efter den Dræbtes Complexion, Sundhed, Tarvelighed og andet deslige, og derefter dømme, hvor meget Manddraberen efter Rimelighed bør betale; jeg har tilforn forklaret, at, hvad Straffen angaaer, det rører ikke de Vedkommende, men Øvrigheden for det gemeene Beste. Denne Udregning og disse Regler gaae nogenledes an, hvis den Dræbte var en Konstner og Haandverksmand, saa som man i visse Maader kand af foregaaende Tiid see, hvad han kunde fortjene ved sit Arbeyde. Det gaaer ogsaa an med en Bestillingsmand, som af Publico nyder aarlig Løn. Derimod er det vanskeligt at udregne med en Bonde eller Kiøbmand, hvis Indkomster ere u-visse saa at man intet nøye 110 men allene et løsligt Facit kand gjøre derpaa. I det øvrige, naar man har beskadiget nogen paa sine Lemmer, maa man indrette Skadens Beregning efter den Beskadigedes Stand og Meriter. Der gives adskillige Regler udi den Romerske Ræt, angaaende Skadens Beregning, hvilken er større og mindre, ligesom der kand være Omstændigheder ved, som for Exempel: Naar en ihjelslaaer en Comædiant, da skatteres ikke allene den Ihjelslagne, men man maa eftersee, hvad Skade det heele Societet lider derved, dersom de uden den Ihjelslagne ikke kand agere; item, dersom af et Par Vognhæste een omkommes, da maa den, der har gjort Skaden, ikke allene betale Hæstens Værdi, men endogsaa erstatte den Skade, som Vognmanden lider, indtil han kand faae en Mage igjen.

Intet er saa selsomt som Jødernes Beregninger. Der ere fem Ting, som efter de Jødiske Læreres Sigelse maa erstattes, naar man har saaret sin Næste, nemlig Skaden, Smerten, Bekostninger paa Lægen, Arbeyders Forsinkelse og Skammen. Hvad Skaden anbelanger, da skatte de den saaledes: Naar man har udrevet eens Øye, afhugget hans Haand, eller brudt hans Been, ansee de ham som en Slave, der skal sælges paa Torvet, og regne saaledes ud, hvad en vanfør Slave koster mindre end en frisk. Saaledes, dersom en Slave havde gieldet 50 Secler, førend han blev lemlestet, men efter saadan u-lykkelig Hændelse ikke kand bringes høyere ud end til 30, saa bør den, der har gjort Skaden, betale 20 Secler, hvilken er den Sum, som afgaaer af Slavens forrige Pris. Hvad Smerten angaaer, da, for Exempel, om een har med et gloende Jern brændt sin Næste, da examinere de, for hvilken Sum Penge en anden af lige Stand og Vilkor vilde lade sig brænde ligeledes. (3.) Belangende den Omkostning paa Lægen, da saae de efter, hvad Saaret kostede at læge, og naar det engang var læget, og brød ud igjen, om det skeede af Skaden i sig selv, eller af anden Hændelse. (4.) Angaaende Arbeydets Forsinkelse, da ansaae man ham som en, der rygtede en Hauge af Agurker, og regnede efter, hvad en kunde 111 fortjene om Dagen ved saadant Arbeyde; et selsomt Indfald, som ingen uden Jødiske Kabine kunde komme i Sinde. Dog holder den lærde Rabbi Maimonides for, at herved Omstændigheder maa i Agt tages. (5.) Angaaende Skammen, da holdte de med Grund for, at derved bør i Agt tages Personens Stand og Vilkor, og Erstatteisen agtes større og mindre, ligesom den Beskiemmede kand være af meer og mindre Anseelse. Men, som ingen Priis kand sættes paa Mennesker, ere disse Regler af liden Nytte, dog, saa som Skaden maa erstattes, er intet andet Middel, end at underkaste sig u-villige Mænds Kiendelse. Jeg kand her ikke forbigaae at tale om, hvorledes Skades Erstattelse forordnes i de gamle Danske Love. Fuld Mandebod bødes for Næse, Tunge, begge Øyne, begge Hænder og begge Fødder, desligeste for Ambod, som ere de naturlige Lemmer; for et Øye, en Haand eller en Fod, bødes halv Mandebod, for et Øre, en Tommelfinger eller de fire andre Fingre en fierding Mandebod, for hver af de næste

to hos Tommelfingeren en ottende Lod af et Mandebød, og for de to yderste een sextende Deel. Det er ellers merkeligt her udi Riget, at efter den Jydske Lov, naar en, der havde giort Skade, bortrømmede, maatte hans næste Frender bøde derfor, hvilke Bøder kaldes Saal eller Sael. Ellers blev Skade ogsaa her i Landet vurdered af skiønsomme Mænd. Vorder nogen saa slagen, siger den Jydske Lov, at hans Lemmer blive lydte, da bødes derfor som det vorder vurdered af gode Mænd.

Endelig er her at merke, at den Beskadigede ikke maa hevne sig selv, efterdi han derved foruroliger det Menneskelige Societet, og berøver Øvrigheden sin Ræt; thi at een hevner sig selv, skeer ikke udi anden Tanke, end at han kand mætte sit Hevngierrige Sind ved en andens Fordervelse, da derimod Øvrighedens Hevn skeer for at haandhæve Rætten, og at forekomme videre U-leylighed.

Herpaa grunder sig den bekiendte Dom, som blev fældet udi den store Areopagitiske Ræt til Athenen: En Qvinde blev beskyldt for at have omkommet hendes 112 Husbond og Søn med Forgift. Hun derimod bevisede, at de samme havde myrdet hendes anden Søn, som hun havde havt med sin forrige Mand, hvorudover Dommerne dømte: at hun tillige med hendes Anklager skulde møde for Rætten igien inden hundrede Aar; og blev saa Sagen staaende uden at frikiende Qvinden, efterdi hun havde hevnet sig selv, og derved var falden Øvrigheden ind udi Æmbedet.

CAP. VI.

Om den naturlige Lighed imellem alle Mennesker

Foruden den Kiærlighed, som et Menneske haver til sit Liv, Legeme og Gods, er ogsaa enhver indplantet, at han agter og ærer sig selv, og undertiden skatter sit Navn og Rygte høyere end sit Liv.

Saadan Estime, omendskiønt den kommer af adskillige Aarsager, saa som af Sindets og Legemets Herrlighed, Ære og Værdighed, og andet, som er ringere, saa dog er den fornemmeste Aarsag og Grundvold dertil den menneskelige Natur; thi udi det Ord *Menneske* holdes for at være nogen Værdighed, og er den det kraftigste Beviis, man fører imod dem, der foragte andre: *Jeg er et Menneske ligesaa vel som du*; og som den Menneskelige Natur tilegnes alle Mennesker lige meget, saa følger derpaa, at enhver bør at agte et Menneske, som det, der af Naturen er ham liigt.

Saadan Liighed bestaaer ikke allene derudi, at voxne Menneskers Kræfter ere hart ad lige, saa at, omendskiønt alle ikke ere lige sterke af Lemmer, saa kand dog den svageste gjøre den sterkeste Skade, og enten ved List eller 113 andre skadelige Instrumenter berøve ham sit Liv; thi til at skade ere vi mægtige nok, siger Seneca. Men saadan Liighed bestaaer mest derudi, at et hvert Menneske maa rette sig efter den naturlige Lov, hvilken tilsteder ingen at gjøre en anden Uret, fordi han haver des fleere Sindets og Legemets Gaver, og at vi ere alle Mennesker, og de Menneskelige Vilkor og Skrøbeligheder undergivne.

Saadan Lighed, naar den bliver i agt tagen, er meget kraftig til at holde Fred og Venskab iblant Menneskerne; thi den, som vil have Tieneste af en anden, maa ogsaa beflitte sig paa at gjøre Tieneste, og maa den ene Haand, som Ordsproget lyder, toe den anden. Tvert imod om saadan Lighed ikke bliver i agt tagen, gøres Menneskerne derudover uomgiengelige, og det Menneskelige Selskab foruroliges, i det nogle ville agte sig høyere og værdigere end andre, og tilegne sig den største Deel udi det, de have ikke meere Ræt til end andre.

Naar en skal uddeele Ret imellem andre, maa han ogsaa nøye i agt tage en Lighed, og ikke uden Aarsag see meere paa den eenes Fordeel end den andens, men imellem lige Personer gjøre lige Deelinger. Dersom en Ting er saa beskaffen, at den ikke kand deeles, da maa de, som have lige Ret til samme Ting, bruge den tilfelles, dersom den ey heller kand have tilfelles, da maa de skiftes til at bruge den, eller den, som beholder den alleene, maa give de andre noget, som er lige gyldigt, i Steden. I Fald det ey heller vil gaae for sig, maa man kaste Lod derom, hvilket er det beste Middel, efterdi ingen kand derved beklage sig at lide Uræt eller Foragt.

Omendskiønt der er en naturlig Lighed imellem alle Mennesker, saa kand dog een, naar han haver forhvervet sig saadan Ræt, som giver ham Fortrin frem for andre, med Billighed bruge samme Ræt, dog saa, at han ikke hofmoder sig deraf, eller foragter andre, men heller betragter sig selv og den Menneskelige Naturs Skrøbelighed, Item de Feyl, han haver begaaet, og endnu kand begaae, endelig, at han overveyer, som Cartesius siger: *at enhver, lige 114 saavel som han, haver, og kand bruge sin frie Villie*, hvilket er det eeneste, som et Menneske kand holde for sit eget, og hvor ved han kand sætte Priis paa sig selv.

En Foragt vises paa adskillige Maader, besynderlig ved udvortes Gebærder, Ord, Lader eller anden Spot, og er den Synd des høyerer at agte, jo mindre andre kand fordrage saadan Spot, thi der findes mange, der heller ville sætte deres Liv udi høyeste Fare, end drikke en Spot i sig, hvorved deres Navn og Rygte krænkes.

Af dette altsammen kand man see, at de gamle Grækers Meening maa forkastes, hvor ved endeel Mennesker holdes for af Naturen at være Trælle, hvilket strider lige mod den naturlige Lighed.

Vel er sandt, at nogle Mennesker have de Sindets Gaver, at de ikke alleene kunne regiere sig selv, men endogsaa andre. Andre derimod ere grove og tyk-hovede, saa at de intet Godt kunne gjøre, uden de drives dertil, og undervises derudi af andre; naar saadanne leve under kloge Menneskers Direction og Herredom, da ere de udi den Stand, som best stemmer overeens med deres Natur, hvorfor, dersom der frivilligen skulde oprettes noget Herredom imellem dem, da var det tilbørligt, at de Forstandige bekomme Magten til at byde, og de Taabelige vare under Fornødenhed at adlyde.

Ikke desmindre er det meget urimeligt at troe, at saadan naturlig Beqvemhed giver een strax Herredømme over en anden, der er taabelig og beqvem til at tiene; thi til at oprette et Herredømme, udfodres først Menneskelig Gierning og Indstiftelse, og, som alle have den naturlige Frihed udi lige Grad, saa kand ingen tilegne sig Herredømme over den anden, uden han haver givet sit Samtykke dertil, enten udtrykkelig eller stiltiende; thi enhver kand ikke præterendere at være Konge, fordi han kand forestaae en Regiering, ey heller General, fordi han kand anføre en Krigs-Hær; *Ingen* (siger Albutius hos Senecam) *er fød fri, ey heller nogen fød en Slave, men saadanne Navne har Lykken givet enhver*. Hvilket kand saaledes forklares: 115 Menneskerne ere af Naturen lige, og kunne ikke skilles fra hinanden, men, saa snart de falde fra den Stand, da blive nogle besynderlig kaldede *Tienere*, og de andre, som beholde den naturlige Stand, Frie, ligesom udi en Stad, førend der udskrives Soldater, alle Indbyggere kaldes med et Ord *Borgere*, men efter at Endeel deraf ere udskrevne til Strids-Mænd, blive der tvende adskilte Navne, nemlig: *Borgere* og *Soldater*.

Trældoms Stand er derfor ey naturlig, og tilskrives alleene Menneskets Paafund den Forskiæl mellem Trælle og Frie. Derfor beskrives samme Stand saaledes udi den Romerske Ræt: Trældom er indført af Folke-Rætten, hvorved een mod Naturen underkastes en andens Herredom. Den første Oprindelse dertil har været Krig; thi den Seyer-Herre, som har vundet et Felt-Slag, har skienket sine overvundne Fiender, som han havde Magt at slaae ihjel, Livet med de Vilkor, at de skulde forblive udi ævig Trældom. Derfor heder en Træl paa Latin *Servus à Servando*, efterdi Seyer-Herren conserverer og skienker den Livet. Naar saaledes een først er bleven Træl, ere ogsaa dens Børn underkaste samme Skiæbne paa det Fundament, at hvo der eyer en Ting eyer ogsaa Frugten, som kommer deraf. Saa at der derfor ere to slags Trælle, nemlig giorte Trælle og fødte Trælle. Det synes vel ufor nødvendent at tale meget om den Stand, efterdi den ved alle Christelige Love er ophæved; dog er den endnu udi fuld Hævd blant Christne udi Africa, Asia og America; saa at de Christne udi den Post ere kun Christne paa denne Side af den Æquinoctial Linie.

116

CAP.VII.

Om adskillige Tienester man maa bevise sin Næste

Men det er ikke nok, at man holder sig fra at gjøre sin Næste Skade, man maa ogsaa beflitte sig paa at gjøre ham Tieneste.

Vor Næstes Gavn og Nytte befordre vi, enten i det vi dyrke og polere vort Sind og Legeme, hvorved vi kunne gøres beqvemme til at tiene andre, eller ved vor Vindskibelighed opfinde noget, hvorved det Menneskelige Liv kand opbygges og gøres beqvemmere; hvoraf kand sees, at de synde mod Naturens Lov, som slaae sig til Ørkesløshed, og ikke ville lægge sig efter noget, som er godt. For at udrødde saadanne Folk, var brugeligt hos de Ægyptier, at alle skulde give deres Navne an hos Øvrigheden, og sige, hvad de nærede sig af. Blant saadanne uduelige Folk kand regnes den største Deel af Munkene udi Pavedømmet, hvilke under et helligt Skin slaae sig til Ørkesløshed og opæde Landet; der er endeel Betlere hos de Chinenser, der stødes med Hovederne mod hinanden, og true at tage Livet af sig selv, dersom man ikke vil give dem Almisse. Derfor kand ey heller udi alle Maader approberes *Similis* Grav-Skrift, hvilken, efterat han under Keyser Adriano havde sagt sig af med Forretninger, og levede siden 7 Aar i Rolighed, lod sætte de Ord paa sin Grav: *Her ligger Similis, som var saa mange Aar udi Verden, men levede ikkun 7 Aar*; derimod ere de at berømme, som bruge de Gaver, GUD og Naturen har forleent dem, og ved deres Flittighed optænke noget,

som kand tiene til Menneskets Nytte, og ikke holde det hos sig selv, men meddeele det til andre.

Vor Næste tiene vi besynderlig ved at forsvare en 117 Uskyldig mod Anfalderens Overvold; dog holder Pufendorff ikke uden Grund for, at man ikke alletider er forbunden at angribe fiendtligen een, der overfalder en anden med Uret, besynderlig, om den samme aldrig har tilføyet mig noget ondt; men allene at jeg maa stræbe at forsvare ham. Og synes mig, at saadan Meening er ikke saa lastværdig, som M. Barbeyrac og andre Skribentere søge at bevise mod Pufendorff, holdende for, at enhver er skyldig at angribe alle dem, som anfalde den tredie med Uret: Mig synes, at det er nok, at vi forsvare vor Næste mod Overvold; thi at indvikle sig derfor udi offensive Krig mod Venner, eller dem, der aldrig have tilføyet os Skade, er en Ting, som kunde have mange onde Virkninger.

Her kand spørges, om vi ere forbundne til at bevise vor Næste Tieneste, naar vi see forud, at saadan Gierning af heele Verden vil blive ilde udtolket, og tiene til vort Navns Foringelse. Dertil svarer Seneca meget grundig saaledes: Dersom jeg ikke kand være taknemmelig, uden at synes, at være utaknemmelig; Dersom jeg ikke kand gjøre en Velgierning, med mindre den vil have Skin af Uret, da maae jeg dog ikke forlade en god Gierning i sig selv. Thi ingen synes mig at elske Dyden meere end den, der øver den sig selv til Foragt og verdslig Vanære.

Vor Næste tiene vi ogsaa, i det vi give den noget, som kand være den nyttigt, hvilket vi tidt kunne gjøre uden vor Skade og Møye, og derfor maa de holdes for slemme og umenneskelige, der nægte deres Næste saadant, som kaldes en uskyldig Nytte, for Exempel, at vi give den Raadløse et got Raad, tænde en andens Lys med vort, vise den Vildfarende paa Veyen etc. Ja saadanne Mennesker kunne lignedes ved de Hunde, der ligge paa Høet, som de ikke selv kunne æde, og dog forbyde Fæet at komme dertil.

Iblant de Ting, som ere af en uskyldig Nytte, regner Grotius det, at tilstæde andre at fare igiennem vore Lande, Floder og Søer, som os tilkomme, dersom de have retfærdig Aarsag til at begiære saadanne Igiennemtog, og 118 giver os derpaa Exempel udi Mosis Historie, da han begiærte af de Idumæer og Emoræer at føre Israels Børn giennem deres Lande, med de Vilkor, at han vilde alleene holde sig til den alfare Vey, item betale for hvad Folket fortærede, og ikke desmindre saadant blev ham afslaget, paaførde han de Emoræer en retfærdig Krig, og siger Augustinus i Forklaringen over samme Capitel: der negtedes dem den Giennemfart, som med all Billighed burde have staaet dem aaben; dog holder Pufendorff for, at Grotii Meening maa herudi indskrænkes, og at det maa forstaaes om faa og ubevæbnede Personer, thi hvad sig anbelanger store Krigs-Hære, da er det farligt at tilstæde dem Igiennem-Tog, efterdi Leylighed, som Ordsproget lyder, gjør Tyve, og er den meget daarlig, som lader saa mange Fremmede komme ind i sit Huus, at de kunne drive ham selv ud: der fattes ey heller Exempler paa, at adskillige Stæder ere bleven tvungne under Aaget, allene fordi de have af Uagtsomhed imodtaget formange Bevæbnede; derfor pleyer man udi saadan Tilfald at begiære, at de, der ville reise igiennem et fremmet Land, skulle deele deres Magt ad, og føre en Deel efter en anden udi maadelige Partier, 2. at de give Gissel, eller 3. at de først nedlægge deres Gevær, hvilket dog ikke læt kand erholdes af stridbare Mænd, der holde det, ligesom man vilde afhugge deres Hænder, som Florus siger om de Numantiner, tvertimod har man mange Beviisligheder, at ingen er forbunden alleene efter Naturens Ret foruden Pagt og Forbund at tilstæde saadant Igiennemtog, besynderlig naar een vil paaføre vor Naboe Krig, og til den Ende vil føre sin Magt igiennem vore Lande; thi derved kunne vi give samme Naboe Aarsag at besværges sig over os, og foraarsage, at vort eget Land bliver gjort til Krigens Sæde; thi hvad, om vor Naboe gaaer sin Fiende imod, medens han endnu er i vort Land, og søger der at hindre hans videre Fremgang? hvilket ikke kand regnes ham til nogen Last, efterdi han ikke er forbunden at lade Fienden komme inden sine Grentzer, for at lætte og skille vort Land 119 derved. Det er derfor sikkerst, at vi nægte og afslaae saadant Igiennemtog.

Blant saadanne Sager af en uskyldig Nytte regner ogsaa Grotius at tilstæde fremmede Vare at føres igienneni vore Lande; hvilket sandelig ey heller er saa klart; thi Naturens Lov synes ikke at forbinde os til at lade saadanne Varer føres igiennem vore Lande, som tiene alleene til Overdaad; vel er sandt, at man aldeeles ingen Aarsag haver at hindre ubevæbnede Skibe, som over den rumme Søe, hvorvel vort Herredømme undergiver, agte sig til den Tredie, naar han ikke er vor Fiende.

Men at Varene forholdes paa vor Grund udi et Sund eller en Flod, skeer ikke uden Aarsag; thi foruden at den idelige Vandring og Reisen, som de Fremmede gjøre, kand være skadelig og fordægtig for vore Lande, er der intet, som hindrer, at jo vi ligesaavel kunne nyde den Profit, som fremmede Reisende; og omendskiønt vi, egentlig at tale, ingen Skade lide, om vi tilstæde saadanne Varer at føres igiennem vore Lande, saa dog, efterdi den tredie ingen Ret haver at udelukke os fra den Gevinst, kunne vi bringe den til os, hvilket kand skee, dersom Varene ved vor Intervention og Middel gaae igiennem 2 Folk, som vi ligge imellem; dersom det ikke tillades, da kand ingenlunde forsvares de saa kaldte Stapler, hvorved Varene holdes og føres hen til visse Markeder; og hvorved Fremmede ikke tillades at handle umiddelbar imellem sig selv, men ved vor Intervention og Middel.

Af dette synes at dependere det Spørsmaal, om de naturlige Love tilstæder, at begiere Told af de Vare, som føres over vort Land? Item igiennem vore Floder og Sunde? At man udi saadan Tilfald udfordrer Told af

de Handlende til Lands, er ikke uden Aarsag; thi 1. bliver vor Jord og Agre undertiden beskadiget ved saadan idelig fremmed Streiffen, saa at vi med Bekostning maa flikke og bøde paa Vejene igien. 2. Maa Broer undertiden bygges og holdes ved lige, hvilket ikke kand skee uden Bekostning. 3. Forskaffer Herren over Landet de 120 Fremmede Sikkerhed. Saaledes merker Grotius ved 1.Reg. 10. at for de Hæste, som bleve førde fra Ægypten igiennem Jødeland til Syrien, blev aflagt Told til Kong Salomon; andre observere, at saadan Mængde af fremmede Reisende foraarsager dyr Tid udi Landet; Endelig synes 5. Landets Eyermand at kunne begiere en maadelig Gave, efterdi han tilstæder dem umiddelbar at tage af det tredie Folk igiennem sit Land saadanne Varer, af hvilke han ved at opreise en Stapel kunde gjøre sig Profit.

At vi begiere Told af dem, som passere vore Floder, er ey heller uden Aarsag; thi efterdi Floderne svelge undertiden op, og overskulle Landet, og derfor maa tvinges med Demninger, hvilket ikke kand skee uden Bekostninger, saa er billigt, at de Fremmede, som have Nytte af samme Floder, for at lætte vor Bekostning og Umage, aflægge en maadelig Penge derfor.

Hvad sig anbelanger den Told, der tages af Passagen igiennem et Sund, da kand saadan Told billigen fordres i Henseende til den Bekostning, man maa gjøre paa at opreise Vare-Tegn eller at fyre for Skibene og holde Søen reen fra Røvere. Og kand det sandelig ikke regnes nogen til Last, at han søger at føre sig et beleyligt Sund til Nytte, ligesom andre gjøre med deres Lande, og saasom een, der kommer ind udi en Herres Land, bliver hans Undersaat til en Tid, saa kand Herren, udi hvis Sund Skibene komme, holde dem til at handle først med sig og sine Undersaatte, fra hvilket om de blive befriede, kand man i den Henseende fordre noget af dem.

Her er fornødent at examinere, hvad som Pufendorff skriver om den Told, som fordres af dem, der passere vore Sunde; helst, saasom man kand see, at han sigter mod Øresunds Told, og skriver udi Faveur af Sverrig, saasom han paa samme Tid var Professor til Lund udi Skaane. Man maa bekiende, siger han, at den Told, som fordres for Farten igiennem et Sund, er meere haard end den, som fordres for at reise igiennem eens Land. Der findes ogsaa den Potentat, som aldeles kand undslaae sig for at aflægge 121 saadan Told, dersom for Exempel han eyer Lande paa den anden Side af Sundet etc. Derpaa kunde jeg hitte adskilligt kraftigt at svare; men Mons. Barbeyrac, Pufendorffs egen Oversætter, har forekommet mig derudi; og saasom samme Skribent er en Fremmed, og derfor kand holdes gandske upartisk, vil jeg lade mig nøye med at anføre hvad han svarer dertil. Jeg kand ikke see, siger han, at en Konge jo ligesaa vel kand fordre Told af dem, der passere hans Sunde, som af dem, der handle igiennem hans Lande; og, endskiønt en anden Potentat kand have Lande paa den anden Side, saa formindsker saadant ikke dens Ret, som er udi Possession af Sundet og dens Afgift. Thi ellers vilde deraf flyde, at de Lande, for Exempel, Avignon og Oranien, som ere indsluttede udi Frankrig, havde Ret at paastaae ingen Told at aflægge for de Varer, som føres igiennem samme Rige. Jeg seer ikke, hvad særdeles Frihed Farten igiennem et Sund her kand give; thi efter Pufendorffs egne Principia tilhøre Bugte og Sunde den Potentat, hvis Lande de røre, ikke mindre end alfare Veye, som løbe igiennem hans Lande. Og kand en anden Konge, der i saa Maade aflægger Told for Farten igiennem et Sund, ikke derfor kaldes Skat skyldig, eller siges at have mistet noget af sin Høyhed, ikke meere end den, som aflægger Told for at passere eens Floder eller Broer. Saavit Barbeyrac. Jeg kand ellers see, hvad en Forfægter af Pufendorffs Meening kand indføre herimod: nemlig, at, eftersom saadan Told-Rettighed grundes derpaa, at Sundet rører ved eens Lande, saa tilhører det saa vel den, der eyer Land paa den ene Side, som paa den anden, saa at man kand sige efter de Regler, som i Agt tages med Floder, som løbe igiennem tvende Lande, at Middel-Linien af Sundet er Terminus, som skiller begges Ejendeel fra hinanden, og at derfor saadan Told-Rettighed bør være tilfælles for begge Lands-Herrer. Men dertil svares, at en Potentat i Begyndelsen, naar saadan Told-Rettighed anlægges, er Mester alleene over begge Sider, og derfor tillige med Herre over det heele Sund og de Herligheder, som deraf flyde, hvilke 122 Herligheder han ikke mister, endskiønt en anden siden bemægtiger sig Landet paa den anden Side; thi den Sidstes Herredom kand i saa Maade ikke strække sig længer end til Strand-Breddene og Havnene inclusive. Anderledes var det, om begge Siderne vare udi tvende Potentaters Hænder, naar saadan Told-Rettighed bliver først anlagt; thi i den Fald kunde den eene begiære Deel af Tolden med den anden; dog, naar den eene Potentat alleene betinger sig saadan Ret af fremmede Nationer, og i lang Tid haver den alleene uden den andens Modsigelse, har den Sidste, som ved sin Taushed har tilstaaet den førstes Ret, ingen Magt at tale videre derpaa, og om saadan Tiltale siden skeer, kand den drives tilbage ved Præscription eller Lavhævd. Og som paa saadan Maade den første alleene bliver Herre over Sundet, hvilket Herredom strækker sig til den andens Strand-Bredde, saa kand den sidste med lige saa liden Føye paastaae Told-Frihed, som andre Nationer. Man kand see af dette saavel som meget andet, at Pufendorff har drejet sine Meeninger til den Nations Fordeel, som han var i Tienneste hos. Ellers har denne Materie udi mange Aar været Tvistens Æble mellem de tvende Nordiske Riger, men nu er Tvistigheden bilagt udi sidste Fred.

Ydermeere holder Grotius blant Ting af en uskyldig Nytte, at de Forbiseglende maa stige lit paa Land, for at vederqvæge sig, eller for anden retfærdig Aarsag; men herved er at i Agt tage, at man først maa vide, om det er en Ven eller Fiende, som kommer paa vort Land, Item hvor stærk Floden er, og hvor mange der vil gaae i Land; Iligemaade om de ere frie for smitsomme Syger; naar man saaledes har tilladt dem at stige udi Land, saa følger ogsaa paa, at de maa opreise et Tælt eller Hytte ved Strand-Bredden. Iligemaade holdes blant saadanne Tiennester, man er skyldig sin Næste, at imodtage dem, som blive drevne af deres eget Land, dog saaledes, at de rette sig efter den paa samme Stæder antagne Regiering, og ellers leve

fredeligen. Men ingen kand med Billighed holde for, at een er skyldig at tage imod en stor bevæbnet og 123 stridbar Mængde, hvorved hans eget Land kan sættes i Fare; derfor maa enhver Stad vel overveje, førend den indlader saadanne Fremmede, om det er tienligt, at Borgernes Tal forøges, om Landet kand underholde saa mange, om samme Fremmede ere arbeidsomme eller lade, fredelige eller urolige.

Hvad sig anbelanger Vandringsmænd og Reisende, da er et Landskab efter Naturens Ret forbundet at tage imod dem, dersom samme Reisende have ret og lovlig Aarsag til at forlade deres Fæderneland, Item om de tillade andre at reise udi deres Land, men i Fald de det ikke gjøre, kunne de ikke med Billighed begiære at reise udi andre Lande; men om et Folk ikke skiøtter om at see og reise til fremmede Stæder, er det ikke forbundet at imodtage dem, som alleene af Nysgierrighed komme ind udi Landet, ligesom een, der haver noget rart udi sit Huus, er ikke forbunden at lade enhver see det samme; herudaf kand man see, hvor ilde grundet Francisci à Victoria Meening er, naar han handler om den Ræt, de Spanier havde at bekrige de Americaner, og siger, at de Spanier havde Ret at reise til samme Lande, og handle med Indbyggerne, hvilket ingen kunde forbyde dem.

Blant samme Skyldigheder regner ogsaa Grotius det, at et hvert Folk bør tillade det andet at kiøbe og forhandle til sig alle fornødne Sager, og ikke forhindre det med noget Forbud eller Monopolio. Dog er her at merke, at vi ikke ere forbundne at meddeele andre vore Vare, dersom vi have selv Aarsag at frygte for Mangel derpaa; saaledes kunde Joseph med Billighed havde forbudet Kornet at føres af Ægypten til Fremmede, dersom han havde seet, det ikke skulde have været tilstrækkeligt for de 7 dyre Aar, Iligemaade udelukke vi Fremmede rettelig fra den Handel, hvorved vort eget Land mister sin Gevinst og Herlighed; for Exempel, dersom vort Land giver besynderlig skiønne Hæste, kunne vi forbyde at føre dem ud, efterdi vort Land vil derudover miste sin Zirats og Herlighed, dersom der avles lige saadanne Hæste paa andre 124 Stæder. De Romere forbøde at føre Viin, Olie og Gevær til de Barbarer, at de deraf ikke skulde tillokkes at anfælde det Romerske Herredømme, og siger Livius, at Aruns den Clusiner, paa det han kunde lokke de Gallier til Italien, bragte Viin til dem.

Disse ere da de Tienester, som erhvert Menneske er forpligtet til at bevise det andet. Udi en høyere Grad ere de saa kaldede Velgierninger, naar nogen af en besynderlig Velvillighed og af egen Generosité giver og skienker mig noget, som haver kostet ham Penge og Umage.

At vi med Forsigtighed kunne uddeele saadanne Velgierninger, udfodres, at vi ikke gjøre det over vor Formue. (2.) Vi meddeele dem til enhver efter sin Værdighed, besynderlig til dem, som kunne forskyldte noget Godt, 3.) Alleene til dem, som have vor Hielp fornøden. 4.) At vi gjøre det ikke med nogen suur Miine, men med Mildheds og Velvilligheds Tegn, hvilket gjør Velgierningerne desmeere behagelige for saadanne, der nyde dem.

Herved er at merke, at vi undertiden ere fuldkommelig forpligtede til at bevise Velgierninger, saa at de enten med Magt eller Retten kunne fodres af os, nemlig, naar den, som begiærer samme af os, er udi saadan Nød, at han maa forkomme, om han ikke nyder dem. 2.) At han ikke kand bekomme af andre det, som han begiærer. 3.) Om vi ikke ere udi samme Nød, men uden Skade kunne gjøre det, derfor siges Høflighed og Vellivillighed undertiden at forandres til en fuldkommen Ret; for Exempel, tvende Huusfædre, som ere hinanden ikke paarørende, geraade ved Skibbrud paa en øde Stæd, den eene haver bierget sine Sager, den anden ikke, udi saadan Fald er den første fuldkommen pligtig til at undsætte den sidste med det han haver tilovers.

Af den, som oppebærer Velgierninger, udfodres Taknæmmelighed, at een viser, at de samme ere ham angenemme, Item at han derfor ynder Velgiøreren, og søger Leylighed at gjøre Vederlag derfor: i Fald der ikke er noget andet, man kand sætte mod den, der prætenderer at have 125 gjort een Velgierning; thi den, som drager mig op af Vandet, er jeg ingen Taknæmmelighed, skyldig, dersom han tilforn selv har kast mig deri.

Hvad sig anbelanger Utaknæmmelighed, da, omendskiønt den udi sig selv er ingen Uret, efterdi ingens egentlig Ret derved overtrædes, ikke desmindre er Utaknæmmelighed langt meere forhadet og vederstyggelig end Uretfærdighed, efterdi det holdes for et lumpent og skident Gemyt, der erklærer sig selv u-værdig til den gode Tanke andre have fattet om hans Ærlighed.

Her falder et Spørsmaal, om nogen for sin Utaknæmmelighed kand fodres for Retten? At svare derpaa, maa man gjøre Forskiæl imellem en enkel Utaknæmmelighed, naar een alleene forglemmer de oppebaarne Velgierninger, og forsømmer at vederlægge dem, og en dobbel Utaknæmmelighed, naar een ey alleene forglemmer en Velgierning, men derforuden gjør Velgiøreren Fortred og betaler Godt med Ondt; hvad sig anbelanger den første Utaknæmmelighed, da, omendskiønt den er høyligen strafværdig, og gjør et Menneske meget vederstyggelig, saa kand dog ingen søges med Retten derfor, og det formedelst disse Aarsager: 1.) Efterdi Velgierningen mister derved sin beste Dyd, og kand ikke ansees andet end et Laan, for hvilket man ikke kand forbinde een saa høyt som for Velgierninger. 2.) Naar een beviser en anden Velgierning, da betinger han sig intet Vederlag, paa det den anden kand have Leylighed at vise, han ikke af Frygt for Menneskelig Straf, men alleene af Kiærlighed til Dyd lader see Taknæmmelighed. (3.) Vilde ingen

Menneskelig Ret være tilstrækkelig at dømme derudi; men hvad sig anbelanger den dobbelte Utaknemmighed, da kand een derfor fodres for Retten, og høyligen straffes.

Her kand ellers forefalde et Spørsmal, om en Dommer synder imod Taknemmigheds Lov, der dømmer sin Velgjører fra Livet? Den store Lacedæmoniske Dommer Chilo, som var udi saadan casu, tog saadan Middelvey. Han overtalede sine Colleger til at friekiende sin Ven, og 126 selv fordømte ham, efterdi han fandtes skyldig, hvorved han meenede at have efterlevet baade en Dommers og en Vens Pligt. Men hvor meget denne Middelvey er bleven roset af nogle, saa kand man dog sige, at denne store Mand herudi ostenterede sig af en Retfærdighed, som han ikke øvede, thi, at persvadere andre Dommere til at dømme uret, er det samme, som at dømme uret selv. Ellers kand man sige for at decidere dette Spørsmal, at en Dommer i saadan Fald bør undskylde sig for at sidde i Retten imod sin Velgjører, og, hvis han ikke kand dispensereres derfor, bør han dømme ret, efterdi Taknemmigheds Lov gaaer ikke saa vidt, at den forbinder til at gjøre uret i faveur af sin Velgjører.

CAP. VIII.

Om deres Skyldighed udi Almindelighed, som gjøre Pagt og Forbund med hinanden

Hidindtil er talt om de Tiennester et hvert Menneske af Naturen er forpligtet at bevise sin Næste, omendskiønt der ingen Pagt og Forbund er imellem dem, men dette er ikke tilstrækkeligt at holde Menneskerne udi deres indbyrdes Skyldighed; thi enhver er ikke af saa from Natur, at han af blot Kiærlighed og Høflighed vil gjøre alt det, som kand være hans Næste tienligt, uden Forhaabning at nyde Vederlag derfor; herudover var det fornødent, at Mennesker foreenede sig imellem hinanden, om de Sager, som skulle bevises hver andre, hvilke enhver udaf Høfligheds og Kiærligheds Lov ikke kunde tilfyldest forsikkre sig om, og derfor maatte forud sluttes, hvad een skulde bevise en anden, og hvad han havde sig at forvente eller med Retten kunde fodre af ham igien. Ligesom nu det er fornødent, at 127 Menneskerne indgaae Pagt og Forbund med hinanden, saa udfodres ogsaa, at de samme blive u-ryggeligen holdne, og at enhver efterkommer det, han med Haand, Mund og Segl, lovet haver, efterdi det Menneskelige Kiøns Fred og Roelighed ellers vilde gandske forstyrres og kuldkastes.

En Pagt og Forbund skilles fra andre Tienester, som et Menneske af Naturen er skyldig til at bevise det andet, saaledes, at disse kunne vel retteligen udfodres og bør at øves, men ingen kand med Retten eller Magt drives dertil, for Exempel, Almisse kand rettelig begiæres af de Nødlidende, men om den bliver dem negtet, kunne de allene beklage sig over de Riiges Haardhed, og ikke fodre dem for Retten, eller med Magt drive dem dertil; hvilket haver sig anderledes med et fuldkomment Løfte og Pagt; thi naar een det bryder, kand den anden med Rætten tvinge ham til at fyldest gjøre hvad han fuldkommeligen har lovet. Saa at man deraf kand see, at et Menneske til det første haver ikkun en u-fuldkommen, men til det andet en fuldkommen Ret.

Et Løfte bliver af Grotio deelt udi trende Grader, nemlig, en blot Bejaing, en Tilsagn og et fuldkomment Løfte, men af Pufendorff udi et fuldkomment og ufuldkomment Løfte.

Et ufuldkomment Løfte kaldes, naar een lover at være mig forbunden, men giver mig ingen Ret til at udfodre samme Løfte, udi hvilken Henseende Loveren synes at forbindes meere af Sandruheds end Retfærdigheds Lov; thi der findes Mennesker af saa ædle Gemytter, som heller af egen Dyd ville drives til at gjøre deres Pligt, end ved en andens Ret: Hidhen hører det, naar store Mænd love at forfremme og tale for andre, hvilket de dog ikke ville, at nogen ligesom med Ret skal kunne fodre af dem, men at det alleene skal tilskrives deres Høflighed og Sandruhed, thi en Tienneste jo meere den gjøres uden Tvang, jo større er den.

Fra et ufuldkomment Løfte maa man skille en blot Tilsagn, naar een alleene erklærer sin Villie for nærværende 128 Tid, dog saaledes, at han haver ikke fornøden at blive stedse derved, som for Exempel: Een, der nævner een anden til sin Arving, giver Arvingen for sin Død ingen Ret, og kand forandre sin Villie, om han lyster, uden at blive lastet derfor, i Fald han ikke gjør det af Ondskab for at belee den anden.

Et fuldkomment Løfte derimod er, naar jeg ikke alleene erklærer mig udi fremtiden at ville gjøre noget, men endogsaa giver en anden Ret, at han kand fodre samme Løfte af mig, og borttager udi den Henseende et Løfte noget af vor Frihed, saa at det, som vi tilforn efter eget Behag kunde gjøre og lade, derudi ere vi efter vort Løfte bundne, herved er at merke, at saadant Løfte har alleene Stæd blant Menneskerne; thi

omendskiønt det er u-mueligt, at GUD kand skuffe og bryde sit Løfte, saa dog er det hofmodigt, at et Creatur af et Løfte vil tilegne sig en Ret mod sin Skaber.

Saasom nu med Pagt og Løfter vor Frihed indskrænkes, og os en Byrde paalægges, idet vi af Fornødenhed maa gjøre det, som tilforn stod udi vor frie Villie, da er der ingen bedre Aarsag, hvorfor ingen kand beklage sig over samme Byrde, end, at han selv haver givet sit Samtykke dertil.

Hvorvel saadant Samtykke skeer gemeenligen ved Tegn, som ved Ord, Skrift og Nik, saa hænder det sig dog, at det undertiden antages uden saadanne Tegn, enten af Sagen i sig selv eller andre Omstændigheder; herudover ere der nogle Forbund, som kaldes Stiltiende, og gives derpaa saadanne Exempler: Om nogen Fremmed kommer til en Stad, som er vant til at omgaaes venligen med Udenlandske, og sætter sig ned udi samme Stad, da, omendskiønt han ikke udtrykkeligen bevidner, at han vil være samme Stads Love hørig og undergiven, saa dog holdes han for, stiltiende at have forpligtet sig dertil, efterdi han vidste, at de samme Love vare uden Forskiel givne alle dem, der begierede at leve udi den Stad; saaledes iligemaade den, som udi et Herberge gaaer til Bords med de andre, omendskiønt han ikke udtrykkeligen forsikkrer Værten om Betalning, saa dog holdes han fore, i det han sætter sig 129 ved Bordet, at have givet stiltiende sit Samtykke dertil, efterdi han vidste Værten spiser ingen omsonst.

Angaaende det Samtykke, som tages af eens Nik, nemlig, at, naar een noget bliver tilbudt, og han i Stæden for at svare nikker med Hovedet, agtes det saa fuldkommet, som han siger ja, ligesom naar han ryster med Hovedet, tages det for ney, uden saadant skeer paa Saturnini Maade, med hvilken Kayser Caligula i Anledning heraf drev et selsomt Abe-Spill, som findes hos Svetonium. Samme Keyser, hvorvel han var en af de grueligste Tyranner, som nogen Tiid har regieret, saa dog var udi mange hans onde Gierninger noget, som man tillige med kunde lee af. Da han engang lod holde en Auction, og merkede, at Saturninus, medens Auctionen varede, sad sovende, og nikkende med Hovedet, befoel han Auctions-Mesteren at slaee Kiøbet paa Varene til, naar han saae Saturninus nikkede, hvorudover samme Mand, da han vognede op igien, fandt sig at have gjort et stort Kiøbmandskab paa unyttige Ting, som han intet vidste af; men dette var ikke saadant Nik, som her omtales.

Det hænder sig ofte, at ved en Pagt, som udtrykkeligen bliver sluttet, findes adskillige stiltiende Exceptioner og Vilkor, som flyde af den samme, og kaldes Pacta accessoria, for Exempel, naar jeg leyer nogen en Ager, følger ogsaa deraf, at han bruger Ageren paa samme Stæd den ligger, omendskiønt det udi Accorden ikke udtrykkeligen omtales: ligeledes, een, der haver accorderet om en sikker Adgang til et Land, holdes ogsaa for at have betinget sig en sikker Bortreise, omendskiønt ikke et Ord mældes derom i Accorden, dog er herved at merke, at saadanne Exceptioner og stiltiende Vilkor maa nøye forklares, og ikke være gyldige, uden man kand gjøre en klar Gisning til saadant Samtykke.

At een kand klarligen og alvorligen give sit Samtykke til noget, udfodres besynderlig, at han haver sin fulde Forstand; hvorudover et Barns, eller rasende Menneskes Løfte, holdes for ugyldigt. Angaaende et rasende 130 Menneske, da er derved at merke, at dets Gierninger regnes alleene ugyldige, medens Raseriet varer; men naar Galenskabet er forbi, kand det krafteligen forpligte sig indtil den Tid det beholder sin Forstand, men ikke længer; thi endskiønt der siges gemeenligen, at een overkommende Raserie og Galenskab ikke kand til intet gjøre den retmessig Pagt, saa er det dog at forstaaes om saadanne Ting, der strax og paa eengang blive fuldfærdigede, saasom et Testament og andet af samme Natur, hvilket ikke kand til intet gøres, uden det ved een tilstrækkelig Erklæring kuldkastes; hvilken Erklæring endelig maa skee af et klogt Menneske; men dersom et Løfte skal fuldbyrdes ved adskildte Gierninger, da bliver det, naar een geraader udi saadan Ulykke, ophævet, saasom om nogen tilsiger mig sin Tieneste til en vis Tid, og imidlertid mister sin Forstand, blive saadanne Forpligtelser til intet.

Ydermeere, saasom Drukkenskab ikke lidet formørker og hindrer Fornuften, saa er Spørsmal, om et drukkent Menneske er forpligtet at holde det han lover, og forbinder sig til udi Drukkenskab, hvilket med Billighed nægtes, om Drukkenskabet har taget saadan Overhaand, og Fornuften er gandske borte, besynderlig om Løftet er besværligt at fuldbyrde.

Vel er sandt, at een bliver billigen straffet for de Forseelser han bedriver udi Drukkenskab, og siger Diog. Laertius, at Pittaci Love paalagde dem dobbelt Straf, der udi Drukkenskab syndede, dog følger deraf aldeles ikke, at de Pagte, som udi Drukkenskab ere giorte, iligemaade skulle holdes; thi at gjøre ondt, er ved Lovene absolute forbuddet, men det staaer udi eens fri Villie, at gjøre sig selv fordeelagtige Forbund, ved det første tilføyer en enten sin Næste noget Ondt eller berøver ham noget Godt; men ved det Sidste forhverves ham en Nytte og Fordeel, hvorved Billighed tilsiger, at saadanne Løfter, som skee i Drukkenskab, heller skulle brydes, end den Drukne skal lide Skade, eller den anden, som haver brugt saadan Leylighed til sin Fordeel, derved beriges.

131

Anderledes er det, naar en haver lovet noget i Drukkenskab, og han bekræfter det, naar han haver udsovet Rusen; thi da skal samme Løfte holdes, ikke i Henseende til, at det skeede udi Drukkenskab, men saavidt det blev bekræftet udi Ædruhed.

Hvad sig anbelanger Børn, da kand man udi Almindelighed ikke sige, hvad Alder de skulle have, at deres Løfter og Forpligtelser kunne være gyldige, efterdi nogle komme før, nogle sildere til Skiønsomhed; hvilket forsigtige Lovgivere have i Agt taget, og derudi indrettet Lovene, ligesom de have fundet enhver Nation at være tilgenegen til Skarpsindighed eller Taabelighed. Saaledes galt hos de Ebræer de Løfter, der giordes af en ung Person, der var 13 Aar gammel, og en Pige, der havde opfyldt sit tolvte Aar.

Dog efterdi unge Folk, omendskiønt de vide, hvad de gjøre, drives gemeenligen af en ubetænksom Hidsighed, og ere meget lætte til at gjøre Løfter, for at forskaffe sig Venskab, derfor er det udi mange Stæder meget nyttig anordnet, at de Unge maa udi saadan Fald følge de Gamles Raad og Myndighed, indtil saadan Ungdoms Hidsighed er over, og holdes derfor ugyldigt, hvad saadanne gjøre paa deres egen Haand. Vor Danske Lov taler derom saaledes: Den, som er 18 Aar, tager selv sit Gods at forestaae, dog skal Værgen, efterat han alt Formynderskabet bekommet haver, eller een anden god Mand, af Øvrigheden dertil forordnet, have fremdeles Tilsyn med den, indtil han bliver 25 Aar gammel, og bør intet Skiøde, Pant eller anden Forskrivning agtes, som af den Mindre-Aarig sættes eller gives, uden det skeer med foreskrevne Curatoris Samtykke.

Her forefalder et Spørsmål, som foresættes af Mons. Placette, om en Mindre-Aarig, som har forbundet sig til noget, er udi sin Samvittighed forpligtet at opfylde sit Løfte, naar han har naaet sine myndige Aar, som for Exempel, om han har laanet Penge, han er forbunden at betale dem. Til dette Spørsmål svarer denne grundlærde 132 Mand saaledes: De Roman-Catholske Casuister holde fore, at man her maa distinguere, nemlig om den Mindre-Aarige har vel anvendt de laante Penge eller ey, hvis Contracten har været ham til Nytte og Fordeel, da sige de, at, endskiønt de Borgerlige Love befrie ham, saa er han dog i sin Samvittighed forbunden til at fyldestgjøre, hvis derimod han har anvendt Pengene til Liderlighed, saa at Contracten er bleven ham til Skade, er ingen indvortes Forpligtelse til at betale. Hvad mig angaaer, siger Mons. Placette, da kand jeg ikke approbere denne Meening, undtagen Creditoren har laanet den Mindre-Aarige Penge udi ond Tanke, for at bringe ham til Liderlighed, hvis derimod han har laanet ham dem udi en god Intention, gjør den Mindre-Aarige ilde, om han betiener sig af Lovens Dispensation, og profiterer af en andens Skade. Men mig synes, at dette Mons. Placettes Svar er ikke kraftigt nok at svække de Roman-Catholske Casuisters Decision; thi man kand u-mueligen vide, udi hvad Intention Creditor har udlaanet Penge; nok er det, at saadant Laan mod Lovene er blevet den Mindre-Aarige til Skade og Fordervelse, og at Creditor derfor bør lide Skade, eftersom han har contribueret dertil.

Og, eftersom nu Mindre-Aarige ere efter Borgelige Love dispenserede for at fyldestgjøre en Contract, efterdi samme Love holde for, at de ingen Skiønsomhed have, om saadan Contract kand være dem nyttig eller skadelig; saa spørges, om u-vittige og tyk-hovede gamle Mennesker kand beraabe sig paa samme Love for at befries for en Contracts Fuldbyrkelse. Dertil kand svares, at, hvorvel een gjør ilde, der betiener sig af sin Næstes Taabelighed til sin Fordeel, saa dog kand den anden ikke veigre sig for Contractens Fuldbyrkelse, thi, hvis han det kunde gjøre, vilde deraf flyde utallige Forvirrelser, og enhver vilde undskylde sig ved sin Taabelighed for at redde een Deel af sin Velfærd. Endelig kand spørges, om der er nogen naturlig Billighed derudi, at Qvinde-Kiønnet skal altid ansees u-myndig, og som Mindre-Aarig. Udi Athenen var i 133 gamle Dage saadan Lov, at en Qvindes-Person kunde ikke contrahere om noget, som overgik en Skieppe; og de fleeste Borgerlige Love nu omstunder holde alle Contracter giordte af Fruentimmer ugyldige, med mindre der var en Formynders eller Lav-Værges Samtykke hos. Fundamentet til saadant Forbud tages af Fruentimmers Skrøbelighed og Ubeqvemhed til at dømme, om en Contract kand være dem til Nytte. Men, uden at sætte til Side noget af den Respect, jeg har og bør have for alle Nationers Borgerlige Love, saa maa jeg dog tilstaae, at jeg har aldrig kunnet faaet i mit Hoved, at man kand holde et Fruentimmer beqvemt til at forestaae et heelt Land, hvoraf saa mange tusinde Menneskers Velfærd hænger, og derimod dømme det ubeqvemt til at slutte en liden Penge-Contract; thi det er ligesom at dømme en beqvem til at slutte en Kiøbe-Contract om en Herre-Gaard, og derimod ubeqvem at contrahere om en Tyldt Bredder eller en Favn Brænde. Den Jydske Lov er heel streng derudi; thi den siger: *Bonde bøder 3 Mark, om han tier og taal, at hans Hustru sælger og skiøder Jord bort; thi det er uhiemled og kand deeles tilbage igjen, og den, der kiøber taber sit Værd.*

Et Menneskes Samtykke, som udfodres til at gjøre et Løfte og Pagt gyldig, forhindres ikke lidet af Vildfarelse; her maa man distinctè eftersee, naar saadan Vildfarelse til intet gjør et Løfte, og naar den kuldkaster en Pagt og Forbund.

Angaaende den Vildfarelse, som skeer ved et Løfte, da er derved at merke, at naar jeg lover en Ting, og derved forbeholder mig noget, som en Condition og Vilkor, da, om det samme ikke skeer, mister mit Løfte sin Kraft, efterdi jeg ikke lovede absolute, men med visse Vilkor, saaledes dersom jeg faaer en falsk Beretning om, at du haver forrettet vel mine Sager, og jeg derfor lover dig noget, er jeg ikke forpligtet at holde mit Løfte, naar jeg fornemmer, at samme Beretning er falsk. Hidhen hører ogsaa det Spørsmål hos Ciceronem de Oratore. En Fader fik en falsk Tidende fra Krigshæren om sin Søns Død, 134 hvorudover han forandrede sit Testament, gjorde en anden til sin Arving og døde; derefter kommer den rette Arving hjem og søger sin Fædrene-Arv med Retten, og Sagen blev ført for Centumviris; udi denne Tvistighed kand efter Naturens Ret saaledes dømmes, at eftersom Faderens sidste Testament var grundet paa den Tanke, han havde om sin Søns Død, da, eftersom hans Søns Død var falsk, var samme Testamente ugyldigt, efterdi han alleeneste udi

den Henseende gjorde det sidste Testament; hvad sig anbelanger det curieuse Spørsmal, som fremsættes af Thomas. Brown: Om den, Lazarus havde gjort til sin Arving, maatte beholde samme Arvedeel, eller om Lazarus selv, da han blev opvakt, kunde tilegne sig den? Dertil svares, at Lazarus med all Billighed kunde tilegne sig sit Gods; thi Aarsagen, hvorfors de Afdødes Gods falder til andre, er, efterdi de samme, naar de ere skilte fra Verden, have saadant ikke meere fornøden. Men dersom een, der lover noget, har været efterladen udi at udforske det, hvorpaa han grunder sit Løfte, da maa han vederlegge den Skade, som den anden kand lide ved saadant forfængeligt Løfte.

Belangende den Vildfarelse, som skeer ved en Pagt, da maa man gjøre Forskiel, om nogen af Vildfarelse er bleven beveget at indgaae en Pagt, eller om der er Vildfarelse ved en Ting, hvorom samme Pagt gjøres.

Ved det første er at merke, at, dersom jeg af Vildfarelse er beveget til at indgaae en Pagt, og jeg fornemmer, førend noget efter samme Pagt er beviist paa en eller anden Side, min Vildfarelse, da er billigt, at jeg maa have Magt at forandre den, besynderlig, om jeg ved samme Pagts Indgaaelse siger, hvad som har drevet mig til at handle med den anden; men naar jeg bliver min Vildfarelse vaer, efterat Pagten er sluttet, og efterlevet enten deels eller gandske, maa jeg staa fast derved, for Exempel: En, der er paa et fremmet Sted, bekommer falske Tidender, at hans Hæste ere døde hiemme, hvorudover han accorderer med en anden om andre Hæste, og tilligemed siger, af 135 hvad Aarsag; dersom nu, førend Pengene ere betalte, eller Hæstene ere bekomne, han faaer Kundskab om, at forrige Tidende var falsk, da er han ikke forbunden at holde samme Pagt, efterdi han med Sælgerens Videnskab indgik den udi den Henseende, at hans egne Hæste vare døde; dog er han forbunden at erstatte Sælgerens Skade, om han haver liidet noget derved; men, om Pengene engang ere betalte, og Varene overleverede, kand saadan Pagt ikke brydes, uden den er indgaaen med saadanne Vilkor, at den skal være ugyldig, hvis bedre Underretning bekommes om Sagerne. Thomasius gaaer her noget fra denne Pufendorffs Meening, og holder for, at omendskiønt Kiøberen, førend Hæstene ere leverede, siger Sælgeren forud, hvorfor han vil kiøbe andre Hæste, efterdi hans egne ere døde, saa dog maa han blive ved sit Kiøb, efterdi saadan Forudsigelse, uden den som en Condition er indført udi Pagten, hører ikke til Sagen.

Men om der er Vildfarelse ved Sagen udi sig selv, hvor om bliver handlet, da bliver Pagten til intet gjort, ikke saa meget formedelst samme Vildfarelse, som fordi at Pagtens Love ikke bleve fyldestgjorte; saa at derfor enhver, naar han seer Sagens Urigtighed, kand enten vige fra Contracten, eller tvinge den anden at gjøre fyldest, og det ikke alleneste strax, naar Mangelen bliver befunden, men endogsaa nogen Tid der efter; saaledes, om jeg har accorderet med nogen om et Guld-Beger, og han af Vildfarelse giver mig et af Sølv forgyldt, bliver saadan Accord til intet gjort.

Angaaende Svig og Bedragerie, som bruges udi Løfter og Pagte, da er derved at merke, at om en ved Bedragerie har bragt mig til at love ham noget, eller accorderer med ham, da er jeg ikke forbunden at gjøre derefter. Iligemaade til intet gjøres en Pagt, naar der findes Bedragerie ved Sagen udi sig selv, hvorom accorderes; men om den tredie har brugt nogen Svig uden deres Videnskab, som jeg handler med, da maa Pagten staae fast og uryggelig, dog kand jeg søge Vederlag for min Skade af den, der har 136 brugt saadan Svig; hører hvad vor Danske Lov siger om Bedragerie udi Handel og Pagt: *Selger nogen forfalskede Varer, som han enten selv har forfalsket, eller vidste, at de vare forfalskede, have sin Boes Lod til Kongen forbrudt og dobbelt saa meget til den Kiøbende, som han gav for Varene; end siger han, at han ey vidste de vare forfalskede, da vise sin Kiøbmand.*

Nu staaer tilbage at eftersee noget om Frygt, hvad den udvirker ved Pagt og Løfter, saadan Frygt tages paa tvende Maader: 1.) Af en Mistanke, at en vil bedrage os, efterdi han er tilgenegen at gjøre saadant, eller i det han klarligen giver sin onde Villie tilkiende. 2.) Af en stor overhængende Ulykke, hvormed vi trues, om vi ikke indgaae et Løfte og Pagt.

Angaaende det første, da er derved at merke, at om jeg seer een, som udi Almindelighed holder sig det for ingen Samvittighed at bedrage andre, da gjør jeg meget daarligt at indgaae nogen Pagt med ham, eller forlade mig paa hans Løfter, men formedelst den Aarsag alleene kand ikke en Pagt kuldkastes; thi, førend Pagten kom til sin Fuldkommenhed, stod det udi min Magt, om jeg vilde kaste min Tillid paa den samme eller ey: den Mistanke derfor, som ikke hindrede mig at indgaae Pagten, kand ikke heller hindre mig at fuldbyrde den.

Dersom der ere visse Tegn til, at den anden vil bedrage mig, naar jeg haver fyldestgjort ham først, kand jeg ikke tvinges til at bevise det, jeg har lovet og accorderet om, førend jeg faaer Forsikkring imod den andens Bedragerie.

2.) Hvad sig anbelanger den Frygt, for en overhængende Ulykke, som driver os at indgaae et Forbund, da maa man endelig først overveje, om den, der handler med os, indjager os saadan Frygt, eller en anden, Item, om en haver Magt til at indjage saadan Frygt eller ikke; det er ingen Tvivl paa, at jeg jo er skyldig at holde det, jeg har forbundet mig til, dersom det skeer for at undgaae en Frygt, som er mig paaført af den tredie, i fald den, til hvilken jeg gjør samme Løfte, ikke har colluderet med den anden, 137 eller opirret ham dertil. For Exempel, om nogen, af Frygt for at falde i Røveres Hænder, begiere en andens Hielp, og lover ham

noget derfor, er han forbunden at holde samme Løfte.

Iligemaade maa det Løfte holdes, dersom nogen af Frygt bliver dreven dertil af en anden, der haver Magt og Ret at indjage en saadan Frygt, og at love noget til den tredie, for Exempel, om en Dotter af Frygt for sin Fader giver sin Tro til nogen Mand imod sin Villie, er hun ikke desmindre forbunden at holde det samme, thi hos Brudgommen er ingen Feyl, at han jo kand have Ret at staae paa samme Løftes Fuldbyrkelse, og Dotteren burde godvillig gjøre, hvad hendes Fader befalede.

Her synes mig dog, at adskillige Omstændigheder kand foraarsage, at denne Pufendorffs Mening bør indskrænkes. En Fader har vel ved Naturen stor Myndighed over sine Børn, men kand dog ikke tvinge dem til de Ting, som de forud see ville være dem skadelige og fordervelige, iligemaade GUD ubehagelige; thi GUD har ingen Behag udi Ægteskab, som sigter til at bygge paa Helvede. Naar derfor en Dotter efter sin Faders Forslag giver sin Tro til nogen, og hun siden fornemmer, at Personen har de Feil og Udyder, som vil gjøre hende stedse ulykkelig, ja bringe hende til Fortvivlelse, kand jeg ikke see, at hun udi saadan Fald er forbunden til at fuldbyrde sit Løfte, naar hun har beviislig gjort Sagen for sin Fader, og han allene af Haardnakkenhed paastaaer dets Fuldbyrkelse: Dog behøves klare og ufeilbare Beviis om Personens Laster, paa det Børn ikke skal tage Leylighed at imodsætte dem Forældrenes Villie. Personen, til hvilken Løftet er gjort, kand ey heller klage sig over Uret; thi der kand udi saadan Fald dømmes om ham det samme, som dømmes om den, der sælger en et af Messing forgyldt Beger for et Guld-Beger.

Men dersom den samme, jeg haver med at bestille, paa en uretmæssig Viis driver mig til at gjøre ham et Løfte, er jeg ikke forbunden at holde det samme, af Aarsag, at 138 den voldsomme Tvang kand ikke give den anden nogen Ret, ey heller forbinde mig, efterdi mit Samtykke er ikke frivilligt, men med Vold udpresset; thi saasom efter den naturlige Ret den, der haver taget noget fra en anden med Magt, er skyldig at give det tilbage, saa har ingen fornøden at betale det, som skal strax gives tilbage, men en saadan tvungen Forpligtelse løses af sig selv. Hidhen hører den Articul udi vor Danske Lov: Dersom nogen i Baand og Fængsel, eller ved anden voldsom Tvang indgaaer eller lover noget, om han det til Tinge vedersiger, saa snart han kommer i sin Frelse igien, da er han det ey pligtig at holde. Endeel, blant hvilke Uffelm., holder vel for, at ovenmældte Beviisligheder ere ikke tilstrækkelige, foregivende, at, om en synder derudi, at han indjager en anden Frygt, saa dog mister han ikke sin Ret at imodtage den andens Løfte, ey heller følger det, (sige de) at en tvungen Forpligtelse løser sig selv, fordi ingen har fornøden at betale det, som skal strax gives tilbage; thi naar jeg lover en Røver noget, holdes jeg for, stiltiende, at have sagt mig fra den Ret, jeg havde at drive paa mit Løftes Ugyldighed; ikke desmindre staaer dog forrige Meening ved Magt; thi saasom Loven forbyder all Vold, saa forbyder den ogsaa enhver, der indjager saadan Frygt, at forhverve sig nogen Ret deraf.

Udi Løfter saavel som udi Pagt maae være paa begge Sider et Samtykke, som tilkiende gives ved adskillige tilstrækkelige Tegn; hvorved et Nik undertiden kand gjøre fyldest; saaledes maa ey allene den, der lover, give sit Samtykke, men endogsaa den, til hvilken saadant Løfte skeer, thi dersom han ikke giver sit Samtykke dertil, og vegrer sig for at imodtage det, som bliver ham tilbudet, da forbliver den Ting, som er bortlovet, hos Loveren, hvilken sandelig gandske ikke vil kaste den bort, ey heller trykke den med Magt paa den anden imod hans Villie.

Nu staaer tilbage at tale noget om Løfters og Pagters Materie, eller hvortil vi med Løfte og Pagt kunde forbinde os; dertil udfordres først, at ikke vore Løfter og Pagte ere 139 over vore Kræfter og Formue, hvoraf følger, at umuelige Ting ikke kunde forbinde nogen, dog maa det samme, omendskiønt det er et almindeligt Mund-Held, nøye overvejes.

Dersom den Ting, vi lovede eller forbandt os til, var udi Begyndelsen, da saadant Løfte eller Forbund skeede, muelig, men siden uden vor Forseelse blev umuelig, bliver saadant til intet, som for Exempel, om jeg lover nogen at laane ham en Hæst, der er paa et fremmet Sted, og Hæsten dør paa Veyen, da bliver det Løfte til intet, efterdi det er mig umueligt at holde det samme. Dog maa her eftersees, om saadant skeer af en Hændelse og uden Forseelse, eller det skeer ved Svig og Forseelse; udi Henseende til det første bliver en Pagt til intet gjort, dersom intet er beviist paa nogen af Siderne, og om noget er beviist af den anden, maa det gives tilbage, eller en ligegyldig Værdie derfor; dersom det ikke kand skee, maa yderste Flid anvendes, at den anden ingen Skade derved liider; men dersom nogen ved Svig har gjort en Ting umuelig, da maa han ikke allene bevise saa meget, som er udi hans Magt, men kand endogsaa derfor straffes; saaledes en Kiøbmand, der er geraadet udi Giæld, dersom han uden Forseelse eller Svig er bragt udi den Stand, at han ikke kand betale, maa han stræbe, at betale saa meget han kand, men dersom han ved egen Forseelse eller Svig haver gjort sig saa afmægtig, er det ikke nok, at han stræber at gjøre, hvad ham mueligt er, men han maa ogsaa være Straf undergiven efter det gemeene Ordsprog: *Hvo som ikke haver udi Pungen, maa betale med Kroppen*; saaledes skeer det ikke uden Aarsag hos de Muscoviter, at de Skyldener, som ikke kand betale, straffes først paa Kroppen, og siden maa tiene deres Creditorer, hvilket ogsaa er brugeligt hos de Persianer.

Videre spørges, om nogen kand forbindes til at holde et ulovligt Løfte, hvilket negtes, efterdi ingen kand kraftelig forbinde sig til noget, uden hvad som er i hans Magt, og saadan Magt at gjøre en usømmelig Ting,

er ved Lovene et Menneske betagen, hvorføre den synder, der gjør 140 et usømmeligt Løfte, men langt meere den, der holder det samme; dersom derfor en Pagt om en usømmelig Ting gjøres, er ingen af Parterne forbunden til at holde den samme; for Exempel Cajus accorderer med Sejo om en Sum Penge, at han skal slaae en ihjel; dersom nu Sejus, efter Accorden er sluttet, fortryder sit Løfte, og veigrer sig for at fuldbyrde samme Accord, kand Cajus ikke tvinge ham dertil, og tvert imod, dersom Cajus fortryder sin Accord, og forkynder Sejo, at han ikke skal fuldbyrde samme Mord, kand Sejus ikke tvinge ham til at blive ved sit første Forsæt: Ja om Mordet allerede, efter Accorden, er forrettet, kand Morderen ey begiære nogen Betaling af den, der lejede ham, ey heller beklage sig derudi, at ham skeede Uret, efterdi han gjorde det, som var ulovligt og forbudt.

Derfore siger ogsaa vor Danske Lov, alle Løfter skulde holdes, uden de, der stride imod Loven eller Ærbarhed, derfor roser Hvitfeldt udi den Danske Krønike Adelvard, at han gik fra sit Løfte, han havde gjort Kong Svend om at bringe ham den uskyldige Edvini Hoved, iligemaade berømmes ogsaa Agesilaus derudi, at da han blev erindret om at holde sit Løfte, han da svarede: Gierne, dersom det er billigt, hvis ikke, da haver jeg ikkun sagt, men ikke lovet; omendskiønt nu ingen er forbunden udi saadan Fald at holde sit Løfte; saa er dog herved at merke, at naar jeg engang har givet en noget, for at bedrive en ond Gierning, kand jeg ikke fordre det tilbage, uden den anden har brugt Svig derudi eller Skaden er for stor; thi det er bortgivet med min Villie til den anden, ligesom af Pligt for den Tienneste, som jeg saa høyt haver agtet, hvorvel det skeer paa en ulovlig Maade, hvilket jeg ikke kand frembringe til min Undskyldning, efterdi jeg selv lejede ham dertil; didhen hører det udi den Romerske Lov, hvad som gives en Hore, kand ikke fordres tilbage, thi omendskiønt hun gjør ilde derudi, at hun er en Hore, saa gjør hun dog ikke ilde derudi, at hun imodtager Pengene, efterdi hun er en Hore.

141

Angaaende de Løfter, som en har gjort at skade en anden, da bør de samme ikke at holdes, efterdi Naturens Lov forbyder at tilføye nogen Skade, omendskiønt han selv af Daarlighed vil have det saa.

Ey heller bør eller kand vi love nogen det, som hører een anden til: om et Løfte eller Pagt udi den Henseende bliver gjort, er det ugyldigt, hvilket Kong Knud udi Danmark forud forestillede Kæyser Barbarossa, da han truede at forleene en anden med Dannemark; uden saa er, jeg lover at gjøre min Flid, at den anden skal bevise dig en Ting, thi da maa jeg, saa vidt som mueligt er, stræbe at bevege den anden dertil.

Det er ikke alleene Fremmedes Sager, som jeg ikke kand bortlove, men endogsaa mine egne, hvortil en anden har forhvervet sig Ret; thi ellers skulde alle Pagte og Løfter blive kuldcastede, dersom man maatte gjøre noget, hvorved det første Løfte eller Pagt skulde lide Afbrek, eller ikke skulde kunde opfyldes, og gielder da det gemeene Mundheld, hvo som først kommer til Møllen, maler først, uden saa er, at jeg lover mine Sager saa snart den anden haver mist sin Ret; saaledes gielder en Leje-Svends Løfte, han har gjort en anden, saa snart den Tid han lejede sig til den første er ude, men dersom det er usømmeligt af Loveren at ønske saadan Casus, da gielder Løftet intet; saaledes til intet gjøres, ikke uden Aarsag hos os Christne de Løfter, som en Mand gjør at ægte en anden, saa snart hans Hustru dør.

Om deslige Løfter taler den Danske Lov saaledes: Forpligter nogen Ægtemand eller Ægteqvinde, imidlertid de ere udi Ægtefællet, sig nogen at ægte; da skulle de, som sig saa forpligte, og forskrive, saavel som de, der saadanne Forskrivelser tage, staa aabenbare Skrifte, og straffes paa Middel, om de Formue have; hvis ikke, da Mands-Personen en Tid lang straffes i Jern, og Qvindes Personen i Spindehuuset; skiønt det er uvist, hvad man skal dømme om saadant Løfte efter Naturens Lov, naar en Mand gjør det ikke af Had til sin Hustru men for at være forvissat 142 om den anden, naar han seer, at hans Hustru formedelst Svaghed eller Alderdom ikke kand leve længe. Man kand og sige, at den haarde Straf, som paalegges af anførte Lovens Artikel, sigter alleene paa dem, der forpligte sig strax at indgaae Ægteskab med en anden, førend hans Hustru dør, og saaledes har i Sinde at bedrive Polygamie.

Ved Løfter er ogsaa at merke, at nogle skee absolutè, andre med Vilkor, muelige eller umuelige.

De muelige Vilkor, som legges til Løfter, ere enten de, der skee af en Hændelse, og ikke ere udi vor Magt, som for Exempel, jeg skal give dig 100 Croner, dersom der ikke falder Regn inden 4 Dage, eller saadanne, som ere udi dens Magt, til hvilken Løftet skee. Ex. gr. Jeg skal give dig saa meget, dersom du kommer tilbage som Doctor, eller ogsaa saadanne, som ere endeel udi dens Magt, Løftet bliver gjort til, endeel ogsaa dependere af en Hændelse; Ex. gr. Du skal have saa meget, dersom du gifter dig med Mævia, hvilket at opfylde, staaer ikke i din Magt, efterdi Mævia kand enten give dig en Kurv, eller døe for Brylluppet.

En umuelig Condition er enten saadan, som ikke udi Naturen kand skee; Ex. gr. Jeg vil give dig 100. Pund, dersom du rykker det Bierg af sit Sted, eller ogsaa saadanne, som Love og Ærbarhed forbyde; Ex. gr. Du skal bekomme saa meget, dersom du vil slaae dine Forældre ihjel, eller forraade dit Fæderne-Land; saadanne umuelige Conditioner gjøre et Løfte til intet; Det er ogsaa brugeligt at slutte Pagt og gjøre Løfte ved andres Middel, i det vi forkynde dem udtrykkeligen vor Villie, og beskikke dem til at kundgiøre og udtolke den samme.

Herved er at merke, at vi skikke en anden udi vores Navn, enten med Fuldmagt at slutte, hvad ham synes best og os meest tienligt, eller vi foreskrive ham, hvad han skal slutte; og hvor vidt han skal gaae; udi det første Fald ere vi forbundne at holde alt, hvad han slutter, uden saa er, han befindes at have brugt Svig derved; det samme kand ogsaa forstaaes om de saa kaldte Cartes Blanchés, som 143 store Herrer give deres Plenipotentiaries, derudi at skrive, hvad de finde for godt, hvilke kand ikke forbinde, dersom samme Plenipotentiaries ikke handle redelig derudi.

Hvad sig anbelanger den bekiendte Fuldmagt given Knud Gyldenstiern af Kong Frid. I. at handle med Kong Christian II. da er derved at merke, saavidt bemældte Prælat havde faaet en fuldkommen Magt at handle som ham syntes best, var Kong Friderich I. forbunden at holde den frie Leyde, hans Plenipotentiarius havde lovet Kong Christian, men saasom saadan Fuldmagt blev siden ved en contra Ordre indskrænket, forbandtes Kong Friderich ikke længer. Hvor stor Tvistighed der har været om den Handel, er at læse hos Arrild Hvitfeld.

CAP. IX. Om Talen

At Menneskerne af Naturen ere beskikkede til et omgængeligt og sociable Levnet, beviser nøksom alleene det, at de ved Talen kunne for andre Creature give deres Meening tilkiende, og begiære Hielp og Trøst af andre. Ved saadan Tale forstaaes ikke blotte Ord og Lyd, saasom Papegoy- og andre Fugle-Snak, men at man tillige med veed og forstaaer, hvad man siger, hvilket Mennesket alleene haver sig forbeholdet.

Foruden ved Talen kand man ogsaa give sin Meening tilkiende ved adskillige Tegn, saaledes optændes Ild om Natten, for at dirigere Skibenes Lob, og udstrakte Hænder sættes paa Veyene, for at undervise den Vandrende, og Tavler for Huusene, for at give tilkiende, hvo der boer i dem; saaledes gives iligemaade tilkiende ens Meening ved Gebærder, saasom med et Nik, med Øynene, med Fødderne og Hænderne. Lucianus fortæller om en 144 Dantzer, hvilken ved sine Spring udtrykkede saaledes den Fabel om Martis og Veneris Hoer, at han syntes at fortælle den; saaledes fortæller ogsaa den Franske Gesandt Monsr. de Sancy, at han udi Tyrkiet saae tvende Dumme en Tyrk og en Persianer, hvilke kunde ikke forstaae hinanden, efterdi de havde ikke eens Gebærder og Tegn; men da fandt man den tredie Dumme, hvilken kunde tiene dem til en Tolk.

Hvad sig anbelanger Talens Oprindelse, da fabulere derom meget de gamle Hedninger, og siger iblant andre Diodorus Siculus, at Menneskerne udi Begyndelsen vare lige saa dumme som Beesterne, men efterhaanden begyndte at give deres Mening tilkiende ved Tegn og Ord; men vi Christne vide af den hellige Skrift, at Talen blev af GUD umiddelbar given de første Mennesker, Item, at alle de foranderlige Tunge-Maal skeede ved et Mirakel, da Menneskerne imod GUDs Villie vilde opbygge det Babylonske Taarn: dog bliver Talen nu omstunder ingen umiddelbar indskydet, men alle maa lære den af Øvelsen, heraf kommer det, at de, som fødes døde, blive ogsaa dumme; og holdes det ligesom for et Mirakel at lære en Døv at tale, hvilket skeede udi forrige Seculo med den Castilianske Constabels Broder Velasco, hvilken der lærte baade at tale, skrive og forstaae Bøger, Item til Oxfort udi Engeland, hvor den bekiendte Doctor Vallis ogsaa gjorde saadant Mesterstykke.

Clericus, samt Vitringa og P. Simon meene, at Sprogenes Forvirrelse, hvorom tales udi Skabelsens Bog, var ikke andet end en Ueenighed, som reisede sig blant Menneskerne, hvilken gav Anledning til deres Adspredelse, hvoraf siden de mange foranderlige Sprog komme; men det maa staae ved sit Værd, og overlades til deres Kiendelse, som forstaae, om det Hebraiske Sprog tillader saadan Forklaring.

Ved Talen er at merke, at et Menneske er forbundet til tvende Ting: 1.) At det bruger alle Ord udi den Meening, som de engang ere antagne, thi dersom man vilde nævne 145 enhver Ting, med hvilket Ord man selv lystede, skulde Talens Nytte og Brug derudover blive gandske til intet; 2.) At man ved Talen giver sit Hiertes Meening saaledes tilkiende, at andre deraf klarligen kunde forstaae den samme.

Paa det første kand gives saadant Exempel: En skielder en anden for en Mads-Foss, hvorover han bliver stævned for Retten. Han undskylder sig derved at Mads-Foss kand have været en smuk skikkelig Mand; saa at det ikke kand holdes for uqvems Ord, med mindre man beviser anderledes, men Dommeren straffer ham som for Skiældsord, saasom efter den almindelige Talens Brug Ordet er foragteligt. Iligemaade naar en siger til en anden: I er Catholsk i Hovedet, da, endskiønt det Prædicat i sig selv er priseligt, saasom Catholsk betyder en ret Christen, saa holdes det dog for et Uqvems Ord, eftersom det ved den vedtagne Talens Brug betyder gal og forvirred.

Dog er ingen forbunden at aabenbare enhver, hvad han haver udi Sinde; men saadan Pligt kommer enten af en særdeles Pagt, hvorved en lover udtrykkeligen at ville aabenbare en sin Hiertes Meening, saaledes er en Lærer pligtig til at aabenbare sin Lærdom for den Discipel han haver antaget, eller 2.) af den naturlige Lovs almindelige Bud, hvilken befaler at aabenbare det, som kand tiene til sin Næstes Frelse, at han derved kand befries fra en overhængende Ulykke.

Ellers ere vi ikke ved Talen forbundne at give tilkiende uden det, som en anden haver enten en fuldkommen eller ufuldkommen Ret at vide af os, men i saa Maader kunde dølgge en Ting, omendskiønt vi blive adspurte derom, ja det som meere er, vi kunne ogsaa, udi den Henseende sige andet, end hvad vi meene; thi saasom Talen er ikke alleene opfundet for andre, men og for os selv, saa maa vi derfor, naar vor Nytte det udkræver, og en andens Ret ikke overtrædes, saaledes indrette vor Tale, at den gaaer fra vor Meening, saasom Athanasius gjorde, hvilken, da han blev adspurt af dem, der vilde fange ham, om han ikke vidste, hvor Athanasius var, dulgte han ikke alleene sin Person 146 for dem, men endogsaa sagde, at han havde nyligen seet ham fare forbi.

Efterat vi saa lovligen have overvejet, hvad Talen er, og hvorledes den skal bruges, saa maa nu eftersees, hvad Sandhed og Løgn er. Den Moralske Sandhed bestaaer der udi, at vi klarligen forestille vor Hiertes Meening for den, der har Ret til at vide den samme, og at vi aabenbare de Ting, som vi enten af en fuldkommen eller ufuldkommen Pligt ere skyldige til at gjøre, og det udi den Tanke, at den anden derved kand bekomme nogen Nytte og Tienneste eller undgaae en overhængende Fare; den Moralske Sandhed bestaaer derfor derudi; at Talen kommer overens med Sindet, og at et Menneske forstaaer og meener, hvad det siger; og bliver skilt fra den anden Sandhed, kalden af Latinerne Veritas Logica, hvilken ikke svarer til Sindet, herudover den, der af Vildfarelse eller Uforsigtighed siger Sanden, øver ingen Moralsk, men alleene een blot Logisk og Ord-Sandhed. Af dette kand lættelig sluttes, hvad Løgn er, nemlig: Naar vi ved Ord og Tegn give tilkiende andet end vi meene, da dog de, til hvilke saadant skeer, have Ret til at vide vor Meening, om vi ere skyldige at give saadant tilkiende, have derimod andre ingen Ret til at vide vor Meening, og vi indrette vor Tale anderledes, da kand saadant ikke kaldes Løgn, men alleene en falsk Tale, der udi sig selv haver intet slemt eller ulovligt; saaledes kand det ikke kaldes Løgn, naar man bruger Fabler eller opdigtet Tale med Børn og afsindige Folk; hvilke formedelst deres Sinds Skrøbelighed foragte og kunne ikke begribe den rette Sandhed, saa man derudover maa undervise dem ved Fabler, og tvinge dem med opdigtet Straf og Trusler; Iligemaade tales ingen Løgn, naar man bruger en falsk Tale en anden til Tieneste, hvilken man med Sandhed ikke kand udvirke, saasom udi at forsvare en Uskyldig, stille en Vred tilfreds igien, sætte Mod i en Frygtagtig, saasom vi see mange Anførere have gjort med deres Soldater, og bildet dem ind, de havde Seyeren, for derved at sætte des fyrigere ind paa Fienden; 147 Iligemaade kand Øvrigheden for at stille den gemeene Mands Nysgierrighed, og hindre den at grandske efter Republikvens hemmeligste Sager, bruge opdigtet Tale, og udstrøe falske Beretninger: Iligemaade en Dommer for at lokke Sandhed af en haardnakket Misdæder. Hvorudover de Spanier have til Ordsprog: Die mendacium et erues veritatem; Ved Løgn skal du faae Sandhed at vide; Exempel derpaa have vi i Salomon, hvilken sagde, han vilde deele det levende Barn, og derved fik at vide, hvo den rette Moder var; undertiden, siger Qvintilianus, udfodrer den almindelige Fornødenhed, at man maa forsvare det, som falskt er. Der gøres ellers af Jurister Forskiæl mellem at lyve, og at sige en Løgn, saaledes at den som lyver, bedrager andre, og den, som siger Løgn, bedrager sig selv. Hvorudover P. Nigidius sagde: En ærlig Mand maa see til, at han ikke lyver, og en fornuftig Mand, at han ikke siger Løgn, vir bonus præstare debet, ne mentiat, prudens, ne mendacium dicat.

Her forefalder et Spørsmål, om een, der er anklaget, kand dølgge sin Forseelse? dertil svares, at, efterdi en Dommer haver Ret til at vide Sandheden, saa er ogsaa den Skyldige forpligtet at sige den samme; hvorføre piinlig Forhør er brugelig paa mange Steder, og bliver forsvaret, hvorvel vor milde Regiering her udi Rigerne ikke saadant tillader, med mindre det er in crimine læsæ Majestatis udi høyeste Grad, hvor Sagens Beskaffenhed ikke lider, at den almindelige Lands Proces kand følges.

Dog synes en Skyldig ikke at være forbunden til at give sin egen Forseelse tilkiende, uden han bliver adspurt, dersom ellers ved samme Forseelse ingen Skade er nogen tilføyet, hvorføre Vederlag efter Naturens Ret maa gøres, men omendskiønt man ey er forpligtet frivillig at bekiende sin Forseelse saa følger dog deraf ikke, som Pufendorff vil have det, at, om en er beskyldt, han da maa negte og besmykke sin Forseelse for Dommeren; thi naar man tilstaaer, at Dommeren haver Ret at udforske Sandheden af den Skyldige, saa maa man ogsaa bekiende, at den 148 Skyldige er forpligtet at sige Sandheden; thi Ret og Forpligtelse svare altid mod hinanden.

For GUD derimod maa eller kand den ringeste Forseelse ey dølgges, hvorføre Cain bedrev ikke alleeneste en Ugudeligheds, men endogsaa een Daarligheds Synd derudi, at han vilde negte og dølgge sin Misgierning for den alvidende GUD.

Hvad sig anbelanger de saa kaldte Reservationes mentales eller de Conditioner man haver sig forbeholdne udi Sindet, som for Exempel: Om jeg haver betroet en at forrette noget for mig, og jeg adspørger ham, om han har gjort det samme, han da sværger, at have forrettet det, men meener noget andet; Item, en beder en anden om Penge, og han da siger, jeg har ingen, nemlig, at give dig; saadanne Reservationer bør gandske at udrøddes af det Menneskelige Selskab, eftersom de ere opfundne for at

omdreje og forvende Ordenes rette Meening, og fordreje Talens Brug, saa at ingen videre kand være forsikkert om, i hvad Meening han skal optage en andens Ord.

CAP. X. Om Eeders Afleggelse

Efterat vi nu have overvejet, hvad Talen er, og hvorledes den skal bruges, maa vi røre noget om Eeder, hvorved Talen bekræftes og styrkes.

Eed er een Bekræftelse, hvorved vi sige os fra GUDs Barmhertighed, og ønske hans Straf at komme over os, dersom vi ikke sige Sanden, hvorfor Eeder have stedse blant alle Folk været meget kraftige og hellige.

Ingen kand sværge eller directè aflegge Eed, uden ved GUD; efterdi uden ham intet er alvidende eller almægtigt, hvoraf sees de Jødiske Eeders U-rimelighed, i det 149 de svøre ved Jerusalem, Templet og Tempelts Liggendefæe; dog er det brugeligt, at man udi Eeder nævner en meget kiær vis Ting, ved hvilken man sværger udi den Meening, at GUD vil hævnne det paa den samme, dersom Eeden er falsk, hidhen hører, naar man sværger ved et af sine Lemmer, ved sit Hoved, Item ved sin Siæl, eller, som de Ægypter fordem, ved Pharaonis Liv, og de Romere ved Kæyserens, etc.

Den Maade og Form, paa hvilken Eeder aflegges, maa indrettes efter dens Religion, som sværger, thi man holder en forgiæves til at sværge ved den GUD, som han ikke troer paa eller frygter, hvorudover, dersom man vil holde en Jøde til at sværge, maa man i samme Eed ikke indføre CHRISTUM eller Evangelium, som Jøderne negte og forkaste; mange Christne skulde vel tænke, at de Eeder, som ikke ere indrettede efter den Christelige Maade, ere ugyldige og ikke kunde forbinde nogen, men lad være, en Hedning sværger ved sine falske Guder, som Jupiter, Saturnus, etc. ikke desmindre, naar han holder de samme for sande Guder, forbinder dog saadan Eed ham, og gjør ham Meen-eedig, om han sværger falsk, og vil den sande GUD i saa Maade udtolke det til sit Navns Vanhelgelse; vi have Exempler udi Helgene, at, naar de handlede med Hedningene, antog de deres Eeder for gyldige, efterdi de kunde ikke have dem paa anden Maade; hvo som sværger ved en Steen, siger Augustinus, er Meeneedig, dersom han sværger falsk. Derfor udfodrer den Tyrkiske Sultan ingen anden Eed af de Christne Førster, som dependere af Tyrkiet, end at de skulle sværge ved Christum, at være ham troe, hvorvel han holder ikke Christum for GUD.

Her kunde forefalde et Spørsmaal, om en Jøde, der holdt det for mindre Synd at antage den Christelige Troe til en Tid end at gjøre en falsk Eed, for at reede sig ud af en farlig Sag, lod sig døbe, medens Processen varede, for at sværge ved Evangelium, som han ikke troede, hvad Eed man da kunde forelegge ham? Mig synes, der er 150 ingen Tvivl paa, at ham jo burde forelægges en Christelig Eed, endeel, efterdi man kunde ikke see udi hans Hierte, om han havde antaget Christendommen Skrømt-viis eller for Alvor, endeel, efterdi hans Eed derfor ikke var mindre fordømmelig, efterdi han svor ved en Troe, som han off entligen havde antaget. Iligemaade en fremmed Christen udi Tyrkiet bliver paalagt Eed, og han siger sig at være en Mahomedaner, for ikke at sværge ved Evangelium, sværger ikke mindre falsk, naar han sværger ved Mahomedes Lov, som han siger sig at bekiende.

At en Eed kand være kraftig og forbinde nogen, udfodres, at den skeer af velberaad Hu, hvorudover den kand ikke siges at sværge, der alleene enfoldigen opregner en Eed, eller forelæser den en anden; saaledes bekymrede sig forgiæves Cydippe derover, at hun læste den Eed, som Acontius havde skrevet paa et Æble.

Den derimod, som stiller sig alvorlig an at sværge, forpligter sig og sværger krafteligen, omendskiønt han haver sig andet forbeholdet udi sit Sind; thi ellers skulde til intet gøres alle Eeders Brug og Nytte, saavel som all anden Forpligtelse, der skeer ved udvortes Tegn, dersom en kunde undskylde sig saaledes, at han meente intet dermed, og er det gandske u-rimeligt at ville sværge, men ikke forbindes ved saadan Eed, Item at ville love, men ikke holde sit Løfte; saaledes, naar Decanus ved et Academie udi en høytidelig Act med sædvanlige Ceremonier og Ord creerer en til Magister, da, omendskiønt han udi sit Hierte tænker at ville creere ham til et Asen, bliver den anden ikke desmindre en loflig Magister; den derimod, som i en Comædie bliver med alle Ceremonier paasat en Doctor-Hat, bliver ikke desmindre den samme Comædiant-Spiller, som han var tilforn, efterdi Acten udi sig selv var opdigtet og latterlig.

En Eed foraarsager og giver ingen nye Forpligtelse, men binder og confirmerer ikkun een, der er gjort tilforn, hvoraf følger, at en Ting, som er u-rigtig i sig selv, kand ikke forbinde, omendskiønt Eed bliver lagt dertil; saaledes, 151 om en lover at slaae sin Fader ihjel, og sværger paa at ville holde sit Løfte, kand saadan Eed dog ikke forbinde ham, omendskiønt han høyligen haver syndet derudi, at han med Eed har lovet at

gjøre saadan ugudelig Ting; Iligemaade kand en Ting, som er rigtig udi sig selv og forpligter, ikke løses ved nogen Eed, saaledes sværger en forgieves ikke at ville betale sin Gield.

En Eed, som skeer af Vildfarelse, kand ey heller forbinde, thi saasom den Sværgende forestiller sig en vis Ting, og den samme findes ikke siden saaledes at være beskaffen, da haver en Eed, som er gjort i den Henseende, ingen Kraft, besynderlig om den Sværgende er bragt i Vildfarelse, af den samme, som han aflegger Eeden til; saaledes, om en siger mig en god Tidende, og jeg sværger at give ham en Foræring derfor; da kand samme Eed ikke forpligte mig, naar jeg fornemmer, at saadan Tidende er falsk.

Hvad sig anbelanger den Eed Israeliternes Anførere gjorde de Gibeoniter, om den samme var gyldig og forpligtede Josva eller ey, da er derved at merke, at, dersom GUD havde absolutè befalet at ødelegge alle Cananiter, endogsaa dem, der godvilligen gave sig under Aaget, saaledes, at de ingen Skade i fremtiden kunde tilføye GUDs Folk, da var Josvæ Eed ugyldig, men dersom efter Seldeni og de fleestes Meening Cananiternes Ødeleggelse ikke saa meget var befalet, som tilladt Israels Børn, synes Josva ikke gandske at kunde løses, efterdi Gibeoniterne søgte alleene ved saadan Snildhed at frelse deres Liv, og derfor udi den Henseende ikke kunde ansees som Løgnere og Bedragere: at Israels Børn havde ikke Befalning at omkomme uden de Cananiter, som ikke vilde give sig under Aaget, beviser Grotius af den Skiøge Rahabs Historie, hvilken blev sparet for hendes Velgierning mod GUDs Folk, Item af Salomons Historie, som bragte de overblevne Cananiter under sit Herredømme, og gjorde dem Skat-skyldige; hidhen hører det, som siges udi Josvæ Bog, der var ingen Stad iblant 7 Folk, som vilde gjøre Fred, men deres 152 Hierter vare forhærdede, at dem ingen Naade skulde vederfares, derfor, som det er troeligt, at i fald de Gibeoniter havde givet tilkiende det, som de af Frygt ikke torde gjøre, deres Liv havde bleven dem skiænket, med de Vilkor, at de skulde være Israels Børn lydige, saa synes det ogsaa, at Josvæ Eed var gyldig; hvorom alting er, saa forklarede Josva Eeden meget nøye, og tilstødte dem intet uden Livet og Føden, da de dog ved Eeden skulde have deres Gods og Frihed, dersom de havde været saadanne Mænd, de gave sig ud for.

En Eed, som bliver udpresset af en uretfærdig Frygt, kand ey heller gieide, som for Exempel, om en Røver tvinger mig med Eed at love ham noget; dog dersom nogen, for at han ikke skal synes at være eenfoldige Mennesker til Forargelse, eller at vanhellige GUDs Navn, endelig vil fuldbyrde et Løfte, da er det bedre og GUD behageligere, at han giver de Penger, han har lovet, til Kirker og Fattige end til Røveren, og derudi bestyrker ham udi hans Ondskab.

Ydermeere holdes saadan Eed ugyldig, som bliver gjort om at øve en usømmelig Ting, eller at forsømme noget, som ved Loven er paabudet, hidhen hører Davids Exempel, hvilken, da han udi Hastighed havde svoret at ødelegge Nabals Huus, og siden af Abigael blev formildet, takkede GUD, at han var bleven forhindret at opfylde sin uretfærdige Eed, thi det er urimeligt at sværge og kalde GUD til Hevn, om man gjør noget, som strider imod GUDs Bud; derfor foer den Sanger hos Saxo groveligen vild, i det han bildede sig ind han var forpligtet at efterleve den uretfærdige Eed, han havde gjort at ihjelslaae Knud de Obotritters Konge.

Fra Eeder maa udelukkes alle Cavillationer og falske Udtolkninger, efterdi man derved paakalder GUD, der ikke lader sig af Underfundighed bedrage, ey heller tilstæder saadant at blive u-hevnt: derfor fordømmes billigen Pave Alexandri 7. Underfundighed, hvilken i sin Regierings Begyndelse svoer ikke at ville modtage sine 153 Slægtninger i Rom, og siden efter Jesuiternes Tilskyndelse beloe samme Eed saaledes, i det han modtog dem først ved Gandolphi Castel, og derefter førde dem med sig til Rom; hid henhører ogsaa det, som Tavernier fortæller om det Ostindiske Compagnies Betientere, hvilke, førend de revse fra Holland, forpligte sig med Eed ikke at drive noget Kiøbmandskab udi deres eget Navn; men, naar de komme til Indien, tage mange af dem Hustruer, og udi deres Navn drive Kiøbmandskab; saaledes, dersom af tvende Tyve den eene stjaeler en Ting, og den anden skiuler den, og den første sværger, ikke at have den, og den anden, ikke at have taget den, blive de begge Meen-Eedere.

Eeder maa ikke alle Tider forklares vidtløfteligen, men undertiden nøye, naar fornøden gjøres, saasom naar man, af Had til en anden, sværger paa en Ting; hidhen hører Israels Børns Eed, hvilke forsvore at give deres Døttre til de Benjamiter, men de lode dem opsnappe saa mange Jomfruer, de havde fornøden, og magede det ved deres Forbøn hos Forældrene, at Benjamiterne beholdte samme Jomfruer.

En Eed udelukker ey heller stiltiende Conditioner, som flyde af Sagens Beskaffenhed udi sig selv, nemlig, dersom jeg haver tilladt een at begiære af mig, hvad ham lyster, og den anden da begiærer ubillige og urimelige Ting, er jeg ikke forpligtet at holde ham saadant; thi den, som udi Almindelighed gjør saadant Løfte, forstaar derved, at den anden ikke begiærer det, som er ubluet, urimeligt og umueligt; saaledes havde Herodes ikke havt fornøden at holde det Løfte, han gjorde til sin Stif-Dotter om at give hende Johannis den Døberes Hoved, efterdi han ved samme Løfte præsupponerede, hun skulde intet begiære, uden det, som sømmeligt var; saaledes afslog Salomon med Billighed sin Moders Begiæring, efterdi den var ilde grundet.

Udi Eeder maa gieide dens Meening og Udtolkning, til hvilken Eeden bliver gjort, saasom de aflegges ikke for 154 den Sværgendes men for den andens skyld, hvorfor det hører ham ogsaa til at concipere Eedens Ord paa den klareste Maade, som mueligt er, og give tilkiende, hvorledes han forstaar den, og maa

da ogsaa den Sværgende give tilkiende, at han forstaar hans Meening, hvoraf kand sees, at Ulysses og Diomedes hos Dictyn Cretensem beginge Meen-Eederie, i det de svore at blive ved det, som de havde foreenet sig om med Antenor, og derved forstode ikke den rette Pagt, som de Trojaner meente, men det Forræderie, de havde overlagt med samme Antenor.

Nogle have villet nyligen disputere, om man udi en andens Sted og Navn kunde aflegge Eed, og derved forpligte den Fraværende, derom kand saaledes sluttes, at ligesom en Fraværende kand indgaae en Obligation og Forpligtelse ved Skrivelser, og ens Samtykke kand forklares ligesaavel skriftlig som mundtlig, saa kand en Eed ogsaa aflegges skriftlig og forbinde, naar den er høytideligen oplæst; ligesaavel som den skeer mundtlig af Personen selv.

Her kand spørges, om en, der ved sin Fuldmagt skikker en skriftlig Eed til Tinge, kand, førend den oplæses, kalde den tilbage uden at begaae Meen-Eederie. Pufendorff meener, at den uden Meen-Eederie kand kaldes tilbage. Men jeg veed ikke, om alle kand bifalde ham derudi; vel er sandt, at det regnes ikke for Meen-Eederie for Verdslig Ret, for hvilken Eeder ere af ingen Gyldighed, førend de oplæses; men, om en i saa Maade kand befries for Meen-Eederie i Henseende til GUD, vover jeg mig ikke at sige: thi, saa snart den Sværgende tegner sin Eed paa Papiret, har han fuldkommelig svoret for GUD, og har han fuldkommelig svoret, saa kand han ikke siden gaae derfra uden at bedrive Meen-Eederie, og gjør det i saa Maade intet til Tingen, enten Eeden bliver læst for Tinget eller ey; hvis Pufendorff havde sagt, at en kand kalde sin Eed tilbage uden at begaae Meen-Eederie, naar han merker, sig af Vildfarelse at have svoret, kunde saadan Meening være mindre Domme undergIVEN, hvorvel man ogsaa udi den Fald ikke kand befrie ham fra Meen-Eederie; thi ingen 155 forbindes at vidne med Eed uden det han er forvisset om. Heraf kommer det, at ingen end for Verdslig Ræt kand kalde sin Eed tilbage, sigende, at han har gjort den af Vildfarelse.

Ydermeere plejer her at spørges, om og hvorvidt en Arving er forpligtet at leve efter dens Eed, som han har arvet? Det er klart nok, at dersom en anden haver af saadan Eed bekommet en fuldkommen Ret, som bør fyldest gjøres af den Sværgendes Gods, saa er Arvingen forbunden at fyldestgjøre samme Ret, og bekommer han i saa Maade den Byrde tillige med Arve-Godset; dersom derimod af saadan Eed ingen har forhvervet sig nogen fuldkommen Ret, saa at Forpligtelsen bestaaer allene udi den Sværgendes Guds frygt, Troskab og Bestandighed, da forpligtes Arvingen ikke derved, efterdi han ikke forestiller den anden udi saadan Pagt, som endes udi hans Person allene; saaledes dersom en sværger, at han inden 10 Aar vil give 100 Rixdaler til de Fattige, og han, førend den Tid er opfyldt, dør, da er Arvingen ikke forpligtet dertil, med mindre den anden førend han døde, gav visse Personer Ret til at drive paa samme Eeds Fuldbyrkelse; thi den, som ikke giver en anden Ret at kræve et Løfte, vil allene have, at man skal hensee til hans Tro og Love, men ikke til hans Gods, hvorfore ogsaa saadan Forpligtelse strækker sig ikke til hans Gods og Arving, uden Arvingen ved Testamentet er befalet at gjøre saadant.

De første af saadanne Eeder kaldes Realia, de andre Personalia. Paa de første gives saadant Exempel; En lover ved Eed til en anden, at han skal have Indkomsterne sin Livs-Tid af en Jord eller Eng; saadan eedelig Forpligtelse er realis og strækker sig til Arvingene, hvilke, naar de tage Arven an, antage tillige med Byrden, som ligger dertil. Derimod, naar een gjør et eedeligt Løfte til en anden; at han vil have Omsorg for hans Underholdning uden at tillegge ham noget vist, og uden ved Testament at befale Arvingerne at gjøre det samme, er saadan Forpligtelse Personalis, og dør med den Forpligtende. Dog gjøre 156 Arvingerne vel, om ikke Løftet er dem til stor Byrde, at fare fort med saadan Velgierning.

Hvad sig anbelanger Eeders Dispensation og Løsninger, da er vist, at Øvrigheden ikke kand til intet gjøre en forpligtende Eed, det er saadan, som ingen Feyl haver, og er gjort om en Ting, som stod udi den Sværgendes Magt at disponere over. Saaledes kunde Raadet til Rom ikke til intet gjøre den Eed, som Regulus havde gjort de Carthaginenser om sin Tilbagekomst; men, naar een Undersaat sværger om de Ting, som ere undergivne Øvrighedens Direction, kand Øvrigheden erklære den ugyldig, efterdi ingen Eed i saa Maade kunde aflegges uden dens Samtykke, og bedrives saaledes intet Meen-Eederi hverken af Øvrigheden, der staaer paa sin Ret, og ikke tilsteder nogen at foretage en Ting, hvorved dens Magt lider Skade og Afbrek, ey heller af Undersaatten, efterdi han forbeholdt sig Øvrighedens Samtykke, saasom en vis Condition, herudover kunde en Fader efter den Jødiske Lov til intet gjøre sin Dotters, en Huusbonde sin Hustrues, og en Herre sin Tieners Eed; dog synder en grovelig, der gjør løsligen saadan Eed, som han ikke haver Magt til.

Her kand spørges, om den udi Historien saa meget bekiendte Francisci I. eedelige Forpligtelse til Kæyser Carl om det Førstendom Burgundien kunde til intet gjøres. Franciscus I forpligtede sig ved Eed udi sit Fængsel at overgive til Kæyseren det Førstendom Burgundien. Da han kom paa fri Fod, sagde han, at det stod ikke i hans Magt at cedere nogen Province af Riget, uden Stændernes Samtykke. Her kand man sige paa den eene Side, at Carolus ingen Ret derved fik paa Burgundien, efterdi han modtog et Løfte, som Loveren ikke kunde holde: Paa den anden Side, at Franciscus I. var forpligtet at overtale Stænderne til at cedere samme Førstendom, og, hvis de dertil ikke vare at formaae, da at begive sig i sit Fængsel igien.

Hvad sig anbelanger det Spørsmål, om man maa fordre Eed af den, som man seer forud vil forsværge sig, da holder man for, at en Dommer kand undskyldes, i fald han 157 fodrer saadan Eed, efterdi hans Æmbede udfordrer at fornøye Contraparten, men at Contraparten synder derudi, dog, saasom det er

vanskeligt at vide saadant forud, holdes dette Spørsmaal meere curieux end nyttigt.

CAP. XI. Om den Skyldighed, som udfodres udi at forhverve sig Herredømme over en Ting

Eftersom GUD har behaget at lade det Menneskelige Legems Vilkor være saaledes, at det ikke kand holdes ved lige uden ved Føde og Klæde, sluttet ogsaa sikkert deraf, at han har givet Mennesket Magt at anvende andre Creature til sit Brug, og uden Synd at slagte dem; thi saasom han har givet Livet, holdes han ogsaa for at tillade de Ting, som tiene til Livets Ophold; derforuden viser ogsaa den hellige Skrift os udtrykkeligen, at saadant er tilladt; hvad sig anbelanger saadanne Ting, som alleene have animam vegetativam eller en bevegelig Siæl, saasom Træer, Urter og Frugter, da kand ingen have nogen Grund at negte, at jo deres Brug er Menneskerne tilstædt, efterdi de ingen Følelse have, og derfor kiende ingen Smerte, i det de fortæres af Mennesket, besynderlig efterdi de ellers skulde fortæres af Beesterne og forderves af Veyret.

Men angaaende Beesterne, som have Følelse og miste deres Liv med stor Smerte, da have mange villet tvivle, om det er Mennesket tilladt, at tage saadanne af Dage, foregivende, at omendskiønt GUD gav Adam og hans Efterkommere Herredømme over de u-mælende Creature, saa derfor ikke at slaae dem ihjel, naar de vilde, ligesom det ene Menneske hersker over det andet, men kand dog ikke tage Livet af det samme; hvorføre ogsaa den største Deel 158 af de gamle Philosophis har fordømmet u-mælende Creatures Mord, og have nogle i Agt taget, at, eftersom GUD har givet de Dyr, der æde Kiød, lange spitse og fra hinanden skildte Tænder, Mennesket derimod korte, tette og dannede ligesom de Beesters, der alleene æde Urter og Frugt, saa haver han ogsaa villet, at det skulde holde sig fra Kiød, hvorføre ogsaa de Peruvianer, som boe udi den Province Pasto, naar man adspørger dem, hvorfor de ikke ville æde Kiød, svare: Vi ere ingen Hunde.

Endeel haver ogsaa villet bestyrke denne Meening dermed, at smaa Børn, udi hvilke Naturen endnu ikke er fordervet, elske Frugt frem for andet, og finde større Behag udi Æble, Kirsebær og Nødder, end i det lekkerste Kiød; jeg vil ikke tale om de gamle Philosophis, der troede, at Menneskets Siæl efter Døden begav sig udi Beesterne, Item om de Benjaner udi Cambaja, der endnu have samme Meening, og derfor ey alleene holde sig fra at æde Beester, men endogsaa opbygge Hospitaler for dem, naar de ere svage og lemlestedede.

Men med dette altsammen kunde de ikke gjøre deres Meening gyldig, tvertimod haver man klare Bevisligheder paa, at det er tilladt at slagte og æde Beesterne, blant hvilke de fornemste, at der er ingen tilfelles Ret eller Forpligtelse imellem Menneskerne og Beesterne, ey heller ved Naturen kand være; thi vi ere hverken efter den naturlige Lov befalede at holde Venskab med Beesterne, ey heller ere de beqvemme og skikkede dertil, hvorudover der er ligesom en Krig og Ufred imellem Mennesket og Beesterne, hvilket klarligen kand sees udi de vilde Dyr, som ved Leylighed øve deres Grumhed imod Menneskerne selv; de tamme Dyr beqvemme sig til Menneskets Brug ikke af nogen Forpligtelse, men af Begierlighed til Føde eller af Tvang, hvilket naar man borttager, gaae de til deres forrige Frihed igjen, og tør nogle af dem sætte sig op mod Menneskerne selv. Man maa derforuden omkomme nogle, at de ey skal blive formange og Mennesket besværlige; hidhen hører ogsaa, at saasom de uskyldige Beester 159 ere ellers de Glubende til Rov og Bytte, da er det bedre, at de falde i Menneskets Hænder, hvilke føde og forsvare dem imod de glubende Dyr, ligesom et Vederlag for det, at de maa siden slagtes og tiene Mennesket til Føde.

Der findes ellers de, som gaae en Middelvej, og deele Beesterne udi tvende dasser, nemlig udi dem, som Mennesket ingen Nytte har af, og andre, som bevise det Menneskelige Kiøn stor Tieneste. De første opoffre de gjerne til Menneskets Føde, men ikke de andre, sigende, et Faar giver os Uld til Klæder, Item Melk, Smør og Ost til Føde, en Ox forarbeyder vor Jord, og trækker vor Plov, og en Høne udlegger os Egg etc. saa at derfor Mennesket kand bebreides Utaknemmelighed, naar det myrder slige velgiørende Creature. De sige ogsaa, at det er aldeles ikke at befrygte, at samme Dyr derover blive for mangfoldige, og Mennesket til Byrde; thi udi Tartariet, hvor Hæste-Kiød er den fornemste Spise, ere ligesaa mange Hæste, som blant andre Folk, der lade dem døe af Ælde, og blant de Folk som holde det for en Synd at dræbe noget Dyr, ere ikke flere Faar eller Øxen end blant os, hvor de slagtes. Men dertil kand svares, at Dyr ligesaa lidet, som Mennesker, fandt deres Regning derved. Mennesker kunde ikke staae ved at lade bygge Huuse for Faar og Øxen, og lade med Bekostning Græsset slaae om Høsten i Henseende til den Fordeel det kunde have af Melk og Uld. Faar og Øxen fandt ey heller deres Regning derved at døe om Vinteren af Suldt eller at sønderrives af Ulve og Biørne, hvilke vilde ødelegge dem snarere end Mennesker, og derved tillige med løses det sidste Argument og vises, hvorfor der kand være lige saa mange Øxen og Faar ja end flere paa de Steder, hvor de

tiene Mennesket til Føde, som blant dem, der lade dem leve.

Dog maa Menneskerne vel see til, at de ikke misbruge denne Magt og de Gaver, som Skaberen haver forleenet dem med, ey heller handle paa en tyrannisk Viis imod Beesterne, hidhen hører det, at GUD udtrykkeligen befalede Jøderne, at lade deres Beester hvile sig den syvende 160 Dag for at vederqvæge dem, Exod. 20. og siger Salomon: *Den Retvise haver Omsorg for sine Beesters Liv*; Item Paulus: *Du skal ikke binde Munden til paa den Oxe, som tærsker*. Saaledes straffede de Athenienser dem, som flaaede Huden af en levende Veder.

Førend der giordes nogen Pagt og Forbund imellem Menneskerne, vare alle Ting tilfelles, saa at de hørde ikke meere til den eene end til den anden; men saasom de samme ikke kand tiene Mennesker til nogen Brug, uden man i det ringeste haver Frugten deraf, og det skeer forgieves, dersom andre maa borttage, hvad som vi engang have beskikket til vort Brug, saa have Menneskerne udi Begyndelsen sluttet saadan Pagt imellem dem, at, hvad som enhver havde taget til sig af de almindelige Ting udi den Tanke at beholde og bruge det, skulde andre ikke tage fra ham igjen.

Grotius meener, at alle Tings Almindelighed og Tilfelleshed havde kunnet vare, dersom Mennesket havde levet udi den gamle Enfoldighed. Men den kunde efter Syndefaldet formedelst Menneskets Ondskab og Gierrighed ikke have nogen Bestandighed; thi da Menneskerne begyndte at formeere sig, og dyrke de Ting, som tiene til Klæde og Føde, maatte, for at undgaae Trette, og at indrette en god Orden, Sagerne deeles blant Menneskerne, og enhver blive beskikket sin Deel med den Pagt og Forening, at det, som blev udi den første Deeling til overs, skulde tilhøre dem, der først bemægtigede sig det samme.

Dette er Oprindelsen til det saa kaldte Herskab og Eyendom, hvilket er en Ret, hvorved en Ting saaledes hører til en, at den ikke paa samme Maade gandske hører til en anden, og er saadan Eyendoms Kraft denne, at vi efter eget Behag kunne disponere over de Ting, som høre os egentlig til, og holde alle andre fra at bruge de samme, uden saa er, de ved Pagt og Forbund have forhvervet sig synderlig Ret dertil.

Saaledes har GUD givet Menneskerne Jorden og Ret til at betiene sig af dens Frugter til deres Fornødenhed, 161

hvorvel Ejendom og Proprietet grunder sig besynderligen paa Menneskernes Convention, enten udtrykkelig, eller stiltiende; thi hvis saadan Convention ikke sættes til Ejendoms Grundvold, kand ingen Ejendom være bestandig, men et Menneske har Ret at støde et andet derfra eller betage ham en Deel deraf, holdende for, at hvad en har bemægtiget sig, er enten meer end han kand have fornødent eller bedre end sin Ejendom; ja han kand sige, at saasom GUD har givet Menneskerne Jorden til Brug, saa bør et Menneske ikke tilegne sig større og bedre Frugter end et andet. Dette er Pufendorffs Tanke om Ejendoms Oprindelse, hvilken hvorvel grundet den er, saa finder Mons. Barbeyrac den dog urimelig; thi det er samme Skribent nok, at enten Lock, Placette, Montagne eller Titius er af anden Meening for at criticere sin Autor. Her holder han for, at Pufendorff farer groveligen vild, efterdi Mons. Lock er af en anden Tanke. Bemældte ypperlige Skribent holder for, at Grundvolden til Ejendom er alleene GUDs Tilladelse, og, at ingen maa bemægtige sig meer end han kand have fornødent, saa at, om en Huus-Fader har bemægtiget sig et stort øde Land, og ladet det samme dyrke, kand en anden sige: Det er formeget for en Mand, og tage med Ret endeel fra ham. Mons. Lock fremfører blant andre selv et Exempel, som kuldkaster hans egen Meening. En Fader giver sine Børn en Ræt Mad tilsammen, han siger ey, hvor meget en hver skal æde der af, men hvad en hver tager af Retten, hører ham til. Thi det samme tiener just at bestyrke Pufendorffs Meening, nemlig at GUD udi Almindelighed har givet det Menneskelige Kion Jorden til Brug; men, hvad enhver ved sin Flid bemægtiger sig, er hans Ejendom. Men hvorfor mon et hvert Barn eller enhver af Huus-Folket hører den Portion til, som han tager af Retten? Mon det grunder sig derpaa, at Faderen udi Almindelighed har givet den til dem samtlige? Jeg skulde meene ney; thi, hvis ingen anden Grundvold var, kunde den ene tage Stykket igjen af den andens Tallerken, eller bede ham ikke at æde hastigere af en god 162

Ræt end de andre, eftersom enhver har lige saa stor Ret, mon, naar saadant ikke skeer, reiser det sig af en Convention eller vedtagen Skik blant Børn og Huus-Folk, at den ene ingen Ret skal have at tiltale den anden derfor. Det er ubeskriveligt, hvilke Forvirringer der vilde flyde af Mons. Locks Meening. Først er det vanskelig at sige, hvor meget en Huus-Fader har nødigt: Thi, efter at han har bemægtiget sig et Stykke Land, kand hans Familie siden blive 10 dobbelt sterkere end den var. (2.) Vilde det give et Menneske Anledning til at støde det andet fra sin Possession, og ingen Ejendom vilde blive sikker; enhver vilde sige: GUD har givet Mennesket Jordens Brug og Frugter, et Menneske er saa godt som et andet, hvorføre ingen bør bemægtige sig meer end han har nødigt. For at hindre saadan Forvirrelse og Ulempe, have Menneskerne fundet for godt, at, hvad en bemægtigede sig, som ingen tilhørde, skulde blive hans Ejendom, og, at det skulde holdes for U-ret at skille ham ved noget deraf. Spanierne have bemægtiget sig den fjerde Deel af Verden med all dens Riigdom. Man kand i visse Maader sige, at de besidde America med Uret, efterdi de have taget det fra andre, skiønt Hedninger; men ingen disputerer dem deres Ret efter Mons. Barbeyracs Principium, nemlig, at det er formeget for et Land: Man tilstaaer, at andre ingen Ret have at deele Landet med dem, som efter den Convention gjort mellem Mennesker for Ejendoms Sikkerhed tilhører dem, som først have bemægtiget sig det. Thi hvad den voldsomme Maade angaaer, som de have brugt til at bemægtige sig den store Deel af Verden, det er en Sag, som de maa afgjøre med Americanerne. Da Hollænderne dreve Portugiserne ud af Ostindien, blev aldrig taget dette til Fundament, at en Hollænder er saa vel Guds

Skabning, som en Portugiis, og at Portugal kunde lade sig nøye med mindre Stæder udi Indien. Men alleene dette, at Portugal var bleven foreenet med Spanien deres Hoved-Fiende. De Norske have udi disse Tider bemægtiget sig det Land ved Strat Davis: Om Hollænderne støde dem derfra, eller 163 sætte Ild paa deres oprettede Loger, kand man sige, at de øve Vold, og overtræde den udtrykkelige eller stiltiende Convention, gjort mellem Mennesker, at hvad en først indtager, det hører ham med Rette til. Det var vel at ønske, at ingen bemægtigede sig meer end hans Nødtørft udfodrer, men deraf følger ikke, at den Fattige har Ret at fodre den Riige til Deeling med sig, hvilken Ret han kunde have, hvis der ikke supponeredes en Convention mellem Mennesker, at, hvad en har erobret, det maa være lidet eller stort, saa hører det ham med rette til, og er samme Convention det, som opmuntre Mennesker til Flittighed, og at foretage store Ting.

Efterat vi nu have seet, hvad Ejendom er, og hvoraf den har sin Oprindelse, maa vi iligemaade overveje, hvilke Ting der ere beqvemme til Ejendom, dertil udfodres tvende Ting: 1.) At de Sager, man vil tilegne sig, kunne være Mennesket nyttige og gavnlige. 2.) Saaledes beskaffede, at de kunne gjemmes og forvares; thi saasom det er daarligt og forfængeligt at ville tilegne sig u-nyttige Ting, saa er det ogsaa forgiæves at ville have de Ting udi Eyendom, som man ingenlunde kand forvare eller hindre, at jo andre kunne blive deelagtige udi deres Brug.

Der ere ogsaa nogle Ting, hvilke omendskiønt de ere Mennesket tienlige, dog ere saa store og overflødige, at de ikke kunne udtømmes eller ved idelig Brug formindskes, at ville tilegne sig saadanne Ting, skulde være baade slemmt og u-menneskeligt, saasom Lius, Solens Varme, Luften, flydende Vand og andet.

Her forefalder det bekjendte Spørsmaal, om nogen kand tilegne sig Herre-Dømme over Havet; denne Materie har givet Aarsag til Krig mellem Engeland og Holland, og have de tvende store Mænd Grotius og Seldenus disputeret vidtløftig derom. For at dømme udi denne Stridighed, maa gøres Forskiæl imellem det store vide Hav, og de smaa og enge, besynderlig saavidt som de røre Strand-Bredderne; hvad sig anbelanger det store Hav, som ligger imellem Europa, Africa, Asia, America og det ubekjendte 164 sydlige Land, da, omendskiønt det er ikke gandske u-mueligt, at det samme kand være et vist Herskab undergivet, saa dog maa man bekiende, at det er baade u-nyttigt og u-billigt, at faae ville tilegne sig saadant og udelukke alle andre derfra; thi ingen Nation kand under noget Skin begiere og paastaae saadant, hverken formedelst Fiskeriet, der udi det store Hav ikke kand formindskes, og er ikke af saadan Vigtighed, ey heller formedelst Seylatzen, hvorved ingen skeer Afbrek, thi Vinden driver lige saa læt mange 1000 Skibe som et Skib, ey heller gøres Veyene slemme derved; derforuden er det et Folk u-mueligt at beskytte saadan Eyendom, og omendskiønt det kunde udruste saa mange Skibe, der kunde krydse paa alle Steder, for at forhindre andres Seylatz og Fiskerie, vilde saadant ikke være Umagen værd, men heller udarme et Land derved, og sees da deraf, at enhver maa have Frihed at seyle udi det store Hav, efterdi ingen endnu haver bekommet saadan Ret dertil, at den kand udelukke de andre eller forhindre, at de Folk, som boe ved Søen, jo maa handle med hinanden, uden den ved Pagt og Forbund har forhvervet sig saadan Ret; hidhen hører det Vers hos Ovidium:

Quid prohibetis aqvas, usus communis aqvarum est.

Men det haver sig langt anderledes med de smaa og ringe Hav, hvilke ved idelig Brug kunne lide Afbrek og miste deres Herlighed, saa at det er det Folk, som boer der omkring, ikke tienligt at tilstæde enhver Adgang der til; thi omendskiønt Fiskeriet er overflødige udi Havet end udi Floder og Søer, saa dog lærer Erfarenhed os, at det temmelig kand forderves og udtømmes, dersom alle uden Forskiel ville fiske ved Strand-Bredden, besynderlig, om et vist slags Fisk, eller og andre kostbare Ting, saasom Perler, Coraller etc. findes alleene paa et Sted; derforuden er det ey heller dem, som boe ved Søkanten, tienligt, at fremmede bevæbnede Skibe uden Forlov og given Caution gaee ved deres Strandbred, saa der derfor kand være 165 vigtige Aarsager, hvorføre et Folk vil tilegne sig en vis Deel af Havet, saa at andre ikke, uden Forlov, skulle kunne bruge det samme og erkiende det som en Velgierning.

Efterat vi kortelig have efterseet, hvad et Herskab og Eyendom er, Item hvilke Ting man kand besynderlig tilegne sig, saa staaer nu tilbage at overveje, hvorledes og paa hvad Maade en kand blive Herre over noget.

Saadant skeer paa tvende Maader; 1.) I det man af Begyndelsen tager og tilegner sig en Ting, som ingen tilhører. 2.) I det en Eyendom forflyttes fra den ene til den anden. Angaaende den første Maade, da er tilforn omtalt, at, eftersom Menneskerne fandt det for got at vige fra den første Communion og Tilfelleshed, have de af de almindelige og tilfelles Ting tillagt enhver sin Deel og Lod, og foreenet sig saaledes om det overblevne, som ikke kom under den første Deeling, at det samme skulde tilhøre den, som først erobrede det, eller rørde det med sit Legeme udi den Tanke at beholde det. Paa samme Maade forhverves øde Steder, hvilke tilfalde dem, som give sig derhen, udi den Tanke at beholde dem, saa de dyrke dem, og sætte visse Grentzer, hvormeget de agte at have udi deres Eyendom, men, naar en heel Hob Mennesker tillige indtage et stykke Land, da er brugeligt, at enhver af samme Hob bekommer sin Deel, og at det, som bliver tilovers, hører til den heele Forsamling udi Almindelighed. Iligemaade tilhøre ogsaa Fiske, Fugle og vilde Diur dem, der først kunne tage dem; hvorvel de, som leve udi Stæderne og under en vis Regiering, maa have den høye Øvrigheds Tilladelse, førend de maa skyde, fiske eller jage; thi, omendskiønt Fiskene udi Søen, Fuglene udi

Luften og de vilde Dyr paa Marken høre egentlig ingen til, saa kand dog en Potentat, efterdi han er Pierre over Landet, hvorudi de samme have deres Ophold, tillade, hvilke Undersaatter han vil, saadant Brug, eller forbeholde sig den Ret alleene.

At Potentater paa nogle Steder forbyde Undersaatterne at jage efter vilde Dyr, dertil kand være adskillige 166 Aarsager: 1.) Efterdi det er ikke raadeligt at lade Bønder og Haandverks-Folk flakke igiennem Skoven, hvorved deres Arbeid forsømmes, og de derved opmuntres til Røven og Plyndren. 2.) Er det undertiden usikkert at lade den gemeene Mand være bevæbnet, hvorfor L. Domitius lod korsfæste en Slave, der havde ihjelslaget et Vildsviin, saasom det var forbudt efter den Krig, de Romere havde ført mod de Sicilianske Slaver, at ingen Slave maatte meere bruge Gevær. 3.) Dersom alle uden Forskiæl finge saadan Tilladelse, da ville faa have nogen Nytte deraf, efterdi den eene skulde forhindre den anden. 4.) Er det ogsaa billigt, at Konger og Førster, samt de, der maa forsvare et Land, have saadan Forfriskning, hvorved de vænnes til Tapperhed.

Det er vist, at nogle enfoldige Mennesker holde det for en Ubillighed at forbyde saadant, og søge at bevise deres Meening derved, at, som GUD haver givet Menneskerne Herredømme over Beesterne, saa har han ogsaa givet gemeene Folk og Stænder, der ogsaa ere Mennesker, Item at Jagen siges hos de Romerske Lovkyndige, efter Naturens og Folke-Retten at være frie, men denne Meening igiendriver, i det man gjør Forskiel mellem Naturens Ret, saa vidt som den befaler at gjøre en Ting, eller saa vidt som den alleene tillader noget; thi saasom GUD og Naturen ikke befaler, men alleene tillader at jeg maa omkomme saadanne vilde Dyr, kand den høye Øvrighed med Billighed saadan Tilladelse indskrenke, naar Republickens Nytte det udfodrer. Derforuden er det ogsaa rimeligt, at saadan Ret er given paa mange Steder Førsterne godvilligen af Folket selv, og siger Grotius: Det Tydske Folk, saasom det fornam, at Konger og Førster maatte have noget til at underholde deres Værdighed med, holdte de meget viiseligen for godt at overgive dem de Ting, som endda ikke vare komne under Herredømme og Eyendom, og kunde dem tillegges uden andres Skade, saaledes gjorde iligemaade de Ægyptier.

At vi kunde tage og erobre en Ting, udfodres, at vi 167 enten røre det med vort Legeme, eller ved et beqvemt Instrument, hvorfor bevægelige Tings Erobring skeer gemeenlig med Hænderne, og ubevægelige med Fødderne; thi at see een Ting alleene og vide, hvor den er, kand ikke være tilstrækkeligt; hvad sig anbelanger den Erobring, som skeer ikke ved Legemet, men med Instrumenter og ved Skiøt, da findes derom hos Plutarchum et merkeligt Exempel; de Andrier og Chalcidenser begave sig til Thracien for at søge nye Boliger, da de vare komne didhen, udsikkede de 2 Speydere for at fornemme, om det var sandt, som Rygtet gik, at Indbyggerne havde forladt den Bye Achantum; samme Speydere, da de fornemme, at den var forladt, kappedes de med hinanden, hvo der først kunde komme til Staden, og saasom den Andriske Speyder saae, at den Chalcidensiske var raskere paa Beenene, skiød han sit Kaste-Spiud fra sig udi Stads-Porten, og tilligemed raabte, at han saaledes havde udi sine Landsmænds Navn først erobret Staden: For at dømme udi denne Tvistighed, udvalgte begge Nationer de Eretrienser, Samier og Parier, af hvilke de tvende første tildømte Staden de Chalcidenser og de sidste dømte for de Andrier; dog er et Kaste-Spyd ikke alle Tider et beqvemt Redskab til at bemægtige sig en Ting, efterdi vi kunde røre meget dermed, som vi aldrig kunde komme til.

Men at man kand tilegne sig bevægelige Ting, holdes gemeenligen fornødent, at man rører dem med Legemet, saa at de forflyttes fra den Sted de laae tilforn, og føres hen til vores Forvaring; saaledes, om jeg finder nogle vilde Dyrs Unger udi en Hule, blive de ikke mine, om jeg alleene rører ved dem, men jeg maa ogsaa bære dem hjem til mit Huus eller anden Forvaring; dog skeer saadan Erobring ogsaa ved Instrumenter, saasom: Snarer, Fælder, Garn og Angler, dersom de samme Instrumenter ere vore egne, og ere satte paa saadan Grund, som hører os til, eller hvor vi have Ret til at fange.

Her forefalder et Spørmaal, om et vildt Dyr, saa snart det bliver saaret af os, er vort; dette haver vel Catus 168 bekræftet, dog saaledes, at vi blive ved at forfølge det; men andre stride derimod og sige: At det kand paa ingen anden Maade blive vort, uden vi fange det; den Longobardiske Lov dømmer saaledes derom: Dersom nogen ihjelslaer eller erobrer et vildt Dyr, som er saaret af en anden, maa han deraf tage den fremmeste Deel med 7 Ribbeen, Resten skal den have Ret til, som saarede Dyret, dog kand man udi Almindelighed dømme saaledes derom, at, i fald Dyret er dødelig eller haardt saaret af mig, kand en anden ikke bemægtige sig det, saa længe som jeg følger det, og jeg haver Ret at jage paa samme Sted, derimod er det anderledes, naar Saaret ikke er dødeligt, eller kand hindre Dyret noget udi Flugten. Et Dyr, som mine Hunde saare og omkomme uden at være ophidset dertil af mig, horer ikke mig til, førend jeg rører det.

Udi vore gamle Love findes derom saadanne Regler. Den gamle Norske Lov siger: *Skiuder man Diur, og saadant skiudt Diur løber ud paa Sund, og anden skiuder det, da heve han Skud-Boven, eller Laaret af Diuret, som skiød det, og skiære det af med Skindet, uden den, som reiste det, vil løse Skindet fra ham; Item løber Diur af Weidestae, og weider anden Mand det, da haver den halvparten, der skiød, og halvparten, der reiste.*

Ved Erobring forhverver man sig ogsaa de Ting, hvorover andre have mist deres Herredømme, saasom om de kaste noget fra sig, aabenbare med tilstrækkelige Tegn, at de ikke ville have det meere, eller om de i Begyndelsen imod deres Villie miste noget, men siden bekymre sig ikke meere derom, endeel, efterdi de

have ingen Forhaabning at faae det tilbage, endeel ogsaa, fordi de holde det ikke værd at gjøre sig videre Umage derfor; ellers mister ingen sin Ret til at igien bekomme en Ting, som imod hans Villie er bortkommen, saa længe han slaaer det ikke af sit Sind, eller holdes for at have bortkast all Forhaabning derom; saaledes, om en tager noget paa Veyen, bekommer Finderen ingen Ret dertil, førend han fornemmer, at den, der tabte det, har slaget det af sit Sind, hvilket 169 forstaaes af hans Efterladdenhed i at søge og spørge videre derefter, hvorudover, om en finder noget, som han kand slutte en anden med sin Villie ikke haver bortkast, maa han give det tilkiende, at den rette Herre kand igien bekomme det, men, naar den samme intet lader sig merke videre derom, beholder Finderen redlig det, som han haver fundet.

Her kand spørges, at, hvis en har fundet noget, som ingen lader lyse efter, om Finderen er forbunden at lade det selv kundgiøre. Det synes ikke, at han er forbunden dertil, 1.) Efterdi den forige Eyermand kand holdes for at foragte det, som han ikke vil gjøre sig Umage for at lyse efter, og derfor kand beholdes, som res derelicta eller en forladt Ting. 2.) Efterdi onde Mennesker kand deraf tage Anledning at give sig ud for Eyer mænd, og bestyrke sig med falske Vidner. Finderen kunde ogsaa derved formedelst sin Velvillighed geraade udi U-leylighed, besynderlig, om det Fundne bestod udi Penge eller andre Sager, som kand fortæres, som den rette Eyermand, enten for at gjøre Finderen, som er hans Fiende, Fortred, eller for at beskiære ham sin Findeløn, kand sige at være formindskede, eller forfalskede udi Finderens Hænder. Nok er det, at naar Eyermanden ikke vil gjøre sig Umage at lade spørge derefter, kand Finderen beholde det Fundne, som en forladt Ting.

Hvad sig anbelanger et Liggendefæe, som en finder udi Jorden, beholder Finderen det efter Naturens Ret, dersom den rette Eyermand er ey at finde, dog have de Borgerlige Love gjort adskillige Forordninger, angaaende den Post.

Plato holdt for, man skulde tilkiendegive saadant for Øvrigheden; de Ebræer, at det skulde tilhøre Herren, der ejer Grunden, hvilket Grotius slutter at kunde sees af den Lignelse Christus gjorde Matth. 13. om den der kiøbte Ageren for at bekomme det Liggendefæe, han havde fundet derudi; de gamle Tydske tildømte saadant Liggendefæe deres Regenter, hvilket nu er brugeligt udi de fleeste 170 Europæiske Riger; derom taler den Danske Lov saaledes: *Guld og Sølv*, som findes i Høye eller efter Ploven eller anden steds, og ingen kiender sig ved, og kaldes *Dannefaee*, det hør Kongen til, og ingen anden.

Samme Love dømme ogsaa Regieringen til det, som findes paa Havets Bund, og kaldes *Grondegods*. Derom taler den Skaanske Lov saaledes; *Alt Gronde-Gods og Høye-Sølv og Strandvrag hører Kongen til; hvo der finder og ey tilsiger og advarer, han dølgge med 3 Tylt Eed. End bliver det befundet hos ham, da bøder han derfor 40 Mark til Kongen.*

Derimod ere andre Anordninger om den Skat, som en finder udi sin egen Jord. Derom taler den gamle Norske Lov saaledes: *Finder man jordgraved Gods, og lyser det lovligen op, da eyer Kongen tredie Part, og den, som finder, tredie Part; Item, om Odelsmand selv finder Penge udi sin Jord, da beholder han de 2 Parter, og Kongen den tredie, er han ey Odelsmand, da haver Kongen halvparten. Men findes en Skat udi Almindig, da eyer Kongen de to Parter, og den, som finder, den tredie.*

De fleeste Ting, som ere Menneskets Herredømme undergivne, have den Beskaffenhed, at de ikke alle Tider blive udi samme Stand, men forøges og tage til paa adskillige Maader, nogle formeeres indvortes, andre udvortes, saasom naar ved en Vandflod en Ager bliver formeeret; nogle bære Frugter, saasom Ager og Træer, andre Foster som Dyr, mange Ting blive høyer agtet, i det de ved Menneskelige Kunster blive anderledes dannede, saasom naar af Træer eller Metal, Billeder, Støtter og beqvemme Redskab blive forarbejdede, hvilket altsammen med et Ord bliver kaldet Tilvext, derom er saadan almindelig Regul, at hvo der er Herre over Sagen udi sig selv, til ham hører ogsaa saadan Tilvext.

Angaaende de Frugter, da ere de samme tvende slags, enten Borgerlige, saasom Leye af Huus og Gods, Fragt af Skibe, Rente af Penge, etc. eller ogsaa Naturlige, saasom de Frugter, der voxe af ens Mark, Ager og Træer, 171 begge hører naturligen til den, som er Herre over en Ting, hvorefter de komme.

Hvad sig anbelanger u-mælende Dyrs Foster, da have de fleeste holdet for, at de maa følge Moderen og ikke Faderen, ikke alleeneste derfor, at det er u-vist, hvo der har været Fader dertil, men endogsaa, efterdi Moderen, medens hun bær Fosteret, kand ikke gjøre Ejermanden nogen Tieneste, og dog maa fødes med stor Bekostning og Omhyggelighed.

Planter og Sæd holdes for at følge den Jord, hvorudi de ere saaede, og Poder og Stammer, hvorudi de ere plantede, efterdi de ikke alleene fødes af Jorden, men endogsaa foreenes dermed, og blive en Part deraf, dog saaledes, at Jord-Drotten betaler den anden saa meget, som Sæden og Planten var værd, dersom han ellers af ingen Ondskab saadant haver gjort, dog, dersom en haver saaet en lumpen Sæd udi min Ager, som jeg havde beskikket til en bedre, da er jeg end ikke forbunden at betale ham hans Sæd, men dersom en Plante besynderlig, som er kostbar, kand forflyttes fra den fremmede Ager, den er plantet udi, da er billigt, at den, der plantede den samme, maa tage den bort, naar han haver betalt Jord-Drotten for det, at han haver brugt hans Jord.

Det samme kand ogsaa henføres til Bygninger, som enten ere opreiste paa en fremmet Grund, eller af fremmet Materie paa ens egen Grund; dersom en af sin egen Materie haver opreist en Bygning paa min Grund, da, om han har gjort det forsætlig Viis, er jeg ikke forpligtet at betale ham for Bygningen, eller tilstæde ham at borttage den, efterdi han har gjort saadant for at betrække mig og tilegne sig min Grund; men om han har gjort det af Vildfarelse og uden Svig, og Bygningen ikke kand bortføres, uden at ruineres, da have de Romerske Love holdet det for godt, at Bygningen følger Jorden, dog saaledes, at Jord-Drotten betaler saa meget, som Materien og Arbeidet har kostet, ikke desmindre, dersom Jord-Drotten kand vel undvære den Part af sin Grund, som Bygningen staaer paa, er det 172 billigt, at han tager Penge for Grunden og lader Bygningen staae; dersom en har af min Materie opreist en Bygning paa sin Grund, da maa han enten lade mig borttage Materien igien, eller om jeg ikke er tient dermed, betale mig, hvad den koster.

Papiret derimod holdes for at følge Skriften, og Tavlen Skilderiet, saa at den, der eyer Tavlen eller Papiret, maa lade sig nøye med, naar han faaer andet lige saa got igien, eftersom Materien udi sig selv er intet at regne mod det andet, som kommer dertil.

Angaaende det, om en af vor Materie forarbejder og danner en vis Skikkelse, da have de Romerske Lovkyndige disputeret meget derom, og endelig fundet det for got, at dersom Figuren eller Skikkelsen kand bringes til forrige Materie igien, da at tilhøre den, der eyer Materien; andre tvertimod holde for, man bør allene see efter, hvilket er af størst Værdie, enten Materien eller Skikkelsen, dog kand saadan Meening ikke med Billighed henføres til alle Casus, men man maa i Agt tage andre Omstændigheder derved, saaledes, om nogen af fremmed Metall gjør en Skikkelse, som er af større Værdie end Metallen udi sig selv, da, omendskiønt den kand omstøbes til forrige raa Materie igien, maa det dog billigen overlades til den, der har gjort Skikkelsen, naar den anden faaer lige saadant Stykke Metal igien eller Betalning derfor, tvertimod dersom jeg haver beskikket mit Metall til samme Brug, som jeg haver høyligen fornøden, og jeg kand ikke igien bekomme lige saadant Metal, da er billigt, at man overlader det til den, der eyer Materien, omendskiønt Skikkelsen er meere værd.

Undertiden hænder det sig, at af adskillige Materiers Sammenblandelse bliver en ny Species, for Exempel: Peders Honning sammenblandes med Povels Viin, i saadan Fald hører det begge til efter den naturlige Ret, men hvorledes det skal deeles, eller om det ikke kand deeles, i andre Maader blive gotgjort, kand ingen almindelig Regul have formedelst adskillige Omstændigheder.

173

Her er at merke, at, omendskiønt Eyendoms Kraft er saa stor, at Eyermanden kand alleene disponere over sine Sager, og forbyde alle andre deres Brug, ikke desmindre, efterdi Eyendom og Herskab er indstiftet til det Menneskelige Kiøns Nytte og Gavn, og det jordiske Gods ikke er deelt iblant Menneskerne til den Ende, at alle gode Tings Communication skal ophæves, saa skeer det, at vi undertiden udaf tilbørlig Tienstvillighed maa tilstæde andre vore Sager eller deres Brug, Item, at andre ved Contracter bekomme Ret til at have nogen Nytte og Fordeel af vor Eyendom, og kalde de Lovkyndige saadan Ret Servitutes eller Tienester, saasom naar vi tilstæde andre at have vort Godses Brug, vore Huuse at boe udi, vore Tienere at arbeide for dem, iligemaade, at vi tilstæde vor Naboes Huus holder sig til vort, at vi ikke bygge vore Huuse for høye, hvorved vor Naboe mister sit Lys og Udsigt, at vi tilstæde ham Vey igiennem vort Land, Item Græsgang paa vor Mark etc.

En anden Maade, hvorved vi bekomme Herskab over en Ting, skeer ved Forflyttelse fra en til en anden.

Saadan Forflyttelse skeer enten saaledes, at ved ens Død hans Gods falder til hans næste Arvinger eller til andre, som han af sin Død har testamenteret det samme, eller ogsaa imellem Levende, naar ved Gaver og Contracter en overgiver en anden sine Sager.

Aarsagen, hvorfor ved den forrige Herres Død hans Gods forflyttes til andre, er, at det strider imod Menneskets almindelige Inclination, saavel som det Menneskelige Kiøns Fred, at den Eyendom, som en med stor Møye haver sanket, skal efter hans Død staae aaben for enhver, der kand først rappe den til sig, herudover er det billigen antaget hos alle Folk, at, dersom nogen ikke haver beskikket, hvilken han vil sine efterladte Midler skal tilhøre, de da skal falde til dem, som han efter den almindelige Menneskets Affection holdes for at have meest kiær.

Og ere saaledes Børn de nærmeste Arvinger, hvilke baade Naturen har recommenderet Forældrene at fostre og 174 opdrage, hvilke de iligemaade holdes for helst at ville have forsynet og at give deres efterladte Midler; her maa giøres Forskiel imellem Lovlige Børn og Naturlige, eller dem, som ere fødte af det Ægteskab kaldet ved den venstre Haand, hvilke ikke kunde gaae udi lige Arv med de lovlige Børn, eller foretrækkes de samme, uden Forældrene formedelst vigtige Aarsager det saaledes ville have.

Paa adskillige Steder giøres Forskiel paa den førstefødde Søn og de andre Børn, iligemaade mellem Sønnerne og Døttrene; her udi Riget bekom Døttrene fordom ingen Arv, men siden have de forhvervet dem den Ret at tage den halve Part mod deres Brødre, efterdi de, som Hvitfeld bevidner, løse Kong Svend Tiugskieg af sit Fængsel med deres Smykker.

Under Børn befattes ogsaa Børne-Børn og Børnebørns Børn, hvilke, naar deres Forældre ere døde tillige med deres Morbrødre, og Farbrødre, iligemaade paa deres Forældres Vegne maa være deelagtige udi Bedstefædrenes Gods, thi det var ubilligt, at de tillige med deres Forældre skulde ogsaa miste deres Arvedeel.

Naar ingen Børn eller Børne-Børn ere forhaanden, da ere Forældrene de næste Arvinger, eftersom de selv have med stor Møye og Bekostning opfødt og underholdet deres Børn. Efter Forældrene følge Brødre, og siden de, der ere nærmest udi Blodet.

Her forefalder et Spørsmaal, om ikke Fremmede, som den Afdøde har meere elsket end sine Egne, og som have beviist ham større Velgierninger, bør foretrækkes dem, som ere af Slægten; hertil svares: At for at holde Fred og Eenighed blant Menneskerne, er fornødent, at man udi saadan Fald heller følger den almindelige Menneskernes Tilbøylighed end nogle faaes Affecter, thi dersom det Sidste skulde heller i Agt tages end det Første, vilde der ikke alleene foraarsages Trette imellem Vennerne og de Fremmede, men endogsaa imellem de Fremmede indbyrdes, af hvilke enhver skulde paastaae at have været meest elsket af den Afdøde; og at have beviist ham største 175 Velgierninger, og skulde det være u-mueligt at opfinde noget Middel til at dømme udi saadan Tvistighed, efterdi der ere lige saa mange Venskabs som Slægtskabs Grader; hvorledes udi disse Riger skal forholdes med Arv, og hvo der er næst at arve, derom see Christ. 4. Recess. Item Christiani 5ti Lov.

Dog er her at merke, at ingen kand arve noget, førend all Giæld er betalt: All vitterlig Giæld skal først betales af felles Boe, sige disse Rigers Love, saa vidt som Rørendes Gods tilstrækker. Item Norske Lov; hvo som derimod siger sig af med Arven, har ikke fornøden at svare til Giælden, om han ellers Arven lovligen opsiges og fragaaer.

En anden Maade, paa hvilken Gods og Midler forflyttes fra en til en anden, skeer ved Testament, hvorved vi give vor Villie tilkiende, hvo der skal succedere os udi vort Gods efter vor Død, hvilken Villie vi dog efter egen Behag kunne forandre og kalde tilbage for vor Død.

Her kand spørges, om der er naturlig Billighed udi Testamenter, der gøres af dem, som have Børn. Dette Spørsmaal er vanskeligt at besvares. Man seer nogle Regieringer at tillade enhver Huus-Fader at bortskienke sine Midler ved Testament til hvem han lyster: Andre derimod at til intet gjøre slige Testamenter, som u-naturlige og ubillige. Mig synes, det er fornødent at man gjør Forskiel mellem Fædrene eller arvelige Midler, og saadanne, som en ved Arbeide og Sved selv har erhvervet sig. Hvad de Første angaaer, da er ingen Tvivl paa, at de jo bør forplantes paa Børnene; thi, endskiønt intet expresse af en Fader derom bliver ordineret, saa dog, naar han lader Midlerne til sin Søn af Kiærlighed til sit eget Blod, flyder deraf, at samme Kiærlighed strækker sig ogsaa til hans Børne-Børn enten nærværende eller tilkommende, saa derfor udi den Fald Testamenter efter Naturen synes at være ubillige. Da derimod, hvad Midler angaaer, som ved eget Arbeide og Sved ere erhvervede, er Spørsmaalet ikke saa læt at besvare. De gamle Romere gave hver Huus-Fader Magt ved Testament at disponere over sine Midler, som han fandt 176 det for godt. Siden indskrænkede de saadan Frihed ved den saa kaldte Falcidiske Lov, hvorved Børnene finge den Fierdedeel af Midlerne, naar Faderen udi Testamentet havde forbigaaet dem. De fleeste Borgerlige Love tillade nu omstunder ingen Fader uden skiællig Aarsag at gjøre sit Barn arveløs, enten Midler ere arvede eller erhvervede. Paa den ene Side synes u-naturligt at ville forbyde en at disponere over sit eget; thi han kand være visse fremmede Velgiørere meer forbunden end sine Børn, hvilke af Forældrene naturligen intet kand fodre uden en god Optugtelse. Han kand ogsaa have Børn, som ere ham gienstridige, dog saaledes at deres Gienstridighed dem ikke skiællig kand overbevises. Endelig, naar Forældre have Magt at gjøre Testamenter, holdes Børn desmeere udi Lydighed, hvorfra de ofte vige, naar de vide, at det staaer ikke udi Forældrenes Magt at overdrage Fremmede deres Midler. Paa den anden Side giver Testamenter Frihed onde Mennesker og Øyenskalke Anledning at sætte Splid mellem Forældre og Børn, og at opirre en Fader imod sin Søn, for at tilvende sig Midlerne ved Testamente. Ja saadan Frihed havde slig ond Virkning blant de gamle Romere, hvor enhver Huus-Fader var tilladt at give sine Midler til Fremmede, saa at endogsaa de høyeste Bestillings-Mænd undsaae sig ikke ved at gjøre Opvartning dagligen udi gemeene riige Folkes Huuse, og ved adskillige ulovlige og skammelige Intriguer at bevæge riige Huus-Fædre til at testamentere dem deres Midler. Saadanne Folk kaldtes Captatores, hvis skammelige Idrætter afmales af mange Romerske Skribentere. Ja der fandtes de, hvilke, efter at de havde overtalet en paa sin Syge-seng at gjøre Testamente, havde bestillet med Docteren at gjøre kort Proces, af Frygt, at den Syge skulde forandre Testamentet igien. Formedelst saadanne Aarsager have de fleeste Borgerlige Love indskrænket saadan Frihed, og forordnet, at ingen Fader uden retmæssig Aarsag maa udelukke sine Børn.

Saasom Testamenter, Legata og Fideicomisser meget confunderes hos os, formedelst Mangel paa Danske Ord 177 og Navne, saa holder jeg det sær nyttigt og fornødent at vise, hvorudi Forskiællen bestaaer.

Man maa først gjøre Forskiæl mellem u-testamenterede og testamenterede Arvinger, (hæredes ab intestato og hæredes testamentarios.) De første ere de, som succedere den Afdøde udi hans Midler, naar han dør uden at have gjort noget Testament, og kand kaldes naturlige Arvinger, paa Juridisk Maal hæredes sui, saadanne er Børn og andre nær Paarørende, og heder saadan Arv hæreditas ab intestato, paa gammel

Dansk Olde-Arv. Men, naar den Afdøde har gaaet sine fødte Arvinger forbi, og erklæret, at hans efterladte Midler skal tilhøre Fremmede, heder det Testament, og de, som saaledes nyde hans Midler, kaldes hæredes Testamentarii, eller Arvinger ved Testament.

Et Legatum er en Donation eller Gave, som er gjort af den Afdøde, og som hans Arving maa præstere. Saasom for Exempel naar en erklærer sin sidste Villie saaledes: Cajus skal være min Arving, og jeg vil, at samme min Arving skal give af Midlerne saa og saa meget til Sejo, eller til Kirker, Skoeler og Hospitaler, og kaldes saadan Gave Legatum, og den, der nyder den, Legatarius.

Et Fideicommiss, paa Latin Fideicommissum, conciperes udi disse Ord: Lucius skal være min Arving, og jeg beder dig min Arving, at, saa snart skee kand, du overdrager Arven eller Endeel deraf til Sejo. Hvoraf sees, hvad Forskiæl der er mellem Legatum og Fideicommissum, nemlig, at ved et Legatum Arvingen befales at efterleve den Afdødes Villie, men ved Fideicommissum ombedes. Derfor heder det ogsaa Fideicommissum, efterdi udi Begyndelsen saadan Fuldbyrkelse beroede alleene paa Arvingens Tro og Redelighed eller den Fides og Tillid, den Afdøde havde til ham, førend Fideicommissen siden bleve ved Love autoriserede. Vil nogen spørge, hvortil saadant nytter, og hvorfor den Afdøde, som altid har Magt at befale sin Arving, har fornødent at bruge saadanne Omsvøb, og skride til Fideicommiss, som med Bøn maa begiæres at efterleves.

178

Item om han ikke ved Legatum kunde gjøre det selv samme, ja bedre og reenerere? Dertil svares, at der er meget, som synes at være unyttigt, som man dog finder at være fornødet, naar man veed dets Aarsag og Oprindelse. En Mand kand have visse Venner, som han gjerne vil unde en Deel af sine Midler efter sin Død: De samme Venner kand være saadanne, som enten ere under Forfølgelse eller efter Love ere dømtede at være intestabiles, det er, ubeqvemme at nyde noget enten ved Testament eller ved Legatum; saasom for Exempel de, der ere Fredløse eller Landflygtige og i anden deslige Tilstand. Naar nu en Mand testamenterede eller legerede noget til saadan, var Testamentet og Legatum af ingen Nytte, men efter Loven Kraftesløs, hvorfore man ophittede Fideicommisset, det er, bad Arvingen, at han vilde hemmeligen restituere en Ven enten den heele Arv eller en Deel deraf, saa at Fideicommissen først i Begyndelsen vare hemmelige, men siden, eftersom mange slige Arvinger ikke efterlevede den Dødes Villie, ved Love bleve autoriserede. En, der saaledes nyder noget ved Fideicommiss, kaldes hæres fidei Commissarius. Nu omstunder kaldes Fidei-Commissen hos os, naar en arver noget saaledes, at han hverken maa sælge eller formindske det, men maa efter dens Indstiftelse, som han har faaet det af, lade det heelt og urørt til sin nærmeste Successor. Og er saaledes et Fideicommiss nu omstunder noget andet end i gamle Dage.

Det er ellers at merke ved Arv, at blant mange Arvinger en bekommer Ret at tage noget vist forud, som den Afdøde har nævnet, hvilket kaldes Forlodd, paa Latin Præceptio, og Tingen, som han bekommer saaledes, kaldes Præcipuum.

Naar en nævner ved Testament en anden til sin Arving, kaldes den samme hæres institutus eller constitueret Arving. En anden er den, som kaldes hæres substitutus eller substitueret Arving. Saadan Substitution gjøres i Henseende, at een kand vide forud, i hvis Hænder hans Midler skal falde. Den skeer paa tvende Maader (1.) saaledes: 179 Cajus skal være min Arving, og, hvis Cajus ikke bliver min Arving, eller dør førend Arven tilfalder ham, saa skal Sejus være min Arving, og kaldes saadan Substitutus den Afdødes egen substitueret Arving. Eller en Substitution skeer paa saadan Maade: Cajus skal være min Arving, og efter hans Død skal Arven tilfalde Sejo, og bliver saaledes Sejus hæredis Substitutus eller Arvingens, nemlig Caji, substituerede Arving.

Disse Termini ere alle fornødne at vide, om man ellers tænker til at forstaae den mindste Juridiske Bog.

Endelig ere der nogle særdeles Maader at arve paa, som ere indstiftede ved Borgerlige Love udi den Henseende, at samled Gods og anden Herlighed ikke skal adspredes ved det, at det falder udi manges Hænder. Af saadan Natur ere alle Stam-Huuse eller Fideicommissen, Grævskaber og Baronier, hvilke ikke maa deeles, men falde heelt til den Førstefødde, og kaldes derfor den Ret Jus Majoratus. Paa nogle Steder følger den Ret heele Adelen, som udi Spanien, hvor det heele Adelskab er i saadan Jure Majoratus eller Majorazgo, som de kalde det, og udi Engeland end meere. Her udi Norden udelukkes Børn fra Fæderne-Arve, naar Faderen, som var Adelman, havde avlet dem med en Qvinde af anden Stand. Derom taler den gamle Norske Lov saaledes: *Tager en Adelsmand nogen ufri Qvinde til ægte, da skal de Børn, som med ufri Qvinde avles, ikke regnes for Adels-Personer eller arve udi deres Faders Jorde-Gods; men hans Arve-Gods skal, efter hans Død, komme (undtagen Penninge) til hans næste Odels-Mænd og Arvinger (proximos agnatos) som frie og frelse ere og fører Skiold og Hielm; Item, dersom frie Qvinde tager ufri Mand, skal hendes Gods sælges til næste Arvinger, og med hendes Børn holdes ligesom med fri Mænds Børn, der ufri Qvinde tager.*

Endelig kand her spørges, om det er grundet paa Billighed, at Døttre ikke skal gaae i lige Arv med Sønner. Her i Landet vare Døttre fordum reent udelukte fra Arv; men, eftersom de løsedede Kong Svend Tiugskiæg af 180 Fængsel med deres Guld-Smykker, blev det dem siden tilladt at arve den halve Deel mod Brødre. Man kand her paa den eene Side sige for Døttrene, at, saasom Tiderne nu ere saaledes, at fast ingen

Jomfru kand blive gift, med mindre hun kand bringe en god Hiemgift med sig, saa behøve de alle de Midler, de kand faae. Derfor have Regieringerne paa visse Steder i gamle Dage i den Henseende sat paa Auction de kiønneste Jomfruer, eftersom der var paa dem nogen Aftræk formedelst deres Kiønhed, og anvendte Auctions-Pengene til de grimme Jomfruers Udstyr, paa det at de alle kunde blive giftede. For Sønnerne kand man derimod sige, at, som de samme ere beskikkede til Republikvens Tienneste, saa behøves der større Omkostning til deres Optugtelse, og er det udi den Henseende, at de fleeste Borgerlige Love præferere dem Døttrene.

Nu rester at tale noget om Hævd, hvilken er en besynderlig Maade at forhverve sig en Ting, hvorved den, som bona fide og med en retfærdig Titul har faaet en Ting udi Hænderne, og haver længe roligen og upaa-anket beholdet den samme, kand omsider holdes en fuldkommen og retmæssig Herre derover; saa at han kand gandske udelukke den forrige Herre, dersom han siden vil tilegne sig samme Ting.

Ved Hævd kand man forhverve sig baade bevægelige og ubevægelige Ting, undtagen saadanne, som ved Lovene ere forbudne, saasom frie Mennesker, hvilke, omendskiønt de længe have været udi Trældom, og ikke søgt efter Frihed, holdes de dog billigen fore at have gjort det heller af Ukyndighed, at de ikke vidste deres egen Stand og Vilkor, end at de stiltiendes samtykkede til saadan Trældom; Iligemaade undtages Umyndiges Gods, hvilket, omendskiønt det udi lang Tid forsømmes at paaeskes og fordres, kand dog saadan Forsømmelse ikke tilskrives Børnene formedelst deres spæde Aar, ey heller er det billigt, at de skulle lide for deres Formynderes Efterladenhed, iligemaade undtages ogsaa staaalne Koster, og alt hvad, som med Vold er borttaget, omendskiønt den tredie bona fide 181 faaer det udi sin Magt, thi saasom de paa en ubillig Maade blive fratagne den forrige Herre, da holdes det for billigt, at hans Ret derfor ikke uddøer, iligemaade forebygges derved, at ingen kand have nogen Profit og Fordeel af sin Ondskab og Tyverie, derforuden kand den rette Herre her ikke beskyldes for Efterladenhed at fodre sine Sager tilbage, hvilket er iblant de Aarsager, hvorfor en Ting kand tages udi Hævd, eftersom staaalne Koster pleye med stor Flid at skiules.

Dette kand til desbedre Oplysning forklares ved saadant Exempel. Jeg bekommer ved Kiøb, Mageskifte, etc. nogle Sager af en Tyv, som jeg holder for en ærlig Mand. Jeg eyer derfor samme Sager bona fide og upaa-anket udi lang Tid. Nu kommer den, fra hvilken Sagerne ere staaalne, finder dem hos mig, og fordrer dem tilbage. Jeg beraaber mig paa saa mange Aars upaa-anket Eye, som Lovene foreskrive, men det hjælper mig ikke; thi det er staaalne Sager, som ikke kand hævdes, endskiønt de vare forplantede paa mine Børn og Arvinger. Det samme i agt tages ogsaa med Umyndiges Gods, som en Formynder, der udgiver sig for rette Eyermand, afhænder til andre. Her synes vel noget haardt, at en, der har tilkiøbt sig en Ting, og bona fide eller med en god Samvittighed eyet det udi lang Tid, skal miste det igien uden Vederlag; men de Borgerlige Love have ingen Præscription eller Lav-Hævd villet accordere udi deslige Sager: 1.) Paa det at ingen Tyv skulde have Fordeel af sit Tyverie. 2.) Eftersom Hævd alleene er indført dem til Straf, der forlade og bortkaste af Forsømmelse deres Sager, som andre tage sig paa at dyrke og ved lige holde. Tilmed bør ingen kiøbe eller modtage noget, førend Sælgeren viser sin Adkomst. Aarsagen, hvorfor Kirke-Gods ingen Præscriptioner lider, er denne: Kirken er at ansee som en Myndling, og Kirkens Forstander som en Formynder, og bør Kirken derfor, der ikke meer kand tale paa sin Ret end et umyndigt Barn, intet lide formedelst Forstanderens Forsømmelse. For Exempel, en Kirke-Forvalter lader et stykke Kirke-Jord ligge udi mange Aar 182 øde. Den næste Naboe optager og dyrker samme Jord. Kirke-Forstanderen dør, hans Successor ved nøye Efterforskning faaer bevisligt gjort, at samme stykke Jord hører Kirken til, og fordrer det af Eyermanden tilbage, Eyermanden beraaber sig paa Præscription, og saa mange Aars upaa-anked Eye, som Lovene dertil accordere; men Dommeren dømmes Kirken med, eftersom intet Hævd falder paa Kirke-Gods. Paa dette Fundament kand her udi Landet ogsaa intet Kongeligt Gods hævdes, saasom Kongen er Rigets Forstander.

At saadan Hævd kand ret gaae for sig, udfordres, at der er en god Troe og uforfalsket Meening, hvorved en troer, at den anden, som han haver bekommet en Ting af, har været retmæssig Herre derover, og at det ikke tilhører den tredie.

2.) Udfordres der, at en Ting haver stedse og uden Paaeskelse været saa længe udi ens Eye, som er foreskrevet ved Lovene, hvilken Tid er ikke paa en lige Maade sat paa alle Steder, 30 eller 40 Aar holdes gemeenlig at være tilstrækkelig Hævd at tilegne sig ubevegeligt, men 3 Aar bevegeligt Gods; thi eftersom bevegeligt Gods oftere ved Handel kommer fra en til en anden end ubevegeligt, og man derfor des vanskeligere kand finde dets Eyermand, saa gives billigen længere Tid at igien bekomme ubevegeligt end bevegeligt Gods, besynderlig eftersom det sidste forderves snarere af Brug end det første, saa at den gamle Herre skulde ikkun lidet være tient dermed, naar det saa længe havde været ubrugt; efter den Jydske Lov blev det regnet for Lovlig Hævd eller Laug-Hævd, som man havde 3 Vintre udi Possession, siden er her udi Rigerne all Hævd indsluttet udi 20 Vintere, om den bliver ulastet og ukiaert, med mindre det er Pant og Forleening, som ikke maa hævdes.

Her bliver ogsaa i agt tagen, at den Tid, fra hvilken en har begyndt at tilegne sig en Ting, kand ogsaa gavne hans Efterkommer og Arving, dersom ellers begge bona fide have faaet den samme; dersom derimod en bona fide faaer 183 eller kiøber noget af en anden, der ikke haver bekommet det samme bona fide eller med et ret Navn, kand han ikke føre sig den Tid til Nytte, som hans Formand har haft det udi Hævd, men

begynder at regne fra den Tid, han selv fik det bona fide.

For Exempel. Titius faaer noget Gods udi Hænderne, som han veed en anden at tilhøre. Han beholder det 10 Aar, og siden overlader det til Mævio, hvilken bona fide og upaa-anked beholder det udi andre 10 Aar. Endelig kommer den rette Eyermand og fordrer sin Eyendom tilbage. Mævius meener, at eftersom han selv har haft Godset udi 10 Aar, og hans Formand iligemaade udi 10 Aar, hvilket gjør tilsammen 20 Aar, som er den Tid, vore Love agte nødig til Præscription eller Lav-Hævd: Men saasom der findes, at Titius ikke har faaet Godset med nogen ret Titul, ey heller har haft det bona fide udi 10 Aar, saa regnes ikkun de 10 Aar, Mævius har været Eyermand derover, og, som samme 10 Aar ere ikke tilstrækkelige til Præscription, saa faaer den gamle Eyermand sit Gods tilbage.

Aarsagen, hvorføre saadan Hævd er indført, holdes af de Romerske Lovkyndige besynderligen at være denne, nemlig, at den tiener til at undflye adskillige Forvirrelser, og ophæve Tretter blant Folk, Item, at Eyendom og Herredømme saa vel over løse som faste Ting kand blive vis og sikker, hvilket ikke kunde skee, dersom man idelig saae igiennem Fingre med de forrige Eyermands Efterladenhed, og dersom den, der sidst haver det udi Hænderne, skulde leve udi idelig Frygt at miste det igien; thi hvor stor Uroe og Forvirring vilde der ikke være udi Verden, dersom efter saa lang Tid saa mange Contracter skulde til intet giøres, saa mange uddrives af deres Eyendom; derfor har man holdet det tilstrækkelig, at give de rette Herrer en temmelig rum Tid at fordre deres Sager tilbage, saa at, dersom de ved deres Efterladenhed lade deres Sager komme fra sig, de da ikke med Rette skulde kunne fordre dem tilbage, og omendskiønt en eller anden 184 uden sin Forseelse, og fordi han ikke kand opfinde Eyermanden, mister sine Sager, kand dog ikke saadan almindelig Lov kuldcastes, men en eenlig Person maa derudi lide Skade for det gemeene beste.

Der disputeres meget om, paa hvilken Ret saadan Hævd er bygget, enten den Naturlige eller Borgerlige, de fleeste holde for, den haver sin Oprindelse af den Borgerlige, blant hvilke er Cujacius, der siger: At Hævd strider lige imod Naturens Ret, efterdi den borttager Godset fra den rette Herre imod hans Villie, enddog det skeer til det gemeene Beste, men saadan Meening bliver igiendreven krafteligen af andre, og bevises, at Hævd haver sin Oprindelse ikke alleene af den Borgerlige, men besynderlig af den Naturlige Ret, thi Naturens Lov giver de Raisons til, at en Ting kand ved en langvarig Eyendom forhverves, efterdi den almindelige Fred og Rolighed ellers vilde forstyrres, Menneskernes Efterladenhed formeeres etc.

Her forefalder et vanskeligt Spørsmaal, om de, som endnu ikke ere fødte, kunde ved Forældrenes Efterladenhed miste deres Ret, hvilket Spørsmaal kand forstaaes paa tvende Maader; enten om Hævden er bragt til Ende og fuldkommen, førend Børnene fødes, eller om den er begyndt medens Faderen levede, men ikke bragt til Ende, naar han dør.

Angaaende det første, da, hvis Spørsmålet nægtes, da følger deraf denne Vanskelighed, at den Lov om Hævd paa saadan Maade lidet kand forfremme den algemeene Rolighed, efterdi det meeste Gods er af den Beskaffenhed, at det kand forflyttes til Efterkommere, saa at man forgæves tragter at udelukke Faderen fra en Ting, dersom Sønnen kand have Ret til at tilegne sig den igien, dersom vi derimod bekræfte dette Spørsmaal, synes det underligt, at Taushed og Forsømmelse kand skade dem, der ikke kunde tale paa eller forfølge deres Ret; Denne Knude løser Grotius saaledes: At den, som ikke er endnu til udi Naturen, haver ingen Ret, og derfor kand intet i saa Maade siges at være ham fratagen.

185

Angaaende det Spørsmaal, naar det tages udi den sidste Meening, nemlig, om Hævden ikke er bragt til Ende, førend Forældrene døde, da holde de Romerske Lovkyndige for, at Tiden saaledes udi den begyndte Hævd staaer stille, og hviler saa længe Børnene ere spæde og umyndige, men saa snart de ere komne til Aar og Alder, løber og regnes den igien. Dog er her at merke, at, om Hævden saa vidt er bragt til Ende, at der fattes ikkun een eller 2. Maaneder, og det synes rimeligt, at den gamle Herre inden samme Tid ikke vil staae paa sin Ret, han da dør og efterlader sig et spædt Barn, da er det alt forhaardt formedelst saadan kort Tid, at skille den derved, som saa længe haver haft det udi sit Eye.

For Exempel. Titus, efter at han udi 18 Aar har ladet sin Eyendom upaa-anked være udi Mævii Eye, dør, og efterlader sig et spædt Barn; samme Barn 10 Aar efter Faderens Død lader sin Fæderne Eyendom tilbage fodre af Mævio. Mævius forestiller, at han har upaa-anked besiddet Godset fleere Aar end Loven udfordrer, nemlig 18 Aar, medens Titus levede, og siden 10 Aar udi Sønnens Tid; hvilket gjør tilsammen 28 Aar, det er 8 Aar over Tiden. Sønnen derimod forestiller, at Tiden kand ikke regnes udi hans Umyndighed, og at Mævius ikke kand føre sig uden de 18 Aar til Nytte, udi hvilke hans Fader Titus forsømede at tale paa sin Ret, og at 18 Aar ere ikke tilstrækkelige til Præscription eller Lavhævd. Hvorudover Mævius maa restituere ham hans Fæderne Eyendom.

Til Beslutning af dette Capitel vil jeg her tale noget om de Acquisitioner, som komme af Hændelser, enten af opflydende Øer, eller af det, som Floder skiære fra eens Grund, og foreene med en andens. Derom gives i den Romerske Ret mangfoldige Regler, hvoraf nogle grunde sig paa naturlig Billighed, men andre efter Grotii Meening alleene paa Staters og Republikvers Nytte, og at opmuntre Folk til at befæstige deres Aa-Bredde. Den Romerske Ret sætter blant mange Regler besynderlig disse: 186

1.) Hvad som en Flod skyller til din Ager, bliver efter Folke-Retten din Eyendom; dog forstaaer den ved saadant Tilskud alleene det, som skeer paa en ukiendelig Maade, saaledes at det skeer efterhaanden, saa at man ikke kand merke, hvormeget Floden paa engang skyller fra min Naboes Ager, og kaster til min, og meene de Romerske Lovkyndige ved saadant Temperament at have i agt taget en naturlig Billighed, hvorvel man kand sige, at det sigter meer til at straffe deres Forsømmelse, som boe ved Aa-Breddene, efterdi de ingen Omsorg have for at befæstige samme Bredde. 2.) Dersom Floden bortskiær en Deel af din Ager, og skyder den til din Naboes, mister du den dog ikke. Men, dersom samme bortskyllede Stykke ved Tidens Længde foreenes med din Naboes Grund, og de Træer, som det har bragt med sig, fæster Rodder udi samme Grund, da synes den fra den Tid at blive din Naboe til Eyendom. 3.) En Øe, som flyder op af Havet, tilhører den, som først bemægtiger sig samme. Men en Øe, som flyder op af en Flod (hvilket ofte skeer) dersom den kommer op midt udi Floden, er den tilfælles for dem, som eye Jorde ved begge Aa-Bredderne; men, dersom samme Øe reiser sig nærmere til een af Breddene, tilhører den Eyermanden af de Agre, som ligge ved samme Bredde, alleene. 4.) Dersom en Flod forlader sin naturlige Bug eller Grav, og begynder at tage et andet Løb, da hører den forladte Grav dem til, som eye Agre ved Flod-Bredden, og det efter Proportion, ligesom hvers Eyendom er større og mindre. Den nye Rende eller Flod-Bug begynder derimod at tilhøre den, som eyer Floden, nemlig Regieringen. Dersom efter nogen Tid Floden kommer udi sin forrige Grav igien, blive de Eyere over Graven igien, som have Agre næst derved. 5.) Anderledes er det, naar en heel Ager bliver overskyllet; thi Grunden bliver i saa Maade dens, hvis den tilforn var, efterdi en Overskyllelse forandrer ikke Superficien eller det øverste af Agrene, som en Rende gjør, hvilken en Flod graver sig, naar den tager et nyt Løb. Om disse Regler kand man ikke sige andet, end de jo 187 vel ere grundede, skjønt meget deraf er meer grundet paa Politiske Raisons end paa naturlig Billighed; thi man kand sige, 1.) At hvad en Flod tager fra min Ager, og legger til min Naboes, bliver derfor ikke hans, endskiønt saadant skeer paa en ukiendelig Maade, og efter haanden; thi ingen maa beriiges med en andens Skade. 2.) At en Øe, som reiser sig op af en Flods Grund, tilhører ikke alle dem, som eye Agre paa begge Sider ved Flod-Bredden, endskiønt den opkommer midt udi Floden; thi undertiden kand en Flod alleene tilhøre den, som eyer kun Agre paa den ene Side, endeel fordi han har taget Floden udi Possession, førend andre havde bemægtiget sig noget paa den anden Side, endeel og, fordi han tilforn har eyet begge Sider, og siden overdraget til andre alleene Grundene ved den anden Side uden nogen Ret til Floden; og er dette Grundvolden, hvorpaa bygges Dannemarks Herredom over Sundet alleene. Vi see jo ogsaa u-tallige private Folk at boe omkring store Søer; men dog at Søen hører alleene een til. Hvad ellers dette angaaer, naar nemlig en Flod forandrer sit Løb, da maa man gjøre Forskiæl mellem en publik og privat Flod saaledes, at, naar en publik Flod forlader sin gamle Rende, hører den Publico, ikke dem til, som boe næst ved Flod-Bredden.

CAP. XII. Om den Pligt, som flyder af en Tings Herredømme

Efterat Eyenskab og Herredom er indstiftet blant Menneskerne, da befaler Naturens Lov os, at vi maa lade enhver, som ikke er vor Fiende, udi Fred beholde og bruge sine Sager, saa at vi ikke enten ved Svig søge at forderve, 188 eller og med Magt eller hemmeligen at bortsnappe dem; men om fremmet Gods falder udi vore Hænder, vi da give det fra os til dem, som ere rette Herrer derover; men hvorledes, naar fremmede Sager, som ere komne uskyldigen udi vore Hænder, skulle gives tilbage, derom ere adskillige Anmerkninger. Dersom vi midlertid have gjort nogle Bekostninger derpaa at holde dem ved lige, da kunde vi med Billighed begiere Erstattelse derfor og beholde Godset, indtil Herren derover har gjort fyldest, Item, naar vi skulle føre det tilbage, det da ey skal skee paa vor, men Herrens Bekostning.

2. Ere vi allerførst skyldige at give det tilbage, naar vi faae Kundskab om, at den Ting hører en anden til, og da bør vi i det ringeste give tilkiende, at det er hos os, hvor Herren ubehindret kand afhente det, dog have vi ikke fornøden at tvivle paa det, som paa en loflig Maade er kommen os udi Hænderne, og offentlig at udraabe, om nogen kand tilegne sig det samme.

Dersom vi allerede have fortæret det fremmede Gods, som paa en loflig Maade er kommet udi vore Hænder, da ere vi skyldige at erstatte Herren saa vidt, som vi have Profit deraf, at vi ikke skulle beriige os af andres Skade; det er mod Naturen, siger Cicero, at forøge sit Gods med en andens Forliis.

Dersom Godset er bleven fordervet eller borte, da ere vi ikke forpligtede at give noget Vederlag derfor, omendskiønt det er skeedt ved vor Forseelse, efterdi vi ingen Profit have haft deraf, men alleene Fortred og Sorg, i det vi miste det Gods, som vi meente os at være Herre over; Anderledes er det, dersom vi frivilligen

forderve det, naar vi fornemme, det hører en anden til, alleene udi den Tanke, at vi ikke skulle give det tilbage.

Ydermeere ere vi forpligtede at give tilbage, ikke alleene det fremmede Gods udi sig selv, men endogsaa Frugten deraf, thi den, som er Herre over Godset, er ogsaa over Frugten, dog gjør man Forskiæl imellem saadanne Frugter, som komme af Sagerne selv og andre, der alleene 189 fremkomme ved dens Arbeide og Vindskibelighed, der haver Sagerne udi Eye, hvilke sidste Grotius holder for ikke skulle gives tilbage, dog andre meene, at endogsaa saadanne Frugter bør gives tilbage, naar vi først aftage de Bekostninger, vi have gjort paa Godset, saavel som Betalning for vort Arbeide og Flid; det er ikke alleene de Frugter, som endnu ere i Behold, vi maa give tilbage, men endogsaa de, som vi have fortæret, dersom vi ellers skulde have fortæret ligesaa meget af vort eget; thi derudi bestaar Profiten, at vi spare vort eget og fortære en andens, men dersom vi have forsømt at tage Frugterne, ere vi ikke forbundne at give noget Vederlag derfor, eftersom vi ingen Profit have haft deraf, og er det Straf nok for enhver, at han er efterladen udi sine egne Sager, eller saadanne, som han bona fide haver udi Eye.

Paa de Frugte, som flyde af Sagen udi sig selv, og dem, som komme af Arbeid og Vindskibelighed, kand gives til bedre Oplysning saadant Exempel: Titius har paa en uskyldig Maade faaet en Mævio tilhørende Jord, hvilken han længe har haft udi Eye, og imidlertid nydet Korn, Græs og andre Frugte, som Jorden ydede. Naar nu Mævius beviser, at han er Jordens rette Eyermand, maa Titius ikke alleene restituere ham Jorden, men endogsaa de aarligen deraf oppebaarne Frugte, dog regnes af de Bekostninger han har gjort paa at drive Jorden og at holde den ved lige. Hvis derimod Titius har ladet anrette noget nyt, som ikke var paa Jorden tilforn, som for Exempel anlagt en Hauge af kostbare Frugt-Træer, oprettet en Mølle ved Vandet, som har givet ham gode aarlige Indkomster etc. er ubilligt, at Mævius vil forlange saadanne Frugter hvilke fremkomme af Titii Flid og Vindskibelighed, og saaledes profitere af hans Arbeide.

Dersom vi have faaet en fremmed Ting til Foræring, og igjen givet den bort til andre, da ere vi ikke forpligtede at give den tilbage, om vi have foræret den bort af puur Gavmildhed, men dersom vi have gjort saadan Foræring til dem, som vi vare forbundne at give ligesaa meget, og 190 vi i saa Maade have sparet paa vort eget, maa vi erstatte den rette Herre saadant.

Dersom vi have tilkiøbt os fremmed Gods, og igjen afhændiget det samme, da ere vi ikke forpligtede at erstatte den rette Herre meere end hvad som vi have vundet derved, men dersom vi have saadant endnu udi vor Eye, da maa vi give den rette Herre det tilbage, og kunne vi udi saa Maade ikke begiære vore Penge af Herren selv, men af den, der haver soldt os Godset, uden saa er, at Herren ikke uden med stor Besværing og Omkostning synes at have kunnet faae det tilbage, som for Exempel: Om det var udi Røveres Hænder, thi da kand den, der haver det udi Eye, begiære saa meget, som Herren ellers holdes for at ville have givet, om han kunde have faaet det tilbage igjen; herudover er det brugeligt, at de, som miste noget, give Finderen Finde-Løn.

Videre spørges der, om vi kunne begiære vore Penge af Herren igjen, naar vi have kiøbt hans Gods af andre, udi den Henseende, at ville flye ham det tilbage, hvilket endeel negte af den Aarsag, efterdi derved betages Herren sin Ret. Ikke desmindre, dersom Kiøberen seer forud, at Herren paa anden Maade neppe kand faae sit Gods tilbage, da er billigt, han bekommer sine udlagde Penge tilbage, dersom han ellers ikke har givet meere, end Godset var værd.

Dersom jeg haver fundet en Ting, da er jeg pligtig, naar paa-eskes, at give den tilbage, men saa længe som ingen esker eller lader sig merke at have forliist noget, kand jeg beholde den samme, og forbinder Naturen mig ikke at give den til Fattige, hvorvel adskillige Borgerlige Love i en Gudelig Henseende saadant have forordnet.

Men dersom en paa en ulovlig Maade er kommen til noget, maa han ikke alleene give det tilbage med alle dets Frugter, baade som ere fortærede og endnu ere i Behold, men er ogsaa derforuden Tiltale og Straf undergiven.

CAP. XIII. Om Værdie

saasom da ofte haver hændet sig, at Sager af en ulig Natur og Brug ere blevne forvexlede, da, paa det ved saadan Forvexling ingen af de Handlende skulde lide nogen Skade, have Menneskerne fundet fornødent at tillegge Sagerne en vis Qvantitet; hvor efter de kunde skattes og lignedes imod hinanden.

Saadan Qvantitet er enten naturlig, og bestaar udi en Tings Størrelse, saasom Længden, Bredden, Dybheden eller Tykheten, eller ogsaa Moralsk saavidt som Sagerne skatteres ikke af deres Størrelse, men af deres Dyd og Nytte.

Samme Qvantitet eller Sagers og Gierningers Gyldighed kaldes Værdie, saadan Værdie er tvende slags, det første bestaar udi Sagerne og Gierningerne i sig selv, saavidt de forskaffe Mennesket nogen Nytte, og naar en Ting forvexles med hinanden, saasom alleene har været brugeligt udi de første Tider; Det andet slags Værdie bestaar udi Penge og deslige, saavidt som de forstaaes at indeholde virtualiter alle Ting og Gierningers Gyldighed udi et tilfelles Maal.

Aarsagen, hvorfor en Ting kand skatteres, er, at den enten middelbarlig eller umiddelbarlig kand tiene til Menneskets Fornødenhed, Magelighed eller Lyst, hvorfore de Ting, saavel som Mennesker, der tiene til intet, siges at være af ingen Værdie.

Dog maa her i Agt tages, at der findes nogle Ting, som ere meget nyttige, hvorpaa dog ikke er sat nogen vis Værdie, enten fordi de ere intet Menneskeligt Herredømme undergivne, eller fordi de ikke kunde forhandles, saasom 192 Luften, Solens Skin, Havet etc. Saaledes kunde frie Mennesker ikke vurderes, og Frihed siges at være uskatteleg, efterdi det er u-rimeligt at være fri og tillige at kunde forhandles, det er kiøbes og sælges; saaledes iligemaade, efterat at de Menneskelige Love have befriet og undtagen hellige Ting fra at kiøbes og sælges, have de med det samme borttaget dem deres Priis og Værdie, hvorved de udi sig selv fattes intet paa Kostbarhed.

Mange Ting holdes ogsaa at have ingen Værdie, saavidt som de ikke kunne fraskilles fra andre, enddog de formeere ikke lidet de Sagers Værdie, som de hænge til; saaledes er Solens Skin, en klar Luft, Vind, Skygge og deslige Ting udi sig selv af ingen Værdie, efterdi Mennesket uden Jordens Brug ingen Nytte kand have deraf, men de samme formeere og formindske ikke lidet et Landskabs, Gaards og Huuses Værdie, saaledes gives der aarlig Skat udi Holland af Vindmøllerne, fordi de bruge den publicque Vind, som der foregives, og siger Plinius: Det hører til skatbar Jord, at Folkene betale Skat for Skyggen.

Endelig kand ingen Priis lægges paa de Gierninger, som de Guddommelige og Menneskelige Love byde os at gjøre for intet, saaledes er det lasteligt at tage Penge for Syndernes Forladelse, Kirkens Beneficier etc. hvilken Last kaldes Simonie.

En Ting, som udi sig selv er ringe og unyttig skattes undertiden høyere end en anden, som er baade nyttig og fornøden, Aarsagen dertil er.

(1.) Dens Rarhed, hvilken Endeel selv foraarsager og holder det for et Arcanum og Hemmelighed udi Kiøbmandskab, saaledes skriver Strabo om de Ægyptier, at de tilstedde ikke Bible-Træer at voxte paa mange Stæder, hvorved de satte dem udi større Priis. Saaledes oprykke de Hollændere Muskat- og Nellike-Træer, at Specierne ikke skulle blive for mange, og Prisen derover falde.

(2.) Haver Menneskets ærgierrige Overdaadighed sat mange Ting udi stor Priis, saasom Perler og Ædelsteene, hvilke man dog meget vel kunde undvære.

193

(3.) Skatteres Kunst-Stykker høyt, ikke alleene for deres Rarhed, men endogsaa formedelst deres behændige og subtile Arbeide, hvorfor det blev regnet L. Mummio til en stor Taabelighed, at, da Corinthus var erobret, han leverede de skiønneste Kunst-Tavler og Stykker til sine Underhavende at føre dem til Italien, og tillige med lod dem sige, at, dersom de lode dem bortkomme, skulde de give andre nye i Steden; Iligemaade formeeres en Tings Priis ikke lidet af Kunstnernes Navn, omendskiønt det er ikke bedre forarbejdet end andet.

(4.) Nogle Ting skattes ogsaa høyt, fordi de have været udi besynderlige Mænds eller gode Venners Hænder tilforn, andre fordi de ere komne fra hellige eller berømmelige Stæder; saaledes holdte de Peruvianer i America det Korn langt høyere i Priis, som voxede ved den Stad Cusco, end det, der kom fra andre Stæder, alleeneste af den Æstime, de bare for samme Stad.

(5.) Undertiden skattes en ringe Ting høyere end en god, alleeneste af en synderlig Affection og Begierlighed visse Folk have dertil, hvilken Begierlighed Kiøbmændene vide at føre sig til Nytte, og derfor sætte større Priis paa de Varer, de sælge til een, end til en anden.

Dette ovenbemældte plejer udi Almindelighed at sætte Priis paa enhver Ting, men der er endnu noget andet at tage i Agt ved det samme, først maa man observere, at de, som leve i den naturlige Frihed, kunde sætte lige saa stor Priis paa deres Sager, som de selv lyste, og kand ingen fortryde paa, at jeg vil gjøre mig

riigere, end jeg er, men blant dem, som leve under Regjeringer, sættes Priis og Værdie paa tvende Maader, nemlig ved Loven og Øvrighedens Forordning, eller og ved Folks almindelige Tykke og Skiønsomhed, hvortil udfodres deres Samtykke, som handle med hinanden.

Angaaende den Priis, som sættes ved Øvrighedens Forordning, da, naar den samme er sat for Kiøberens skyld, maa de Sælgende ikke tage meere, end forordnet er, men vel mindre, uden saa er, at det skeer for at gjøre andre 194 Kiøbmænd Afbrek; er Prisen sat for Sælgerens skyld, da kand Kiøberen ikke tvinge den anden at tage mindre for sine Varer.

Paa nogle Stæder søge de paa en subtil Maade at hindre, at Varene ikke stige for høyt, saasom fordem udi de Græske Stæder, hvor Fiske-Sælgerne maatte ikke sidde, men staa, at de derved skulde kiedes at skakkre længe, og sælge deres Fisk hastig og for et godt Kiøb.

Angaaende den anden Priis derimod, som ikke taxeres efter Loven, men skeer ved de Handlendes fælles Samtykke og Skiønsomhed, da pleyer derudi at i Agt tages det Arbeyde og den Omkostning, som Kiøbmændene sætte paa deres Varer at føre dem paa fremmede Stæder; thi det er den fornemste Aarsag, hvorfor en Kiøbmand kand sælge sine Varer dyrere end han selv kiøbte dem, dog forstaaes herved alleene de Bekostninger, som gemeenligen pleye at skee, og undtages alle extraordinaire Hændelser, hvorfor en Kiøbmand kand ikke sætte høyere Priis paa sine Varer, fordi han har mist nogle af dem ved Skibbrud, eller fordi han selv eller hans Hæst brød sit Been, da samme Varer bleve førte; langt mindre, om han ved egen Uforsigtighed haver lidet Skade: ydermeere kand Priisen sættes høyere paa Varer, naar de sælges i ringe Qvantitet end udi Hobe-Tal, Item, naar Pengene og Kiøberne ere mange og Varene faa, naar man bekommer reede Penge, kand en Kiøbmand give bedre Kiøb, end om han skal bie, efterdi han kand strax handle med samme Penge igien.

Udi ældgamle Dage blev Handelen dreven alleene ved Forvexling, saa at man maatte give Varer for Varer; men efterat Menneskerne begyndte at vige fra den gamle Enfoldighed, og vilde ikke lade dem nøye med hvad deres eget Land kunde give, men finge Begierlighed til det, som var paa fremmede Stæder, da faldt det enhver ikke læt at have saadanne Varer, som en anden vilde forbytte for sine; herudover funde de fleeste det for godt ved tilfelles Samtykke at sætte en høy Priis paa en vis Ting, hvorefter alle andre Ting skuldes skattes.

195

Til den Ende holdte de det raadeligst at bruge det beste og rareste Metal, saasom Guld og Sølv, hvilket er baade beqvemt formedelst dets Haardhed at forvares, og iligemaade formedelst dets Rarhed, kunde indeholde mange andre Tings Værdie, og derforuden skiæres udi smaa Stykker, hvilke bleve vejede; hos nogle Folk, hvor saadan Metal er ikke at bekomme, bruges anden Materie, saaledes bruge adskillige Folk baade udi Africa og America et vis slags Skiæl, andre et slags hvidt Frø, andre Sølv-Klumper i Steden for Mynt.

Udi Stæderne hører det Øvrigheden til at sætte Friis paa Mynten, og trykke deres Tegn derpaa. Dersom andre private Folk menge sig derudi, blive de haardelig straffede, eftersom saadan Misbrug vilde ellers foraarsage stor Ulempe. Her maa Øvrigheden tage udi Agt, de sætte ikke for høy Priis paa Mynt, iligemaade at den bestaaer af oprigtig Materie; thi ellers kunde Handelen til intet giøres med Fremmede.

Oprindelsen til Pengers Paafund forklarer Aristoteles meget artig saaledes: En Murmester siger til en Skoemager: Arbeid du i dit Haandverk til min Fornødenhed, saa vil jeg arbeide for dig igien. Saasom nu en Murmesters Arbeid er af større Priis end en Skoemagers; thi at sye nogle par Skoe, kand ikke svare til et grundmuret Huuses Opbyggelse, saa følger deraf, at Murmesteren kommer meget til kort. Dette og utalligt andet deslige har været vanskeligt at jævne, hvorføre man har fundet for got at betiene sig af Penge, som man har kaldet Mynt, paa det at man kunde sætte ret Priis paa all Ting, saaledes, at, naar man betaler for en hver Ting saa meget, som den var værd, man da uden Vanskelighed kunde bekomme alt hvad man havde nødt. Og er dette Grundvolden til all Handel udi det Borgerlige Levnet.

196

CAP. XIV. Om Contracter og de deraf flydende Pligtigheder

Omendskiønt Pagter og Contracter blive sammen mængede med hinanden, og holdes at have en Bemærkelse, saa synes dog en Pagt at strække sig videre, og at deres Forskiæl bestaaer fornemmelig derudi, at Contracter kaldes Pagte, angaaende saadanne Ting og Gierninger, som henhøre til Handelen; men en Pagt er udi Almindelighed 2 eller fleres Samtykke til en Ting.

Contracter deeles udi Velgiørende og Besværgende, de velgiørende Contracter ere de, som bringe en af de handlende Parter Fordeel, saasom Mandatum, Depositum og Commodatum. De besværgende Contracter igien ere de, som paalegge begge Parterne en lige Byrde, og hvorudi en gjør og beviser noget, at han kand faae lige saa meget igien, saasom Kiøb, Sall, Locatio, Conductio, Mutuum.

Udi disse sidste Contracter maa besynderlig i Agt tages en Liighed, saa at begge Parterne bekomme lige meget, og i Fald der skeer en Ulighed, at den anden da, som fik det mindste, haver Ret til at fodre fyldest, eller Contracten maa ophæves.

At udfinde og tilveye bringe saadan Liighed, udfodres, at den Ting, som bliver forhandlet, er begge Deelene bekiendt med alle dens Omstændigheder, hvorfor enhver, som ved en Contract vil afhængige noget, maa give tilkiende ikke alleene dets Dyder, men endogsaa Lyder.

Dog er ingen forpligtet at tilkiendegive de Omstændigheder, som ikke røre Sagen udi sig selv, for Exempel: Om en fører en Hob Korn til et Stæd, hvor der er dyr Tid paa saadanne Varer, og han veed, at der strax efter vil komme stor Tilførsel, saa at Priisen paa Kornet vil merkelig falde, da er han ikke forbunden at give dem udi Staden saadant 197 tilkiende, thi Retfærdighed udfodrer, at han giver alleene det tilkiende, som angaaer Materien udi sig selv, hvilket her ikke bliver dult, naar ikkun Kornet er saa godt og meget, som Sælgeren haver givet det ud for, og haver Kiøberen udi saa Maade ingen Ret at vide saadant af Sælgeren, hvilken han ved ingen Contract har forbundet sig dertil; tilmed er det billigere, at Kiøberne betynges ved saadant Kiøb end Sælgerne; thi dersom der ere mange, som kiøbe Kornet, da lider enhver af dem ikke saa meget, i det de betale efter gammel Priis, og dersom en alleene kiøber det, da maa han takke sin egen Gierrighed derfor, dog holdes een for ikke at lade see et genereuse Gemyt, der dølger saadanne Omstændigheder, omendskiønt han ikke kand beskyldes at have gjort Uret.

Dersom en Tings Feyl af begge handlende Parter er bekiendt, er det ikke fornødent at give saadant tilkiende, og haver i saa Maade den Kiøbende sig selv at takke, om han lider Skade, efterdi han kiøbte en Ting, som han vidste var forfalsket; hidhen hører Marii Dom hos Plutarchum, da Tinnius skildte sig ved sin Hustru Fannia, og hun begierede sin Morgengave tilbage, forekastede han hende, at hun saadant ved sit Hore-Levnet havde forbrudt, da denne Sag kom for Mario, og han fornam, at Tinnius havde været erkyndiget om sin Hustrues Forhold, førend han tog hende, befoel han, at give hende sin Morgengave tilbage.

Men dersom uden nogen af Parternes Forseelse eller Svig befindes en U-liighed, da maa saadan strax rettes, dog udfodres der ikke efter Naturens Ret, at saadan U-liighed overgaaer den halve Deel af den rette Priis, nok er det, at den er af stor Vigtighed. For smaa Forliser, derimod kand man ikke altid gaae udi Rette; thi ellers vilde Dommerne faae alt for meget at bestille.

Efterat jeg nu haver viset, hvad Contracter ere udi Almindelighed, maa jeg mælde noget om et hvert Slag udi Særdeleshed, og først om de velgiørende Contracter, hvilke ere Mandatum, Commodatum og Depositum.

198

Mandatum er en Contract, hvorved jeg efter en andens Begiering paatager mig for intet at forrette hans Sager. Udi saadan Contract maa enhver, der paatager sig en andens Forretning, lade see stor Troeskab og Vindskibelighed, efterdi ingen betroer sine Sager uden til den han haver god Tillid; derimod maa ham erstattes alle de Omkostninger han gjør paa det han haver udi Commission, iligemaade all Skade, dersom ellers den samme foraarsages af Forretningen udi sig selv.

Jeg kand ikke forklare det Ord Mandatum ved bedre end en Commission, Mandatarius ved en Commissionaire, og Mandans ved den, der betroer en sine Commissioner.

Her forefalder et Spørsmål, om saadant Mandatum kand fyldestgjøres, omendskiønt det skeer ikke just paa den Maade, som foreskrevet er? det er: Om en haver betroet mig at forrette en Ting paa en vis Maade, og jeg seer, at det kand skee beqvemmeligere og nyttigere paa en anden Maade; Om jeg da bør at rette mig efter det, som foreskrevet er? Nogle holde for, man bør i alle Maader gjøre det, som foreskrevet er, og, omendskiønt man af en eller anden hastig og uformodentlig Hændelse synes at kunne forrette den betroede Ting bedre, saa dog maa man, formedelst de Conseqventier deraf kunde komme, blive ved det, som foreskrevet er; Andre igien holde for, man maa og bør fornemmelig at eftersee den Committerendes Nytte, og ikke forsømme nogen fordeelagtig Leylighed, og derfor fordømme de den Crassi Mutiani Gierning, hvilken, da han bød en Tømmermand at bringe sig det største Træ af tvende Træer, som han vilde have til et vist Brug, og den anden bragte det mindste Træ, efterdi han holdt det beqvemmere, loed han ham for Ulydighed hudstryge; de samme berømme derimod Kæyser Adriani Gierning, hvilken, da han befoel sin Herold at byde

den oprørske Krigshær tie, da saasom Herolden frygtede, saadant haardt Ord vilde ophidse Soldaterne desmeere, gav han alleene et Tausheds Tegn med sin Haand, og sagde: Saaledes vil Kæyseren have det; hvormed Adrianus var 199 vel fornøyet. For at fyldestgjøre dette Spørsmaal, maa udi Agt tages, at undertiden bliver en foreskreven Maaden, hvorledes han kand forrette den betroede Ting, dog heller saasom et Raad, og efterdi det synes den Committerende at være saaledes meest beqvemt. Undertiden foreskrives Maaden gandske absolute; udi den første Henseende kand et Mandatum opfyldes paa en anden Maade, naar den er ligesaa god, men udi den Sidste maa alleene følges den Maade, som foreskrevet er.

Saaledes, naar en skriver sin Commissionaire til: Den Ting maa forrettes, og mig synes best, at det skeer paa den Maade, opfylder Mandatarius Commissionen, skjønt han gjør det paa en anden Maade, som han finder meer beqvem. Men, naar Principalen eller Mandans skriver: Det vil jeg have, og ved de Midler; maa Commissionairen ikke vige derfra.

Dersom Commissionarius forretter ilde sin Commission, har Principalen Magt at tiltale ham for Retten, og kaldes den Tiltale Actio Mandati, men, har han betroet saadant til en bekiendt skiødesløs Person, da har han sig selv at takke for Skaden, og gaaer det da med ham som med Manden udi Fablen, som Sadus Rosar. Persic. fortæller saaledes: En Mand fik Ondt udi sine Øyen, og søgte Hielp hos en Heste-Doctor. Denne smurte hans Øyen med en Salve, som han pleyede at bruge til sine Heste, hvoraf Manden blev blind. Den Syge klager sig for Dommeren, og Dommeren fælder saadan Dom: Hvis han selv ikke havde været en Hest, havde han ikke søgt Hielp hos en Heste-Doctor.

Commodatum eller Laan er en Contract, hvorved jeg tilstæder en for intet at bruge mine Sager, ved denne Contract udfordres, at enhver maa med stor Flid forvare og omgaaes med saadanne laante Sager, og ikke at anvende dem til andet Brug, end den Laanende haver tilladt, iligemaade at levere dem tilbage ubeskadigede, naar paa-eskes, omendskiønt de ere laante til en vis Tid; thi et Laan, som tillegges en vis Tid, haver sig dog den Condition 200 forbeholden: uden Herren inidlertid haver det høylig fornødent.

Vi have udi vort Danske Sprog ingen Forskiæl mellem Commodatum og Mutuum: Begge kaldes Laan, hvorvel Commodatum er saadant slags Laan, som bestaaer gemeenligen af Klæder, Mobilier, og andet deslige, hvilke Commodatarius eller den, som tager til Laan, maa levere tilbage, naar Tiden er forløben. Mutuum derimod er saadant Laan, som bestaaer af en Ting, der fortæres, saasom ædende og drikkende Vare, Item Penge, hvoraf jeg giver tilbage andre Vare af samme Vægt og Godhed, Item andre Penge. Saasom for Exempel, naar jeg laaner af en 100 Rigsdaler udi Croner, er ikke fornødent, at jeg giver ham samme Croner tilbage; thi det er daarligt at laane Penge, som man ikke vil bruge; men det er nok, at jeg giver ham igien enten 100 Rigsdaler af andre Croner eller 100 Rigsdaler i Courant med deres Opgieldt. Derimod, naar jeg laaner af en hans Hest, maa jeg levere den selv samme Hest tilbage.

Her forefalder et Spørsmaal, om den, der haver bekommet noget til laans, maa, om det uden Forseelse eller af en Hændelse er bortkommet, give Betaling derfor? Dette siges gemeenlig Ney til; dog maa man i Agt tage, om det laante Gods skulde have bortkommet hos den rette Herre, omendskiønt det ikke havde været bortlaant, eller om det havde kunnet salveres udi Herrens Eye; udi det første Fald kand Herren ikke begiere noget Vederlag, men vel udi det Sidste; thi det var ubilligt, at Herren skulde saaledes for sin Godvillighed lide Skade; dog er det haardt at kræve det laante Gods Værdie tilbage, dersom den anden af en ulykkelig Hændelse haver mist det tilligemed all sin Eyendom.

Mons. Titius udi hans Anmerkninger over Pufendorff finder ingen Billighed udi de Romerske Love, der udfodre saadan stor Agtsomhed af den, der har bekommet noget til brugeligt Laan, og holder for, at han ikke er forbunden til at restituere det laante Gods, som bortkommer hos 201 ham. Beviisligheden, som han dertil bruger, er denne: En, som bortlaaner noget, veed vel, eller i det ringeste bør vide, at deslige Sager ere adskillige Hændelser underkastede, og derfor synes stiltiende at samtykke til at underkaste det sin egen Fare; thi, siger han, det skulde være alt for haardt for den, der tillaaner sig noget, at kiøbe den Tienneste saa dyr, at han skulde forbindes at betale det laante Gods, naar det bortkom uden hans Forseelse. Men man kand svare dertil, at faa Mennesker udlaanede deres Sager, dersom de ikke troede, at den Laanende burde derfor være ansvarlig, besynderlig om de havde kunnet forvare det selv bedre. Hvorudover der synes altid at være en stiltiende Convention mellem Parterne, at den, som tillaaner sig noget, og derved nyder Tienneste af en anden, forbinder sig til all Ansvar. Hvis Mons. Titii Regel skulde efterleves, vilde deraf flyde tvende skadelige Virkninger: (1.) At de fleeste saadanne Tiennester vilde ophøre. (2.) At Commodatarius eller den, som tillaanede sig noget, vilde blive uagtsom i at forvare de fremmede Sager, som han ikke var forbunden til at betale, uden de bortkom ved aabenbare Forseelse; ja saadant vilde give Anledning til utallige Trætter, for at dømmes, om det var skeet af Forseelse eller ey. Mig synes derfor, at de Romerske Love ikke uden Grund udfordre, at han maa forvare de laante Sager meer end sine egne. Den hellige Skrift gjør Forskiæl mellem Eyermandens Fraværelse og Nærværelse saaledes: Dersom nogen har laanet en Ting af sin Næste, og den kommer bort eller dør udi Herrens Fraværelse, maa han betale den. Men, dersom Herren er nærværende, er han ikke forbunden at betale. Aarsagen til denne Forskiæl synes at være, at, naar Herren er nærværende, og veed, udi hvad Tilstand hans bortlaante Hest, Asen eller Oxe er, og han ingen Anstalt gjør til deres Frelse, da har han sig selv at takke, om de dør.

Depositum er en Contract, hvorved vi betroer vore Sager udi en andens Hænder, at han skal forvare dem, hvorved udfordres, at Depositarius forvarer med lige saa stor Flid 202 saadanne betroede Sager som hans egne, og giver dem ubeskadigede tilbage, naar paaeskes, uden saa er, at det kand være Herren eller andre til Skade; saaledes, om et viis eller ædrue Menneske giver mig en Kniv at forvare, og han siden udi Drukkenskab eller Raserie begierer den tilbage, har jeg ikke fornøden at føye ham derudi.

Ingen maa bruge de Sager, han haver udi Forvaring, uden Herrens Tilladelse, dersom de ellers ere saaledes beskaffede, at de kunde slides og gøres verre ved Brug; Item, at det er Herren Magt paaliggende, at de ikke blive seede af nogen; tvært imod holde de Borgerlige Love billigt, at en Depositarius maa bruge Penge, som ikke ere forseglede, dog saaledes, at han er udi den Stand at give dem tilbage, naar paa-eskes.

Og saasom ingen gierne giver en anden sine Sager udi Forvaring, uden han haver stor Fortrolighed til ham, saa bør enhver Depositarius forvare saadanne Sager ligesom sine egne. Dog kand ingen med Billighed begiere, at jeg skal for, at frelse hans Sager, som han har betroet mig, forsømme mine egne, uden saa er, at de ere langt kostbarere end mine, og da maa den, hvis kostbare Sager jeg haver udi Forvaring, erstatte mig de Tings Værdie, som jeg mistede, i det jeg befriede og reddede hans; ikke desmindre, dersom jeg udi en hastig paakommende Fare reddede mine egne ringe Sager, og loed de kostbare, som jeg havde udi Forvaring, staae udi Stikken, da, dersom jeg ingen særdeles Accord haver gjort om saadan Omhyggelighed, kand jeg derfor ikke holdes til at erstatte de samme, omendskiønt jeg kand beskyldes for at have overtraad all Generosité og Venskab.

At veigre sig for at give tilbage det man haver udi Forvaring, er langt slemmere end Tyverie; thi udi Tyveri overtræder man alleene Retfærdighed, men udi det andet baade Retfærdighed og Venskab; langt slemmere er det, naar vi gjøre det imod fattige Folk, der udi Ilds Nød eller anden Ulykke betroer os deres Eyendom, og blive derfor saadanne efter de Romerske Love straffede med at betale dobbelt.

203

Heraf sees, at der udfordres større Pligt og Agtsomhed af en Commodatario, end af en Depositario, det er af den, som jeg har laanet mine Klæder eller Mobilier af, og den, som jeg har betroet noget til Forvaring. Aarsagen dertil er denne: Et Commodatum eller Laan er Commodatario til Nytte, og en Byrde for den, som udlaaner, hvorfor hverken Forseelse eller Ulykke kand befrie ham fra at restituere det Laantes Værdi, om det er bortkommet. Et Depositum derimod er en Byrde for Depositario, der af Høflighed paatager sig at forvare en andens Sager, og en Tienneste for Deponenten, hvorfor Depositarius efter den Romerske Ræt end ikke forbindes til Restitution, skjønt Depositum bortkommer af Uagtsomhed og Forseelse. Ikke des mindre, endskiønt der udfordres større Pligt af en, der laaner noget end af en der har en Ting udi Forvaring, saa dog holdes det liderligere at negte et Depositum end et Laan, efterdi en Depositarius skuffer sin Ven, der af Tillid til hans Venskab og Ærlighed betroer ham sin Velfærd udi Hænder; det hæsligste derfor man kand tillegge et Menneske, er negatio Depositum.

Efterat vi nu have rørt noget om de Velgiørende Contracter, maa vi begive os til de, saa kaldte, Besværgende, blant hvilke først bør at regnes Forvexling, hvilken Contract er den ældste, og haver været alleene brugelig førend Penge bleve opfundne, saa at Handelen blev dreven ved Varenes Forbytelse mod hinanden. Fra saadan Forvexling differerer den, som, efter at Pengenes Brug blev opfundet, nu omstunder er brugelig blant Kiøbmænd, hvorved Varer ikke paa saadan enfoldig Maade lignes og skattes mod hinanden, men først vurderes med Penge, og siden i Steden for Penge forvexles.

Men efterat Pengenes Brug blev indført, begyndte den Contract, kaldet Kiøb og Sall, at bruges allevegne, saa at man for en vis Penge kunde forhverve sig Herredømme over en Ting. Saadan Contract kaldes fuldkommen, naar de handlende Parter komme overens om Varene og deres Priis, uden at forbeholde sig visse Conditioner derved, 204 tvertimod kaldes den ufuldkommen, naar Kiøbet sluttes paa visse Conditioner, for Exempel, at Varene skulle først forsøges, sees og smages; og kommer saaledes denne Contract ikke til nogen Fuldkommenhed, førend samme Conditioner ere opfyldte; Executionen af denne Contract bestaar derudi, at Kiøberen strax giver Pengene og Sælgeren Varene, og er det allerrigtigst, at Executionen strax følger Contracten, saa at, saa snart man er kommen overeens om Kiøbet, Kiøberen giver Pengene og tager Varene, hvilket de Gamle kaldte: *Græca fide mercari*.

Det meste Kiøb blev her i gamle Dage sluttet ved Haandtag. Derfor siger den gamle Norske Lov: *Kiøb om Jorde eller Gaarde, Huuse eller Skibe, skal skee ved Haandtag udi tvende Mænds eller fleere Vidners Overværelse*.

Man havde ogsaa i gamle Dage her i Landet en særdeles Maade at contrahere paa, som kaldtes, ved *udskaarn* Skrift, og blev det samme brugt udi Gield, Kiøb, Arv, og andet. Saadanne udskaarne Skrifter vare tvende eens lydende, og af een paa et Papir skrevet, fraskaared, og adskilt, saaledes at de igien kunde sammenlægges og kiendes, at det Papir har siddet sammen, og formedelst Contract, Kiøb eller Forligelse-Maal er gjort udi Vidners Overværelse. Disse udskaarne Skrifter vare meget brugelige blant den gemeene Mand, der ikke forstod at læse og skrive, ey heller havde Zignet. Den gamle Norske Lov taler saaledes derom: *Have de ikke Zigneter, da gjøre de udskaarne Skrifter, hvilke bære Vidne om deres Kiøb, om ey*

Vidner ere. Ellers er at merke, at her udi Landet gjøres Forskiæl paa Skiøde og Sall, saa at det første forstaaes alleene om ubevegelige Ting, det andet om bevegelige, saa at jeg skiøder en Gaard, Grund og Eyendom, men sælger Løsøre.

Alt Kiøb maa holdes uryggeligen, om ellers det, som sælges, er ens eget, og Sælgeren er kommen til skiels Alder, men sælger nogen det, han ey er Herre over, eller falske Varer, da er hans Kiøb Magtes-løs, ja saadan en bliver ogsaa straffet efter den Siellandske Lov: *Sælger nogen 205 Uhiemplet, bøde Bonden og Kongen 3 Mark.* Angaaende dem, som ikke ere komne til skiels Alder, da kand udi Almindelighed ikke siges hvad Alder, der udfordres til saadan Contracts Gyldighed. Vore Love udfordre 25 Aar, som tilforn er omtalt udi det Capitul om Løfter: *Kiøber nogen med Mindre-Aaring, som ikke er sine 25 Aar, taber han sit Værd,* siger Christ. 4. Recess. Efter de gamle Jydske og Skaanske Love gjøres Forskiel mellem Sall og Kiøb, af den Aarsag, at Mindre-Aaringer snarere kunne blive besnærede udi Sal end Kiøb: *Kiøbe maa Mand og Svend, som er 15. Aar, men at sælge tilstedes ikke før end han er 18. Aar.*

De Romerske Love holde fore, at saa snart et Kiøb er fuldkommet, da skal Kiøberen, omendskiønt han endnu ikke haver faaet Varene udi sit Eye, tillegges den Skade og Forliis, der af en Hændelse kand paakomme udi de kiøbte Varer, hvorvel andre disputere meget derimod, foregivende, at Skaden bør alleene være Sælgerens, saa længe han haver Varene udi sin Magt og Herredømme.

For at løse denne Knude, maa man overveje, om den Forhaling, som er imellem Contracten og dens Fuldbyrkelse, er fornøden, Item, om Kiøberen eller Sælgeren er Aarsag, at Varene ikke strax bleve bortførte; dersom saadan Forhaling efter Contracten er fornøden, da er det Sælgerens Skade. For Exempel, om jeg havde kiøbt noget Qvæg, som var adspredt hid og did paa Landet, og det samme, medens Sælgeren bringer det til mig, bortsnappes paa Veyen af Røvere eller vilde Dyr, da maa Sælgeren lide Skade, iligemaade, naar han forsømmer at overlevere Varene til den bestemte Tid; men dersom Kiøberen selv er Aarsag til saadan Forhaling, og forsømmer at føre de kiøbte Sager til sig, da om de midlertid blive forulykkede, er det hans Forliis, omendskiønt de endnu ere udi Sælgerens Hænder.

Der er et slags Kiøb, som in Jure kaldes Emptio Fiduciaria, hvorved en Ting sælges og afhændes saaledes, at Emptor Fiduciarius eller Kiøberen lader Sælgeren faae den 206 tilbage igien. Saadan Contract, hvor underlig den end synes at være, saa er den dog velbegrunder. For Exempel: Paa de Tider, som jeg staaer under Forfølgelse, og frygter at miste alt mit Gods, beder jeg en mægtig Ven, som staaer i Credit, at afkiøbe mig en Eyendom saaledes, at jeg hemmeligen accorderer med ham, at han sælger mig den igien for samme Priis, naar Faren er over, hvorved jeg redder min Eyendom, som ellers havde villet falde i mine Forfølgeres Hænder. Derfor heder saadant Kiøb Emptio Fiduciaria, af det Ord Fiducia eller Tillid, efterdi jeg forlader mig paa Kiøberens Redelighed.

Til Kiøb og Sall pleyer at legges disse tvende Pagte kaldet af de Lovkyndige Addictio in Diem og Lex Commissoria; den første, nemlig Addictio in Diem, bestaaer derudi, naar en Ting sælges saaledes, at Sælgeren haver Magt, om han inden en vis Tid faaer af en anden bedre Tilbud, at imodtage det samme. Lex Commissoria derimod er, naar man saaledes haver foreenet sig med hinanden, at, dersom Betalningen ikke følger net op paa bestemt Tid, da Kiøbet at ophæves.

Derforuden er det ogsaa brugeligt, at en Ting kiøbes og sælges med den Condition, at naar Sælgeren enten inden en vis Tid, eller naar somhelst han tilbyder sig at give Pengene tilbage, da at Kiøberen maa give Varene fra sig, hvilket af Latinerne kaldes Retractus.

Saadan Retractus skeer ogsaa paa en anden mildere Maade, nemlig: At, dersom Kiøberen haver i Sinde at sælge en Ting igien, at da den forrige Sælger skal være den nærmeste dertil: naar han vil give ligesaa meget som en anden, hvilket kaldes Jus $[x][x][x][x][x][x][x][x][x][x][x]$.

Naar mange Ting, af en ulige Værdie, ikke enhver for sig blive vurderede, men saalt udi en Hob, kaldes det Emptio per Aversionem. Naar en Ting bliver offentlig saalt, saaledes, at den, der byder meest, bekommer den, kaldes det Auction.

Et Kiøb bør staae fast og holdes ubrødeligt, og maa Kiøberen give paa den bestemte Tid den accorderede $[x][x][x][x][x][x][x][x][x][x][x]$ --> 207 Summa, og Sælgeren Varene saaledes dannede, som Contracten udfordrer; dersom Sælgeren, førend han har overleveret Varene, bryder Kiøbet, og vil give Pengene tilbage, da er Kiøberen ikke forbunden at beqvemme sig der til.

Dersom jeg haver soldt en Ting til tvende, og den samme er ikke endnu overleveret, da er uden Tvivl den den nærmeste, som først sluttede Kiøbet med mig. Den, som først kiøber lovlig med Vidner overværende, han beholder sit Kiøb, siger den gamle Norske Lov, om end andre siden kiøbte, og er et forgieves Kiøb, der sidst kiøbte. Kiøber en noget, siger bemældte Lov paa samme Sted, som han vidste en anden tilforn kiøbt havde, bøde 3 Øre Sølv for hver Markes Kiøb til Kongen, vid. Leg. Christ. 5.

Men dersom Varene ere overleverede den, som sidst handlede med mig, da holde de Borgerlige Love for, at han er nærmere end den første. 1.) Efterdi han, nemlig den sidste, haver under en retfærdig Titul

bekommet dem af Herren; 2.) Efterdi den første kand ikke stævne den anden til Rette derfor, baade fordi han har aldrig været Herre over Varene, saa og efterdi den anden ingen Handel haver haft med ham; ikke desmindre tvivles der meget, om den sidste Kiøber skal være den nærmeste alleene, fordi han haver bekommet Sagerne udi sine Hænder, efterdi Sælgeren, naar engang Kiøbet er sluttet, ikke haver Magt at sælge det meere; og derfor den første Kiøbers Ret ikke at kunne til intet giøres.

Herforuden er et slags Kiøb, kaldet Emptio Aleæ, hvorved kiøbes ikke nogen vis Ting, men alleene Haabet derom, og er det billig, at hverken Kiøberen, om Forhaabningen slaar feil, eller Sælgeren, om Profiten er større end man forhaabede, besværges sig derover, saaledes, om jeg handler med en Fisker om at giøre et Dræt med hans Garn, og jeg udi samme Dræt bekommer slet intet, maa jeg ikke desmindre uden Besværing betale Fiskeren det, jeg accorderede med ham om; det er bekiendt om den Trætte imellem de Milesiske Fiskere og dem, der kiøbte af dem et Fiske-Dræt, hvilke, saasom de finge udi Garnet 208 et Guld-Bord, vilde de efter Kiøbet tilegne sig det samme; Fiskerne derimod paastode, at de havde ikkun handlet med dem om Fiske-Dræt: og det retteligen, efterdi man udi alle Contracters Forklaring maa hensee til de Handlendes Tanke og Meening, og her tænkede man ikke paa at giøre en Guld-Dræt, men alleene en Fiske-Dræt.

Efter Kiøb og Sall følger den Contract kaldet Locatio, Conductio, hvorved en Tings Brug eller Arbeyde gives for Betaling; herved er at merke, at den, der haver overdraget en anden noget til Leye, maa have Omsorg for, at samme Ting er beqvem til Brug og at svare til de ordinaire Bekostninger, som derpaa blive giorte; den anden derimod, som haver leyet en Ting, maa bruge og forvalte den, som en god Huusfader, og erstatte hvad som ved hans Forseelse forderves; Iligemaade maa de, der ere levede til Arbeyde, giøre det samme.

Paa det at den studerende Ungdom kand tillige med Materien ogsaa lære de Juridiske Terminos, da er her at merke, at den, som bortleyer en Ting, kaldes Locator, og den, som bekommer noget til Leye, Locatarius eller Conductor. En saadan Contract er ikke alleene, naar en faaer et Huus eller Jord til Brug med Byrde at nyde deraf Aarlig Afgift, men endogsaa naar en har en andens Arbeyde. Der udfodres til denne Contract, at der maa accorderes om noget vist, som Arbeyde paa den ene Side, og Belønning paa den anden Side, og, som den ene af Parterne er forbunden til tro og oprigtig Arbeyde, saa er den anden forpligted til at betale redelig den accorderede Belønning. Derfor holdtes det for en Chicane af Kong Dionysio, hvilken, for at befries fra at give den store Belønning, han havde lovet en Musicant, som han havde leyet til at musicere for sig, sagde: Saasom jeg har givet dig Lyst for Lyst, og Fornøjelse for Fornøjelse, saa gaaer vor Regning lige op. Du har fornøyet mig med Musik, og jeg har igjen fornøyet dig med Forhaabning at nyde en stor Belønning.

Hvis intet vist udi Leye-Contracten er accorderet om, mister den sit Navn af Leye, og forvandles til en anden 209 Contract, som in Jure civili kaldes Contractus innominatus, eller Contract uden Navn, saa at hverken Locator eller Conductor har lovlig Tiltale til en anden efter det, som findes udi Lovene om Leye.

Der ere derforuden adskillige andre Contracter af samme Arter, som egentlig ikke kand kaldes Leye-Contracter efter den Beskrivelse, som giøres over Leye, nemlig at en faaer noget til Brug, og deraf giver en Aarlig Penge, eller en leyer sig til Arbeyde for en Daglig eller Aarlig Løn. Blant saadanne særdeles Contracter ere disse: 1.) Naar en giver dig noget til Brug, og du derimod giver ham noget til Brug igjen, som for Exempel: Jeg haver en Plov-Oxe og min Naboe haver en anden. Jeg laaner ham min Oxe udi 10 Dage for at pløye hans Jord, og han laaner mig sin igjen udi andre 10 Dage. Saadan Contract kand hverken henføres til Leye eller Laan, men regnes in jure civili blant de saa kaldte Contractus innominatos eller Contracter uden Navn.

2.) Emphyteusis eller Fæste paa Livs-Tid, ved hvis Kraft en Jord leyes saaledes bort, at saa længe Leyningen eller Emphyteuticarius svarer sin Aarlig Afgift, kand hverken Herren eller hans Arving drive ham fra Jorden. Saadanne Emphyteuticarii ere alle vore Fæstebønder, hvilke deres Livs-Tid beholde Jorden, saa længe de rette dem efter deres Fæstebreve. Denne Contract kand ey heller kaldes Locatio, Conductio eller Leye, efterdi der er ligesaa stor Forskiæl mellem Leye og Emphyteusis, som mellem en Fæstebonde og en Forpagter, regnes derfor in jure civili blant de saa kaldte Contractus innominatos eller Contracter uden Navn.

3.) Spørges, naar Titius foreenes med en Guldsmed om at giøre ham nogle Guld-Ringe af hans nemlig Guldsmedens eget Guld, om saadan Contract kand kaldes Leye eller Kiøb. Den gamle Jurist Cassius holder for, at det er hverken Leye eller Kiøb, men en Sammensmeltning af begge; thi i Henseende til Materien er det Kiøb, og i Henseende til Arbeydet er det Leye; hvorfor denne Contract 210 kand ogsaa henføres til de særdeles Contracter uden Navn. Naar jeg accorderer med en Skredder, at han skal giøre mig en Klædning, og tage Klædet ud hos en Kræmer, saa er samme Contract i Henseende til Arbeydet en Leye-Contract, efterdi han leyes for Betalning, at arbeide for mig, i Henseende til Materien er det et Mandatum eller Commission, kand derfor ogsaa denne Contract henføres til Contracter uden Navn. Den Tiltale, som en Locator og Conductor har imod hinanden, kaldes Actio Locati, Conducti.

Her forefalder et Spørsmal, om en Tings Brug bliver giort værre eller til intet af en eller anden

Hændelse, hvis Skade det da maa være, enten dens, der haver det til Leye, eller Herrens? Dertil svares: At dersom en Ting udi sig selv gandske forderves eller bliver borte, da er den, der haver bekommet det til Leye, ikke meere forbunden at betale noget deraf, for Exempel, om et Huus, uden hans Forseelse, geraader udi Brand; Iligemaade, dersom den leyede Ting haver et vist Brug, hvortil Herren maa have Omsorg, at den er beqvem, saa, dersom den samme lider nogen Skade, tager den, der haver den til Leye, saa meget af Betalingen, som Sagen er bleven ubrugelig.

Men angaaende de Ting, hvis Indkomster ere uvisse, og som føre nogen Hazard med sig, saasom *Agre, Viingaarde, Hauger, Floder etc.* Da, saasom den, der haver den udi Leye, bekommer stor Profit udi de feede Aar, saa maa han ogsaa lide hvad Skade der vederfares udi de slette Tider, uden saa er, at der paakomme nogle rare Uleyligheder som man holder for ikke at have kundet vente, saasom om Agrene blive oversvemmede af usædvanlige Vandfloder, eller der skeer fiendtligt Indfald og deslige.

Herved er ellers at merke, at en, der har leyet en Jord, har saa megen mindre Føye at negte den fulde Afgift, naar der indfalder et ufrugtbart Aar, efterdi Erfarenhed viser, at mange Forpagtere desverre sucke efter og ønske en slet Høst, at de kand bringe det af forrige Aaringer oplagde Korn des høyre ud. Deraf kommer det, at den gemeene 211 Mand udi Kiøbstæderne plejer at sige, naar den seer falde frugtbar Regn: *Der vil blive dyr Tid paa Reeb i Aar.*

Angaaende det Arbeyde man leyer, da er derved at merke, at hvo der haver leyet en til at arbeyde for sig ikke til nogen vis Tid: men alleene Dage-viis, da, om Arbeideren bliver af en eller anden Hændelse forhindret, at han ikke kand forrette det, som er foreenet om, er den anden ikke forbunden midlertid at give nogen Betaling, men dersom en haver lejet ens Arbeyde til en vis og lang Tid, og Arbeyderen da enten af Svaghed eller anden Hændelse bliver forhindret paa en kort Tid, da er billigt, at den anden derfor ikke støder ham fra sin Forretning eller beskiærer ham hans Løn, besønderlig om der er Forhaabning, at han kand oprette, hvad som tilforn er ved saadan Hændelse sat til side, eller om hans forrige Flittighed haver forskyldt det.

Et Laan (Mutuum) er iligemaade een besværgende Contract, hvorved jeg bekommer en Ting med den Vilkaar, at jeg inden en vis Tid skal give samme tilbage udi lige Mængde og Beskaffenhed.

Saadanne Ting, som pleye at gives til Laans, kalde Latinerne *Fungibiles*, efterdi den eene imodtager den andens Function, saa at, naar man faaer noget tilbage af det samme Slag og udi samme Qvantitet, kand man siges at have igien bekommet det samme, man bortlaanede; saadanne Ting ere *Guld, Sølv, Penge, uforarbejdet Jern, Korn, Viin, Papiir at skrive paa, Item alt det, som er beqvemt til Maal og Vegt.*

Undertiden laanes noget for intet, saa at man faaer intet meere tilbage, end man haver udlaant, undertiden laaner man med Profit, hvilket kaldes Rente.

Hvad sig anbelanger Rente, da er der stor Tvistighed, om den samme er lovlig og sømmelig eller ey; mange brave Mænd have fordømmet den, blant hvilke Seneca de beneficiis: Hvad er Rente og saadant andet uden Menneskelig Begierligheds opfundne Navne, Item Aristoteles: Alan maa med Billighed have Afskye og Had til Rente; hos 212 Jøderne var det (som Seldenus viser J. N. et G.) forbudet at tage Rente, og det saa meget, at endogsaa Skriverne og Vidnerne, som vare tilstæde ved Rente-Contracten, bleve anseede, som skyldige.

Ikke desmindre kand man dog ikke med Billighed fordømme maadelig Rente, som svarer til den Profit, den anden gjør sig af mine Penge, hvilken Profit jeg selv kunde have taget, dersom jeg havde haft dem udi Hænderne; derfor, som det er bedre og sikkrere, at jeg haver dem selv udi Forvaring end de skulle være hos andre, fra hvilke jeg, undertiden med Besværing og Fare, maa fodre dem tilbage, saa skulle findes gandske faa, der vilde bortlaane Penge, dersom Renter skulde afskaffes.

Det er sandelig selsomt, at de, som laste saa meget Renter, samtykke andre Contracter, som udi Virkning ere de samme som Rente; for Exempel, Peder haver Penge at kiøbe en Ager, Povel haver Lyst til samme Ager, men ingen Penge, hvorfore Peder efter Pouls Begiering kiøber Ageren og lejer den bort for en vis Pension til Poul, saadan Contract, tilstaae de, er ret, hvilken dog er den samme, som, om Poul havde givet lige saa meget for de Penge han fik til laans af Peder for at kiøbe sig Ageren; ja den sidste Contract var meere fordeelagtig for Poul, efterdi han derved blev Ejermand over Ageren; Iligemaade, om jeg sætter en Hob Penge ned hos en vis Mand, og begierer derfor ingen Rente, men lader mig nøye med endeel af den Gevinst, han kand gjøre af mine Penge, holder ingen saadan Contract at være ubillig, men om jeg i Steden for den u-visse Gevinst betinger mig en vis og maadelig Rente, er det ikke det samme? Iligemaade holdes det ikke for lasteligt, at bruge og tage Frugten af det man haver til Underpant for sine laante Penge, hvilket er dog udi Virkningen det samme som Rente.

Heraf kand man see, at Renter ikke ere usømmelige, saa længe de ere ikke for store, og tages ikke af fattige og elendige Mennesker, der have Almisse fornøden, hvilket hos os kaldes Aager, og holdes for en stor Last hvorfor 213 Præsterne bleve for dum befalede at paaminde Aager-Karle tvende gange om Aaret at

entholde sig fra Alterets Sacramente. De Græker havde fordem en meget beqvemmelig Sædvane, at adskillige Venner sloge sig tilsammen og oprettede en almindelig Casse, hvorudi enhver lagde nogle Penge, af samme Kiste laante de Penge foruden Rente til enhver af samme Selskab, der var kommen til agters, med den Vilkor, at han skulde give dem tilbage, saa snart hans Tilstand blev bedre, og blev saadan Sømmenskyden kaldet [x][x][x][x][x][x].

Endelig, eftersom der findes ingen, som vil betroee en anden for intet saa mange Penge, som ere fornødne til saadan Handel, som nu drives, da haver man opfundet adskillige Maader og Udflugter at til intet gjøre de Canoniske Lovers Forordninger mod Rente, blant saadanne Udflugter kand ogsaa regnes den Contract, som de Spanier kalde Mohatra, hvorved en som haver Penge fornøden, kjøber for en stor Priis Varer af en Kjøbmand, og strax selger dem til den samme for reede Penge langt ringere; herudover have Paverne selv, saasom de fornumme, hvor liden Virkning de Canoniske Lovers Forordninger gjorde, Item, hvor nyttige maadelige Renter vare, oprettet eller tilladt de saa kaldte Montes Pietatis eller Kiærligheds Bierge, paa saadan Maade, at de Fattige skulde bekomme en vis maadelig Sum uden Pant og Rente, men for større Summer skulde gives Pant og betales noget hver Maaned, og dersom inden et Aar Pantet blev ikke igienløst, skulde det auctioneres, og hvad som deraf løb over Gielden, gives Herren tilbage.

Mons. Placette blant andre Objectioner, som gjøres imod billig Rente, besvarer ogsaa efterfølgende saaledes: Den som tager Penge op paa Rente, søger ved sin Vindskibelighed samt Eventyr at gjøre samme Penge frugtbare, hvorudover den Udlaanende, som imidlertid sidder med Hænderne udi Lommen, høster Frugten af en andens Arbeide. Dertil svarer han, at Arbeid og Vindskibelighed er ikke eeneste Aarsag til den Profit, som gjøres af Penge, thi, 214 ligesom Penge uden Flid og Arbeyde ingen Fordeel fører med sig, saa giver iligemaade Flid uden Penge udi Handel ingen Profit. Man maa derfor tilskrive Pengene i sig selv endeel af Profiten, og Arbeidet en anden. Det samme sees ogsaa udi Leje-Contracter. En Ager i sig selv giver intet, med mindre den bliver dyrked. Instrumenter og Redskab, som lejes til en Haandverks-Mand, give intet, dersom han enten ikke bruger dem, eller ikke kand bruge dem. Dette altsammen hindrer dog ikke, at man jo kand lade sig betale for Agerens Leje og Redskabernes Brug: Og, naar saadant er billigt, saa er det ey heller ubilligt at tage Rente. Barbeyrac udi hans Anmerkninger over Pufendorff fremfører en stor Deel af Mons. Placettes andre grundige Argumenter, som forsvare billig Rente. Didhen vil jeg henvise Læseren, eller til Autor selv, Item til den lærde Tractat af Salmasio de Usuris et fænore trapezitico.

Her rinder mig ind et artigt Spørsmal, om en kand lastes, der tager høyere Rente af en uvis Creditor end af en anden, hos hvilken han er forvissed baade om Capital og Rente. Det synes vel, at han med Billighed kand tage noget meer; thi naar man har med en vis Creditor at bestille, udlaaner man alleene sine Penge, derimod naar man har at bestille med den U-vis, staaer man Fare at miste Capitalen, og synes den Fare og Uvished at autorisere ham til at begjære høyere Rente; thi, hvis saadant skulde fordømmes, kunde man ogsaa fordømme en heel Hob andre hazarderlige Contracter. Saaledes kunde man laste dem, der forsikre Skibe, efterdi de undertiden begjære høyere Assurance-Penge af visse Skibe, rettende sig efter Krigs- og Freds-Tider, meer og mindre farlige Far-Vande, samt Aarets Tider; man kunde iligemaade fordømme Bodmerie, og adskilligt andet. En, som laaner ud Penge til mange u-visse Creditorer paa høyere Rente, synes at kunne forsvare sig dermed, at, hvis nogle slaae ham feil, saa kand han bøde paa de Hull, han lider, ved det han igien vinder hos de andre. Ikke desmindre sætte dog de Borgerlige Love en vis Priis for alle, som de under Straf 215 ikke maa overgaae. Saaledes taler derom den Danske Lov: *Til Rente af Penge og Korn eller andet maa ey høyere tages end 6 af 100 Aarligen. Befindes nogen meer at tage, haver han forbrudt all Hovedstolen, halvdeelen til Kongen og halvdeelen til den, som paaklager.* De Borgerlige Love have fundet for godt at gjøre slige Anordninger formedelst den Misbrug, som derved skeer, efterdi mange brave Folk, som i en Hast trænge til Penge af Jøder og andre Christne Israeliter, tvinges til uhørlige Renter, som paa nogle faa Aar kand løbe lige saa høyt op som Hovedstolen. Men, saa vel som de Borgerlige Love derudi ere grundede i Henseende til de skadelige Virkninger, som deraf flyde, saa vanskeligt er det, at haandhæve saadanne Forordninger, efterdi en omskaaren eller u-omskaaren Jøde har lært den Konst at tage Renten forud.

En Societets eller Selskabs Contract er, naar to eller flere skyde sammen Penge eller Arbeyde, til den Ende, at hvad Fordeel og Profit deraf kommer, skal deeles efter Proportion, iligemaade, hvad Skade der vederfares, skal henhøre til enhver efter Proportion, saaledes, om en haver ved sit Arbeyde forrettet noget, som kand skattes paa 200. Rdlr. og en anden haver contribuert 100. Rdlr. da skal den første af Gevinsten bekomme 2 Parter, men den anden ikkun een.

Enhver af dem, som ere udi saadant Selskab, maa troligen bringe til den almindelige Casse, hvad den profiterer, og blive underholdet deraf efter sin Vilkaar; og naar Selskab bliver ophævet, maa Sagerne deeles, efter det, som enhver af Begyndelsen haver bragt med sig, og ikke agte ved hvis Gods Societetet har lidt Skade eller Profit, uden saa er, man er anderledes foreenet og accorderet derom.

Alle de, som ere Lemmer af saadan Selskab, maa være, saavidt som mueligt, flittige og vindskibelige, og maa ingen i utide, de andre til Skade og Fortred, afsondre sig derfra; Iligemaade maa der ingen saadan Pagt gjøres mellem dem, at eens skal være den heele Profit, en andens den heele Skade, som kand paakomme, eller at een skal lide en deel af Skaden, men slet intet nyde af Profiten, hvilket kaldes Societas Leonina, og er saadan Pagt imod Societetets Natur, hvilket alleene indgaaes for Nytte og Profits skyld.

Ved Societet er videre at merke, at, naar en ved Forsømmelse eller Forseelse lider nogen Skade, da svare de andre Associerede ikke til den Skade, men han selv alleene, saasom enhver ved Societets Contracten er forbunden at bruge all muelig Flid og Agtsomhed i at forfremme Societetets Beste. Her kand spørges, hvis en af de Associerede bliver fangen af Fienden paa sin Reise, om han maa løses paa heele Societetets Bekostning. Endeel kunde vel negte saadant, efterdi Societeter befatte mestendeels Midlerne alleene. Man maa derfor nøye i Agt tage, om der er Societet af alle Midler, eller alleene af en Deel, som sammenskydes til en vis Handel, og strækker sig ikke videre. Udi dette sidste Tilfald maa man igien distingvere, om den Fangne var udi et Ærende, angaaende den Handel, hvorpaa Societetet var grundet, eller i hans eget Ærende. Hvis han var udi Compagniets Ærende, saa er ingen Tvivl paa, at han jo bør at løses paa heele Societetets Bekostning, hvis derimod han var i sit eget Ærende, maa han løse sig selv. Saaledes om en Interessent af vore Ostindiske eller Vestindiske Compagnier blev fangen, naar han reisede udi sin egen Forretning, vare de andre ikke forbundne til at løse ham. Anderledes er det, naar Societetet er almindeligt, og befatter all Interessenternes Velfærd, saa det kand ansees som een eneste stor Familie; dog findes der de, som holde for, at de andre svare ikke til Skaden, med mindre deres Associered, som er geraaden udi Ulykke, var i Compagniets Ærende.

Nu rester at tale noget om de Contracter, som indeholde nogen Hazard, og sluttet over en u-vis Udgang, saasom Veddemaal, Spil, Lotterier, Lykke-Potte og Assecurance.

Veddemaal er en Contract, som skeer om en Tings u-vis Udgang, hvilken en bejaer, en anden negter, og sætter en vis Priis, hvilken skal høre den til, hvis Ord og Meening 217 Udfalden svarer til; herved er at merke, at dersom begge vide tilforn Sagens Beskaffenhed, og hvorledes den er udfalden, da gøres Vedde-Maalet forgieves; Iligemaade, dersom een af dem veed saadant forud, uden saa er, at den anden er alt for haardnakket at imodsige ham, og vil ey lade sig nøye med den andens visse Beretning; dog er ved adskillige Borgerlige Love Vedde-Maal forbudet, og har den gamle Norske Lov, for at forekomme Misbrug der udi, forordnet, at om nogen vedder sammen, da haver ingen af dem noget deraf.

Ved Veddemaal er ellers dette at merke, at, endskiønt Udfaldet bør være u-vist paa begge Sider, saa dog kand der være saadan Omstændighed ved, at, endskiønt en af de Veddende er forvissed om Udfaldet, eller veed, at Tingen, som veddes om, er allerede skeet, saa kand han dog paastaa Veddemaalets Fuldbydelse; Ikke i mine Tanker efter den Raison, som Mons. Titius forebringer, at, hvo som frivillig underkaster sig en Hazard, maa lide, hvad derpaa følger; men, naar Omstændigheden er saaledes, at Cajus, som veed Sagen, raader Titio indstændig fra at vedde, og Cajus ikke desmindre bliver ved at pukke; thi i saa Maade har han sig selv at takke for den Forliis, som derpaa følger. Dog gjorde Cajus bedre at bevise Tingen tydelig, og, om det ikke kunde hielpe, da at afslaae saadant Veddemaal, for ikke at profitere af sin Næstes Forblindelse og Daarlighed.

Hid høre ogsaa alle Slags Spil, efterdi deres Udgang er ogsaa tvivlraadig og u-vis; saadanne Spil ere 3 slags, nogle bestaae udi puur Lykke, saasom Terning-Kast, andre udi Hurtighed og Kunst, saasom udi Bold, Fegten og Skakspil etc. Andre igien bestaae endeel udaf Kunst, endeel af Lykke, saasom Kortspil, og omendskiønt nogle Spil bestaae meesten udi Kunst og Artighed, saa dog kunde de ikke andet end regnes blant de hazarderlige Contracter, eftersom saadan Hurtighed og Styrke er ubekjendt paa begge Sider, førend Leegen begyndes, og der derforuden kand paakomme adskillige uformodentlige Tilfælde.

218

Alle saadanne Spil ere efter Naturens Lov ikke ubillige; thi de indgaaes med tilfelles Samtykke og lige Fare paa begge Sider, ikke desmindre, efterdi det er et Rige eller Republicque Magtpaaliggende, at enhver anvender sine Midler vel, og ved saadant Leeg en kand tidt komme fra sin timelige Velfærd, besynderlig, om der leeges om store Summer; derfor maa den høye Øvrighed vel see til, hvorvidt saadanne Spil maae tillades, og hvor store Summer der spilles om; den Tyrkiske Alcoran forbyder tillige med Viin alle slags saadanne Spil, saasom de, der foraarsage Had og Trætte blant Menneskerne; vor Danske Lov forordner, at ingen er forbunden at betale noget, han i Dobbel taber, Gaards-Retten taler derom saaledes: At ingen Hofmand maa doble sin Hest, Vaaben eller Harnisk bort, og ey paa Borrige eller høyere Pant, end han bær hos sig, hvo det gjør, han være Ugild eller Ære-løs og følges til Porten og forvises; den Norske Lov siger: Om man doubler og kaster Tærninger om Penge, da ere de Penge, paa Bordet komme, forbrudte til Kongen, og hver den, som spiller eller kaster, bøde til Kongen en halv Mark.

Hid høre ogsaa Lotterier, hvorved, naar mange først ved Penges Sammenskyden kiøbe en Ting og siden kaste Lod om, hvem samme Ting skal alleene tilhøre. Ved denne Contract er saadan Lov, at den heele Sum af de sammenskudne Penge opnaaer, men ikke overgaaer Sagens Værdie, og de, som kaste Lod derom, ere paa en lige Maade Lykkens u-visse Udgang undergivne.

En Lykke-Potte derimod kaldes, naar man kaster udi et Kar adskillige Sedler eller Steene, hvorpaa ere skrevne adskillige Priser større og ringere, hvoraf enhver Person skal tage sig en udi blinde, og beholde den Priis, som derpaa er skreven.

Ved denne Contract er at merke, at alle Sedlernes Værdie ikke meget overgaaer de Sager, som ere satte

udi Lykke-Potten, jeg siger: ikke meget; thi man maa ogsaa gjøre nogle Bekostninger, og det kand hænde sig, de beste og feedeste Sedler blive først borttagne, og blive de slette, og 219 tomme alleene tilbage; hvorføre ingen vil vove sig at tage flere Sedler.

Undertiden bruges saadanne Lykke-Potter for at bringe til veye Penge, som skulde anvendes til offentlig Brug, eller til de Fattiges Fornødenhed, og da pleyer den Priis, som er skreven paa samtlige Sedler, langt overgaae de Ting, som sættes udi Lykke-Potten, og bliver da saadant anseet som en selv-villig Skat eller Almisse.

Nu omstunder kaldes gemeenligen Lykke-Potter Lotterier, hvilke accorderes af Øvrigheden til forarmede Societeter, til Hospitalers Bygning og andet, hvorudover Sedlernes Priis langt overgaaer de Ting, som sættes derudi. Lotterier derimod kalder man for Spillinger, og at anrette Lotterier kaldes at sætte paa Spill.

Efter den Contract følger den saa kaldte Assurance, hvorved en for en vis Penge paatager sig at svare til den Fare, som en andens Varer maa udstaae, besynderlig, der føres over Havet, saa at, dersom samme Varer forgaae og bortkomme, maa den, som haver assureret, betale derfor saa meget, som de vare værde; saadan Contract er ugyldig, naar Assecurator veed tilforn, at Varene er komne ubeskadigede, hvorhen de skulde være, eller naar Kiøbmanden veed, at de ere forkomne; thi Materien af denne Contract er, saavidt som Faren er, uvis, men hvor meget man maa tage for saadan Assurance, beroer paa begge handlende Parters Tykke og Behag.

Blant de hazarderlige Contracter kand ogsaa regnes Bodmerie, paa Latin Fænus Nauticum. Denne Contract bestaaer derudi, at man laaner Penge paa visse Kiøbmænds Skibe, med de Vilkor, at Creditor underkaster sig Faren at miste sine udlaante Penge, dersom Skibet eller Ladningen, hvorpaa de ere laante, forgaaer. Og, saasom Creditor staaer Eventyr ved saadan Contract, saa fordrer han en Interesse høyere end for andre Penge, og som er proportioneret til den Fare, han staar, og bestaar derudi Billigheden, hvor paa den er grundet. Derom findes et heelt Capitel udi den Danske Lov, som viser, hvorledes med 220 saadan Contract skal forholdes; nemlig først: Naar en Skipper kommer i fremmede Lande, og ingen Penge har til sit Skibs Ladning, haver han Magt at optage Penge paa Skibets Eventyr, som kaldes Bodmerie, og skal Skipperen være forbunden til at betale samme Penge, saa snart Skibet kommer til det Sted, hvor Bodmeries Contracten ommælder. Men seigler han paa andre Steder, og sin Reise imod Creditorens Villie forlænger, bliver Bodmerien ved Magt, og Skipperen svarer deraf all tilkommende Skade. 2.) Maa ingen Skipper optage Penge paa Bodmerie af sit Skib, naar han er i Nærværelsen hos sine Redere, foruden deres Minde og Samtykke. Dog maa han tage Penge paa Bodmerie paa sin egen Part i Skibet. 3.) Yngste Bodmerie-Breve have altid Prioritet for dem, som tilforn kunde være udgivne. 4.) Besværger nogen Skipper sit Skib høyere med Bodmerie-Penge end Skibet kand være værd, ere hans Redere ey skyldige at svare dertil. 5.) Bliver et Skib, som er forbodmed, arresteret, skal Skipperen det afstaa til den, som ham Penge paa Bodmerie laanet haver, og dersom de, der have laanet Penge paa Bodmerie, blive Skibet mægtige, nyde de i saadan Fald deraf deres Penge forud, og Resten kommer Rederne til gode. 6.) Naar et Skib kommer til Ulykke, betales deraf ingen Bodmerie-Penge, men vel af det biergede Gods. 7.) Hvis Bodmerie-Pengene til Forfalds-Dagen ikke blive betalte, da bør fra den Dag deraf gives tilbørlig Rente. Af denne Contract sees, at det i vis Tilfald ikke er ubilligt at tage dobbelt Rente; thi udi andet simpelt Laan skiller man sig alleene ved sine Penge til en Tid; men her sættes de paa Spill og Vove, saa det er billigt, at Faren kommer i Regning med. Det er ellers synderlig merkligt ved denne Contract udi den Danske Lov, at yngste Bodmerie-Brev haver Prioritet for de forrige, hvilket er tvertimod det, som forholdes med andre Contracter og Obligationer. Aarsagen dertil er denne. En laaner Penge paa Bodmerie. Det forbodmede Skib geraader siden udi Nød og ikke kand reddes, med mindre det faaer ny Undsætning; hvis nu den førstlaanende skulde være prioriteret, 221 vilde andre findes uvillige til at laane paa Posterioritet, og Skibet der udover forkommes, hvilket var imod dens Interesse selv, som først laanede, herudover har man fundet nødigt at prioritere den som sidst laaner, saasom saadant Laan gierne ikke skeer uden i Nødsfald.

Angaaende de Pagte, som legges til andre, der allerede ere gjorde for at styrke og forsikkre de samme, da er det først brugeligt, at det ene Menneske paatager sig det andets Obligation og Gield, saa at dersom den rette Skyldener ikke kand fornøye Creditoren, skal den anden staae udi hans Sted, hvilket kaldes Caution; dog skal den anden, der saaledes haver caveret, have Magt til at fordre Erstatning af den rette Skyldener for saadan Omkostning.

Omendskiønt den, der caverer, ikke kand forbindes til større Sum, end den rette Skyldener, saa kand han dog blive haardere presset, efterdi den rette Skyldener undertiden af Nød geraader udi saadan Gield, men den, der caverer, alleene af Rundhed, og for at lade see sine Velgierninger og store Formue, indmænger sig saaledes udi fremmede Sager, hvorføre ogsaa Creditorerne undertiden fortørnes mere paa den, der caverer, end paa de rette Skyldnere, efterdi de første vare Aarsage, at de have betroet de sidste; hidhen hører det, at en Skyldner, naar han gav alt det, han eyede, blev befriet fra sin Gield, omendskiønt den strakte sig langt høyere end hans Boe, hvilken Velgierning efter samme Love ikke blev givet dem, der caverede for andre; herudover maa enhver vel tage sig vare, at han ikke uden Nød paatager sig saadan Byrde, og raader den hellige Skrift, saavel som den sunde Fornuft enhver at holde sig derfra, [x][x][x][x][x] [x][x][x][x] [x]'[x][x][x], det er: Caverer du, da er Faren dig nær, var fordum den viise Chilonis Mundheld. Og siger Salomon: Borger

du for din Næste, og haver sat Haand ud til den Fremmede, saa er du besnæret med din Munds Tale. Item: Vær ikke blant dem, som sætte deres Haand ud, blant dem, som borge for Gield, thi dersom du haver ikke at betale med, da skal man tage din Seng under dig.

222

Omendskiønt nu en, der caverer, forbindes saa haardt, saa dog efterdi Caution er ikke andet end en andens Gieids Paatagelse, er det efter Naturens Ret billigt, at Creditoren søger først den rette Skyldner, og naar han intet kand bekomme af ham, da allerførst søger den, der haver caveret, og naar den, der caverede saaledes, haver betalt, maa Creditoren give ham all den Ret, han tilforn havde mod Skyldneren, iligemaade, om han haver bekommet noget Pant.

Dersom mange tillige have borget for een, maa hver betale sin Deel, og dersom en af dem ikke kand betale, maa de andre ogsaa paatage sig hans Part; thi derfor tager en Creditor mange til Borgen, at, om en eller anden slaaer feyl, da de andre kunne give Fornøjelse; ere der fleere Forlovere for en Sum Penge (siger den Danske Lov) da staar det udi Creditorens Magt at søge enten en for alle eller alle for en.

Undertiden forflytter een en andens Gield gandske til sig, og tager sig paa udi sit eget Navn at betale Creditoren; saadan en bliver kaldet Expromissor, og bliver anseet, som den rette Skyldner. Undertiden hender sig, at en Cautionist søger Forsikkring hos en anden Cautionist, og kaldes saadan en hos Latinerne Fidejussor indemnitatis.

Hvad sig anbelanger Borgen, som sætter sig udi Pant for andres Forseelse, da have mange af de Gamle holdet for, at et Menneske var saa meget Herre over sit Liv, at det kunde pantsætte det for en andens Liv, og straffes for en andens Forseelse; man haver mange Historier paa, hvorledes den eene har stillet sig Borgen for den andens Liv, og er bekiendt den Historie om Damone og Pythia hos Ciceronem; dog holder man for, at saasom en Forseelse ikkun angaaer den Person, der haver bedrevet den, saa kand ikke Straffen øves paa den Uskyldige; 2.) Haver et Menneske ikke saadant Herredømme over sit eget Liv, at det alleene udaf egen Begjær uden det gemeene Bestes Nytte kand skille sig af dermed, alleene paa det den 223 Skyldige ikke skal lide. 3.) Hensigter Straffen alleene til at rette den Skyldige og ikke til andre. 4.) Skulde derved den Skyldige ey afskrekkes fra sin Ondskab, omendskiønt han saae den Uskyldige lide for sig.

Dog er herved at merke, at om en ved Svig haver stillet Borgen, alleene, paa det den anden kunde undflye Retten; da bliver saadan Borgen billigen straffet, saavidt som det er Magistraten Magt paaliggende, at den Skyldige ikke skal undflye og siden gjøre meere ondt. Borger man for Tyve eller andre, som deres Liv eller Lemmer have forbrudt, og Misdæderen slipper bort, enten med Ulykke eller dens Raad, som Borgen var, da bøder Borgen efter den Jydske Lov alle de Bøder hin gjør, den han var Borgen for, og dertil 40 Mark til Bonden, saa og Kongen, fordi han ey leverede Manden igien.

Det er ogsaa meget brugeligt, at Creditoren bekommer til Forsikkring for sine udlaante Penge visse Pant, indtil Gielden bliver betalt; og om den ikke bliver betalt, han da kand søge Vederlag deraf; hvorfore all Pant plejer gemeenligen at opnaae og overgaae Gieldens Værdie, og saasom saadanne Pante ere opfundne for Gieids Sikkerhed, saa er billigt, at de have samme Natur med Gielden, som bestaaer udi Penge, hvorfor med Billighed lastes de Ægyptiers Sædvane, i det de satte deres Forældres døde Legemer udi Pant, Item Indbyggernes udi Pegu, der pantsætte deres Hustruer og Børn.

De Ting, som sættes til Pant, ere enten frugtbare eller ufrugtbare, angaaende de frugtbare Pant, da plejer derved at gøres saadan Contract, at Creditoren skal i Steden for Renten tage Frugten deraf, saa meget som kand svare til Gielden, og give Skyldneren, der ejer Pantet, hvad som løber til overs; tager nogen Pant til brugeligt, siger vor Danske Lov, og deraf Aarligen meere opbærer, end som den billige Rente af hans Hovedstoel og Tynge, som paa Pantet hænger, og dets fornøden Vedligeholdelse beløber sig, da bør han det øvrige at afskrive paa Hovedstolen, eller, om han saa synes, levere det til den Pantsættende; 224 til de ufrugtbare Pant plejer gemeenlig at legges den saa kaldte Lex Commissoria, at dersom Gielden ikke betales inden vis Tid, da Pantet at tilhøre Skyldneren, hvilket ikke er ubilligt, besynderlig om Pantet er ikke af større Priis end Gielden, eller om Herren bekommer Penge for det, som Pantet er høyere; den gamle Norske Lov holder for, at dersom ingen forsagt Dag sat er, da skal Pantet løses inden 12 Maaneder, eller dermed at handles, som sagt er.

De Romerske Love gjøre Forskiel imellem de Pant, som bestaae udi bevægelige og løse Sager, og det Pant, som bestaaer udi fast Gods, hvilket ikke bliver overleveret Creditoren, men han bekommer alleene blot Assignation derpaa, saa at, dersom Skyldneren ikke vil betale, den anden da kand have sin Tilflugt til samme faste Gods, og søge sin Betalning deraf; det første slags Pant kaldes Pignus, det sidste Hypotheca.

Der ere foruden disse Contracter nogle, som udi den Romerske Ret kaldes Contractus nonnominati, eller Contracter uden Navn, efterdi de ikke kand henføres til nogle af de andre, som nævnes, saasom Kiøb og Sall, Leje, brugeligt Laan (Commodatum) Laan til at fortære (Mutuum) etc. som, for Exempel, naar en flyer en anden noget at sælge med de Vilkor, at, hvad han bekommer derfor over en sat Priis, det maa han beholde. Saadan Contract kand ikke egentlig kaldes Mandatum eller Commission; thi en Commissionarius maa redelig

gjøre Regnskab til Principalen for alt det, han har bekommet for de betroede Varer, og, naar han dølger noget deraf, har Principalen eller Mandans Actionem Mandati imod ham, det er Ret at stævne ham for Mishandling udi hans Commission, hvilket her ikke kand skee, saasom her er noget andet end en simpel Commission. Det er ellers at merke, at naar en, der har faaet noget til brugeligt Laan (Commodatum) til Laan, som fortæres (Mutuum) Item naar en negter et Depositum, naar en, der har noget til leje, svarer ikke til Lejen, naar udi Kiøb og Sall en bliver besnæret etc. da kaldes 225 den Tiltale, man har imod dem, udi Juridisk Maal, Actio Commodati, Actio Mutui, Actio Depositum, Actio Locati, Conducti, empti, venditi etc. Disse Talemaader, saasom de ere brugelige blant alle Jurister: saa ere de fornødne at vides. Det lader ogsaa smukt, at tale om Rettergang paa Juridisk Tungemaal, som er bekiendt af alle Fremmede; thi, om man vilde exprimere saadant udi eget Moders Maal, blev det baade vitløftigere, og utydeligere, som for Exempel, naar jeg af Vildfarelse betaler en nogle Penge, som jeg ikke var ham skyldig, da kand den Tiltale, jeg har til ham, derfor ikke forklares uden meget vidtløftigen paa andre Sprog, men heder paa Juridisk Maal Condictio indebiti.

Der ere derforuden andre Forpligtelser, som Grotius, Pufendorff og andre intet omtale, men som forklares tydelig udi den Romerske Ret, og, som de samme dagligen forefalde, og ere grundede paa naturlig Billighed, holder jeg fornødent dem her at indføre. Disse kaldes paa Latin qvasi Contractus, og paa Dansk kand heede *ligesom Contracter*, efterdi de forbinde ligesom Contracter, skjønt de udi sig selv ere ikke egentligen Contracter, som for Exempel:

(1.) Naar en uden min særdeles Anmodning forretter mine Sager i min Fraværelse, hvis han forretter dem ilde, og til min Skade, da har jeg lovlig Tiltale imod ham, og hvis han forretter dem vel til min Fordeel, da har han lovlig Tiltale til mig, og med Retten kand tvinge mig til at betale ham Umagen og anvendte Bekostninger, og kaldes saadan Tiltale Actio negotiorum gestorum, hvilken ikke flyder af Contracter, saasom Parterne intet have contraheret derom, og dog efter naturlig Billighed forbindes ligesom af Contracter, hvorfore de have faaet Navn af qvasi Contractus eller *ligesom Contracter*. Disse *ligesom Contracters* Gyldighed er fornøden, i Henseende til den Nytteløshed, som deraf flyder; nemlig, at, naar nogen nødes hastig at reise bort, førend han kand gjøre Anstalt til sine Sagers Forvaltning, at de derover ikke skal forsømmes; 226 thi, dersom negotiorum gestor, eller den, som paatager sig en andens Sager, ingen Regres havde for anvendte Bekostninger, skulde der ingen findes, der vilde paatage sig dem. Ligesom nu Eyermanden forbindes til at gjøre den skadesløs, som vel har forrettet hans Sager, skjønt ikke efter Contract, saa forbindes ogsaa den anden at gjøre Regnskab for sin Forvaltning, hvortil udfordres en stor Vindskibelighed, saa det er ikke nok, at han bruger saadan Flid, som han plejer at bruge ved sine egne Sager, dersom ellers en anden vindskibeligere Person havde kunnet forrette dem bedre.

(2.) Formyndere kand ogsaa tiltales af deres Myndlinge, og holdes til at gjøre Regnskab for Midlernes Forvaltning, hvorvel ingen Contract er sluttet mellem dem. Derimod har ogsaa Formynderen Tiltale til sin Myndling, og kand tvinge ham med Retten at gotgjøre ham de Bekostninger, han har giort, endskiønt han aldrig har bedet ham derom, og kaldes saadan Tiltale, som af Retten gives en Myndling mod sin Formyndere og en Formyndere mod sin Myndling, Actio tutelæ: og sees saaledes, at her er ogsaa tilfelles Forpligtelse, som ikke flyder af Contract, men af qvasi Contract eller *ligesom Contract*.

(3.) Naar 2 eller 3 Personer have noget tilfelles, som de have bekommet enten ved Testament eller Gave; da, skjønt ingen Pagt er oprettet mellem dem om Indkomsternes Deeling, saa dog, hvis en alleene tager Indkomsterne eller en anden gjør alleene fornødne Bekostninger paa den tilfelles Eyendom, har den ene Tiltale til den anden ikke udi Kraft af sluttet Contract, men ex qvasi Contractu.

(4.) Dersom en af Vildfarelse har betalt mig Penge, som han ikke var mig skyldig, har han Ret at stævne mig for samme Penge, og fordre dem ligesom et Laan efter Contract, og kaldes saadan Tiltale Condictio indebiti.

Ligesom der ere Forpligtelser, som flyde af Contracter, saa ere der ogsaa Forpligtelser, som flyde af Brøde og Forseelser. Hvad Brøde og Forurettelse angaaer, da har jeg tilforn merket, hvilke Forpligtelser deraf flyde efter 227 den naturlige Lov, nemlig, at den Forurettende maa vederlægge den Skade, han har tilføyet den Forurettede: thi hvad anden Legems Straf angaaer, da er den alleene Borgerlig, for at afskrække andre. Forseelse er det, naar vor Næste af os tilføyes Skade, dog imod vor Villie, og kaldes hos os Vaades Gierning, derpaa gives mange Exempler, iligemaade paa de Forpligtelser, som deraf flyde udi den Romerske Lov, kaldet Lex Aquilia, iligemaade udi vor Danske Lov-Bogs 11 Capitel. Det er besynderligen at merke udi Jure civili, at, ligesom der er noget kaldet qvasi Contractus, saa er der ogsaa noget kaldet qvasi Maleficium eller ligesom Brøde, hvilket ogsaa forpligter, som for Exempel: Jeg bliver bestaaen udi et Skib eller i en Mands Huus, Verten eller Skipperen maa erstatte mig Skaden, hvorvel han er uskyldig; Aarsagen, hvorpaa saadan Erstattelse grundes, er, at en Huus-Fader bør beflitte sig paa ærlige Huus-Folk. Dette maa være nok talt om Contracter og de deraf flydende Pligtigheder.

CAP. XV.

Hvorledes Obligationer og Forpligtelser blive løste

Ligesom, naar der paa begge Sider er foreenet og accorderet om en Ting, bliver der strax Forpligtelse, hvilken binder Menneskerne til at bevise det, hvorom de paa begge Sider ere foreenede, saa naar det samme bliver beviist, ophører Forpligtelsen og alt, hvad som deraf flyder.

Nogle Obligationer løses, i det de blive opfyldte og Betalningen skeer; derved er at merke, at gemeenligen den, som er skyldig, maa selv betale; dog dersom det er Creditoren ikke Magt paaliggende, af hvem Betalningen skeer, kand en anden udi Skyldnerens Navn fornøye 228 Creditoren, og maa da Skyldneren betale ham det igien, uden det er skeet, som en Gave eller imod hans Villie. (2.) Maa enhver betale sin Gield til den rette Creditor, eller hvem han udi sit Navn haver betroet at imodtage den samme, og omendskiønt han betaler en anden af Vildfarelse, bliver han ikke desmindre den rette Creditor lige meget skyldig. (3.) Man maa betale det samme, som man er foreenet om, iligemaade paa samme Tid og Sted, omendskiønt formedelst Creditorens Høflighed og Skyldnerens slette Formue Tiden bliver undertiden forlænget: saaledes, saasom de Athenienser havde gjort Dianæ et Løfte at opofre hende saa mange Faar, som de kunde slaae Fiender ihjel, og kunde over det heele Land ikke faae saa mange Faar, besluttede de hver Aar at opoffre 10, undertiden bliver ogsaa formedelst samme Aarsag en Ting betalet for en anden, og en Deel for det heele, efterdi Creditoren holder det raadeligere at tage noget end slet intet.

Det er iligemaade brugeligt at løse Forpligtelser ved Compensation, det er, naar Skyldneren derfor bliver befriet, efterdi hans Creditor er ham skyldig ligesaa meget af samme slag.

Iligemaade løses en Obligation ved det, at Creditoren eftergiver Gielden; thi saasom det er enhver tilladt at staae fra sin Ret, saa løses Obligationen, saa tidt en eftergiver den, uden at det er den tredie angelegent, at Obligationen bliver fyldestgiort.

Saadant skeer enten udtrykkelig ved visse Tegn, hvorved Creditoren siger, han haver bekommet det han aldrig har faaet, Item, i det han giver tilbage eller casserer sine skriftlige Forsikkringer; eller ogsaa hemmelig, i det han selv forhindrer og er Aarsag, at Gielden ikke kand blive betalt.

En Obligation løses ogsaa ved begge Parternes Overeensstemmelse; thi saasom tilfælles Samtykke er gyldig til at indgaae en Obligation, saa er ogsaa Overeensstemmelse paa begge Sider gyldig at løse den samme, uden saa er, de Borgerlige Love det forbyde, eller noget er beviist paa en eller anden Side; thi dersom saa er, da kand 229 en Obligation ikke løses ved begges Enstemmelse, førend den, der haver beviist noget, skienker og eftergiver det, eller paa en anden Maade bekommer Vederlag deraf.

For Exempel. Tvende have foreenet sig saaledes med hinanden: Underhold du min Søn hos dig, og forsyn ham med Klæder, Føde og Lære et Aar, saa vil jeg et andet Aar gjøre ligeledes ved din Søn. Herpaa tager jeg hans Søn til mig og underholder ham 2 Maaneder; men, naar den Tid er til Ende, blive vi begge til Sinds at ophæve vor Contract, saa at hver vil beholde sin Søn hos sig selv. Skiønt nu Contracten med tilfælles Villie er ophævet, staaer dog en Part af Obligationen tilbage hos den anden, hvis Søn jeg har underholdet udi 2 Maaneder; thi, hvorvel Contractens Løsning skeer kun simpliciter uden at indføre noget om det Vederlag for de Ting, som jeg har beviiset, saa løses dog den anden ikke fra den Part af Obligationen, førend han giver mig Vederlag for de 2 Maaneders Bekostning, eller jeg skienker ham saadant. Hvorledes Borgerlige Love kand hindre Obligationers Løsning, derpaa gives saadant Exempel: en Umyndig slutter en fordeelagtig Contract med en anden. Samme Contract staaer fast; thi en Umyndig kand vel contrahere til sin Fordeel, men ikke til sin Skade. Naar man nu ved tilfælles Samtykke vil ophæve den sluttede Contract, siger Loven ney dertil; thi det staaer ikke udi den Umyndiges Magt at sige sig fra den Fordeel. Videre en ung Karl og en Jomfru love hinanden Ægteskab, og blive siden til Sinds at ophæve Contracten. Efterat Fraskrivelsen paa begge Sider er giort, fortryder hende saadant, og hun stævner ham til Contractens Fuldbyrkelse. Han beraaber sig paa Fraskrivelsen; men forgiæves, naar Loven siger, at hun ikke kunde sige sig fra sin Fordeel uden hendes Værges Samtykke. Jeg siger, naar Loven udtrykkelig forbyder saadan Frastaaelse uden Værges Minde; thi hvis ikke, saa er intet meer naturligt, end naar Karlen siger: Jeg vil ikke ægte hende, at hun kand ogsaa sige: Saa vil jeg ey heller have ham, og, naar saadant engang er samtykket, kand det 230 ikke siden oppripes. Om denne Casu har ofte været tvisted og endnu tvistes udi vort Consistorio: Nogle holde for, at saadan Frastaaelse paa en Jomfrues Side er ugyldig, efterdi Loven siger, at ingen Umyndig maa slutte noget uden Værges Minde. Jeg derimod tillige med andre holde for, at dette forstaaes meest om Kiøb og Sall, og at Lovens Meening gaaer ikke saa vidt, at den vil forbyde en Jomfrue at sige: den Karl vil jeg ikke have, efterdi han ikke vil have mig, helst om Ægteskabs Forpligtelsen er giort uden Værges Samtykke.

Ydermeere ikke saa meget løses, som overtvert brydes en Obligation ved en af Parternes Utroeskab; thi

naar den eene ikke gjør efter det, som der er foreenet om, er den anden ey heller forbunden at bevise noget; thi det heder udi alle Contracter: Jeg skal gjøre det, naar du gjør saa meget derimod.

Obligationer ophøre iligemaade, naar en af Parterne har forandret den Stand, hvorpaa de alleene vare grundede, saaledes: Om en haver lovet at være sin Øvrighed lydige, da, naar samme Øvrighed bliver skildt ved sin Bestilling, løses Undersaatten fra sin Forpligtelse; Iligemaade er en Øvrighed, der haver lovet at forsvare sine Undersaatter, ikke meere forbunden dertil, naar han er kommen fra sine Forretninger.

Naar en Obligation er gjort til en vis Tid, ophører den saa snart, som samme Tid er bragt til Ende, uden den enten udtrykkeligen eller paa en stilltiende Maade bliver forlænget: saaledes, om jeg leyer en Gaard paa 3 Aar, og, efterat samme Tid er ude, Herren ikke kræver den tilbage, men lader mig beholde den længere, holdes han for at have fornyet forrige Pagt, dog ikke paa 3 men alleene paa et Aar.

Aarsagen, hvorføre Herren holdes for at have fornyet Pagten ikkun paa et Aar alleene igien, er denne: Naar Eyermanden tier still, og ikke opsiget sit Huus mod de 3 Aars Forløb, til hvilke det er bortleyed, saa kand man af hans Taushed intet videre slutte, end at han vil tilståde 231 Leyereren end nogen Tid at beboe sit Huus, saadan Tid kand ikke være kortere end et Aar eller i det ringeste et halvt, som gemeenligen er Huus-Leyers Termin: thi, vil Eyermanden sige Lejeren Huuset op, efterat han har ladet ham sidde derudi en eller 2 Maaneder over Tiden, undskylder Leyereren sig derved, at han maa blive Huusvild, hvis derimod Leyereren paastaaer, at, eftersom Eyermanden har ladet ham sidde udi Huuset over Termin, saa har han Ret at holde ud end 3 andre Aar, kand det ey skee uden Contractens Fornyelse, thi Leyereren, som finder sin Regning ved at beboe Huuset, bør være Eyermanden Takskyldig, efterdi han lader ham end sidde et Aar, og derved giver ham tilstrækkelig Tid at see sig om anden Leylighed.

Dog er det at merke, at, om en af et eller andet Tilfald bliver forhindret, at han ikke kand inden en vis Tid drive paa saadant, da, omendskiønt Tiden er forløben, løses derfor ikke Skyldneren fra sin Forpligtelse.

Ved Døden løses ogsaa de Obligationer, som ere grundede paa ens Person, dog er det sædvanligt, at de Efterlevende svare til de Afdødes Gield, enten fordi de selv have paataget sig saadant, at de Afdøde med des større Reputation kunne ligge udi deres Grave, eller ogsaa fordi de have arvet de Afdødes Midler, og derfor tillige med Arve-Godset bekommet den Byrde, at betale deres Gield; men, om nogen dør og efterlader sig ikke saa meget Gods, som kand betale hans Gield; da uddøe ogsaa Creditorens Prætensioner med ham; thi hvad vil han gjøre med et dødt Legeme? Hidhen hører Solons Lov hos Plutarchum, hvorved blev forbudt at gjøre de Afdøde nogen Skam; dog var det brugeligt hos de Ægypter, at Creditorerne toge deres Skyldneres døde Legemer udi deres Huuse, og beholdte dem, indtil Arvingerne kunde samle saa meget, at de kunde løse dem.

Efter den Romerske Ret er en særdeles Maade, hvorved Obligationer løses, kalden Acceptilatio. Saadan Acceptilatio er en fingered Betalning, og skeer paa saadan Maade: 232 Seius adspørger Titio udi Vidners Overværelse: de Penge, som jeg har lovet dig, har du jo bekommet? Og Titius derpaa svarer: Ja jeg har bekommet dem: saa løses Obligationen ligesaa fuldt, som Pengene havde været leverede. Undertiden forandrer en Contract ved begge Contrahenters Samtykke sin Natur, og bliver til en anden Contract, som for Exempel, der er sluttet Kiøb mellem tvende om en Jord. Dette Kiøb forvandles til Leye, saa at den Kiøbende i Steden for Eyermand bliver Forpagter. Saadan Contracters Omskiftelse kaldes af Jurister Novatio.

CAP. XVI. Om Udtolkninger

Efterat vi have overvejet Pagter baade udi Almindelighed og Særdeleshed, maa vi nu tale noget om deres Forklaring og Udtolkning; thi, saasom udi alle Obligationer, der indgaaes frivillig blant Menneskerne, bruges visse Tegn, der give tilkiende baade de handlende Parters Sind, saavelsom Pagternes Love, saa er det høyligen fornødent, at vide visse Regler, hvorved man kand bekomme deres rette Meening. Saadan Meening samler man af adskillige Tegn, hvilke ere tvende slags: *Ord* og *andre Gisninger*.

Angaaende *Ordene*, da haves derom saadan Regul, at de samme maa forstaaes udi deres egentlige Bemærkelse efter den gemeene Brug. Qvintilianus siger: Sædvanen er Talens visseste Lærer, og maa man bruge Talen ligesom Penge, der have en offentlig Form og Skikkelse; herudover blev Kæyser Tiberius beleet, efterdi han vilde betiene sig af et Ord, som ikke var brugeligt; thi da han udi en Forordning brugte et Ord, som ikke var Latinsk, og Attejus Capito sagde: At, omendskiønt ingen havde brugt den Glose for ham, skulde den dog for hans skyld regnes 233 iblant de gamle Latinske Ord; da svarede en ved Navn Marcellus

retteligen derpaa, at Kæyseren kunde vel give Mennesker, men ikke Ord, det Romerske Borgerskab.

Hvorledes Ordene, for at belee andre, blive falskelig udtolkede, derpaa haves adskillige merkelige Exempler. Da de Bæotier havde giort Forbund med de Spartaner, at de skulde overlevere dem den Stad Panactum, lagde de først Staden udi Grund, og siden overgave den; da en Statholder udi Indien søgte sin Tilflugt til Kongen af Persien, og den Indianske Konge begierede den maatte ham overleveres, lod Kongen af Persien Statholderen hænge udi en Kurv, og imidlertid svoer for de Indianske Gesandter, at han ikke var paa hans Jord; saaledes accorderede Themures med Besætningen udi den Stad Sebastia, at, dersom de vilde overgive Staden, skulde intet Blod blive udgydet, men da han var bleven Herre derover, forklarede han Ordene falskeligen, og lod alle Fangerne begrave levende.

Angaaende Kunst-Gloser, som den gemeene Mand ikke forstaaer, da maa de samme forstaaes, som de Kunsterfarne forklare dem; ved saadanne Kunst-Gloser forstaaes alle Grammatiske, Rethoriske, Logiske, Metaphysiske, og andre Techniske Termini; men dersom saadanne Kunst-Gloser forklares af adskillige Kunst-erfarne paa adskillige Maader, da maa man, for at stille Tretten, forklare ved gemeene Ord, hvad vi forstaae ved samme Glose.

Dersom et Ord haver mange Bemærkelser, eller Parterne af en Tale synes at stride imod hinanden, maa man bruge Skiønsomhed og Gisninger, at man kand faae den rette Meening at vide, og at de Ting, som synes at stride mod hinanden, kunde igien foreenes, om mueligt er.

Saadanne *Gisninger* om den rette Meening tages og samles besynderlig af Materien udi sig selv. (2.) Af Virkningen (3.) Af det man sammenføyer og ligner det ene med det andet.

Først samler man den rette Meening af Materien udi 234 sig selv, efterdi den samme holdes for at staae den for Øynene, der taler, og maa derfor Talens Meening rettes derefter, saaledes betyder et Bibliothec baade Bøgerne og Steden, hvor de forvares, dog naar et Bibliothec siges at være en foræret eller testamenteret, forstaaes Bøger, men naar en gives Befaling at opbygge et Bibliothec, forstaaes Steden: saaledes betyder ogsaa Arvinger baade Mand- og Qvinde-Kiøn, men udi Lehn-Rettigheden alleene Mænd; Iligemaade, hvo der haver sluttet 10 Dages Stillstand, holdes derunder ogsaa at have befattet Nætterne, omendskiønt de ikke udtrykkeligen blive nævnte; hvorfor Cleomenis Gierning bliver saa meget lastet, hvilken, da han havde giort nogle Dages Stillstand med de Argiver, og derefter fornam, at de om Natten sove og vare sikke, overfaldt han dem, og omkom nogle, og tog andre til fange; da man nu bebreidede ham, at han havde begaaet Meen-eederie, sagde han sig alleene at have giort Dages men ikke Nætters Stilstand.

Saaledes iligemaade gjorde de Plataenser meget ilde derudi, hvilke, da de havde lovet at give de Thebanske Fanger tilbage, sloge de dem først ihjel, og gave dem siden tilbage; thi der blev handlet om levende Mennesker, og ikke om døde Kropper; saaledes gjorde ogsaa Qv. Fabius Labio uforskammet, hvilken, da han efter Forbund skulde levere den halve Deel af Skibene til Kong Antiochum, skaar han alle Skibene tvert over, at han kunde skille Kongen ved den heele Flode.

Undertiden viser ogsaa Consequence og Virkningen den rette Ordenes Meening; thi, dersom Ordene skulle forstaaes slet og enfoldig, skulle de enten have ingen eller ogsaa en meget u-rimelig Virkning; hvorfor man viger lit fra Bogstaven, for at undgaae saadan U-rimelighed; saaledes, dersom der var en Lov, saasom fordem til Bononien, at ingen uden største Straf maatte tage Blod af den anden paa Gaden, var det u-rimeligt at ville henføre den til saadan Casum, om en paa Gaden aabnede Aarer paa et svagt Menneske; saaledes iligemaade, om det var forbudet 235 Fremmede under Livs-Straf at komme paa Stads-Murene, da det var u-billigt at øve saadan Straf paa den, der steg op paa Volden for at drive Fienden tilbage.

Man kand iligemaade meget oplyses udi de Ting, som ere mørke og vanskelige at forstaa, dersom vi føye det Foregaaende med det Efterfølgende; udi hvad Meening en Scribent haver været, siger Cicero, maa man dømme af hans andre Skrifter, Item Ord og Gierninger, ja ogsaa Gemyt og Levnet.

Udi Udtolkningen fører ikke liden Vigtighed med sig en Persons Affection saaledes, at naar en har sagt: At Titius skal være min Arving, og han haver mange Sønner, som heede Titius, maa man forstaae den, som den afdøde meest elskede. Tvivlagtige Ord maa ofte forklares efter Personens Tilstand, som taler, eller som Talen bliver ført til, saaledes: Naar en lover en anden en Morgengave eller Livs Ophold, maa det forstaaes ligesom Personen er høj og ringe til.

Udi at forklare en Lovs Ord, maa man besynderlig see hen til den Aarsag eller det, som haver givet Leylighed og drevet Lov-Giveren til at udgive saadan Lov; dog er undertiden Lovgiverens Villie tilstrækkelig, omendskiønt Lovens Aarsag er skiult; herudover er det farligt ikke alleene udi det Verdslige, men endogsaa udi det Hellige at grunde og søge formeget efter Lovens Aarsag, da dog det bør at gieide: Sic volo, sic jubeo, stat pro ratione voluntas.

Her maa i agttages, at der udi Løfter, Pagter og Privilegier ere nogle, som kaldes favorable, hvilke have en Lighed udi sig, og hvorved begge Parterne have lige Fordeel, og det gemeene Beste haandhæves; og andre, som kaldes Odiosa eller Besværlige, hvilke betyngne ikkun en af Parterne, eller den ene meere end

den anden; Iligemaade, som indeholde Straf, forandre og til intet gjør nogle, Item løse Regnskab.

Derom haves saadan Regul, at det, som er favorable, maa forklares vidtløfteligen; saaledes, dersom der er gjort 236 saadan Foreening mellem tvende stridende Partier, at Fangerne skulle gives tilbage paa begge Sider, maa det forstaaes om alle og enhver; Iligemaade om tvende Naboer have gjort saadan Accord indbyrdes, at den ene maa jage og skyde Hiorte paa den andens Grund, maa derunder ogsaa befattes Hinde; men hvad sig anbelanger den Freds-Pagt, giordt imellem Erich Glipping og de Holstenske Herrer, at hver skulde bekomme sit igien, forklare de Sidste samme Articul alt forvidtløftig, og paastode, at de derved ikke alleene skulde bekomme tilbage det, de havde mist udi Kong Erichs Tid, men endogsaa, hvad deres Formænd havde mist i forrige Danske Kongers Tid, Iligemaade synes Dido at have gjort en alt forvidtløftig Forklaring, i det da hun havde kiøbt saa meget Jord, som kunde skiules med en Oxe-Huud, hun da skaar samme Huud udi smaa Strimler, og saaledes bekom den store Plads, hvorpaa Carthago blev bygt; Iligemaade Ivar Regner Lodbroegs Søn hos Saxo Grammaticus, hvilken gjorde det samme med en Hæste-Huud.

Det derimod, som er Odiosum og besværges een deel alleene eller een meere end den anden, dets Forklaring maa meere indskrenkes; saaledes, om udi et Forbund een af Parterne har lovet at forsvare den anden udi sin Eyendom, medens Herren er endnu derudi, kand han ikke derfor forbindes til at hielpe ham til sin Eyendom igien, naar han engang er uddreven derfra: saaledes, da Kæyser Aurelianus udi sit Tog mod Osten lovede Folket Kroner, dersom han kom med Seyer tilbage, og Folket haabede at faae Guld-Kroner, da saasom Kæyseren havde hverken Lyst eller Evne at give dem saadanne, lod han gjøre en Hob Brød-Kroner at give til enhver.

Paa disse Regler gives et og andet Exempel, og spørges blant andet, om den Belønning, der er foresat den, som kommer først til Maalet, skal gives begge, dersom de komme lige snart, eller ingen; dertil svares: At dersom de selvsamme, der kiæppes med hinanden udi Løben, have sat saadan Gevinst for den, der først naaer Maalet, og de 237 naae den begge lige snart, kand den eene intet begiære af den anden; Iligemaade, dersom tvende løbe efter Maalet, og Tilskuerne, som sædvanligt er, sætte visse Penge paa den ene eller andens Haand, vinder ingen, dersom de begge komme til Maalet; men dersom den tredie haver sat nogen Gevinst for at opmuntre de Løbende til Fyrighed, og de begge komme lige snart til Maalet, da er billigt, at Gevinsten deeles mellem dem, eller om den ikke kand deeles, at der da kastes Lod, hvem den skal tilhøre, eller, at de løbe paa nyt igien; thi det er ubilligt at skille begge ved Gevinsten, efterdi de ere lige fyrgie.

Udi den Fred, hvorved den anden Puniske Krig blev bilagt, var saaledes sluttet, at de Carthaginenser skulde ey, uden det Romerske Folkes Samtykke føre Krig hverken udi Africa ey heller der udenfore; nu spørges, om saadant maa her forstaaes alleene om offensive eller ogsaa defensive Krig tillige med; efter Billighed maa man alleene henføre det til offensive Krig, efterdi Slutningen var odieux og besværlig for de Carthaginenser, og derfor maa nøye forklares.

Angaaende denne Regul, at Favorabilia skulle forklares vidtløftig og Odiosa nøye, da holder Thomasius fore, den er af ingen Gyldighed, uden der ved Love udi Stæderne er besluttet, hvad der skal holdes for Favorabile og Odiosum; thi ellers, hvad som kand være favorable for en af Parterne, kand være odiosum for den anden, og vice versa, saaledes for Exempel: Dersom der er besluttet, at Fangerne skulle gives tilbage paa begge Sider, og den ene af Parterne haver fleere Fanger end den anden, da kand den, som haver de fleeste, paastaa, at saadant ikke vidtløftigen maa forklares, efterdi han ellers blev meere besværges end den anden, derfor holder Thomasius for, man maa enten forklare enhver Ting udi Særdeleshed, eller tage en mild Udtolkning af Materien udi sig selv.

De Gisninger, som man bekommer af ens Ord, ere ikke alle Tider og allevegne tilstrækkelige, men man gjør ogsaa Gisninger udaf andet, hvilke foraarsage, at en Ting 238 undertiden maa forklares nøye, undertiden vidtløftig; en Lov kand forklares vidtløftig saaledes, at omendskiønt en Casus ikke er udtrykkeligen mældet om udi Loven, saa dog, efterdi man kand klarligen see, at Lovgiveren havde mældet derom udtrykkeligen, dersom han havde seet den forud eller tænkt derpaa, efterdi ellers Loven skulde blive unyttig eller ubillig, hvorudover, naar Loven forbyder at drikke sig drukken, maa ey heller nogen søbe eller æde sig drukken, og syndede derfor den Bonde hos Saxo imod Kong Snies Lov, der forbød at drikke sig drukken, i det han dyppede Brødet udi det stærke Øll, og aad sig mæt og drukken tillige; saaledes, dersom en Lov forordner, at den, der slaar sin Fader ihiel, skal syes ind udi en Sæk, da maa iligemaade den lide samme Straf, der slaar sin Moder ihiel, omendskiønt Loven udtrykkeligen intet mælder derom, men man kand see, at den Forordning af Lovgiveren har været betragtet udi Almindelighed, og at den skulde befatte lige-gyldige Casus. Iligemaade, dersom en Lov forbyder at føre Uld fra et Stæd, maa man ey heller føre Faar; hidhen hører den Casus hos Lucianum: Der er en Lov, at hvo der slaar en Tyran ihiel, skal belønnes; nu gaaer en op til Slottet, udi den Tanke, at slaae Tyrannen ihiel, men finder alleene hans Søn, hvilken han slaar ihiel, og lader Sværdet blive staaende udi hans Legeme; Tyrannen seende sin Søn ihielslagen, omkommer sig selv med samme Sværd; her spørges nu, om den samme kand med Billighed fodre den Belønning, som Loven giver den, der slaar en Tyran ihiel? Endeel sige vel derimod, men Lovens Henseende synes dog at være denne, at Belønningen gives ikke alleene den, der med egen Haand slaar Tyrannen ihiel, men endogsaa forretter det, hvorved Tyrannens Død foraarsages; efterdi der er ingen Tvivl

paa, at Lovgiveren jo havde besluttet at belønne saadan en, dersom han havde kunnet erindre sig saadan Casus, hvilken Luciani Meening ikke rettelig kand kuldcastes, hvorvel Erasmus Roterodamus udi en vidtløftig Oration haver stræbet at bevise dens Ubillighed, der begiærer saadan 239 Belønning, og adskillige itzige Jurister, blant hvilke Thomasius, bifalde Erasmi Meening.

Undertiden maa de Ord, som ere talede udi Almindelighed, indskrænkes og nøye forklares, besynderlig, at man derved kand undgaae en U-rimelighed, som ellers vilde paafølge; thi ingen, som haver sin fulde Fornuft, holdes for at ville noget, som er u-rimeligt; paa dette Fundament kand uden Tvivl dømmes udi den bekiendte Tvistighed mellem Protogoram og Euathlum hos Diogenem Laërt. Der var saaledes foreenet mellem Skolemesteren og Discipelen, at Skolemesteren ingen Løn for sin Information skulde bekomme, førend Discipelen havde vundet en Sag for Retten; da nu Læreren og Discipelen kom i Trætte om Lønnen, og Dommerne dømte at Discipelen skulde betale; beraabte han sig paa den Pagt, som var gjort imellem dem, hvormed han dog ikke kunde forsvare sig, efterdi, da Pagten blev sluttet, man ikke tænkte paa saadan Casus, og det er u-rimeligt, at en indgaaer saadan Pagt, som selv hindrer, at den ikke kand opfyldes; saaledes kunde Epimenides den Cretenser ikke overbevises af sine egne Ord at være en Løgnner, da han sagde: de Cretenser ere altid Løgnere; thi det var u-rimeligt, at han skulde ogsaa under saadanne almindelige Ord meene sig selv dermed; hidhen hører denne Regul hos de Lovkyndige: *Udi en almindelig Tale maa altid undtages den Talendes Person*; det er meget dobbelt og tvivlagtigt, som fortælleres om Aristide, hvilken lovede den en Penge, der vilde sige ham Sanden; da nu en Sophist sagde til ham disse Ord: *Du skalt ikke give mig de lovede Penge*, var det Tvivlsmaal, hvad Aristides skulde gjøre; thi dersom han vilde give ham Pengene, da gav han den, der ikke havde sagt ham Sanden, dersom han ikke vilde give, sagde den anden Sandhed, og Aristides holdt ikke sit Løfte.

Men at en Casus, som siden kand forekomme, strider imod dens Villie, der haver forordnet noget: kand sees af tvende Poster: 1.) Af den naturlige Raison, nemlig; dersom man ellers maatte vige fra Billighed, uden man 240 undtog visse Casus fra den almindelige Lov. 2.) Af noget Villiens Tegn, hvoraf man slutter, at den, der haver sagt eller forordnet en Ting, haver villet undtage visse Casus udi en almindelig Lov. Saaledes: Om en haver laant til en vis Tid en anden sine Sager; kand han ikke desmindre, førend samme Tid er ude, begiære dem tilbage, dersom han selv har dem meget fornøden: thi Billighed udfodrer vel, at en skal være en anden til Tieneste, men ikke, at han derved skal foraarsage sig selv stor Skade; Arild Hvitfeld viser et Exempel derpaa i Christiani 2. Historie; thi da høystbemældte Konge havde tilstædet de Lybekker at handle paa Sverrig, og samme Rige siden rebellerede imod ham, forklarede han den Articul saaledes, at saadan Frihed nu maatte ophæves, efterdi de Svenske, som vare blevne hans aabenbare Fiender, derover vilde bestyrkes; hidhen hører ogsaa det Exempel hos Ciceronem; der var en Lov hos de Rhodier, at hvilket Orlogs-Skib, der blev fundet udi Havnen, skulde confisqveres, nu blev udi en stor Storm mod Baadsfolkernes Villie et Skib drevet ind udi de Rhodiers Havn, hvorudover Øvrigheden vilde have Skibet confisqveret, men Herren over Skibet satte sig med Billighed derimod.

Billighed er da Lovens sunde Forklaring, hvorved vises af den naturlige Raison, at en særdeles Casus ikke befattes under den almindelig Lov, eller saasom Aristoteles siger: Billighed retter det, hvorudi Loven formedelst sin Almindelighed feiler.

Til saadan Billighed maa man ikke have sin Tilflugt, eller vige fra Lovens Ord, uden vigtige Aarsager drive en dertil, saasom (1.) Om man seer, at Naturens Ret bliver overtraad, dersom man nøye følger Lovens Bogstav. (2.) Om det synes for haardt og utaaleligt, hvorvel ikke usømmeligt at følge saa nøye Lovens Ord, saaledes, en, der har lovet sine Allierede Undsætning, kand undskyldes, dersom han bliver foruroliget udi sit eget Land, og derfor haver sine egne Folk fornøden.

Hvad sig anbelanger de Lovers Forklaring, som stride 241 imod hinanden, da er derved at merke, at saadanne stride enten directè imod hinanden, og da kaldes det *[x][x][x][x][x][x][x][x]*, hvilket ikke findes udi de Bibliske Hoved-Bøger, men dersom de forekomme udi Verdslige og Menneskelige Skrifter, da maa en af samme Love forsømmes; thi saasom der er en fuldkommen Misstemmelse mellem dem, maa endelig den eene være sand og den anden falsk.

Undertiden stride saadanne Love ikke directè imod hinanden, men kunne formedelst Tidernes Omstændigheder ikke udi agt tages paa engang, her maa derfor tages visse Regler, at man kand forstaae, hvilken Lov eller Bud bør helst at i agt tages, naar det er saaledes beskaffet, at begge ikke kunne efterleves paa engang.

Først da maa det, som befales, agtes høyere end det, som tillades; saasom udi Tilladelse er alleene Frihed at gjøre og lade, men en Befalning bringer Fornødenhed med sig og betager ens Frihed at lade en Ting, saaledes: Om det er forordnet ved en Lov, at det maa staae enhver Romersk Borger frit for at have en Concubine, og en anden Lov byder, at ingen maa have nogen Qvinde med sig udi Leyren, maa den sidste og Bydende i agt tages.

(2.) Maa det, som er befalet at gøres paa en vis Tid, agtes høyere end det, som paa alle Tider kand skee; saaledes maa Sabbathens Helligholdelse høyere agtes end andre Pligte.

(3.) Maa det, som forbydes, agtes høyere end det, som befales; thi dersom man ikke kand efterleve en Lov, der befaler at gjøre noget, uden man skal bryde en Lov, der forbyder; da maa den befalende Lov paa samme Tid forsømmes: saaledes, naar en Lov befaler at give den Fattige Almisse, og en anden forbyder at stæle, da er det en daarlig Guds frygt at stæle en Huud for at give den Fattige til et par Skoe; saaledes maa ingen stæle for at betale sine Skyldnere. Udi den Henseende forbyder Mahomet udi Alcoranen, at ingen maa give Almisse af det, som han ulovligen haver forhvervet sig. Dog veed man ikke, hvor rettelig den Persiske Konge Schach Abas gjorde, hvilken 242 vilde ingen Penge heller give til Almisse end den Skat han fik af Hore-Kipper, saasom den blev betalt med et godt Hierte, men de andre bleve indsamlede med Undersaatternes Sukke.

(4.) Dersom der ere tvende Love, som ellers er lige, da maa den speciale eller særdeles Lov agtes høyere end den almindelige; saaledes er en almindelig Lov, at ingen paa en hellig Dag maa lade sig see med Gevær: en anden er, at ingen, naar han seer Tegn til noget Oprør, maa blive hjemme, men maa lade sig bevæbnet indfinde paa Torvet; nu skeer saadant Oprør paa en hellig Dag, her maa da den første Lov vige for den sidste.

(5.) Naar tvende Pagte, en svoren og en usvoren ikke tillige kunne opfyldes paa en Tid, da agtes den første høyere; thi udi den Svorne er dobbelt Obligation, men udi den anden ikkun en enkelt. Ikke desmindre, dersom den svorne Pagt er gjort efter den anden, da maa den vige for den usvorne, som er først sluttet, thi ved den gamle Obligation var den Sluttendes Frihed allerede indskrænket paa den Tid, som den sidste kom dertil.

(6.) En fuldkommen Obligation maa høyere agtes end en ufuldkommen; saaledes maa man heller betale det, som man er pligtig efter en Contract end alleene af Høflighed og selvvillig Løfte, og heller betale sin Giæld end give Almisse.

(7.) Dersom jeg er forpligtet at bevise en noget efter Velvilligheds Lov, men en anden efter Taknæmmeligheds Lov, da maa den sidste agtes høyere; thi Taknæmmelighed udfordrer, at jeg giver tilbage det, jeg før haver bekommet, men Velvilligheds Lov udfordrer, at jeg giver først, at du kand give mig igien; thi til Taknæmmelighed ere vi forbundne baade formedelst oppebaarne Velgiøringer, saa og Menneskelig Skyldighed, men til Velvillighed alleene ved det Sidste; saaledes: Om jeg bedes om Hielp af tvende, af hvilke den ene haver beviset mig Velgiøringer tilforn, da maa han hjælpes førend den anden, om de ellers begge ere nødlidende; thi dersom min riige 243 Velgiører begierer af mig en Gave, og en anden Fattig beder om Almisse, da maa den første vige for den sidste.

(8.) Dersom min Fader og min Søn begge begiere Underholdning af mig, og jeg kand ikkun give een af dem; da, dersom Sønnen endnu ikke er opfostret, maa han foretrækkes Faderen, efterdi en fuldkommen Pligt driver mig til at opføde mit Barn; men alleene en ufuldkommen Pligt og Taknæmmeligheds Lov at række min Fader Haanden; men dersom Sønnen er kommen til Alder, maa han staae sidst, efterdi Faderen fordrer Taknæmmelighed.

CAP. XVII.

Om Maaden at procedere udi den naturlige Frihed

Naturens Lov udfordrer, at Menneskerne af sig selv og frivilligen bevise det, som de ere hinanden pligtige, og at de frivilligen byde sig til at erstatte, hvad Skade og Fortred de have tilføyet andre.

Men saasom alle Mennesker ere ikke saa gode og fromme, at de af sig selv gjøre deres Pligt, og der undertiden forekomme Tvistigheder mellem dem, da, saasom der iblant dem, der leve udi den naturlige Frihed, er ingen Dommer, som ved sin Myndighed kand bilege saadanne Tvistigheder, maa de stridende Parter ved Forhandling stræbe at gjøre en Ende derpaa. Der ere tvende Maader, siger Cicero, at erholde det, man haver Ret at fordre; en ved Forhandling, en anden ved Magt, og som den første kommer overeens med Menneskernes, den anden med Beesternes Natur, da maa man ikke henfly til den sidste, uden man ikke kand bruge den første. Dersom ved indbyrdes Forhandling ikke kand gjøres Ende paa saadanne Tvistigheder, da er best at udvælge sig en Opmand, 244 og forbinde sig til at efterleve, hvad han slutter og dømmes.

Saadan Opmand maa være reedelig, og ikke føye det ene Parti meere end det andet, hvorfor ingen rettelig kand tages til Opmand, der synes at kunne bekomme større Ære og Fordeel af det, at han føyer meere den ene end den anden. Den Forening, som de stridende Parter indgaae med hinanden at underkaste

sig en Opmands Dom, kaldes Compromis, og den Dom, Opmanden fælder, Laudum.

Udi vor Danske Lov kaldes det at voldgive en Sag, og Dommene i den Jydske Lov *jevnets hende* naar begge stridende Partier underkaster sig en Opmands Kiendelse, og kand saadan voldgiven Sag for ingen Ret til Underkiendelse indstævnes.

Med saadanne Opmænds Dom har nogen Overeensstemmelse den Maade, som er indført udi disse Riger, at dømme Sager ved Commissarier, hvilket jeg veed ikke at være brugeligt paa andre Steder, og bestyrkes jeg i denne min Meening af det som den lærde Engelænder Humphrey Prideaux fortæller om den Romerske Lands-Herre udi Palæstina Gabinio, der blant andre nyttige Anstalter tillod Jøderne udi Tvistigheder at udvælge Lovkyndige Mænd paa begge Sider, hvilken Maade, siger han, jeg hører nu at være brugelig udi Dannemark. Der ere vel udi alle Lande Commissarier, men de samme ere saadanne som udnævnes af Regieringen, og differere fra de Commissarier, som her forstaaes, hvilke udvælges af de stridende Partier med Regieringens Tilladelse. Den Forskiæl mellem Opmænd og Commissarier bestaaer derudi, at en Opmands Dom eller voldgiven Sag kand ikke appelleres, da derimod en Commissions Dom kand indstævnes til høyeste Ret. Saadanne Commissarier ere forordnede for at forkorte Processer, hvortil hensigter besynderligen Jurisdictionen udi disse Riger.

Derforuden har været en anden Maade hos os at skille Trætter paa, som har Overeensstemmelse med Maaden 245 at procedere paa udi den naturlige Stand, nemlig ved Sandemænd, hvilke ere sandrue, ærlige og vederhæftige Mænd, der udnævnes af Øvrigheden at bevidne med Eed Sagens Beskaffenhed, og kaldes deres Forretning Sandemænds Tog. De gamle Love give derpaa blant andet saadant Exempel: *Om Søn er Landfaren i Tienneste, og Fader dør imidlertid, Sønnen kommer tilbage og kræver sin Hoved-Lodd, og de andre Arvinger sige, at han fik den, da skal man nævne 12. Sandemænd, som ere ærlige og vederhæftige Mænd, hvilke skulle sværge ham Arven til eller fra.*

Dersom en Opmand, hverken af Parternes Bekiendelse, ey heller af visse Documenter, Item skriftlige Tegn og Beviisligheder, kand faae Oplysning udi en Sag, maa han søge Vidner.

Saadanne Vidner maa være upartiske, saa at de sætte Venskab, Had og Hevngierighed tilside. Bevises det, siger Loven, at den, som vidner paa en anden, er hans aabenbare Uven, da bør hans Vidnesbyrd ey ansees, iligemaade: Villige Vidner skulle ikke ansees, med mindre andre Vidner ikke kunne have. Hidhen hører det, som Thuanus mælder om de Britannier, at der fordem var brugligt blant dem, at en Engelænders Vidne ikke skulde gieide imod en Skots eller en Skottes imod en Engellænders, formedelst det store Had, som var mellem disse Nationer.

Vidner maa ikke alleene være upartiske, men endogsaa uberygtede Mænd, hvilket ogsaa i vore Love nøye i agt tages; den som inden Ting skal vidne, staaer der udi Christiani 3. Recess, skal være ærlig og have et oprigtigt Navn; thi udædiske Mænd og andre, som Lovforvundne ere, maa ey staae til troende.

Et eeneste Vidnesbyrd kand ikke være tilstrækkeligt at dømme udi enhver Sag, baade efterdi een kand lættre bedrage, underkiobes og lyve end fleere, saa og, efterdi en Dommer kand lættre faae at vide om Vidnesbyrdet er falskt, naar mange hver for sig blive forhørte, hvilket kand sees af Susannæ Historie, da tvert imod een kand 246 ikke lætteligen gribes udi Løgn. Et Vidne er intet Vidne, staaer der i Mosis Lov, men efter 2 eller 3 Mænds Vidne skal den Skyldige døe. Den gamle Norske Lov taler derom saaledes: Een Mands Vidne er intet Vidne, men to Mænds Vidne er saa god som 10 Mænds Vidne. Og omendskiønt nogle Synder paa saadan Maade blive ustraffede, og mange tabe deres retfærdige Sag, efterdi de have ikkun et Vidne, saa er dog den Uleylighed mindre end om alles Lykke og Velfærd skulde hænge af et Menneskes Ondskab, efterdi det er bedre, at faa Skyldige blive ustraffede, end at mange Uskyldige skulle lide.

Det er merkeligt, at den gamle Norske Lov forordner, at hvo der er beskyldt for de allergroveste Laster, kaldet Ubodemaal, det er saadant som ikke kand bødes uden med Livet, kand ikke befries uden ved 12 Mænds Eed; thi saa siger samme Lov: *Ubodemaal kand ikke værges uden med Tylter Eed.*

Et Vidnesbyrd ansees meget, naar det med Eed bliver bekræftet, dog saasom der findes mange ugudelige Mennesker, der ikke skiøtte om at bedrive Meen-eederi, kand man ikke alle Tider forlade sig paa saadant Vidnesbyrd, hvorvel det er urimeligt, at den, imod hvilken en Eed er giort, kand ved en andens Eed gjøre den førstes Vidnesbyrd til intet, efterdi Meen-eederi derved vilde komme til at gaae meget i svang, og Tvistighederne blive ligesaa uvisse som tilforn. Alcoranen cap. de Lumine forordner derfor meget daarligen, at hvo der beskylder sin Hustrue for Hoer og haver ingen Vidner, skal sværge 4re gange, at han siger sandt, og den femte gang ønske sig Guds Forbandelse, om han lyver; tvertimod skal Hustruen ogsaa sværge 4 gange, at hun siger sandt, og den femte gang ønske sig Guds Forbandelse, om det er sandt, som hendes Mand siger: Iligemaade forordnede Kong Harald Svendsen meget underligen, at enhver, som anklagedes, kunde imod sin Anklagers Eed og Vidnesbyrd sværge sig fri.

Tvistighederne udi den naturlige Stand kunne foruden paa ovenbemældte Maader ogsaa bilegges ved, at tilfælles 247 Venner legges sig imellem de stridende Parter. Saadanne kaldes gemeenligen Meglere eller

Mediateurs, hvilke ved deres Myndighed og bevegelige Paamindelser stræbe at bilegge en Ting, og omendskiønt ingen imod sin Villie kand tvinges til at modtage saadan Mediation, saasom Textor beviser Jur. Gent. cap. 20. ikke des mindre, dersom Meglerne slaae sig til den af de stridende Parter, der gjerne vil have Fred mod de andre, der vegre sig for at indgaa nogen Forligelse, kand den sidste ikke med Billighed besværges sig derover.

Undertiden bliver ogsaa Trætten udi den naturlige Frihed bilagt ved Lod-Kastning, undertiden ved Kamp, naar Stæderne udvælge to eller fleere at kæmpes med hinanden med de Vilkor, at hvo der vinder, hans Fædreneland skal have Herredømme: Derpaa haves besynderlig Exempel udi den Romerske Historie udi den Trimachie mellem de Horatier og Curatier.

Den udi Tydskland saa kaldte Faust-Recht havde udi gamle Dage taget saadan Overhaand, at de fleste vigtige Trætter bleve skildte ved Ene-Kamp, saa at Dommere kun havde lidet at bestille.

Her i Landet blev forud de største Tvistigheder bilagte, saa vel ved Ene-Kamp, som ved Jern-Byrd, det er at en blev paalagt at bære gloende Jern for at bevise sin Ræt. Man skulde holde saadant for Fabel, hvis det ikke ved Lovene var bestyrket. Man finder særdeles Anordninger derom udi den Skaanske Lov, hvilken gjør Forskiæl mellem Skuds-Jern og Trugs-Jern. *Bær man Skuds-Jern, siger bemældte Lov: da skal han gaa 9 Fødder langt, førend han skyder Jernet. Skyder han før, da er han fælder. End bær man Trugs-Jern, da skal Truget stande 12 Fiæd fra Staven, og hin skal kaste Jernet i Truget; falder Jernet uden Truget, da skal hin, det bær, optage og atter kaste i Trug, siden skal Vante eller Handske paa Haanden sættes og besegies, og ikke løses for om Løverdag, og det i Sagsøgerens Nærværelse: Findes da hans Haand uskadd, da skal hans Præst forkynde ham uskyldig; men findes 248 han skyldig eller brændt, da skal Sagsøgeren forkynde ham skyldig.* Derfor blev ogsaa saadant Jern kaldet Skiærs-Jern, efterdi den, der gjorde saadan Prøve, blev holden skiær og uskyldig. Denne særdeles Maade at procedere paa blev afskaffet af Valdemaro 4. ved Pave Eugenium 4. Den Kongelige Forordning derom begyndes saaledes: *Waldemar med GUDs Naade Konge etc. sender alle dem i Skaane boe Qvede (det er Hilsen) Vider, at Paven haver alle Christen Mænd Jærn-Byrd forbudet etc.*

Ende paa den første Part.

249

ANDEN PART.

CAP. I. Om Ægteskab

Nu følger at overveje det Menneskelige Herredoms Natur og Oprindelse, Item hvad Natur- og Folke-Retten byder os at i agt tage derved. Men saasom intet Herredømme kand forstaaes uden iblant mange, og den hellige Skrift lærer os, at der af GUD i Begyndelsen var skabt et Par Mennesker, hvoraf alle andre have deres Oprindelse; derfor, førend vi tale om det Menneskelige Herredom og den Borgerlige Regiering, maa vi først mælde noget om Ægteskab, hvoraf Familierne have deres Udspring, Item hvoraf Stæder og Regieringer ere oprettede.

Efterat det Menneskelige Kiøn var bleven Dødelighed undergivet, da, paa det at saadanne ædele Creature skulde ikke undergaa og inden kort Tid udslettes, haver den allerviseste GUD forordnet Ægteskab, og givet Menneskerne Evne til at udbrede og formeere dem, og tilligemed indplantet udi dem en heftig Begierlighed til hinanden, iligemaade en brændende Kiærlighed til deres Afkom, efterdi det Menneskelige Kiøn paa anden Maade ikke kunde blive ved Magt.

Om saadan det eene Kiøns Tilbøyelighed til det andet havde haft Sted blant Menneskerne, dersom de stedse havde bleven udi den hellige Stand, de vare udi for Syndefaldet, tvivler Endeel, blant hvilke Hobbes og Adrian Beverland, men de kunne lettelig igiendrives af disse Skaberens Ord: *Voxer og formeerer eder; thi eftersom Gud 250 har behaget, at Menneskerne endogsaa udi den hellige Stand skulde formeere dem, saa havde ogsaa udi det eene Kiøn været indplantet Tilbøyelighed til det andet.*

Saadan Tilbøvelse haver GUD indplantet Menneskerne, at der kunde være des angennemere

Omgængelse blant Ægtefolk, og de Besværligheder, som Børne-Tugt og Opfostrelse foraarsager, derved kunde forsødes, ikke for at styre deres vellystige Begierligheder. Herudover fordømmes deres slemme Uteerlighed, som bemænge sig med Beesterne, eller deres eget Kiøn, hvilket gik forud saa meget udi Svang hos de Græker, at det ved Lover ikke kunde udrøddes.

Nogle have været udi den Meening, at den naturlige Frihed tilsteder ugift Mand-Kiøn at bemænge sig med ugift Qvinde-Kiøn uden Ægteskab, og viser Seldenus, at hos Jøderne, førend Mosis Lov blev given, en ugift Pige, eller som endda ikke var forlovet, maatte enten for intet eller for Betalning lade sig bruge; men at det samme efter Mosis Lov først blev forbudet, hvorvel det udi visse Maader endda ikke blev holdet for usømmeligt siden, at en Omskaaren laa hos en Hednisk Pige. De Stoiske Philosophi have holdet for, at Qvinderne blant kloge Folk burde være tilfælles, hvilket vilde foraarsage, at alle Børn skulle elskes af alle Mænd, som deres egne, Item, at all Mistanke om Hoer og Avindsyghed derved vilde borttages.

Men, dersom dette skulde tilstædes udi Almindelighed, skulde enhver indbilde sig, at de Lemmer, som vare beskikkede til at avle Børn og forplante Verden med, vare givne Menneskerne alleene til Vellyst, og derfor anvende dem alleene til det Brug, hvorved all Orden og Ziirlighed blant Menneskerne skulde kuldcastes, ingen Forskiæl skulde være blant Folk, og ingen visse Familier, og var det Aarsagen til, som Majmonides bevidner, at Horerne bleve uddrevne af Jødeland.

Iligemaade vilde samme Uleyligheder foraarsages, dersom man skulde boele med hinanden udi Fleng og uden 251 Forskiæl, omendskiønt begge Boelende eller en af dem havde Tanke derved at opvække sig Afkom. Saadant Levnet blev ført til Athenen for Cecropis Tider, hvor, dersom nogen fik et Barn, overgav hun det til den af hendes Boelere, som havde meest Behag dertil, hvilken Uteerlighed, da Cecrops først afskaffede, blev han kaldet [x][x][x][x][x][x] eller af en dobbelt Natur, efterdi tilforn ingen kiendte uden sin Moder, men siden, da Ægteskab af ham blev indstiftet, kunde man kiende baade Fader og Moder, iligemaade, efterdi To bleve da til et Legeme. Dersom derfor saadan Frihed skulde tillades og Ægteskabs Baand ikke var til, vilde stor Trætte og Ueenighed foraarsages, ved Sædens Sammenblanding Fosterne dræbes, ingen Slægtskab og Arvedeel have meere Sted blant Menneskerne, ja alting forvirres; og synes mig dette er kraftig nok at bevise saadan Sammenblanding og Bolen at stride imod Naturens Lov, hvorvel Endeel, blant hvilke Thomasius, stræber vitløftig at bevise saadant udi Almindelighed efter samme Lov ikke at være forbudet, hvorvel det foruroliger det Menneskelige Selskab og borttager all Orden og Ziirlighed: Men ovenbemældte Argumenter bevise, at det Menneskelige Selskab ikke alleene foruroliges, men endogsaa ødelegges derved, og derfor kunde være tilstrækkelige nok at udtage ham af den Labyrinth han klager sig at være udi.

Mons. Bayle holder for, at, naar man sætter Skriften og GUDs Befaling til Side, og alleene følger Naturens Lys, da skulde en Mand ikke meere tage i Betænkning at udlaane sin Hustru end en Bog; men Naturens Lys selv viser os, at et Menneske er et Creatur skabt til Societet, og et Societet kand ikke bestaae uden Orden, som er at enhver lærer at kiende sine egne Børn, og har en særdeles Omsorg for deres Optugtelse, at de kand blive værdige Lemmer udi det Societet, som de leve udi. Vel kunde man sige herimod, at den Feyl Jalousie blev ophæved, hvis alle Qvinder vare tilfælles, men den samme Jalousie, naar den ikke gaaer for vidt, har en synderlig god Virkning, 252 conserverer en Kones Kydskhed, og hindrer hende fra legemlig Omgængelse med Fremmede, som hun vilde fatte større Kiærlighed til end hendes egen Hosbond. Dog gjør en Mand vel, naar han seer sig ikke at kunde hindre sin Hustru fra at gaae Udenveys, om han trøster sig med Manden hos Moliere saaledes:

Si ma femme a failli, qu'elle pieure bien fort;
Mais pourquoy moi pieurer, puisque je n'ai point tort.

Lad kun min Hustru selv sin Ubluhed begræde
Jeg, som har ingen Skyld, hvi skal jeg Øyne væde.

Efterat vi nu have overvejet, hvor fornødent Ægteskabs Baand er, maa vi videre eftersee, hvor meget enhver udi Særdeleshed er forbunden til at begive sig udi Ægteskab. De gamle Hebræer, saasom Seldenus l. 5. c. 3. beretter, holdte for, at ved det GUDs Bud, voxer og formeerer eder, forbandtes alt Mandkiøn at gifte sig førend det opfyldte sit tivende Aar, dog bleve undtagne de, som havde nogen Feyl paa deres naturlige Lemmer. De samme Hebræer holdte ogsaa fore, at hvo der levede sin Hustru over, og ikke havde Børn af begge slags Kiøn, havde ikke fyldestgiort GUDs Lov, ikke desmindre var dog blant dem de Esseners Sect, som forbød all Omgængelse med Qvinde-Kiøn. Den berømte Lovgiver Lycurgus gav efter Plutarchi Beretning de Spartaner saadan Lov, at de, som ikke vilde gifte sig, skulde midt om Vinteren gaae nøgne paa Torvet, og synge en Sang, der var opdigtet om dem, nemlig, at de bleve billigen straffede, efterdi de ikke vare Loven hørige. Til Rom forordnede Camillus og Posthumius, at alle gamle ugifte Mænd skulde til Straf give en vis Penge til Skatkammeret, hvilket slags Bøde blev kaldet Uxorium.

Ikke desmindre maa man dog sige, at Ægteskab maa indgaaes ikke absolute, men med visse Vilkor, nemlig, naar en haver beqvem Leylighed til at begive sig udi den Stand, kand føde Kone og Børn, og forrette en Huus-Faders Æmbede, saaledes er, efter Arngrims Beretning cap. 8. om 253 Island, ved de Islandske Love forbudet meget fattige Folk at gifte sig. Det er derfor ikke alleeneste ikke fornødent, men endogsaa daarligt,

at vilde nøde fattige Folk og uforstandige Børn til Ægteskab, og derved opfylde Landet med Tiggere og daarlige Huus-Fædre: Iligemaade kand ingen lastes for at holde sig fra Ægteskab, der er begavet med en synderlig Indgetogenhed, og seer, at han kand tiene sit Fæderneland bedre udi eenlig Stand, ey heller den, der har Børn af det forrige Ægteskab, og ikke vil binde dem en Stif-Fader eller Stif-Moder paa Ærmene, besynderlig om saadant synes at være Børnene skadeligt og Forældrene kunde siden taale at leve udi Eenlighed, hvorvel Charondæ Lov hos Diodorum Siculum l. 12. c. 12. synes at være noget forhaard derudi; at den udelukkede dem fra deres Borgerlige Ret, der skaffede deres Børn Stif-Moder.

Herudaf kand sees, hvor stor Magt de Borgerlige Love have at indskrænke, forbyde eller paabyde Ægteskab. Det er sandelig uden Modsigelse, at en Lovgiver kand ved sin Myndighed tvinge dem til Ægteskab, der have føre Lemmer og beqvem Alder, iligemaade Evne til at føde Kone og Børn; derimod er det umenneskeligt at ville tvinge nødlidende Personer dertil, og derved gjøre deres Nød des større, dog synes det mildere, at skille dem, der leve udi eenlig Stand, heller ved Belønning og Privilegier, end at paaføre dem Straf og noget Ont: Hidhen hører Jus trium liberorum hos de Romere; Item den Lov hos de Spartaner: Hvo der avler 3 Børn skal være [x][x][x][x][x][x][x][x] fri for Vagt, men den, der avler 4, skal være fri for alle Byrder.

Og saasom den Pligt at begive sig udi Ægteskab er vidtløftig og med visse Vilkor, saa kand de Borgerlige Love foreskrive, hvad Alder de skulle have, der begive sig udi Ægteskab; saaledes foreskrev Plato de Rep. l. 5. Qvinde-Kiønnet en Tid fra 20 til 40 og Mands-Personer fra 30 til 55 Aar. Hos nogle er det ikke tilladt at gifte sig, førend man har gjort nogen tapper Gierning, saaledes maatte 254 ingen hos de Carmenier tage sig en Hustru, førend han havde hugget Hovedet af en Fiende, og lagt det for Kongens Fødder. Endelig, omendskiønt den naturlige Lov tilsteder at gifte sig, hvor og med hvem man lyster, saa kand dog de Borgerlige Love, dersom en Republikves Nytte det udfordrer, forordne, at ingen Borger maa gifte sig med en Fremmed, ey heller nogen af Adel med en Gemeen.

Her kand forefalde et stort Spørsmål, hvilket jo meer det her hos os bliver omtvistet, jo vanskeligere er det at besvare, nemlig: Hvad Reparation een, der besvangrer en uberygted Møe eller Enke, bør give hende? Det er ingen Tvivl paa, at jo en, der har gjort en Jomfru Ægteskabs Løfte, og begiæret hende af hendes Forældre, er forbunden til at ægte den, som han i saa Maade har bevaret sig med, og ere alle vore Lovkyndige eenige derudi. Men om en tilforn uberygted Møe, enten for Betalning, eller af Løstgighed lader sig beligge, da er Spørsmål, om den, der i saa Maade har krænket hende, forbindes til Ægteskab. Nogle holde for, at hendes Ære, som bliver hende berøved, ikke kand repareres paa anden Maade, og at han derfor er skyldig til at ægte hende. Andre holde for, at den ikke kand siges at være sin Ære berøven, der frivilligen sætter den paa Spill. Og, som manges Mands-Persons timelige Velfærd kand forspildes ved at give saadan Reparation, saa er det forhaardt at tvinge ham til at ægte een, som han aldrig har haft i Sinde at ægte; og som enten saa godvilligen har ladet sig forføre til Løstgighed, eller forført ham selv til saadan Gierning, enten udi Drukkenskab, eller ved anden Leylighed. Efter de fleeste og fast alle Nationers Borgerlige Love forbindes ingen at godtgjøre saadant ved Ægteskab. Her i Landet alleene efter nogle Aars almindelig Praxin dømmes han dertil. Om samme Praxis grunder sig paa Lovens Ord eller ey, det vil jeg overlade andre at decidere. Loven taler saaledes derom: *Dersom nogen enten selv eller ved andre beder om en Dannemands Dotter, og derover beligger hende, før Trolovelsen skeer, eller han faaer endelig Svar, da skal han 255 endeligen tage hende til ægte, om hendes Forældre eller Formynder ville det samtykke. Ville de ikke, da bør han give hende en hæderlig Hiemfærd efter hans Formue.* Derpaa følger en anden Artikel, som siger: *Det samme er og, om nogen beligger anden Møe eller Enke, som tilforn er uberygted.* Denne sidste Artikel forklare de fleeste nu omstunder saaledes, at hvo som bevarer sig med en uberygtet Jomfrue, skal ægte hende. Andre holde for, at den sidste Artikel hænger af den første, og, at derunder forstaaes, om han har begiæret hende, eller offentlig gjort hende Ægteskabs Løfte. De sige ogsaa, at den Forklaring stemmer overeens med alle vore gamle Love, Recesser og Forordninger, hvorpaa den nye Lov er grundet. Den Skaanske Lov taler saaledes derom: *Lader Kone eller Møe ligge hos sig udi Løn (som kaldes Løn-Leye) saa følger derpaa Leyer-Vides Bod, hvilket er 6 Mark, som hendes Laug-Væрге skal opbære; dog fanger hun intet deraf, fordi det skeede med hendes Villie.* Christiani 3. Recess siger, at den, som overbevises at være Jomfru-Krænker, skal bøde 9 Mark til hendes rette Væрге (det er 3 Rixdaler, eftersom Daleren da galt 3 Mark) og 8 Skilling Grot, som da var 2 1/4 Rdlr. til dens Herskab, som Gierningen gjorde. Efter Christiani 4. nye Forordning skal bødes 12 specie Rigsdlr. Den gamle Norske Lov siger: *Vil den, som har krænket en Møe, ikke fæste hende, da bøde han slig Ret for det han belaae, som 12 Mænd dømme ham til.* Friderici 2. Ordinantz om Ægteskabs Sager siger, at med Jomfru-Krænker skal forholdes efter Loven, Recessen og Gaards-Retten, og taler saaledes selv om den Post: *Dersom nogen beder om en Dannemands Dotter, og beligger hende, førend han faaer endeligt Svar, eller de blive trolovede, da skal han endeligen tage hende til ægte, om hendes Forældre eller Formynder ville det samtykke. Den som beligger nogen ærlig Pige eller Møe, og siger ney derfor, da værie sig med Eed efter Loven, og Recessen eller bøde.* Denne Ordinantz gjør Forskiæl mellem en Jomfru eller Enke, som ere begiærede til ægte, og dem, som ikke ere 256 begiærede, og meenes, at vor nu brugelige Lov er grundet derpaa, efterdi Ordene ere de selvsamme udi den første Artikel som udi bemældte Ordinantz. Jeg for min Part understaaer mig ikke at gjøre nogen Forklaring over Loven, men følger den almindelig Praxin indtil anden authentik Forklaring bliver gjort.

Ægteskab er tvende slags, et er ufuldkomment og uordentligt, der hensigter alleene til at forhverve sig Børn, og ikke indeholder nogen Pagt, at Mand og Hustru skulle boe stedse sammen, ey heller, at den eene

skal have Herredømme over den anden, ey heller være forbunden til videre end at tilstæde hinanden Legemets Brug, saadant Ægteskab kand man kalde Matrimonium Amazonicum af de Amazoner, der ikke saae deres Mænd oftere, end de vilde avle Børn. Saaledes søgte Thalestris en lovlig Arving af den store Alexandro, og Dronningen af Saba af Kong Salomon, efter nogles Meening. Nyere Exempel paa saadant Ægteskab har man udi Philippo 2. og Dronning Maria af Engeland, Item Maria Dronningen af Skotland og den Franske Dauphin, hvis Conditioner findes hos Thuanum l. 13. og 37.

Om saadant Ægteskab ville vi ikke vidtløfteligen tale, men begive os til de fuldkomne og ordentlige Ægteskaber, som komme bedre overeens med den Menneskelige Naturs Vilkor, og bestaa udi disse Hoved-Puncter: 1.) At Qvinden forsikker sin Mand om ikke at tilstede nogen anden sit Legems Brug, og betinger det samme af Manden igien; thi Ægteskab hensigter dertil, at man kand forhverve sig egne Børn, ikke Fremmede og Hoer-unger, hvorudover lastes med all Billighed den Lov hos de Skotter, at Kongen skulde ligge hos enhver Adelig Brud den første Nat, og Adelen skulde gjøre ligeledes hos de Gemeene. Den anden Hoved-Punct af saadant fuldkommet Ægteskab er, at Huusbonden og Hustruen boe stedse sammen for at opfostre Børnene desbedre og at rekke hinanden Haanden. 3.) At Qvinden udi de Sager, som angaae Ægteskabet, er sin Mand saasom Hovedet undergivent.

257

Ellers kand her spørges, om den ævige Contract, nemlig at Mand og Qvinde stedse skal boe sammen, grunder sig paa Naturens Lov, eller om den flyder alleene af GUDs Anordning, og Borgerlige Love. Nogle holde for at Naturens Lov alleene byder, at Contracter skal holdes, og, at naar en Mand contraherer med sin Hustru paa 10 Aar, er ved Enden af samme 10 Aar Contracten ophæved, saa det ikke anderledes dermed er beskaffed end med Huusleye, som man kand sige op til Fardag; de blive ikke derved, men holde og saadanne Contracter nyttige; thi, sige de, befinde de dem vel derved, kand de fornye Contracten paa andre 10 Aar, da derimod den allerulyksaligste Tilstand er at forbindes stedse at leve med den, som man ikke kand lide. Saadan Forslag gjøres udi Comædien af den politiske Kandestøber, hvilken det kand være meer anstændigt end en grundig Philosopho; thi en Mand tager en Hustru, ikke alleene for at avle Børn, men og for at tugte dem op tilsammen, hvoraf følger, at en Mand i det ringeste bør boe udi Foreening med sin Hustru indtil Børnene ere voxne, og kand forsørge dem selv. Det samme lærer os de umælende Beester selv, hvilke leve, som foreenede udi Ægteskab, længere og kortere, ligesom Ungerne snarere og sildere kand hielpe dem selv. I det øvrige kand man ikke sige, at Naturens Lov byder, at Mand og Qvinde skal boe længere sammen, hvorvel det er smukt og ordentligt, om de saadant gjøre; thi hvis det strider absolut imod Naturens Bud, havde GUD i ingen Henseende tilladt Jøderne Skilsmisse. Saa at denne ævigvarende Foreening grunder sig paa Christi Lærdom, paa Christelige Love, og paa Contracterne i sig selv.

Nu følger at eftersee, hvoraf Manden haver bekommet Herredømme over sin Hustru, og hvorvidt det strækker sig. Saadan Herredømme kommer alleene af GUDs Indstiftelse, Gen. 3.16, hvor Qvinden udtrykkelig befales at være sin Mand underdanig, og Hustruen haver frivilligen undergivet sin Villie Mandens Villie, hvorudover de fare meget vildt, som paastaae, at saadan Herredømme 258 kommer af Naturen; thi omendskiønt Mand-Kiønnet er af Naturen herligere og beqvemmere til at føre Regimente end Qvinde-Kiønnet, saa følger dog der ikke af, at Manden maa endelig have Regimentet, ligesom af det eene Menneskes Beqvemhed for det andet følger intet Herredømme og Trældom, hvilket vises paa et andet Sted.

Skulde af et Kiøns Herlighed og naturlige Beqvemhed flyde saadant Herredom, saa turde maaskee mangen Qvindes-Person forlange at komme til Examen med sin Mand, og ikke liden Forskrækkelse derudover reiser sig iblant det gode Mand-Kiøn, hvoraf en stor Deel synes at været skabt til en Spinde-rok, da man derimod hos mange blant Qvinde-Kiønnet finder fortreffelige Sindets Gaver. Men det er nok, at GUD har udtrykkelig befalet, at Qvinden skal være sin Mand lydige, Item at Qvinde-Kiønnet har underkastet sig Mændenes Magt, saa deres Herredom, foruden paa Skriften, grundes ogsaa paa Hævd, hvilket jeg har beviset udi det bekiendte Vers, kaldet Forsvars *Skrift*, for Fruentimmeret under Zille Hans Dotters Navn.

Saadant Herredømme maa være mild og holdes ved lige heller ved Kiærlighed end Frygt, givende Manden ikke Jus vitæ og necis, ey heller Magt at bruge nogen haard Tvang, Item, at skalte og valte over Hustruens Gods, men den Magt indstiftes alleene af en synderlig Pagt mellem Ægte-Folk, eller og ved Borgerlige Love.

Det har dog en Husbonde efter Lovene her i Riget forud været tilladt, at revse sin Hustru med tørre Hug, naar hun syndede; thi den Jydske Lov siger: *Huusbonden forbyrder ey hellig Brøde paa sin Hustru, Børn eller Leje-Hion*, (det er Tieneste-Folk) *fordi han revser dem med Skiellighed med Kiep og Haand, dog maa han ey revse dem med Vaaben*.

Hvad sig anbelanger det Spørmaal, om den GUDs Befalning, Hustruen skal være sin Mand underdanig, havde ogsaa Sted for Syndefaldet; dertil svares, at saasom den Lov er blant Syndefaldets Straf, og Skriften mælder intet om saadan Forordning udi den hellige Stand, saa have vi 259 ikke behov at bilde os noget saadant ind, besynderlig, efterdi Fornuften ikke tilsiger os, at GUD har udi samme Stand villet give Adam Herredømmet over Eva, efterdi den almindelig Aarsag til Herredømme er Ufuldkommenhed, hvilken for Faldet ikke kunde tillegges Eva, og maa vi derfor blive ved den Meening, at det Bud om Mandens

Herredømme henhører alleene til Syndefaldet, efterdi Qvinden blev befalet at være Manden underdanig til en Straf, at hun først lod sig forføre, og kand man deraf see, at det er ikke udi en Huusbondes Magt at give sin Hustru Tøyelen, eller entledige hende fra saadant Herredømme, efterdi GUD det eengang har forordnet til en Straf, og sat Manden til at fuldbyrde saadan Forordning, hvilken, om han ikke efterlever, bedriver han ligesaa stor Synd som en Dommer, der imod Lovgiverens Villie frikiender den Skyldige.

Videre maa eftersees, om efter Naturens Ret Ægteskab ikke kand være uden mellem en Mand og en Qvinde, eller om Polygamie er tilladt.

Polygamie er tvende slags, det eene, hvorved mange Mænd uden Forskiæl bruge en Qvinde, det andet, hvorved en Mand haver mange Hustruer. Til det første slags Polygamie kand henføres det, som Strabo fortæller om de Sabæer: Alle Slægtninger have en Hustru, hvo der vil ligge hos hende, sætter sin Stav for Døren, og træder ind til hende, men den Ældste bruger hende om Natten. Iligemaade det, som Ludovicus Romanus fortæller om Undersaatterne af det Rige Calecut Navig. l. 5. cap. 8. En Qvinde haver 7 Mænd, hvilke hun bruger vixel-viis, og, naar hun haver født et Barn, giver hun det til hvem hun lyster; hidhen hører ogsaa det, som Æneas Sylvius fortæller om de Lithauer: Qvinderne have offentlig med Mændenes Tilladelse deres Concubiner, hvilke de kalde deres Medhielpere udi Ægteskab, Mændene derimod maa ikke boole med andre. Det er ingen Tvivl paa, at saadan slags Polygamie jo strider imod Naturen; thi Ægteskabs visse Henseende er at forhverve sig visse Børn og Afkom, men hvo 260 kand kiende sit eget udi saadan Forvirrelse. Menneskenes Ægteskab skilles derudi fra Beesternes Sammenblandelse, at Hustruen forsikkrer sin Mand, ingen, uden ham, at tilstæde sit Legems Brug.

Det andet slags Polygamie, som egentlig saa kaldes, hvorved mange Qvinder føyes til en Mand, haver fordum været meget brugeligt, og endnu haver Sted blant mange Folk. Det er bekiendt, hvor meget det har været brugeligt hos det Jødiske Folk, og beviser Seldenus l. 1. c. 9. de Uxore Ebraica, at Jøderne holdte fordum fore, man maatte tage saa mange Hustruer, man kunde føde, dog holdte de fleeste blant dem raadeligt, for at undflye de Uleyligheder mange Hustruer kunde foraarsage, at lade sig nøye med fire. Kongerne derimod maatte tage atten men ikke fleere, og det efter det Sprog Deut. 17. Han skal ey heller tage mange Hustruer, at hans Hierte ikke skal vende sig. De Jøder, som nu omstunder boe udi Østen, have endnu mange Hustruer, end dog det tillades ikke dem, som boe hos os. Blant alle Barbarer, siger Tacitus de Moribus Germ. vare de Tydske de eeneste, som lode dem nøye med en Hustru, og var Cecrops hos de Græker den første efter Diod. Beretning, 1. 1. som [x][x][x][x] [x][x][x] [x][x][x][x][x][x][x], det er, forordnede, at en Mand skulde ikkun have en Hustru. Den falske Prophet Mahomet haver tilladt udi sin nye Lov at tage mange Hustruer, og derudi meget underfundelig rettet sig efter det Folkes Natur, som han vilde bedrage; thi de, som boe udi de heede Lande, ere meget hengivne til Løstgighed, Qvinderne derimod ere eendeel af Naturen, eendeel af Optugtelsen Mændene saameget underdanige, at man sielden hører nogen Avind eller Ueenighed iblant dem.

Angaaende dette slags Polygamie, da disputere de Lærde meget, om det samme er tilladt efter Naturens Ret eller ey. De som sige, at saadan Polygamie ikke strider imod Naturens Ret, foregive, at Ægteskabs egentlige Henseende, som er, at man kand vide, hvilke der ere eens egne Børn, og at den ene kand hielpe og række den anden Haanden, 261 erholdes ikke mindre udi Polygamie end Monogamie eller saadant Ægteskab, som bestaaer ikkun af en Mand og en Qvinde, ja en Mand kand ogsaa blant de Nationer, som ere indgetogne og koldsindige, fornøye mange Qvinder, besynderlig om de ville efterfølge Zenobiam de Palmyreners Dronning, hvilken ikke rørde sin Mand, efterat hun havde undfanget, hvorudover, sige de, en u-mættelig Begjærlighed er Aarsag til, at Qvinderne hade saa meget Polygamie. En Hustru kand ey heller beklage sig at lide Uret, om hendes Mand bruger andre Qvinder, efterdi hun ingen anden Ret haver til Mandens Legeme, end som hun ved Ægteskabs Pagt haver betinget sig. Hvad sig anbelanger den Avind Polygamie siges at afsted komme, da er at merke, at saadanne Uleyligheder ere ikke lige store paa alle Steder; men findes alleene iblant de Nationer, hvor Qvinderne ere alt for stormodige, og have Mændene under deres Herredømme. Saaledes finder man blant de Mahomedaner, hvor Polygamie er brugelig, lidt af saadanne Uleyligheder.

Men hvor om alting er, saa synes det dog best og ziirligst, iligemaade sikkerst, at en Mand lever fornøyet med een Hustru, og holdes derfor det Ægteskab for det allerfuldkomneste, hvis Love skulle holdes ubrødeligen ikke alleene af Manden, men endogsaa af Qvinden. Aarsagen hvorfore dette fuldkomne Ægteskab er antaget blant de Christne, foregiver Grotius blant andet, at Hiertet og Sindet, som Hustruen giver sin Mand, kand vederlegges ved en ligegyldig Gave, og at Huusholdningen kand bedre forestaaes ved eens end ved manges Direction, hvilke meere nedrive end opbygge. Derforuden er der ogsaa en politisk Aarsag, som strider imod Polygamie, nemlig, at ved de mangfoldige Børn, en Huus-Fader avler af sine mange Hustruer, de Adelige Familier geraade udi Fattigdom, og de andre bringes gandske til Tryglerie, ja man seer, at Polygamie tager meget af endogsaa hos de Tyrker, og det ikke saa meget af den Sodomitiske Synd, som gaaer i Svang blant dem, som formedelst de Uleyligheder, de see Polygamie 262 føre med sig. Derforuden seer man, at hvor Polygamie er i Brug, der blive ogsaa Mændene gildede, hvilket strider imod Naturen: Nok er det os, at vi vide Polygamie ved alle Christelige Love udi saa mange 100 Aar har været afskaffet, og at den Christne Troe fodrer større Reenhed af os; thi ingen tragter efter at bekomme mange Hustruer uden af Løstgighed, og omendskiønt GUD af visse Aarsager tilloed det udi det gamle Testament, saa haver dog

Christus Matth. 19, 5. 6. 7. saadan Frihed indskrænket, og henviser Menneskerne til den første Indstiftelse, Gen. 2. Hvad sig anbelanger det Sprog 2. Sam. 12. at GUD synes ligesom at opregne det for David, som en synderlig Velgierning, at han havde givet ham saa mange Hustruer, sigende: Jeg salvede dig til Konge, og gav dig din Herres Medhustruer udi dit Skiød. Da holde de Skriftkloge for, at, naar GUD siger til David: Jeg haver givet dig din Herres Hustruer udi dit Skiød, han dermed ikke lader see at have Behag udi Polygamie, thi at give en Hustru udi sit Skiød, kand ikke alleene betyde at give til ægte, men endogsaa udi ens Vold, og at disse Herrens Ord maa forklares paa den sidste Maade, kand sees deraf, at David havde tilforn Sauls Dotter Michol til ægte, og derfor ikke siden kunde ægte Sauls Hustruer, hvoriblant var ogsaa Michols Moder, efterdi GUD, Lev. 18. saadant strengelig havde forbudet.

Efterat vi nu have talt noget om Polygamie, maa vi begive os til det vigtige Spørsmaal, om Skilsmisse udi Ægteskab efter Naturens Ret er tilladt. Her holder en Deel for, at saasom enhver Pagt fører det med sig, at ingen af Deelene kand vige derfra uden ved hinandens Samtykke, eller uden Pagten bliver overtraad paa en af Siderne, saa strider det ogsaa imod Naturens Ret, om en Mand viger fra sin Hustrue imod hendes Villie, da hun dog ikke haver brudt nogen Hoved-Punct udi Ægteskabs Pagt, alleene at han kand faae sig en bedre Hustrue igien, eller fordi det behager ham saa; thi ved Ægteskabs Pagt have begge Ægtefælle forhvervet sig Ret til hinandens 263 Legemer, hvilken Ret uden høyvigtige Aarsager imod deres Villie ikke kand mistes; men dertil svares, at Ægteskabs Pagt kand indgaaes paa adskillige Maader, nogle indtil begge Ægtefæller have avlet et eller fleere Børn sammen; Andre til Børnene ere opdragne. Og kand i saa Maade efter Naturens Ret den ene Ægtefælle forlade den anden, efterdi de ved Pagten ikke have forbundet sig at boe stedse sammen, men ikkun til en vis Tid, og synes saadan Pagt ikke at stride imod Naturens Lov: thi endskiønt den udfordrer, at man skal begive sig i Ægteskab og formeere Verden, saa dog forbinder den ingen stedse til en vis Person. Andet er det, naar der mellem Ægtefolk er gjort saadan Pagt, at de skulle stedse boe sammen: thi da kand uden høyvigtige Aarsager ingen Skilsmisse skee. Saadanne Aarsager ere, om en af Ondskab forløber den anden, eller en af dem findes udi Hoer.

Men om en Mand efter Naturens Ret kand skille sig ved sin Hustru alleene formedelst hendes Ondskab og u-lidelige Omgængelse, derom disputeres meget. Nogle holde for, at, omendskiønt endeel Ægteskabs Puncte blive overtraadde, saa kand derfor de andre Ægteskabs Pligter, saasom Afkoms Forplantelse, holdes ved lige: thi der kand indgaaes Pagter paa saadan Maade, at omendskiønt nogle Stykker blive overtraade: skal man derfor ikke vige fra de andre. Nu synes Afkoms Forplantelse at være Ægteskabs Hoved-Punct, men de andre ikkun Bi-Artikler. Dog, saasom det er rimeligt, at Ægtefolk, der hade og kunne ikke lide hinanden, beqvemme sig ikke til saadan Hoved-Punct, og ingen begiærer at avle Børn med den, som han haver Vederstyggelighed til, saa synes den ene Artikel at hænge af den anden, og ved at en Pagt overtrædes, overtrædes ogsaa de andre.

Men, om saadan Skilsmisse strider imod GUDs Lov, findes endnu større Tvistigheder. Jøderne troede, at efter den Guddommelig Lov Deut. 24. Skilsmisse ikke alleene var tilladt, men endogsaa befalet, og vidner Philo, at en Mand var forbunden til at skille sig ved sin Hustru 264 endogsaa for hendes Ufrugtbarhed. Hvo der tager sig en Hustru, hvis Frugtbarhed ham ikke er bekjendt, og siden fornemmer, at hun er ufrugtbar, men skiller sig ikke ved hende, kand den Forseelse ham nogenledes tilgives formedelst den Kiærlighed, han af den lange Omgængelse har fattet til hende. Men at den Frihed ey strækkede sig saa vidt, det viser vor Frelser de Skriftkloge udi Matth. 5. og 19. Item Marc. 10. Grotius siger udi den Forklaring han gjør over samme Skriftens Sprog, at det behagede GUD i Begyndelsen, at Ægteskab skulde stedse være, dog bleve Fæderne udi det gamle Testamente ikke forbundne der til, men udi det Nye lærde Christus, at saadant var beqvemest, og GUD meest behageligt, og derfor forordnede udtrykkeligen, at intet uden Hoer kunde bryde en Ægteseng; Hvo som skiller sig ved sin Hustru uden for Hoer-Sag, han gjør, at hun bedriver Hoer, og hvo som tager en adskilt til ægte, bedriver ogsaa Hoer. Disse Frelserens Ord ere kraftige nok til at kuldkaeste alt hvad Johannes Milton, ophidset af en Huus-Sorg, har indført udi sin Bog om Skilsmisse. Det fornemste af samme Bogs Indhold opregnes af Pufendorff Jur. Nat. et Gent. hvor jeg vil Læseren henvise. Hvorvidt Ægteskabs Skilsmisse her udi Rigerne er tilladt, kand sees af den Danske Lov, hvor udi opregnes 3 Aarsager, hvorfore Ægteskab maa adskilles: (1.) Horerie. (2.) Naar den ene Ægtefælle forløber den anden. (3.) Naar nogen er ubeqvem til Ægteskab. Videre derom kand sees af Frid. 2. Forordning af Dato den 9. Junii 1582, som indeholder 8 Aarsager, hvorfore trolovede Folk, og 3. hvorfore Ægtefolk maa skilles ad.

Af dem, som ville begive sig udi Ægteskab, fordres en naturlig Beqvemhed dertil, saa at en ved sit Legems Dannelse er beqvem til at avle Børn, hvortil Ægteskab fornemmelig hensigter. Saaledes er det forgieves, at Udygtige og Gildingere begive sig udi Ægteskab.

Her forefalder da et Spørsmaal, om det kand kaldes Ægteskab, naar en ældgammel Mand gifter sig. Nogle 265 sige ney dertil, efterdi den naturlige Beqvemhed at avle Børn er borte, og svarede Dionysius sin gamle Moder, da hun begiærede en Mand: Jeg kand vel til intet gjøre Stadens Love, men ikke den naturlige Lov. Iblant de fleeste Folk bliver dog saadant Ægteskab mellem gamle Folk lidet; didhen hører Abisags Omgængelse med David, 1.Reg. 1. hvilken af Salomon blev holden for Ægteskab, og kand sees deraf, at han loed ihjelslaae Adoniam, efterdi han begiærede hende til ægte.

Hvad sig anbelanger de Beviisligheder, eendeel bruger at til intet gjøre saadanne Ægteskabe, da bestaae

de fornemmelig derudi: at saasom intet Ægteskab tillades med Gildinger alleene, efterdi de ikke ere beqvemme til at avle Børn, som er Giftermaals fornemste Henseende, saa kand det langt mindre tillades mellem gamle Folk, hvilke ikke alleene ere ubeqvemme at formeere Verden, men endogsaa ikke kunne dæmpe Kiærligheds Lue, som er det andet Ægteskabs Henseende, hvilket dog Gildinger kunne gjøre. Men dertil svares, at saasom man slet ingen Haab kand have om Gildinger, at de skulle avle Børn, men vel om gamle Folk, hvilket daglig Erfarenhed viser os, saa kand udi den Henseende saadanne Giftermaal tillades. Det samme kand ogsaa siges om dem, der ere ufrugtbare, og dem, der udi yderste Aandedræt lade dem vie paa Sengen; thi man haver Exempel paa, at mange, som længe have været ufrugtbare, have omsider avlet Børn, og andre, der have stridet med Døden at være komne paa Fode igien, og have formeeret Verden; Dog synes Ægteskabs Henseende best at erholdes ved unge Folk, eller saadanne, som ikke ere formeget gamle, og have derfor adskillige Borgerlige Love ikke uden Grund forbudet en Mand, som er over 60, og en Qvinde, som er over 50 Aar, at gifte sig.

Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, om en Ægtemand far andensteds hen og gifter sig med en anden Hustru, som ikke vidste, at han tilforn var gift, da maa efter Naturens Lov udi saadan Fald det første Ægteskab staae ved Magt, og det sidste holdes ugyldigt. Derom taler den 266 Danske Lov saaledes: Dersom en, der haver giftet sig paa tvende Steder, bliver paa Livet benaadet, da skal han komme til den første Hustru igien, om hun vil tage ham til Naade, vil hun da ikke, da maa han dog ikke beholde den anden, men hende, som er uskyldig, skal være tilladt at gifte sig med en anden Mand.

De Ægteskabe holdes for at være ureene, som indgaaes mellem Slægtinge og Nær-besvogrede, saa at det ikke alleene er forbudet at begive sig udi saadant Ægteskab, men man maa ogsaa bryde det, naar det allerede er sluttet. Omendskiønt alle Folk have holdet saadanne Ægteskabe for usømmelige, er det dog vanskeligt af Naturens Ret at bevise; thi, at Menneskerne have saadan Afsky derfor, kommer ikke saa meget af ens medfødde Natur, som af Vanen og Opdragelsen, ey heller blive Familierne derved ruinerede, som endeel vil sige, men langt heller derved styrkes, efterdi Midlerne komme blant Slægtningerne, og befaler derfor GUD Num. 36. Qvinde, som have fast Gods udi Eye, alleene at gifte sig med deres Paarørende, at Ageren ikke skal falde fra en Familie til en anden. Dog viser Guds Lov os Levit. 18. udtrykkeligen, hvorvidt saadan Ægteskab mellem Slægtinge maa tillades, hvor efter vi Christne have os at rette.

Her synes Umagen værd at eftersee, hvoraf den Blufærdighed kommer, som de fleeste Mennesker have at blotte deres naturlige Lemmer, hvilken Blufærdighed er saa stor, at den fast ikke kand overvindes. Der fortælles om de Milesiske Jomfruer, at, da der af en vis Aarsag var paakommen dem saadan Galenskab, at de ligesom kieppedes om at hænge dem selv, og saadan Uleylighed paa ingen Maade kunde forebygges, blev der omsider en Lov udgiven, at alle de, som saaledes havde omkommet dem selv, skulde bæres nøgne over Torvet, hvilket afskrækkede dem saaledes, at de afstode fra deres forrige Daarlighed. At give naturlig Aarsag til saadan Blufærdighed, er ikke saa læt; thi de hemmelige Lemmer ere ikke meere vanskabte end de andre, at man derfor besynderlig har 267 fornøden at skiule dem, og, omendskiønt nogle ville bevise saadant af de første Forældres Blufærdighed, hvilke skammede sig ved, at de vare nøgne, saa staaer ikke desmindre det Spørsmaal tilbage, hvorfor, de saa kaldte hemmelige Lemmer, skulle meere skiules end andre, besynderlig Munden, efterdi de første Mennesker syndede ved Æden, og derfor kunde have meest Aarsag til at skamme sig ved den Part af Legemet, vi see ogsaa, at udi adskillige Lande, hvor det ikke er forbudet at blotte sig, at Indbyggerne ikke skamme sig ved at lade see deres hemmelige Lemmer. Saaledes gaae paa nogle Steder hos de Abyssinier gemeene Qvindfolk gandske nøgne, hvorved Mændene ikke meere ophidses og bevæges, end om de saae nøgne Hænder eller Fødder, ja de, blant hvilke saadant er brugeligt, skamme sig ikke meere ved at blotte deres naturlige Lemmer, end vore Matroner at blotte deres Ansigter, hvilket blant andre Folk legges Fruentimret til stor Last. Herbert. Itin. Pers. et Ind. fortæller, at Fruentimret hos Cafares, naar noget bliver dem foræret, fremvise de til et Høfligheds Tegn deres Hemmeligheder: Iligemaade Plutarchus, at til Lacedæmon Mænd og Qvinde efter Lycurgi Love omgikkes nøgne med hinanden, at Letfærdighed derved desmeere skulde formindskes.

Ikke desmindre synes der at være tvende Aarsager til saadan Blufærdighed; thi først er Mennesket et hoffærdigt og ærgierigt Creatur, og haver Afsky til alt det, som synes at betage dets Ære, nu udløber igiennem de hemmelige Lemmer Mavens Ureenhed, hvorfor Menneskerne have Afsky ikke alleene formedelst den Uhumskhed, men endogsaa, efterdi det samme synes at bebreide dem deres Vilkor, at udi Maven den velmagende Spiise forandres til saadan heslig Materie, hvorudover Menneskets Hofmod og Ærgierighed haver Omsorg for, at disse Skrøbeligheds Tegn ikke lade sig tilsyne. En anden Aarsag er, at Menneskerne, i det de see saadant for Øyene, ophidses desmeere til Løstgighed, hvilket at forekomme, er best, at saadanne Lemmer ere skiulte.

268

Dette tilskrives saadanne Aarsager af Pufendorff; hvorvel andre holde fore, at saadan Blufærdighed reyser sig alleene af Vanen og Optugtelsen, efterdi der findes heele Nationer, der ikke blues ved deres Nøgenhed. Det er bekiendt, med hvilken Omhyggelighed Fruentimret blant visse Folk stræbe at skiule deres Fødder. Der fortælles om et vist Folk, kaldet Azenagianer, som ere ligesaa omhyggelige udi at skiule deres Munde, som andre naturlige Lemmer, saa at de ikke blotte den uden saa længe de spise; Skulde man ogsaa kunne give naturlige Aarsager til saadant?

Mellem Forældre og deres Afkom udi den rette Linie holdes ogsaa efter Naturens Lov Ægteskab at være forbudt, og det ikke af den Aarsag, som Socrates foregiver, nemlig, at der er en Ulighed udi Alderen, som foraarsager Ufrugtbarhed, og ilde dannede Fostere, men der ere andre vigtige Aarsager dertil; thi dersom saadanne Ægteskabe skulde tillades, vilde der blive en stor Forvirrelse blant Familierne, ja det heele Menneskelige Kiøn: Hid henhører det, som Philo Judæus taler om de Perser, der giftede sig med deres Mødre. Intet kand optænkes mere ugudeligt end at besmitte sin egen Faders Ægteseng, at være Søn og Huusbonde tillige, Moderen at paatage sig Hustrues Navn, de fælles Børn at være Faderens Brødre og Moderens Børne-Børn. Derforuden vilde ved saadan Ægteskab Fædrene og Mødrene miste meget af den Ærbødighed, som Naturen udfodrer af Børn; thi hvorledes kunde en Søn, der havde taget sin Moder til ægte, baade være hendes Hoved og Herre, og iligemaade bevise hende en ret Sønlig Lydighed, iligemaade en Dotter sin Fader. Over alt dette haver GUD ogsaa udi sin Lov udtrykkelig forbudt saadanne Ægteskab Levit. 18. Saa at derfor, om Adam kom udi Verden igien, kunde han ikke tage sig nogen Hustru, efterdi alle Qvinder have deres Udspring af ham; Jøderne holdte fore, at der fra Verdens Begyndelse vare 6 slags Giftermaal forbudne, nemlig, med sin rette Moder, med sin Stivmoder, med en andens Hustru, 269 med sin egen Søster, med en af samme slags Kion, Itetn at bemænge sig med Beesterne, hvilket de bevisede af det Sprog Gen. 2. Manden skal forlade sin Fader og Moder, og blive hos sin Hustru, og de To skulle være et Kiød, og forklarede det saaledes: Manden skal forlade sin Fader (det er, holde sig fra hans Hustru og sin Stivmoder) og sin Moder (det er, ikke begive sig udi Ægteskab med hende) og blive hos sin Hustru (det er, ikke tage en andens Mands Qvinde.) Og de To skulde være et Kiød, derfor skal man holde sig fra Beesterne, efterdi Menneskerne og de umælende Creature ikke kunde blive til et Kiød. Hvad sig anbelanger de Beviisligheder, Diogenes og Chrysippus tage af Haner og andre umælende Creature, hvormed de ville godtgjøre, at saadan Sammenblanding strider ikke imod Naturen, gjøre de intet til Sagen; thi det er nok at bevise dens Usømmelighed deraf, at den strider imod den Menneskelige Natur, og siger Xenophon, at omendskiønt det var brugeligt blant de Persiske Magi at mænge sig med deres Mødre, saa var det derfor ikke desmindre usømmeligt. Thomasii selsomme Meening herom, og med hvad Grund han stræber at bevise, at saadanne Ægteskabe ikke stride imod Naturens Lov, kand sees af hans udi dette Skrift saa ofte citerede Jurisprudentia divina.

Han tillige med nogle andre nye Skribentere have ingen Grund fundet udi ovenanførte Pufendorffs og Grotii Beviisligheder, tagne 1.) af den naturlige Blufærdighed, som man af daglig Erfarenhed merker. 2.) Af alle Folks Overeensstemmelse, og 3.) af den Forvirring, som deraf flyder udi Herredom og Subordination. Hvad den naturlige Blufærdighed angaaer, da sige de, at den kommer af Vanen og Optugtelsen; men man finder ikke alleene hos polerede, men endogsaa hos grove og barbariske Folk, der aldeles ingen Moralitet tage i agt, en uovervindelig Afskye for saadanne Ægteskab mellem Forældre og Børn; men, sige de, der ere dog fundne heele Nationer, som uden Afskye have indgaaet slige Ægteskabe. Dertil svares, at 270 der ogsaa ere fundne og findes i langt større Mængde de, der bedrive Sodomie, der slagte Mennesker for at æde dem, og der uden Sky røve og plyndre. Det er bekiendt, at visse Nordiske Folk i gamle Dage holdte det for en Dyd at drive Søe-Røverie, hvilket de kaldte Fribytterie, skulde man deraf indføre, at det var naturligt at røve og myrde udi fleng: Ney, man kand heller sige, at de faa Folk, hos hvilke Blodskams Synd haver været uden Sky øved, ere blevne fordervede af ond Vane og Optugtelse, og nogle Menneskers onde Exempler, ligesom de, af hvilke Mord, Rov, Sodomie og andre imod Naturen stridende Laster øves. De faa Folk, som Ægypterne, og de Persiske Magi, blant hvilke Blodskam var autoriseret, vare derover vederstyggelige hos alle andre Nationer. Endelig, sige de, den Forvirrelse udi Herredom og Subordination, kaldet Confusio Officiorum, gjør intet til Sagen; thi naar en Fader ægter sin Dotter, frasiger han sig først sin Faderlig Titel og Myndighed, en Moder iligemaade med Søn; men her spørges af disse gode Mænd om Forældres Herredom over Børn er naturligt eller ey? Vist, sige de, er det naturligt. Nu, er det da naturligt, saa kand en Fader aldrig lade af at blive Fader, og en Søn aldrig lade af at blive Søn, og maa derfor saadanne Ægteskabe stride imod Naturen. Vel finder man, at en regierende Dronning er Herre over sin Gemahl, som er en privat Person, og en Søn, der er Konge, er Herre over sin Fader, men det er kun i publike Forretninger, saa vidt de samme forestille det heele Folk, saa at deslige Objection her har ingen Sted. Med et Ord at sige, skulde saadanne Ægteskabe tillades, da vilde hvert ordentligt Huus forvandles til Hore-Kippe; Huus-Fædre vilde omgaaes med deres Døttre, ligesom man dagligen seer mange at omgaaes med deres Kammer-Pige, og en Søn ligeledes med sin Moder. Viser nu Naturen os, at der bør være en sømmelig Orden udi en Husholdning, saa befaler den ogsaa at skye Ting, som forvirre og ødelegge Familier, hvoraf enhver er som en liden Regiering. Men der findes ogsaa de, som gaae 271 end videre, og sige, at den Lov om Blodskam, som forbydes af GUD, er ikke Moralsk, men alleene Borgerlig, nemlig skreven for det Jødiske Folk, og ikke for andre. De kand jo med samme Føye da ogsaa sige, at Decalogus eller de 10 GUDs Bud, ja at alt, hvad GUD har befalet i sin Lov, sigter alleene til det Jødiske Folk, og at vi synde hverken imod Naturen eller directe imod GUD, naar vi overtræde dem; thi der ere faa Bud udi den Moralske Lov, som man kand give flere naturlige Raisons til end det Bud om Blodskam udi første Grad. Ved saadan Lærdom forarger man kun sin Næste, og lader see sin slette Forstand. Jeg har udføret dette Spørsmaal noget vidtløftigen formedelst bekiendte Aarsager.

Nu rester at tale noget om de Grader in linea transversa et collateralis, iligemaade om Svogerskab, og da findes de Næstpaarørende at være Brødre og Søstre, blant hvilke merkes ogsaa en stor Blufærdighed, men at deres Sammenblanding strider imod Naturens Lov, er vanskeligt at bevise: thi efter den hellige Skrifts Vidnesbyrd blev Ægteskab stiftet mellem de første Forældres Børn, Brødrene og Søstre; nu er det ikke

rimeligt, at GUD, i det han befalede det Menneskelige Kiøn at forplantes, skulde ikke give andre Midler dertil end saadanne, hvorved Naturens Lov maatte overtrædes, besynderlig efterdi ingen Fornødenhed drev GUD til at skabe ikkun et Par Mennesker udi Begyndelsen, hvorudover man seer, at saadanne Ægteskabs Forbud komme alleene af de Borgerlige Love, hvilke have taget Leylighed til at forbyde saadant, endeel af den Blufærdighed, der findes imellem Brødre og Søstre, endeel ogsaa, efterdi deres daglig Omgængelse kunde give Leylighed til Hoer og Løstgighed, dersom saadanne Ægteskabe skulde tillades, eftersom Brødre og Søstre opdrages sammen udi et Huus. Nok er det os, at vi vide, at alle oplyste Nationer have Afsky til saadan Sammenblanding, og at GUD dem udtrykkeligen udi sin Lov haver forbudet, og det ikke alleene Jøderne udi Særdeleshed, men alle udi Almindelighed. Besmitter eder 272 ikke, siger GUD, med nogen af de Ting, hvormed de Folk ere besmittede, som jeg uddriver for eder; hvoraf kand sees, at, efterdi de Cananiter have syndet ved at bedrive saadanne Ting; det ogsaa har været dem forbudet at øve de samme.

Jøderne vare udi den Meening, at det efter Naturens Lov var tilladt, at Søkende, som havde en Fader sammen, kunde gifte sig med hinanden, men ikke de, som havde een Moder, og see vi, at Abraham tog sin Søster Saram til ægte, hvilket bevises af hans egne Ord: Det er min Søster, nemlig min Faders Dotter, men ikke min Moders Gen. 20. hvorvel det blant deres Naboer paa samme Tid var ubrugeligt, og kand sees deraf, at Abraham troede ingen skulde holde ham for Saræ Huusbond, naar han sagde, hun var hans Søster: Angaaende de andre Grader, som forbydes Levit. 18. da er det endnu vanskeligere at finde Aarsagen, hvorføre de stride imod Naturen.

Nu maa jeg tale noget om det ulige Ægteskab, kaldet til den venstre Haand, hvorved Hustruerne vel blive viede til deres Mænd, og forenede med dem paa samme Maade som andre, dog formedelst deres Stands Ulighed eller andre Aarsager ikke ophøyes til Huus-Mødres Værdighed, ey heller deres Børn gaae udi Arv med de andre.

Saadanne Giftermaal ere indstiftede ved de Borgerlige Lover, udi den Henseende for at spare paa de Bekostninger, som ellers skulde gøres paa rette Hustruer efter Landets Skik og Sædvane, iligemaade for at conservere store og berømmelige Familier, at de samme ikke skulde bringes til Armod ved det, at Midlerne skulde deeles iblant saa mange. Busbeqvius Epist. 1. fortæller om de Tyrkiske Kæysere, at ingen af dem haver haft nogen ret Hustru siden Bajazets Tider; thi, da han tillige med sin Hustru blev fangen af Tamerlan, maatte han see paa, hvorledes hun blev skiendt. Til en Erindring derom have de efterfølgende Kæysere holdet dem fra at tage rette Hustruer, at, i fald saadant oftere skulde vederfares, de da ikke skulde lide saa stor Forhaanelse.

273

Førend jeg slutter dette Capitul, vil jeg tale noget om det Spørsmal, som foresættes af Grotio, om de Ægteskabe ere gyldige, som indgaaes af Børn uden Forældrenes Samtykke. Dertil svares, at, omendskiønt Børnenes Pligt udfodrer at begiære Forældrenes Samtykke udi alle Ting, besynderligen udi Ægteskabs Sager, som angaae den heele Familie, saa følger dog ikke derpaa, at saadant kand gøres til intet; thi, naar en Søn er kommen til skiels Alder, og forlader sin Faders Familie, er han ikke længer hans Regimente undergivet, men er alleene forbunden til en Sønlig Ærbødighed, hvilken Ærbødigheds Pligt ikke er tilstrækkelig at gjøre saadan vigtig Contract til intet. Vel var hos de Romere forordnet, at saadanne Ægteskabe, som gjordes imod Forældrenes Villie, skulde være ugyldige, men saadant skeede ikke efter Naturens Ret, men alleene efter Lovgiverens Villie. Om Esau læse vi udi Bibelen, at han giftede sig uden sine Forældres Samtykke, men ikke at samme Ægteskab derfor var ugyldigt, eller hans Børn ulovlige.

Dog gjør et Barn en lastelig Gierning, naar det gifter sig med een, som Forældrene ikke anstaar, saasom det er en Fader høyt Magt paaliggende, at ingen Sviger-Søn eller Sviger-Dotter imod hans Villie bindes ham paa Ærmene. Paa den anden Side gjør en Fader meget ilde, der plat vil forbyde sin Dotter at gifte sig, hvorudover nogle Borgerlige Love undskyldte de Døttre, der af den Aarsag forfalde til en løstgig Gierning. *Enke eller Møe, siger den Jydske Lov, der atten Vintre gamle ere, og have paa Ting krævet deres Værges at gifte dem, og deres Værges ey vil, lade de sig siden beligge, da forgiøre de dermed ey deres Gods.*

Hvad sig anbelanger det Spørsmal, om en Qvinde kand gifte sig, efterat hun har undfanget med sin forrige Mand, førend hun haver fødet, da have Jøderne holdet retteligen fore, at der maatte i det ringeste være 3 Maaneder mellem begge Ægteskabe for at hindre Sædenes Sammenblanding, og udfordres hos de Tyrker efter Thevenots Beretning 4 Maaneder.

274

CAP. II.

Om Forældrenes og Børnenes Pligt

Af Ægteskab komme Børn, hvilke maa være Forældrenes Magt undergivne, og adlyde deres Befaling, og er saadant Herredømme det ældste og helligste blant alle.

Saadant Forældrenes Herredømme over Børnene haver sin Oprindelse af Naturens Lov, hvilken befaler Forældrene at have Omsorg for Børnene, og haver indplantet dem en heftig Kiærlighed mod de samme. Til at øve saadan Omsorg, udfordres Magt til at regiere Børnenes Gierninger til deres egen Velfærd, hvilken de formedelst deres spæde Aar ikke kunne forstaae. (2.) Kommer saadant Herredømme deraf, at Børnene holdes for at have givet deres Samtykke dertil: thi man kand slutte, at dersom et Barn ved Fødselens Tid havde Skiønsomhed, og saae, at det uden Forældrenes Omsorg og Herredømme over sig, ikke kunde bestaae, det da frivilligen skulde samtykke til saadant Herredømme, og derimod betinge sig, at Forældrene vilde have Omsorg for at opdrage dem. Endeel, hvor iblant Hornius Polit. I. 2. vil sige, at saadant Herredømme kommer af en Guddommelig Tilladelse, andre sige med Grotio, at den umiddelbar kommer af Avlingen, i det, at naar Forældrene avle Børn, og af intet komme dem til at blive noget, de da tillige med bekomme Herredømme over dem; og holder Pufendorff for, at Avlingen alleene ikke er tilstrækkelig at forskaaffe saadant Herredømme: thi, omendskiønt Børnene ere af vort Kiød og Blod, ikke desmindre, saasom de efter Naturens Ret ere os lige, saa udfodres der noget, hvorved saadan Ulighed kand foraarsages, og at de kunde blive os underdanige.

Barbeyrac meener udi hans Anmerkninger over Pufendorff, at man herudi maa foreene Grotii og Pufendorffs Tanker, og sige, at det Herredømme kommer eendeel af Avlingen, eendeel af Omsorg for Opdragelsen; thi, siger 275 han, naar tvende Personer bemænge sig legemlig med hinanden udi Tanke at avle Børn, saa forbinde de sig, om ikke expresse, saa dog stilltiende, til at opføde samme Børn; men af saadant Samtykke flyder heller en Obligation hos Forældrene end Herredømme over Børnene. Grotius har af Avlingen intet andet villet referere end, at, ligesom en er Herre over sine egne Hænders Gierninger, saa ere ogsaa Forældrene ved Avlingen Herrer over det, som avles. Hvad ellers det Pufendorffs Argument angaaer, at Børn kand fingeres at have givet deres Samtykke til saadant Herredømme, efterdi, om man havde kunnet spørge dem ad, om de vilde underkastes Forældrenes Herredømme for den Omsorg at conservere deres Liv, og at give dem en ærlig Optugtelse, kand jeg ikke see, hvorfor det kand kaldes saa meget ugrundet; thi endskiønt det er ikke Casus dabilis, saa kand det dog fingeres.

Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, hvo der haver størst Ret til Børnene, Faderen eller Moderen, da svares dertil distinctè, dersom Børnene ere avlede uden for Ægteskab, da høre de Moderen til, efterdi den rette Fader ikke kand vides, uden Moderen giver det tilkiende. (2.) Blant dem, som leve udi den naturlige Frihed, pleyer at gøres saadan Pagt, at Fostret ikke skal høre Faderen, men Moderen til. Saaledes fortælles om den Amazoniske Dronning Thalestre, at hun beholdt sig alleene Ret til den Arving hun fik med Alexandro den Store. Men blant dem, der leve udi Stæderne og under Regiering, eftersom Ægteskabs Contract begyndes fra Manden, og han er Hoved for Familien, da er hans Ret større end Qvindens, saa at, omendskiønt Børnene ere pligtige til at lade see Taknemmelighed og Ærbødighed mod Moderen, forbindes de dog ikke at adlyde hendes Befaling saa meget som Faderens.

Men naar Faderen dør, voxer Moderens Herredømme over Børnene, i det ringeste saa længe de endnu ikke ere fuldvoxne, og naar hun gifter sig anden gang, overdrages Børnenes Omsorg til Stiffaderen, hvilken er dem udi deres rette Faders Sted.

276

Dersom nogen antager et Barn, som har mist sine Forældre, og opføder det, kand han med Billighed udfodre en Sønlig og Dotterlig Lydighed af det samme.

Angaaende Forældrenes Herredømme og Magt over Børnene, hvorvidt den strækker sig, maa man gjøre Forskiæl mellem Huus-Fædre, der leve udi den naturlige Frihed, hvis Magt er meget stor, og strækker sig endogsaa til Jus vitæ et necis, og imellem dem, der leve under Regieringer, hvilke efter et hvert Riges Love bekomme større og mindre Magt. (2.) Maa man gjøre Forskiæl mellem den Magt een haver, saavidt han er Fader alleene, og saavidt han er Hoved for en Familie.

Angaaende den Magt en haver, saavidt som han er Fader, da, saasom Naturens Ret befaler ham at opdrage Børnene saaledes, at de kunne blive nyttige Lemmer udi det Menneskelige Selskab, indtil de kunne forsyne sig selv, saa giver den ham ogsaa saadan Magt over Børnene, som kand være tilstrækkelig til den Ende, men ikke Jus vitæ et necis, hvor udaf man kand see, hvor meget de synde imod Naturens Ret, der skade Børnene, som endnu ligge udi deres Moders Liv, og derved foraarsage Misvext, undtagen, at Moderen ellers paa ingen anden Maade kand frelses, men maa døe tillige med Fosteret; iligemaade de, der bortkaste og dræbe deres Børn; thi, som Børn ere ogsaa Mennesker, saa ere de ogsaa deelagtige udi den Menneskelige Ret, og derfor ikke maa dræbes af nogen, langt mindre af deres Forældre, hvis Skyldighed er at bevare og opføde Børnene, ikke at omkomme dem, og, omendskiønt Børnene forsee dem, kunne Forældrene derfor ikke straffe dem paa Livet, men bruge alleene en maadelig Refselse, efterdi man udi de spæde Aar ikke kand begaae saadanne Forseelser, som fortiene Livs Straf; dog, dersom Børnene foragte all Tugt, og der er intet Haab til Forbedring, kand Forældrene slaae Haanden af dem, eller drive dem af deres Huuse.

Forældrene kunne ikke bruge lige stor Magt imod alle Børn, men maa gjøre Forskiæl paa Alderen; thi, saa længe 277 som Børnene endnu ikke ere komne til nogen Skiønsomhed, da maa alle deres Gierninger styres af Forældrene. De derimod, som ere komne til Aar og Alder, maa tracteres paa anden Maade end spæde Børn, omendskiønt de, saa længe de ere udi deres Forældres Huuse, ere forbundne til at følge deres Myndighed; thi hvo der vil opholdes af Forældrenes Midler, og arve dem, maa ogsaa lempe sig efter deres Huusholdning. For Resten maa alle Børn uden Forskiæl være ydmyge, og ærbødige mod deres Forældre, som have bragt dem til Verden, og opdraget dem, omendskiønt de have deres egne Familier, og ere Forældrenes Magt ikke videre undergivne.

Angaaende den Magt, Forældrene have, saavidt de ere Hoveder for Familier, da er derved at merke, at de Huus-Fædre, som ikke levede under nogen Regiering, vare ligesom Førster, og deres Børn, saa længe de levede udi Familier, ansaae deres Herredømme som det højeste, men udi Stæderne er deres Magt større og mindre, ligesom Regieringen finder det for godt. Hos de Romere, Persier og Gallier havde Forældrene Haand og Hals over deres Børn, og var indtil det Aar 1301 brugeligt hos de Burdegalenser, at hvo der slog sin Hustru ihjel enten af Vrede eller Utaalmodighed, da, naar han alleene ved offentlig Eed bevidnede at fortryde saadan Gierning, blev fri.

Men nu omstunder er blant de Christne en Huus-Fader saadan Magt betagen, og det af de Aarsager: 1.) At Forældrene ikke skulle misbruge den til det gemeene Bestes Skade, og Børnenes Undergang. 2.) Dersom det stod i Forældrenes Magt at straffe Børnene paa Livet, og Øvrigheden derudi intet skulde have at sige, vilde derudover mange Laster gaae i svang, og Børnenes Misgierninger blive ustraffede, formedelst Forældrenes Blødhertighed. 3.) At Forældrene ikke skulle tvinges at fælde Dom over deres egne Børn, og endelig 4.) Efterdi Øvrigheden lættre kand tvinge, og straffe saadanne Forseelser.

Omendskiønt Naturen befaler Forældrene at fostre deres Børn, saa kunde de dog overdrage det til andre, 278 naar Børnenes Pligt eller anden Fornødenhed det udfodrer; dog saaledes, at Forældrene have selv Tilsyn dermed. Hvorudover de kunne ikke alleene betroes dygtige Skolemestere at oplæres, men endogsaa andre at opfostres.

Angaaende det Spørsmal, om en Fader kand sælge eller pantsætte sit Barn, da er derved at merke, at, dersom der er ingen anden Raad til at opfostre det, da, førend det skal døe af Hunger, kand han pantsætte eller sælge det til en lidelig Trældom, i det ringeste med de Vilkor, at han eller hans Paarørende kand løse det, naar deres Formue bliver bedre.

Ligesom en Fader ikke kand drive et Barn af sit Huus uden høyvigtige Aarsager, saa kand iligemaade et Barn uden Faderens Forlov ikke forlade hans Familie. Dog, dersom Børnene have retfærdige Aarsage til at forlade deres Forældres Huuse, tilstæde de Borgerlige Love dem saadant, besynderlig, om de ikke skiøtte om deres Fædrene Arv.

Forældrenes Skyldighed bestaaer derudi, at de opføde Børnene efter deres Stand. 2.) At de lade dem saaledes oplæres, at de kunde blive nyttige Lemmer udi det Menneskelige Selskab, udi hvilken Henseende Solons Lov forordnede, at en Søn skulde ikke være forbunden at føde sin Fader, der ikke havde ladet ham lære noget udi Ungdommen. 3.) At de sætte dem til noget vist, og ikke tvinge dem til noget, besynderlig det, som er usømmeligt. 4.) At de hielpe og forfremme dem saavidt som mueligt er. Børnene derimod ere skyldige til at tiene, ære og adlyde deres Forældre, intet vigtigt at foretage uden deres Raad, og liide taalmodelig de Skrøbeligheder, som findes hos dem. Ames Parentem, siger en fornemme Autor, si æqvus est, si non, feras.

Til Slutning af dette Capitel kand forefalde et vigtigt Spørsmal, hvorvidt Børns Lydighed strækker sig mod Forældrene, og om de ere pligtige til at efterleve alle deres Befalninger. Dertil svares, at Forældrenes Befalninger ere enten billige, ubillige, eller indifferente. Hvad billige 279 Befalninger angaaer, da ere Børn skyldige til at efterkomme dem, baade efterdi de ere billige, saa og, efterdi de paabydes af Forældrene. Angaaende ubillige Ting, da, som Forældrene ikke bør befale dem saadanne, saa ere ey heller Børnene pligtige til at efterleve de samme. Udi indifferente Befalninger, som i sig selv ere hverken gode eller onde, som at antage visse Studia eller Haandteringer, at gifte sig med visse Familier etc. da ere Børnene pligtige til at adlyde dem derudi. Dog synes det, at et Barn med Ærbødighed kand væigre sig for, at binde sig til Ægtefælle, som dets Sind ikke falder til, efterdi Ægteskabs Baand bør være tilfælles Kiærlighed, og det er vanskeligt at elske efter Ordre.

CAP. III.

Om Herrers og Tieners Pligt

Der er ingen Tvivl paa, at jo i Begyndelsen alle Mennesker vare frie, saa at man vidste af ingen Herrer eller Tienere, men at saadant allerførst er bleven indført, da det Menneskelige Kiøn begyndte saa meget at tiltage, og at Menneskerne fandte det fornødent, at bruge andre til at forrette deres Huus-Sager. Endeel holder for, at Trældom haver sin Oprindelse af Noæ Forbandelse, Gen. 9. hvor der tales først om Trælle, men ikke, at den Stand da blev indstiftet; thi det er rimeligt, at der endogsaa for Syndfloden have været Trælle, over hvilke have hersket de udi Skriften omtalte Kiemper.

Aarsag til saadan Trældoms Stand synes at have været Fattigdom, hvilken udi Begyndelsen haver drevet nogle til frivilligen at tilbyde deres Tieneste, og arbejdede saa længe de levede, og saa vidt deres Kræfter vilde tilstrække, og derimod betinget sig Livs Ophold. Siden, da 280 Menneskerne saae, hvor beleyligt og mageligt det var, at lade deres Sager forrette ved andre, og, da Krig og Fiendtlighed allevegne tog Overhaand, blev det efterhaanden en Sædvane at skienke Fanger deres Liv med saadanne Vilkor, at de derfor deres Livs Tid skulle tiene Seyer-Herrerne, og, naar de saaledes engang vare komne udi saadan Stand, vare deres Børn, som de avlede, lige Vilkor undergivne, og tilegnede Herrerne sig dem som Frugter af deres Trælles Legemer, hvilke ikke skulde have været til, dersom de ikke havde skienket Forældrene Livet og opholdet dem. Dog holder Grotius for, at de, som fødes, førend Forældrene geraade udi saadan Stand, ikke kunde holdes for Trælle, uden de fanges tillige med Forældrene. Blant de Christne er udi Almindelighed antaget, ikke at gjøre dem til Trælle, der fanges udi Krig, saaledes, at de kunde sælges eller være Trældoms Arbejde undergivne, og pleye de at holde deres Fanger saa længe udi Forvaring, indtil de blive igienløste for en vis Sum Penge.

Naar en haver frivillig soldt sig til en Herre, da, ligesom han er skyldig at forrette alt, hvad Herren legger ham paa, naar det ellers ikke overgaaer hans Kræfter og Evne, saa er Herren ogsaa skyldig til at give ham hans Livs Ophold, og ikke paalegge ham meere, end han kand formaa; Men om han er lad og uvillig, kand Herren med Billighed refse ham, dog kand han ikke, imod hans Villie, sælge ham til en anden, efterdi han engang haver soldt sig til en vis Herre, og det kand være ham Magt paaliggende, heller at tiene een end en anden.

De Trælle derimod, som blive fangne udi Krig, blive holdte udi haardere Tvang end de andre, baade fordi der endnu er nogen fiendtlig Vrede tilbage imod saadanne, saa og efterdi de have havt i Sinde at paaføre dem Skade, under hvis Herredømme de ere komne. Ikke desmindre, saasom Fangen har foreenet sig med Seyer-Herren at tiene ham, og være en Lem af hans Familie, maa all Fiendtlighed holdes for at have en Ende, og derfor saadan Haardhed ophøre.

281

Hobbesius holder for, at man kand ikke gjøre en Træl Uret, af den Aarsag, at han engang haver undergivet sin Villie Herrens Villie, saa at derfor, hvad som Herren gjør, skeer med Trællens Villie, men det Beviis er ikke gyldig nok; thi hvo kand negte, at der jo skeer saadan en Uret, dersom han ikke bekommer enten hvad som er fornødent til Livets Ophold eller Herren tyranniserer imod ham uden Aarsag, og tager Livet af ham for en ringe Forseelse. Grotius holder derfor billigen for, at, naar Herrerne ere alt for haarde og tyranske, da saadanne Trælle at kunde frelse sig ved Flugten; thi hvad som Apostelen og de gamle Canones have befalet Tienere ikke at løbe fra deres Herrer, er alleene at forstaae udi Almindelighed, og hensigter til at borttage deres Vildfarelser, der holdt for det at være stridende imod den Christelige Frihed at være Herredømme undergivent.

Omendskiønt det er antaget at forhandle og sælge alle saadanne Trælle, som blive fangne udi Krig ligesom andre Varer, saa dog maa vi betænke, at de ere Mennesker lige saa vel som vi, og derfor gjøre Forskiel paa dem og andre vore Sager, og naar vi ville skille os ved en Træl, da maa vi see til, at han igien bekommer en god Herre, der handler Menneskeligen med ham. Grotius deeler Trældom, lib. 2. cap. 5. udi fuldkommen og ufuldkommen. Den Fuldkomne kalder han, naar en har soldt sig til stedsevarende Arbejde, og igien betinget sig Livs Ophold; den Ufuldkomne derimod, naar en haver paataget sig en Tieneste til en vis Tid, Item paa visse Conditioner, eller forbundet sig til et vist Arbejde.

De fuldkomne Trælle ere de, som Latinerne kalde Servi eller Mancipia. Servi, saa kaldne af Servando, efterdi Seyer-Herren skienker og conserverer dem deres Liv med de Vilkor, at de skulle ævig tiene, og Mancipia, qvia manu capiuntur, det er, eftersom de fanges i Krig, og Qvindes-Personerne Ancillæ, saaledes kaldede efter Servii Meening af den Romerske Konge Anco Martio, der fangede en stor Hob Qvinder udi Krig: thi det gamle Romerske Ord: At 282 tiene, heder Anculare. Foruden disse fuldkomne Trælle ere andre mindre fuldkomne, kaldede Ascriptitii Glebæ, og hos os Vornede, hvilke kand tvinges til at bebygge, og dyrke den Jord, Husbonden dem forelegger, Item sælges og kjøbes som andre Slaver tillige med Jorden. Deres Vilkor fra fuldkomne Slavers skilles derudi, at, naar de dyrke Jorden, og svare til deres aarlige Afgift, beholde de selv det øvrige, som de kand legge sig til gode; da derimod fuldkomne Trælle, hvad de vinde ved deres Hænders Gierning, ja, hvad som dem skienkes, eller ved Arv tilfalder, tilhører Herren. Saadanne slags Folk vare ogsaa de Hilotæ hos de Lacedæmonier, hvilke Lacedæmonier holdes for at have indført allerførst Trældom udi Grækenland. De Danske Vornedes Tilstand fra deres, som udi den Romerske Ret kaldes Ascriptitii Glebæ, skilles fornemmeligen derudi, at en Vorneds Søn, som er bleven Student eller Præst, kand ikke reclameres, da derimod efter den Romerske Ret ingen var befried derfor, uden den, der var ophøyet til Bispelig Værdighed, som kand sees af Justiniani Novellis. Post Ordinationem Servili et Ascriptitia Fortuna Episcopos

liberos esse præcipimus. Hid kand ogsaa henføres de, som kaldes Manus Mortuæ, af de Franske Gens de Main Morte, som vare Bønder, der med de Vilkor bleve løsgivne, at, dersom de døde uden Livs Arvinger, skulde deres Gods falde til Patronen; men, hvis de efterlode sig Livs Arvinger, skulde Herren lade sig nøye med det ypperste Klenodie, som fandtes udi Stervboen, hvis saadant intet fandtes, skulde den Dødes høyre Haand afhugges og skikkes Patronen.

283

CAP. IV.

Om hvad der har drevet Menneskerne til at indstifte Stæder

Efterat vi nu have talet noget om de første Societæter, maa vi røre noget om Stæderne, hvilke holdes for de fuldkomneste Societæter, og hvorudi det Menneskelige Kiøns Tryghed fornemmelig bestaar. Aarsagen, hvorfor Menneskene have indstiftet saadanne Societeter, kand klarligen sees, naar vi overveye det Borgerlige Societets Natur og Menneskets Tilbøyelighed.

Nogle holde for, at Mennesket af Naturen drives til Borgerlig Societæt, efterdi det uden samme hverken kand eller vil leve, og tragte at bevise saadant af de Elendigheder, som følge det eenlige Levnet, af Talen, hvilken ellers var given Menneskerne forgiæves, dersom de skulde leve adskildte fra hinanden, af den Begiærlighed det eene Menneske haver at omgaaes med det andet, Item af den Nytte man haver af saadan Foreening. Men, som Menneskets naturlige Begierlighed kand overflødig fornøyes ved de første og slette Societæter, saa kand man see, at Menneskerne ikke alleene af ovenbemelte Aarsager drives til Borgerlig Societæt, eller at indstifte Stæder, hvorudi dem blive paalagde saadanne Byrder, som de af Naturen have Afskye for: thi de ere af Naturen begierlige efter Frihed, saa at de ville ingen være underdanige, men gjøre alting efter eget Tykke, og see alleene efter deres egen Fordeel. Tvertimod mister en Borger sin naturlige Frihed, undergiver sig et Herredømme, som befatter Jus vitæ et necis, efter hvis Befalning han maa gjøre meget, som han ellers havde Afskye for, og lade meget, som han gjerne ønskede; derforuden skal udi Stæderne de fleeste Idretter hensigte til det gemeene Beste, hvilket ikke alle Tider kommer overeens med enhvers Interesse udi Særdeelehed.

284

Den rette Aarsag derfor, hvorføre Societæter og Stæder ere indstiftede, er Frygt, som det eene Menneske haver for det andets Ondskab, og derfor have de første Mennesker givet sig under Love og Øvrighed, der kunde beskytte de Svage imod de Sterke, og straffe Ondskab, som tilforn gik saa meget udi Svang, thi, dersom ikke Lov og Ret var, skulde, saasom Ordsproget lyder, det eene Menneske opsluge det andet.

Efterat Menneskerne nu ved Stæder og Regieringers Indstiftelser vare bragte udi den Stand, at de kunde være trygge og sikre for hinanden, er det siden af sig selv fulgt paa, at de des overflødigere have nødt de Fordeeler og Beqvemmeligheder, som flyde fra det eene Menneske til det andet, og opfundet adskillige Kunster, hvorved Menneskerne have bekommet stor Nytte og Magelighed.

Nogle kunde maa skee vel indbilde sig, at den naturlige Lov var tilstrækkelig nok at holde Menneskerne udi Tømme, i det den lærer os, at vi ingen skulle beskadige, men omendskiøndt der findes nogle gode Gemytter, der ikke beskadige andre, hvorvel de det uden Fare for Straf kunde gjøre, ligemaade andre, der af Frygt for adskillige Uleyligheder, som deraf kunde komme, tvinge deres Begierligheder, saa findes derimod mange, der foragte all Ret og Billighed, saa tidt de see nogen Gevinst og Fordeel, og stoele paa deres egen Styrke og Kunst, hvorved de kunde besnære og undertrykke andre.

Andre kunde vel ogsaa tænke, at Frygt for GUDs Straf var tilstrækkelig at holde Menneskernes Ondskab tilbage, men forgieves, thi mange ere af en ond Optugtelse og Vane saaledes fordervede, at de ikke eftertænke saadant, bevæges ikke uden af det Nærværende, og tænke ikke paa det Tilkommende, og saasom GUD pleyer at være langsom udi sin Vrede og Hevn, saa tage de Ugudelige Leylighed deraf, at tilskrive de Ulykker, som vederfares dem, andre Aarsager.

Ey heller er Samvittighed kraftig nok at tvinge saadan Ondskab, efterdi den svækkes ikke lidet af en ond Vane 285 og Optugtelse, derforuden begynder eens Samvittighed ikke ret at vaagne, førend Synden er bedreven, og det, som er gjort, ikke kand ændres, hvorføre det beste Middel, at holde Menneskerne udi Tømme, er at begive sig under Regiering og Øvrighed: thi omendskiønt nogle vilde love og forsikre

hinanden indbyrdes om Hielp og Bistand, saa kunde man dog ikke forlade sig paa saadanne Forsikkringer og Løfter, hvilke enhver kunde bryde igien, naar ham lystede, dersom der ikke var noget andet Baand, der holdt Villien til at opfylde de samme.

Sextus Empiricus fortæller meget merkeligt om de gamle Persier, at, naar en Konge døde, lode de passere 5 Dage uden Regiering, paa det at de kunde skiønne paa, hvilken ulyksalig Tilstand det var, og derfor beteede efterfølgende Konger des større Kiærlighed og Lydighed. Man kand ogsaa sige i visse Maader om Rom nu omstunder, at den, efter en Paves Død, lever ligesom uden Regiering; thi, medens Vacancerne vare, maa enhver besætte sit Huus med Vagt, at han ikke skal røves og omkommes af u-bændige Mennesker, og, saa snart en ny Pave bliver udvaldt, lader han udraabe Pardon for den Misorden, som er begaaen.

CAP. V. Om Stædernes indvortes Dannelselse

Saasom, for at skaffe sig Sikkerhed imod andre Menneskers Ondskab, intet bedre kand optænkes, end at enhver forsyner sig med saadan Hielp, hvorved onde Mennesker kand afskrekkes fra at anfælde nogen; thi Menneskernes Ondskab og Tilbøyelighed at skade andre kand ved ingen Ting kraftigere holdes tilbage, end naar der strax bliver viset en overhængende Ulykke, hvilken vil overkomme den, der anfælder en anden. Saadan Hielp kand nu ikke 286 have af nogen befæstet Stæd; thi at opholde sig der stedse for Sikkerheds skyld, var ikke andet end at leve udi et Fængsel, ey heller kunde nogen alleene beskytte sin Fæstning, og, om han vilde bruge andre af sine Venner dertil, stod han i Fare for dem selv, dersom han ikke paa en anden Maade forsikkrede sig ogsaa imod dem. Med Gevær kand man vel nogenledes beskytte sig imod een, men ikke imod mange; den Undsætning man kand have af vilde Dyr, er gandske liden og ubeqvem at holde fra sig saa stor Fare. Vel skrives der om Keyseren paa den Øe Zeilon, at han paa sit Slot Candy haver i Steden for Drabantere over 100 Elephanter, hvilke beskytte Keyseren, og straffe dem, der have forseet sig; men at de kunde blive bekvemme til saadant Brug, dertil behøves mange Menneskers Hielp. Derfor er intet bedre Middel at forskaffe sig Sikkerhed imod onde Menneskers Overvold end ved Mennesker selv, i det adskillige slaae sig sammen, og foreene deres Kræfter med hinanden.

Nu er det ikke tilstrækkeligt, om to eller tre alleene foreene sig sammen, men det maa være en stor Mængde, og udfodrer Plato saa mange Borgere til en Stad, som kunde holde Naboerne tilbage, om de ville gjøre Ondt.

Blant saadanne mange Folk, som komme sammen at indstifte Stæder, udfodres Samtykke og Overeensstemmelse til at bruge de Midler, som ere fornødne til den Ende, thi omendskiønt mange havde slaget sig sammen, saa kunde de dog intet udrette, dersom de ikke ere overeensstemmende med hinanden, eller, om de til en Tid ere samdrægtige, og siden saasom Menneskernes Gemytter ere foranderlige, afsondre sig fra hinanden. Hvorfor det er ikke nok, at Folk have indgaaet en Pagt om saadan Foreening, men der maa ogsaa være Herredømme og Magt, der kand tvinge dem at holde fast ved det, som de eengang have foreenet sig om. Vel er sandt, at Bierne ere samdrægtige, og stemme overeens til det gemeene Beste, omendskiønt der er intet Herredømme eller Magt, som tvinger dem dertil; men, at man blant Menneskerne ikke kand 287 vente det samme, foraarsager deres Ærgierrighed, Misundelse, Had og andre Laster, som ikke findes hos Beesterne. Iligemaade Talen, hvorved det eene Menneske kand ophidse det andet til Oprør og Ondskab, saa, at Tungen ikke ubilligen kaldes en Basune til Krig og Oprør.

At Bierne leve udi saadan Samdrægtighed uden Tvang og Regiering kand ogsaa tilskrives dette, at de ingen fri Villie have: men drives af Naturen, som Machiner til alt, hvad de gjøre. Det samme maa man og sige om andre u-mælende Creatures visse Bevægelser, nemlig, at derudi er noget Mechanisk; thi en Fugl, før den udlegger Egg, tillaver Rede, hvilket en frugtsommelig Qvinde, der aldrig havde hørt tale om Barne-Fødsel og Barsel-Seng, ikke vilde tænke paa; Fuglene flyve ogsaa mod Vinteren til de sydlige Lande; da derimod et Menneske uden Information ikke veed, hvad Syd og Nord er, langt mindre, at det er varmere i et Land end udi et andet; saa at, om Beesterne gjøre saadant af beraad Hu, ere de begavede med større Forstand end Mennesker; Dog understaaer jeg mig ikke med Cartesianerne at gjøre dem til blotte Machiner, men siger alleene, at mange af deres Bevægelser ere puur Mechaniske.

Derfore til at indrette en Stad, udfodres to Pagte og en Forordning. Den første Pagt indgaaes af mange udi den naturlige Frihed, om at foreene sig med hinanden, og er fornødent, at enhver samtykker saadan Pagt; thi den, som ikke vil stemme overeens med de andre, maa blive uden for Borgerskabet.

Efter den første Pagt udfodres en Forordning, hvorledes Regieringen skal indrettes; thi, førend saadan Forordning bliver giort, kand intet bestandigt forrettes, som hensigter til det gemeene Beste.

Derpaa er fornødent den anden Pagt, hvorved beskikkes den, eller de, som skulle forestaae Regieringen. Og forbinder den Regierende sig ved saadan Pagt, at bære Omsorg for det gemeene Beste, og de andre at være ham lydige, og undergive deres Villie hans Villie.

288

Naar Regieringen er udi en Mands Hænder, da holdes det, som han forretter, ogsaa at forrettes af det heele Land, udi saadanne Sager, som angaae det Almindelige, saasom for Exempel, naar en Konge slutter Fred, Krig eller Forbund, men ikke udi hans private Sager, saasom, naar han gifter sig eller spiser, etc.

Derimod, hvad enhver Borger for sig eller hvad alle slutte uden Kongens eller anden Øvrigheds Minde, holdes ikke for at være Stadens Gierning, men ikkun en privat.

Dersom Regieringen er Aristocratisk, det er, hvor mange Herrer regiere, eller den er Democratisk, hvor den højeste Magt er udi den gemeene Almues Hænder, da holdes det for at være Stadens Villie, som besluttes af de fleeste Stemmer, af det Raad, til hvilket Regieringen er betroet, uden der udtrykkeligen er forordnet, hvor mange Stemmer der skal udfodres til at forestille alles Villie udi Almindelighed. Saaledes er ved Pavernes Udvælgelser forordnet, at den skal være Pave, som de tvende Trediedeele af Cardinalerne udvælge.

Aarsagen, hvorfor de fleeste Stemmer gieide, er, efterdi der er intet andet Middel til at gjøre Ende paa Sager og Tvistigheder, thi det synes u-rimeligt, at de fleeste skulle rette sig efter de færste, og omendskiønt nogle faaes Meening kunde undertiden være bedre, og Republikven nyttigere end manges, ikke desmindre, dersom de fleeste udi samme Raad sige de andre imod, og holde deres Meening for den Beste, maa den staae fast, thi hvo skal dømme om, hvis Slutning er rigtigst, ikke de stridende Parter selv, ey heller en Opmand, efterdi hans Dom kand ogsaa tages udi Tvivlsmaal, saa at man skulde have fornødent en anden Opmand efter ham igjen, ja de fleeste Sager ere af den Beskaffenhed, at de ikke kunde betroes nogen Opmand.

Dersom Stemmerne ere lige, kand der ingen Dom fældes, og holder Grotius for, at i saadan Fald den Skyldige bliver frikendt, hvilken Frikiendelse de Græker kaldte Calculum Minervæ eller Minervæ Stemme, af den Fabel 289 om Oreste, hvilken, da han var fodret for Retten, og Dommerne havde deelt sig udi tvende Parter, dog saa, at deres Tal, som fordømte ham, var en Stemme stærkere end deres, som frikiendte ham, kom Minerva og kastede en album Calculum eller hvid Steen blant de andre, hvorved Tallet blev lige stort paa begge Sider, og Orestes derover frikiendt.

Hvad sig anbelanger det Spørsmal, om at sammenføye Stemmerne, da maa man gjøre Forskiel paa de Stemmer, som gandske stride imod hinanden, og dem, hvoraf den eene indeholder Endeel af den anden. De sidste kunde vel sammenføyes, men ikke de første, saaledes, naar 3 Dommere dømme een at betale 20 Pund, andre 3 at betale 10, og de sidste 3 dømme til at betale ingen, da vinder den Slutning, som dømmer til at betale 10, efterdi den kommer saa vidt overeens med den første, thi udi 20 ere 10.

Saaledes udi en Ret, naar 3 Dommere dømme at radbrækkes, 3 til at halshugges, og 3 gandske frikiende, da føyes de 2 første dasses sammen, som begge paalægge Livs-Straf, og det Mildeste, nemlig, at halshugges, bliver Dommen; de derimod, som dømme gandske fri, kand ikke føyes med de andre, saasom Straf og Frikiendelse ingen Overeensstemmelse har med hinanden. Men naar 3 dømme fra Livet, 3 til Landflygtighed og 4 frikiende, kand efter denne Regul Stemmerne ikke sammenføyes; thi de, som dømme fra Livet, have ingen Overeensstemmelse med dem, som dømme at forlade Landet, ligesom Landflygtighed, som er en Straf, har ingen Overeensstemmelse med Frikiendelse, og staaer i saadan Fald Processen, indtil man faaer fleere Assessores. Anderledes er det, naar Stemmerne ere delte udi 2 dasses, saa at 6 fordømme og 6 frikiende; thi da gjøre de mildeste Stemmer Dommen, og er da det, som kaldes Calculus Minervæ, hvorom tilforn er taled. Det er særdeles merkeligt udi Engeland, at ingen kand dømmes fra Livet uden alle Assessores ere eenstemmige.

Den Regiering, hvor en Person alleene haver den højeste Magt kaldes Monarchisk, hvor de store Herrer regiere, 290 Aristocratisk, og hvor den gemeene Mand saavel som Adelen, Democratisk. Ved en Borger, naar man forklarer Ordet vidtløftig, forstaaes alle Undersaattere udi en Stad, men, naar det forklares nøye, betyder det dem alleene, som i Førstningen indstiftede Staden, og deres Efterkommere, nemlig Huus-Fædre. De, som alleene til en Tid opholde sig udi en Stad, ere vel ikke Borgere, efterdi de ingen Borger-Ret have forhvervet sig, ikke desmindre, saa længe de der forblive, maa de være Stadens Øvrighed undergivne, og ansees som Undersaattere, saa længe som det varer.

Den Borgerlige Regiering siges rettelig at være indstiftet af GUD, thi saasom GUD befaler os at øve den naturlige Lov, befaler han os ogsaa at bruge de Midler, som dertil ere fornødne, nemlig, at indrette Regieringer, hvorved saadant haandhæves, derforuden lærer os ogsaa den hellige Skrift, at GUD samtykker

Regjeringer, og befaler Undersaaterne at være deres Øvrighed underdanige. Ellers disputeres meget om det høyeste Herredømmes eller Majestæts Generation, og findes derom 3 adskillige Meeninger, hvilke Pufendorf vidtløftig examinerer, J. N. et G. lib. 7. cap. 2.

Hvad sig anbelanger det Spørsmåal, hvem det tilhører at give Kongelig Titul og Værdighed? da svares dertil, at de samme, som kunde overandtvorde en den høyeste Magt, kunde ogsaa give saadant Navn og Titul, og derfor, naar et Folk overgiver Regjeringen udi eens Hænder, giver det ham tillige med Ret at bruge Kongeligt Navn og Titul, hvorføre saadan Konge, saasom han ikke haver faaet sin Magt og Herredømme af nogen Fremmet, saa dependerer hans Kongelige Navn ikke af andre Kongers eller Republikvers Samtykke; og som det var u-billigt at ville disputere ham sin Magt og Herredømme, saa var det ogsaa u-billigt at negte ham sin Titul, omendskiøndt han havde ikkun faa Lande at regiere over. Men, at en kand blive Konge, der tilforn har kiendt en for sin Over-Herre, er fornødent, at han forhverver sig samme Overherres 291 Samtykke dertil, hvorudaf kand sees, at de, der have deres Lehn af andre, kunde ikke tage noget Kongeligt Navn uden Lehns-Herrens Samtykke, og torde derfor Alexandri Magni Efterkommere ikke tage dem Konge-Navn, saa længe Alexandri Familie var ved Magt. Men hvilken Myndighed de Romerske Paver have taget sig at uddeele saadanne Titler, kand sees allevegne af Historierne, hvorledes Pave Paulus 4 gjorde Irland til Kongerige, kand sees af Petri Svavis Hist. Conc. Trid. lib. 5. og hvorledes Cosmus Mediceus bekom Titul af Store-Hertug, kand sees i Thuani Historie.

CAP. VI. Om Republikvers Form og Dannelse

Republiqvers Forme ere enten ordentlige eller u-ordentlige. De ordentlige ere, hvor den høyeste Magt er foreenet udi en Person, og flyder af eens Villie, hvor saadant ikke findes, kaldes det en u-ordentlig Regjering.

De ordentlige Regjeringer igien deeles udi 3 slags: (1.) Monarchie, hvor den høyeste Magt er hos een alleene, (2.) Aristocratie, naar den høyeste Regjering er hos et Raad, bestaaende af visse og udkaarne Borgere, kaldet Stænder. (3) Democratie, naar den høyeste Magt er hos et Raad, der bestaaer af alle Huus-Fædre.

Om nogen spørger, hvilken af disse slags Regjeringer er den fuldkomneste, da svares dertil: 1.) At ingen Regjering er med saadan Fliid indrettet, at den kand siges gandske fuldkommen, thi Regjeringer overdrages Mennesker, og derfor saa længe de ere, saa ere ogsaa Laster. 2.) Er ingen Regjering saa fuldkommen, at den kand komme overeens med et hvert Landskab, men man maa overveie enhver Nations Stand, Vilkor og Natur, hvorudover Aristoteles kalder den Regjerings Form den Beste, som 292 vi kunde best føre os til Brug og Nytte. Dog holdes en Monarchisk Regjering af de fleeste for den Beste, efterdi den haver stor Fordeel for de andre, thi udi Aristocratier og Democratier, naar Stænderne og Folket ville slutte noget, maa de forsamles paa en vis Tid og Sted, hvilket foraarsager stor Hinder og Besværlighed, en Enevolds-Herre derimod kand paa alle Tider tillige slutte og fuldbyrde det, som er Riget tienligt, og imidlertid forrette store Ting, førend Stænderne og Folket udi de andre Regjeringer kunde komme til en endelig Slutning. Hvad som den Hollandske Scribent udi hans *Bilance Politica* skriver imod en Enevolds Regjering, er af andre kraftig igiendrevet.

At de Græker, som bekiendt er, havde for dum saa stor Afskye for Monarchie, var Aarsag, at enhver Republiqve bestod moxen udi en Stad, ved hvilke Stæder kom best overeens en Democratisk Regjering eller et indskrenket Aristocratie, eller og saadant Rige, som Aristoteles kalder *Regnum Heroicum*, hvorudi Regentere ansees heller som myndige Raadgivere, end som de, der have den høyeste Magt.

Derforuden elskede de Græker formedelst deres urolige og stolte Gemytter meest den Regjering, hvorudi enhver af dem kunde have noget at sige. Naar nu derfor en eller anden udi saadan Stad indførde en Enevolds Regjering, maatte han bruge adskillige haarde Midler til at forsvare den samme, efterdi det ellers ikke kunde have nogen Bestandighed, hvorføre de med Billighed bleve saa meget lastede, der tragtede efter saadant Herredømme, som ikke kunde holdes ved lige uden ved største Haardhed og Tyrannie: thi det er ligesaa ubelelygt at indstifte et Monarchie udi en Republiqve, som bestaaer ikkun af en Stad, som Democratie udi et stort og vidtløftigt Land. Saasom derfor udi de Monarchier, der befatte store og vidtløftige Lande, man ikke haver fornøden at bruge saadanne haarde Midler til deres Vedligeholdelse, saa ere de meget ubillige, der ligne saadanne Monarchier ved de gamle Græske.

andre udi Regieringer i sig selv. Angaaende de første slags Skrøbeligheder, da ere de, som findes udi et Monarchie saadanne, naar den, som sidder paa Thronen, er udygtig, forsømmelig, overdaadig, forvoven, grum etc. Dog er herved at merke, at hverken disse, eller andre Laster ere tilstrækkelige, at Undersaatterne derudover kunde holde deres Regentere for Tyranner, eller opsige dem Troeskab og Lydighed: thi man maa alle Tider holde en Regent for saadan en, som han bør at være, og siger derfor Grotius, at der er intet Menneskeligt Middel imod Kongers og Førsters Uret, og var det dem fordum Antonini Philosophi Mundheld: Ingen uden GUD er en Førstes Dommer. Hid henhører det, som Sverriges Riges Raad fordum svarede Engelbrecht, da han raadede dem til at rebellere imod Kong Erik: Det var ikke lovligt at sætte dem op imod deres Herre og Konge, omendskiønt han i nogen Maade forsaae sig; thi ellers kunde intet Herskab blive bestandig, ey heller (sagde de videre) ere Undersaatterne skikkede til at være Kongers Dommere, Menneskerne kunde ikke leve udi Omgængelse med hinanden, med mindre det eene vil lide noget af det andet. Maa man nu lide meget af sin Jevnlige, saa fremt man vil leve udi Omgængelse med ham, saa maa man meget meere lide af sin Konge, saa fremt man vil have et stadigt Regimente. Saaledes holdt ogsaa Dannemarks Riges Raad det usømmeligt at dømme Kong Knud den Store, hvorvel han af en særdeles Ydmyghed havde undergivet sig deres Dom.

De Feyl, som findes hos dem, der regiere udi et Aristocratie, ere, naar slemme og vanartige Mennesker blive antagne til Raadsherrer, og andre brave Mænd blive udelukte. (2.) Naar de store regierende Herrer ere usamdrægtige, (3.) omgaaes med gemeene Folk som Slaver, og (4.) naar de see formeget paa deres egen Nytte, og forsømme derudover det gemeene Beste.

De Skrøbeligheder, som findes hos dem, der regiere 294 udi et Democratie, ere, naar ubeqvemme og oprørske Mennesker med Haardnakkenhed forsvare deres skadelige Meeninger og Slutninger, saasom fordum de Demagogi hos de Græker og de Tribuni piebis hos de Romere. (2.) Naar Dyd og Skikkelighed bliver undertrykket. (3.) Naar Republikvens Love ofte af Lætsindighed blive forandrede.

Ellers er at merke hos de saa kaldte Republikver, at de ikke ere af den Bestandighed, som Monarchier, saa at derfor den Venetianske Republiks Langvarighed er et rart Exempel udi Historien; men derhos er igjen at merke, at Regieringen i Venedig maa i visse Maader øve større Haardhed end som øves udi Monarchier; derfor er Staden opfyldt med Speidere, kalded Denunzie Segrete, som nøye i Agt tage alles Tale og Idretter, og er det en Raadsherre under Livs-Straf forbudet at tale med en fremmed Minister. De andre Republikere ere fast aldrig frie for indvortes Uroeligheder; thi, naar Almuen er ikke fornøyet med Raadets Slutning, er intet Middel at fuldbyrde den samme.

De Skrøbeligheder derimod, som kaldes Stats-Feyl, og findes hos Regieringen i sig selv, ere først, naar Lovene og Forordningene ikke stemme overens med Landets og Folkets Natur. (2.) Dersom de samme gjøre Borgerne ubeqvemme til at forrette de Sager, som tiene til Republikvens Conservation, Item, naar Landets Grund-Love ere saaledes beskaffede, at de publiqve Sager efter dem ikke kunne forrettes uden med stor Seenfærdighed og Vanskelighed.

Et lasteligt Monarchie kaldes gemeenlig Tyrannie, et lasteligt Aristocratie, Oligarchie, og et lasteligt Democratie, Ochlocratie, dog blive disse Ord undertiden misbrugte: thi, saa snart den gemeene Mand Regieringen ikke er anstændig, bliver en lovlig og god Første kalded en Tyran, besynderlig, naar han med Iver vil haandhæve Retten.

Udi Aristocratie iligemaade, naar nogle blive udelukte 295 af Raadet, som indbildede sig at være ligesaa gode som andre Raads-Herrer, kaldede dem med Foragt '[x][x][x][x][x][x][x]' eller Faa.

Endelig naar hoffærdige Mennesker, der ikke kunde fordrage, at der er en Lighed blant den gemeene Mand, og see, at udi et Democratie alle have lige stor Ret at give deres Stemme, kalde de saadan Regiering Ochlocratie, det er, hvor det gemeene Skum af Almuen har meest at sige, og hvor saadanne berømmelige Mænd, som de indbilde sig at være, ikke have noget frem for andre.

En uordentlig Republikve kaldes den, hvorudi saadan Foreening, som udfodres i en Regiering, ikke findes, saasom, naar udi et Rige de høye Herrer have hart ad ligesaa meget at sige som Kongen. Item udi en Republikve, hvor Raadet og Folket have lige Myndighed, saa at den eene ikke er den anden undergivet.

Saadan Uordentlighed fandtes fordum udi den gamle Romerske Republikve, som Pufendorff beviser udi hans Skrift de Republica irregulari, Item udi den itzige Tydske Regiering, som samme Autor under det Navn Monzambano viser udi den bekiendte Tractat de Statu Imperii Germanici, hvilket Skrift, omendskiønt mange have havt Mishag derudi, efterdi bemeldte Monzambano kalder den Tydske Regiering et vanskabt Corpus, saa kand dog ingen negte, at jo samme Regiering er gandske uordentlig.

Ellers kand her forefalde et stort Spørsmål: Om et Roman-Catholsk Rige kand kaldes en ordentlig Regiering, hvortil udfodres, at alle Regalier, og den høyeste Magt udi alting er foreened udi een Person, enten det er Persona simplex, saasom en Konge, eller Persona Composita, saasom et Raad. Jeg vil lade andre decidere udi dette Spørsmål, og alleene her anmerke, at, naar det, som kaldes Majestæt eller høyeste

Herredom, skal ret siges at være foreened udi en Person, da maa Regenten, saasom de gamle af GUD indstiftede Jødiske Konger, være høyeste Dommer, høyeste Felt-Herre, og ypperste Præst; men en anseelig Deel af Undersaattere udi de Roman-Catholske 296 Lande, saasom Munke og andre Geistlige, skyde sig under den Romerske Pave, saa at der i visse Maader udi saadanne Lande er en Status Biceps eller en To-Hoved Regiering.

Naar mange Stæder ved et særdeles Baand ere knyttede tilsammen, og have foreenet deres Kræfter, kaldes det Systema Civitatum eller Respublica Composita, en sammensat Republikve.

Saadanne Republikver have deres Oprindelse deraf. (1.) Naar mange adskildte Riger enten ved Ægteskab eller Arv bekomme en tilfælles Konge, dog ikke blive foreenede til et Rige, men regieres enhver efter sine Grund-Love. (2.) Naar adskillige Stæder forbinde sig saaledes med hinanden, at de ikke ville øve visse Stykker af den høyeste Magt, som at slutte Krig og Fred uden med alles Samtykke, men udi andre Maader enhver forbeholder sig sin Frihed, saa at det eene ikke dependerer af den anden. Exempel paa saadan sammensat Republikve havdes fordem udi de Græske Stæder, som vare foreenede imod de Persier, og nu omstunder udi Sveitserland og de foreenede Nederlande.

Saadant Baand løses, naar nogen af de Foreenede frivilligen viger derfra, og regiere deres Stæder for dem selv, hvilket skeer gemeenlig udi den Henseende, at de have Forhaabning at staae sig bedre for dem selv, end, naar de ere sammenknyttede med andre. Saadanne Baand løses ogsaa ved indvortes Krig, uden ved Freden igien det forrige Baand bliver fornyet, Item, naar saadanne sammenføyede Stæder af en fremmed Potentat blive overvundne: thi da holdes det for en Snildhed af Seyer-Herren, at løse saadant Baand, som de Romere gjorde fordem ved de Achæiske Stæder.

297

CAP. VII.

Om det Borgerlige Herredømmes Affectioner

Det Borgerlige Herredømmes Affectioner ere en Majestæts egentlige Attributa, som flyde af dens Natur, saasom, at en Majestæt maa være den Høyeste. (2.) At den maa ingen være forbunden at gjøre Regenskab. (3.) Høyere end Lovene, og (4.) Hellig.

Det Borgerlige Herredømme kaldes det Høyeste, efterdi det ikke dependerer af noget Menneske, saasom dets Gierninger af ingen, enten Undersaat eller Fremmed, kunne gøres til intet, men er [x][x][x][x][x][x][x][x][x][x][x][x], det er ingen forbundet at gjøre Regenskab. At gjøre alting ustraffet, siger Sallustius Bell. Jugurth. det er at være Konge. Vel er sandt, at Konger og Førster undertiden gjøre Regenskab for deres Idrætter, dog ikke at de dertil blive tvungne af nogen Overmand, som kand sætte dem til rætte derfor, men alleene af fri Villie, at de ville lade Verden see, de ere gode og forsigtige Regentere, og beholde deres Navn og Rygte ubeskaaret.

Vel have nogle understaaet sig at paastaae, at en Konges Magt ikke kunne eller burde at være høyere end det heele Folks, og siger Aristoteles polit. lib. 3. c. 12. En Konge bør at have Magt, men hans Magt bør at være saaledes, at han er større end hver Borger udi Særdeles, men mindre end alle udi Almindelighed; men de blive kraftelig igiendrevne af andre, og viser Cicero Off. II. de Aarsager og Leyligheder, hvorved en Nation kand drives til at give en anden Herredømme over sig, nemlig: Nogle drives dertil af Velgierninger, andre af Frygt, andre igien udi den Forhaabning de skulle nyde nogen Fordeel deraf, andre ogsaa af Nød, og giver Grotius os Exempel derpaa udi de Campanier, hvilke udi deres største Nød gave sig under de 298 Romere paa saadan Maade: Vi overgive vore Lande, Folk, Stæder, Agre og Templer udi eders Magt, og er det ingenlunde Tegn til Slaviske Gemytter, at give sig under en Enevolds Regiering, som de indbilde sig, der leve udi fri Republikver, af hvilke de Cappadocier derfor blive lastede, at de ikke vilde imodtage den Frihed, som blev dem tilbuden af de Romere; thi de hovmodigste og ærgjærrigste Mennesker kunde undertiden ikke leve udi Frihed, og taale, at andre kunde være deres Lige, og derfor leve fornøyligere under en Enevolds Magt. Derfor løbe mange af de fri Grækske Stæder til Cyprien, hvor Evagoræ Rige var, som Isocrates beretter. Udi Øster-Landene ere Folk saa hengivne til Enevolds Regiering, at de af intet andet vilde vide at sige, og beretter Neuhoff legat. at de Chineser ikke kunde faae udi deres Hoved, hvad de Herrer Stater af Holland vare for Dyr, iligemaade kunde Kongen af Pegu ikke begribe, at Raadet af Venedig skulde have den høyeste Magt, men beloet det som en urimelig Ting. Ja Fri-Stæder blive undertiden ved indvortes Oprør bragte udi saadan Tilstand, at de ikke kunde frelses, uden de begive sig under en absolut Enevolds Magt.

Cum Domino pax ista venit, siger Lucanus l. 1.

Jeg sagde ogsaa, at en Konge er høyere end Lovene, forstaaende derved alleene de Borgerlige og Menneskelige Love, hvilke have deres Oprindelse og Bestandighed af Regenterne selv, og derfor ikke kunne forbinde dem: Men en Regent er ikke høyere end de Guddommelige og naturlige Love, men forbindes at leve efter dem, hvorvel han egentlig ikke kand straffes af Menneskerne, om han overtræder dem.

Kongers og Regenteres Personer maa være hellige, saa at ingen maa forgribe sig paa dem, og det ikke alleene efter den almindelige Ret, at ingen maa forures, men endogsaa paa en høyere Maade, efterdi det gemeene Beste og Velstand bestaaer udi Regenteres Liv. Undersaatterne maa derfor ikke sætte sig op imod deres lovlige Befalninger, ey heller knurre imod dem, omendskiønt de ere noget 299 vanskelige, men lide det med Taalmodighed, ligesom fromme Børn taale meget af deres Forældre, og i Fald en Regent søger en Undersaat paa Livet, da omendskiønt han er uskyldig, maa han derfor ikke forsvare sig saaledes imod ham, som imod sin Medborger, eller blotte sit Gevær imod Fædernelandets Fader, men vel frelse sit Liv, om han kand, enten med Flugten, eller bøde for sig med sin Skiold.

De Beviisligheder, som de bruge, der ere udi den Meening med Aristotele, at en Konges Magt er mindre end alles udi Almindelighed, kunde letteligen igiendives. Thi angaaende deres første Argument, at den, der har beskikket en til noget, er høyere end den, der beskikkes, og derfor Folket høyere end Kongen, er vel sandt udi saadanne Beskikkelser, hvis Virkning idelig hænger af den Beskikkendes Villie, men ikke udi saadan Beskikkelse, der i Begyndelse kommer af den frie Villie, men siden fører Fornødenhed med sig.

Saaledes beskikker Qvinden sig vel en Mand, men maa siden være ham underdanig. Herudover sagde Valentinianus til sine rebelske Soldater: Det stoed udi eders Magt at udvælge mig til Kæyser, men, efter at I have udvaldt mig, maa I lade mig regiere efter mit Tykke, Item Solon til de Athenienser:

Hos auctos ipsi vos evexistis in arcem,
Nunc ergo Domini vos juga ferre decet.

Plut. Solon. Tilmed er det ikke sandt, at alle Konger beskikkes af Folket.

Den anden Beviislighed, som de bruge, at Regieringer indstiftes for Borgernes og ikke de Regierendes Skyld, er ey heller af nogen Vigtighed, og kand man deraf ikke slutte Folkets Ypperlighed frem for Regenter; thi omendskiønt en Formynder beskikkes for de Umyndiges skyld, er han derfor ikke ringere end de, men de maa være hans Magt og Direction undergivne.

300

Der ere vel fundne nogle lærde Mænd udi forrige Seculo, saasom Junius Brutus, Danæus, Petrus Martyr etc. som have villet paastaae, at saadant maa alleene forstaaes om private Folk og ikke om Øvrigheds Personer, hvilke ikke alleene have Ret, men endogsaa ere forbundne til at sætte dem op imod Potentater, naar de gjøre Uret, men dertil svarer Grotius, at saadanne Øvrigheds Personer, ligesom de, i Henseende til deres Underhavende, holdes for publiqve Personer, saa ansees de i Henseende til høye Regentere ikkun som private, og derfor hvad de gjøre imod høye Regenteres Villie, holdes ikkun for private Gierninger. Mig synes, (siger Grotius sammesteds) at de, som ere udi samme Meening, indbilde sig, at der er samme Tilstand udi et Rige, som de Gamle digtede, der var udi Himmelen, førend der blev nogen Majestæt, da de andre Guder gave Jupiter intet efter. Paulus vil lære alle Siæle at være Potentater underdanige, og derfor ogsaa ikke undtager den nedrige Magistrat.

Mons. Barbeyrac, som agerer ikke alleeneste Pufendorffs Oversættere, men end og hans Dommer, holder for, at ingen, som fuldbyrder efter den høye Øvrigheds absolute Befalning en ond Gierning, kand undskyldes, men han kand og straffes derfor af Efterkommeren, saa at end ikke en Rettens Betienter kand efter Rettens Befalning gribe en, som er uskyldig, ey heller en Skarp-retter exequere en Dom, naar han troer, at den er ilde grundet. Et herligt Morale, som vilde bringe et Land udi yderste Forvirrelse; mig synes, intet kand være fornuftigere end det, som Pufendorff skriver, at en Undersaat maa først bede sig at blive forskaaned for saadan Gierning, og hvis det ikke kand hielpe, og han trues med Døden for sin Ulydighed, at han da alleene kand ansees som et uskyldigt Redskab. En Regent er jaloux over sin Myndighed; thi, saa snart den svækkes, falder den heele Bygning; intet derfor gaaer ham meer til Hiertet end at høre Undersaattere raisonnere over hvad han absolute byder, og, at veigre sig at gaae udi Feldten med deres Konge, eftersom de ikke 301 kand begribe Aarsagen, hvorfor han vil føre Krig. Virkningerne af saadan Gienstridighed ere ofte, at de ikke alleene selv blive straffede paa Livet; men deres heele Familie bliver ulykkelig derover. Blev det først en tilladt at tage saadant i Betænkning, vilde siden en utallig Hob følge dens Exempel: thi der gaaer neppe nogen Forordning ud, der findes jo de, der holde for, at den er ilde grundet, og neppe fældes nogen Dom i en Ret, Endeel siger jo, at den er aabenbar uretfærdig. Man maa derfor lade den høye Øvrighed selv forsvare saadanne Gierninger, og blindt adlyde, naar Lydighed absolute under Livs-Straf bydes. Den Distinction angaaende, som Pufendorff ellers gjør mellem onde Gierninger, som en befales at gjøre udi sit eget Navn, som at bespotte GUD, forsværge sin Troe etc., og de Gierninger, som bydes at fuldbyrdes udi Øvrighedens, da er den ikke mindre vel grundet; thi man er forpligtet heller at lade sig omkomme end at

bedrive de første; derimod er ingen forpligtet at opoffre sig selv med sin heele Familie for sin Medborger. Lige af samme Natur ere mange andre af Mons. Barbeyracs Critiker, men dette korte Verk tillader ikke at examinere uden meget faa.

Her er dog at merke, at udi nogle Lande den Kongelige Magt er absolut, saa at en Monarch kand forrette alle Sager efter eget Tykke, ikke efter visse foreskrevne Love, alleeneste at han i Agt tager Naturens Ret. Saadan absolut Magt haver udi sig selv intet ubilligt, men overdrages Regentere udi den Henseende, at Regieringen derved kand blive des beqvemmere og tryggere.

Paa andre Stæder er Kongernes Magt indskrænket, saa at Regenterne forbinde sig ved deres Ankomst til Regieringen til visse Love, hvilke gemeenlig kaldes Grund-Love, men rettere Pacta; iligemaade, at de intet vigtigt ville forrette, uden de først have raadført dem med Folket, eller dem, som af Folket blive beordrede, og skikkede til Moder og Landdage.

Nogle Konger siges at have deres Riger som et Patrimonium, saa at de efter eget Tykke kunde deele og give 302 dem til hvem dem lyster. Saasom, naar de ved deres Vaaben have forhvervet sig et Rige og gjort sig et Folk underdanigt, og kaldes saadanne Riger Patrimonial-Riger. Andre derimod, som af Folket frivillig ere antagne til Regentere, kunde ikke deele eller bortgive deres Riger til hvem de ville, men maa rette sig efter et Riges Grund-Love, og overlade det ubeskaaren til Efterkommerne. Saadanne Riger kaldes af Grotio Regna Usufructuaria.

Her kand spørges, om en Konge kand give en Province bort til Lehn. Førend dette Spørsmaal besvares, er fornødent at vise, hvad Lehn er, og hvor mange slags. Alle Lehn have deres Oprindelse udi Norden, og de Nordiske Folk, sær de Longobarder, have bragt dem ind udi Italien. Nogle kaldes frie Lehn, Feuda franca, hvorved Feudatarius, eller den, som bekommer en Province til Lehn, haver sin forlehne Province gandske fri; alleene at han forbindes til at undsætte Lehns-Herren, naar han af Fiender overfaldes. Et andet slags Lehn kaldes indskrænket Lehn, Feudum ligium, hvorved Feudatarius, som ellers kaldes Homologus eller Homologus, ikke alleene er forbunden at assistere Lehns-Herren alleene og imod alle hans Fiender, men er ogsaa underkasted Lehns Herrens Jurisdiction. Andre Lehn deeles udi personlige og reelle, Feuda Personalia et Realia. Derom findes smukke Anmerkninger hos Hvitfeld udi Erici Pomer. Historie, hvor han viser den Forskiæl, som der er imellem de Tydske og Danske Lehn, af hvilke disse gives alleene Personen hans Livs-Tid, da derimod hine forplantes paa Efterkommere, saa at Lehnet falder ikke tilbage, saa lange der ere Arvinger paa Sværdsiden. De Holstenske Græver, som af Riget vare forlehne med Slesvig, forklarede deres Lehn efter Tydsk Ret. De Danske Konger derimod efter Dansk Ret. Hvad Hvitfeld videre taler om Adelens Forlehning, kand sees af Kong Knud den Siettes Historie. En Lehns-Herre bliver udi de gamle Feudaliske Love kaldet Senior, eller den Ældste og Værdigste, hvoraf er kommen det nu brugelig Ord Signor eller Seigneur, som betyder en Herre: 303 Og den, som bekommer noget til Forlehning, kaldes Homo, det er Lehns-Herrens tro Mand, og var Formularen til et Lehns Udstedelse denne: Recipimus eum in hominem nostrum, det er: Vi antage denne til vor tro Mand, hvorudaf Hyldingen selv kaldes Homagium, paa Fransk Homage. Efter at nu er vised, hvad Lehn er, maa jeg skride til Spørsmaalets Besvarelse, og kortelig gjøre Forskiæl mellem en absolut Konge og en limitered Konge. Den første, saasom han har ingen at gjøre Regnskab, kand give Provinder bort til Forlehning baade paa Personen og Personens Afkom. Men den sidste, som ved Haandfæstning har forbundet sig, ikke at skille nogen Province fra Riget, kand uden Stændernes Samtykke intet bortgive til Lehn, og allermindst paa Arvinger. Ellers er at merke, at ved en absolut Konge forstaaes her besynderlig den, der har ved Seyer erobret et Rige, og har det som et eget Patrimonium. Andet er det med en absolut Konge, som den høyeste og en uomskrænket Magt er overdragen, dog saaledes at Arvingerne have ved Fødselen Jus qvæsimum, eller Ret til at succedere udi det heele. Dog følger deraf ikke, at en Successor ved sin Ankomst til Regieringen kand til intet gjøre alle sine Formænds Gierninger, skjønt de kand være Arvingerne ufordeelagtige; thi ellers understod sig ingen Fremmed at contrahere med en Konge, naar Successor havde Ret at protestere imod alle ufordeelagtige Contracter. Men dette maa alleene forstaaes, om en Konge uden Aarsag bortskienker en anseelig Deel af sit Land, hvilken Gave kand ligesaa lidet staae ved Magt efter hans Død, som om han uden Aarsag erklærede den førstefødde Prinz arveløs.

CAP.VIII.

Om de Maader, hvorved et Herredømme forhverves, besynderlig et Monarchisk

Omendskiønt til et hvert lovligt Herredømme at indstifte udfodres Undersaatternes Samtykke; saa dog bekommes samme Samtykke ikke paa een Maade; thi undertiden drives nogle ved Magt at give sig under Seyer-Herren, undertiden overdrages en af Borgerne frivilligen Herredømme over sig.

Hvad sig anbelanger det Herredømme, som en forhverver sig ved Magt, og sine Seyer-riige Vaaben, da, for at kiende, om det samme er lovlig eller ey, maa man gjøre Forskiæl mellem en retfærdig og uretfærdig Aarsag at føre Krig. Udi en retfærdig Krig forhverves et retmæssigt Herredømme. (1.) Efterdi Seyer-Herren, dersom han havde villet bruge sin Magt, kunde have skildt de Overvundne ved Livet, og derfor, naar han skienker dem Livet med de Vilkor, at de skulle være ham underdanige, kand han derfor ikke lastes, men fortjener heller at berømmes for sin Mildhed. (2.) Efterdi de, som begive sig udi Krig med nogen, som de tilforn have forurettet og ikke villet forlige sig med, holdes for at sætte all deres Velfærd paa Spill, og at samtykke til den Stand og Vilkor, som Krigens Udgang vil sætte dem udi.

Angaaende det Herredømme, som forhverves med uretfærdig Magt, da er derved at merke, at, om nogen haver uddrevet en Konge af sit Rige, og sat sig paa hans Throne, da er han forbunden at give saadant tilbage, saa længe som den fordrevne Konge og hans Arvinger ere udi Live. Ikke desmindre ere dog Undersaatterne forbundne til at være dem hørige, som have Magten udi Hænderne, og til hvilken de sidst have aflagt Troskabs Eed, dersom de tilforn 305 have gjort for den fordrevne Konge alt hvad som kunde udfodres af dem.

Men, om nogen ved Magt har forandret et Democratie, til et Monarchie, da kand man sige, at saasom et Folk kand være ligesaa lykkelig udi et Monarchie som udi et Democratie, saa kand saadan voldsom Foretagende tilgives, dersom den nye Konge forestaaer Republiqven med Fromhed og Forsigtighed. Paa hvilken uretfærdig Maade de første Romerske Kæysere banede sig Veyen til Herredømmet, er noksom bekiendt: Ikke desmindre befoel dog Christus at være dem lydige med disse Ord: Giver Kæyseren det, som Kæyseren hører til.

Angaaende det Herredømme, som overdrages en frivilligen, da skeer det samme ved Udvælgelse, hvorved et Folk benævner og antager en vis Person, som det agter beqvem til at forestaae Regieringen, og er saadan Udvælgelse enten fri, saa at Folket uden Forskiæl kand udvælge, hvem det holder meest dygtig dertil, eller indskrænket, saa at det ikke kand antage nogen uden af en vis Familie, eller, som er begaven med synderlige Qvaliteter.

De, som ellers bilde sig ind, at man udi Vall-Riger bør see efter den dygtigste og beqvemmeste Mand udi Henseende til Stand og Byrd, og holde for, at intet er meere naturligt end at saadan vigtig Bestilling gives til den Dygtigste, lade kun see, at de have megen liden Kundskab udi politiske Sager. For at holde Riget udi Ave maa være noget, som stikker udi Øynene, og som Folk haver Veneration for; derfor regierer en stor Konges Søn lykkeligere end den største Philosophus, Aristoteles var den største Politicus i sin Tid, men hvis Alexander havde erklæret ham Successor, vilde der være bleven et underligt Regimente. Heraf sees, hvor ilde grundet det Mundheld er: Beatum est Regnum, ubi regnant Philosophi. Det er: Lyksaligt er det Rige, hvor Philosophi sidde paa Thronen.

Undertiden hænder det sig udi et Monarchie, at en Konge dør, førend der er nogen benævnt til at succedere ham udi Regieringen, og bliver der da et Interregnum 306 eller Mellem-Rige, hvilket varer indtil en nye Konge igien bliver udvaldt. De, som imidlertid forestaae Regieringen, kaldes Interreges eller Magistratus temporarii, hvilke øve den høyeste Magt, saavidt det er fornødent at holde Folket udi Lydighed, dog ere de forbundne at gjøre Regenskab for deres Regiering, hvilket Regenskab den ny Konge undertiden i Folkets Navn udfodrer af dem, deres Magt ophører, saa snart der er udvaldt en ny Konge, eller en anden Regiering indrettet.

Det kand iligemaade nogenledes kaldes et Mellem-Rige, naar en Konge dør og efterlader sin Dronning frugtsommelig. Vel er sandt, at de, som endnu ligge udi deres Mødres Liv, kunde ogsaa have dem deres Ret forbeholden, hvorudover de Perser, da deres Konge Hormisdas efterloed sin Dronning frugtsommelig, satte en Persisk Krone paa Dronningens Liv, og erklærede for deres Konge det ufødde Foster, som blev siden den berømmelige Sapore, men, saa længe som Fosteret ikke er kommen for Lyset, kand man ikke vide, enten det kommer levende eller død frem, enten det bliver Mand- eller Qvinde-Kiøn, og derfor er udi saadan Fald hartad et Mellem-Rige, indtil man faaer ret Kundskab om Fosteret, og da bliver Regieringen forestaaet paa den Maade, som ellers udi en Konges Mindreaarighed.

Naar et Rige bliver en saaledes overdraget, at det uden nogen ny Udvælgelse skal falde til hans næste Arvinger, kaldes det Successions Ret. Saadan Succession anordnes enten efter Kongens eget Tykke eller Folkets.

De Konger, som have deres Riger udi Patrimonio, have Ret at anordne til Successorer, hvilke dem lyster, saa at de enten ved Testament kunne deele et Rige mellem deres Børn, eller ogsaa overdrage det til Fremmede. Med saadan Ret overgav Alfonsus Kongen af Aragonien det Neapolitanske Rige, som han havde erobret ved sine Vaaben, til sin naturlige Søn Ferdinand.

Men, dersom en Konge haver ingen Anordning gjort eller bestemt, hvo der skal succedere ham, maa man 307 eftersee, hvem den naturlige Orden kalder dertil; thi omendskiønt den forrige Konge hverken ved Testament eller paa anden Maade har erklæret sin Villie, holdes han dog for ikke at ville lade Riget efter sin Død blive til intet, og geraade udi et Anarchie, men, at det skal falde til hans Børn, eller dem, som ere ham næst paarørende. (2.) At den Monarchiske Regiering skal efter hans Død holdes ved lige, saasom han haver meest Behag derudi. (3.) At Riget bliver udeelt og ubeskaaret, og alleene henfalder til den Førstefødde, dog saa, at de andre bekomme noget til deres Ophold af Rigets Gods, hvilket Gods udi Kongelige og Førstelige Familier kaldes Apanagium, og de Printzer, som nyde det, Apanagiati, men blant andre ringere Folk kaldes det Paragium. Aarsagen, hvorfor den Førstefødde bør foretrækkes de andre Børn, er ikke alleene, at han, som den Ældste, holdes for at have meere Forstand end den Yngere, men endogsaa, efterdi Brødrene ere Faderen lige meget paarørende, og derfor, dersom man vilde give Riget til den Værdigste iblant dem, skulde derved stor Ueenighed foraarsages, hvorpaa man udi forrige Seculo havde Exempel udi den store Moguls Rige.

Angaaende det Spørsmal, om den, som er fød førend Faderen bliver Konge, maa foretrækkes de andre, der ere fødte udi Riget, da svarer Grotius dertil saaledes, at saasom udi alt Arve-Gods aldrig bliver gjort Forskiæl mellem Tiden, paa hvilken det er forhvervet, saa maa ogsaa udi saadanne Successioner den Førstefødde have Fortrin, hvorføre ogsaa alle Lehn følge den Søn, som er fød førend Faderen blev belehnet; thi saa snart Faderen bekommer et Rige, faae de Børn, som ere tilforn fødte, strax Ret dertil, hvilken Ret kand dem ikke betages af de Børn, som fødes siden. At Darius foretrekkede Xerxen sin ældste Broder Artabazani, skeede ikke saa meget af Demarati billige Raisons, som ved Dronning Atossæ Myndighed, og at de Spartaner iligemaade gjorde saadant, skeede alleene af den Aarsag, at de meente dem, som vare fødte udi Riget, at have haft bedre Optugtelse.

308

Men udi de Riger, som indstiftes af Folkets fri Villie, dependerer Successions Ordenen af Borgerne, hvilke holdes for at have forbeholdet sig den Ret at benævne Successores, uden at de tilforn haver overdraget det til Kongerne tillige med den høyeste Magt.

Saasom nu udi Successionen lettelig kand hænde sig iblant de Personer, der ere den afdøde Konge ikke nær paarørende, at man ikke kand vide, hvo der er den Nærmeste udi Blodet, og derudover stor Tvistighed kand foraarsages blant Slægtningene, saa haver man, for at forebygge saadanne Uleyligheder, indstiftet udi adskillige Arve-Riger den saa kaldte Succession udi Linien, som bestaaer derudi, at alle de, som udspire af den regierende Stamme, constituere en Perpendicular Linie, hvoraf enhver bestiger Thronen, ligesom hans Linie overgaaer de andre, og at man ikke begive sig fra en Linie til en anden, saa længe der er nogen til overs af den første Linie, omendskiønt der kand findes de, som ere den afdøde Konge meere paarørende.

Der ere tvende slags saadanne Linie-Successioner. Den første kaldes Cognatica eller Castiliana af det Kongerige Castilien, hvorudi den er bleven antagen, og fører det med sig, at Mand-Kiønnet bliver vel foretrukket Qvinde-Kiønnet af samme Grad og Linie, omendskiønt Qvinde-Kiønnet er ældere: dog saa, at om der er ikke uden Princesser udi den rette Linie, man da trekker dem for Prinzer af en anden Linie.

Den anden Succession kaldes Successio Agnatica eller Francica, efterdi den er antagen udi Frankerige ved den Saliske Lov, hvorved Qvinde-Kiønnet alle Tider udelukkes, og er samme Succession indstiftet udi den Henseende, at et Rige ikke skal falde udi Fremmedes Hænder, i det de regierende Dronninger gifte sig med andre Potentater.

Agnati og Cognati confunderes ofte sammen, og kaldes gemeenligen alle Slægtninge Cognati, men den Romerske Ret gjør Forskiæl mellem Agnatos og Cognatos, saaledes at Agnati ere alle de, som ere mig paarørende paa 309 Sværd-Siden, og Cognati ere mine Slægtninge paa Qvinde-Siden: Saaledes er min Far-Broder min Agnatus, og min Morbroder min Cognatus; De første foretrækkes de sidste udi Arv, Formynderskab etc. Heraf kommer det, at en Linie-Succession udi et Rige kaldes enten Agnatica eller Cognatica, og som Spanien eller Castilien og Frankrige vare for nogle 100 Aar siden de meest bekiendte og anseeligste Arve-Riger, og Princesser kunde arve Riget udi de første, men vare aldeles udelukte udi det sidste, saa have saadanne Successioner faaet Navn af Successio Castiliana og Francica.

Den bekiendte Tvistighed angaaende Successionen mellem Frankerige og Engeland, som har varet udi nogle 100 Aar, fortæner her at tales om. Der opreisedes Tvistighed mellem Philippum Valesium, som var en Fransk Prinz af Blod, og Edvardum 3. Kongen af Engeland, som var fød af en Fransk Princesse. Den første nemlig Philippus Valesius var den Afdøde Franske Konges Proximus Agnatus eller næst Paarørende paa Sværd-Siden; Prinsessen derimod Edvardi 3. Moder var udi den første og rette Linie. Processen blev ageret for Stænderne udi Frankerige, Edvardus paastod, sig at være udi den rette nedstigende Linie og at Philippus var ex Linea Collaterali, Philippus derimod sagde, sig at være den afdøde Konges proximus Agnatus, og derfor efter den Saliske Lov, som udelukker Qvinde-Kiønnet, var den næste Arving til Thronen. Edvardus negtede ikke, at hans Moder efter den Saliske Lov var udlukt fra Successionen; men vel at saadant strakte sig ikke til hendes Sønner. Philippus derimod formeenede, at, naar Moderen ingen Ret havde, saa havde ey heller hendes Børn, hvilket de Engelske holdte for en puur Chicane; men Stænderne tildømte Philippo

Valesio Kronen, saasom de vilde ikke, at Riget skulde underkastes fremmed Herredom, hvilket og synes at være den Saliske Lovs Øye-Merke.

Perpendicular-Succession, som gaaer fra Førstefødde paa Førstefødde, er den, som mindst Forvirring er 310 underkasted, og derfor har Sted udi de fleeste Arve-Riger, iligemaade hos os, hvor efter Høyløflig Ihukommelse Friderici 3. Konge-Lov er beskikket som en Successio Linealis Cognatica, saaledes at en Prinsesse kommer til Regieringen, naar den heele Slægt paa Sværd-Siden er uddød. Den souveraine Konge-Lov taler saaledes derom: *Skulde det hænde sig (hvilket GUD naadeligen forbyde) at all den Mandlige Slægt aldeles var uddød, da skal Arve-Successionen udi Regieringen tilhøre den sidste Konges Sønners Døttre, og deres Linier, om nogen findes, hvis ikke, da hans egne Døttre, først den Ældste, og hendes nedstigende Linier, siden de andre, og deres nedstigende Linier, en efter anden, Linie efter Linie, og blant dem, som ere Uge udi samme Linie, altid Kønnet først agtes, og siden Alderen, saa at Sønnen stedse gaar for Dotteren, og siden den Ældre foregaaer den Yngre; hvilket altid skal i Agt tages.* At der ellers er en fuldkommen Lineal Succession stifted her i Rigerne, sees af en anden Artikel, der taler saaledes: *Den ældre Dotters Dotter i tusende Led skal altid foregaa den yngre Dotters Søn og Dotter, og maa ikke springes af Linie i Linie: Men den anden Linie maa bie efter den første, den tredie efter den anden, og den fjerde efter den tredie.*

Ellers er en anden slags Succession, som af Grotio kaldes Hæreditaria, hvorved en Broder forestiller den anden, og en yngre succederer den ældre, saaledes, at en Konges anden eller tredie Søn er nærmere end hans Sønne-Søn, skjønt af den Førstefødde. Men udi alle Arve-Riger tages en Successio Linealis i Agt, og er den Danske Konge-Lov derudi overeensstemmig med andre Europæiske Rigers Konge-Love. Franciscus Creuxius fortæller om et slags Folk, kaldet Chatramotiter, hos hvilke ikke er brugeligt, at en Søn succederer sin Fader; men det første fornemme Barn, som fødes, efter at den regierende Konge er kommen paa Thronen; hvad Henseende disse her kand have med saadan selsom Succession, er vanskeligt at giette, med mindre, de ville have, at alle fornemme Folk skulle have 311 Forhaabning til Regimentet, og hvis saa er, var det rimeligere at udvælge den beqvemmeste. Førend jeg slutter disse Anmerkninger om Successioner, vil jeg løsligen merke en synderlig Articul udi den Danske Lov, angaaende Privat-Arv, nemlig, at udi visse Tilfæld Arv regnes ikke per Stirpes, men per Capita, det er ikke efter Stammer, men efter Hoveder, som, for Exempel: Der ere 4re Brødre; den første og anden dør, og efterlader sig hver 3 til 4 Børn, den tredie dør ogsaa og efterlader kun et Barn. Endelig dør ogsaa den sidste Broder uden Livs-Arvinger, hvis man nu skulde regne efter Stirpes eller Stammer, da skulde den tredie Broder-Søn arve efter den sidste Far-Broder lige mod 3 af de andre, saasom han præsenterer alleene sin Fader, og derfor tilkom alt, hvad hans Fader skulde have arvet, hvis han længst havde levet: Men den Danske Lov regner efter Capita, og skiær alle disse Sødskende Børn over en Kam; thi saaledes taler den derom: *Er ey Far-Broder, Mor-Broder, Faster eller Moster til, arve deres Børn alle ligesom de vare Sødskende.*

Udi disse Rigers gamle Love tales om et slags Arv, kaldet *Gange-Arv*, som arves udi 3, 4 og 5 Led etc. udi den nedstigende og opstigende Linie, eller udi det andet, tredie og fjerde Leed udi Tver-Linie. Den kaldes *Gang-Arv*, fordi den gaaer lige til alle uden Mands og Qvindes Anseelse, saaledes, at Faders Broder og Faders Søster, Broders Søn og Broder, Søster-Søn og Søster-Dotter, alle arve lige meget.

CAP. IX.

Om høye Regenteres Pligt

Angaaende høye Regenteres Pligt, da er frem for alle Ting fornødent, at de flittig lære, hvad som henhører til saadan Pligts Kundskab, efterdi ingen med Berømmelse kand øve det, som han ikke vel har lært. Endeel bilder sig vel ind, at der udfodres ikke saa stor Klogskab til at forestaae et Rige, og derfor holde det Italienske Ordsprog ikke ilde grundet: *Pochissimo cervello basta à governar tutto il mondo.* Man kand med liden Forstand regiere den heele Verden; Men Erfarenhed lærer os, at der fodres stor Klogskab dertil. Dog er ikke fornødent, at en Regent oplæres udi alle Videnskaber, men alleene saadanne, som hensigte til Regieringens rette Forestaaelse, og besynderlig øves udi Historier og den Moralske Philosophie, og maa en ung Prinz holdes fra alle de Vellyster, der kunne hindre ham fra at naae saadanne Videnskaber, dog forstaaes ikke derved de Leege og Tidsfordrive, hvorved Sindet og Legemet forfriskes, saasom, Jagen, Skyden og andre fornøyelige Ridder-Spill, Item lystige Spectacler og moralske Comædier, som baade lære og divertere tillige.

Alle Dyder ere en Regent vel anstændige, men besynderlig Gudfrygtighed, Mildhed og Tapperhed, og maa han alle Tider have sine Undersaatters Velfærd for Øyne, og tænke paa det: *Salus Populi suprema lex esto*, gjøre saadanne Love, som tiene til det gemeene Beste, indrette saadan Disciplin, at Borgerne beqvemme sig til at leve efter Love, ikke saa meget af Frygt for Straf, som af Skik og Sædvane, og

besynderlig have Omsorg for, at den Christelige Lærdom uforfalsket bliver lært, efterdi samme Religion, foruden det, at den hielper til den ævige Salighed, opbygger ogsaa det Borgerlige Levnet meere end alle civile Love, besynderlig finder en Første stor Tryghed udi den Evangeliske Troe, saasom Doct. Masius lærer udi hans Skrift imod Becman, de Interesse Principum circa Religionem Evangelicam.

En Regent maa iligemaade foreskrive klare Love, og ikke fleere end som fornøden gjøres, ikke forbyde det, Fornuften udi sig selv forbyder. Iligemaade, efterdi der forgieves gjøres Love, dersom man ustraffet kand overtræde dem, saa maa Regentere vel haandhæve de samme og straffe Overtrædere efter deres Forseelse.
313

Iligemaade efterdi Menneskerne have foreenet sig sammen og begivet sig udi Stæder i den Henseende, at forsikkres og beskyttes imod andres Uret, saa hører det Regentere til desto skarpere at forbyde saadan Uret, jo meer Leylighed deres Naboskab kand give den ene at beskadige den anden, ey heller maa de saaledes ansee Personer, at de Høye og Mægtige efter Behag kunde undertrykke de Ringere og Fattige.

Og efterdi en Regent ikke selv kand forrette alting, men maa bruge andre at lette sig Byrden, og som saadanne Ministrers Forseelser ofte blive ham tilregnede, saasom den, der haver betroet dem de vigtigste Sager, saa maa han ikke bruge uden beqvemme og dygtige Mænd til saadant, efterforske flittig deres Forhold, og straffe enhver efter Fortienneste.

Omendskiønt en Regent er ikke forbunden til at føde sine Undersaattere, saa er dog hans Pligt at række den Nødlidende Haanden, og hielpe den, der uden sin Forseelse er geraaden udi Armod, efterfølgende derudi de Peruvianske Konger, hvilke af alle deres Tituler elskede meget den, at heede de Fattiges Velyndere. Iligemaade maa den høye Øvrighed see til, at Undersaatternes Gods bliver formeeret, og til den Ende opmuntre dem til Handel, Kunst og Arbeide, forbyde all Overdaad, og fordrive dem, der ikke ville arbeyde, og ere Landet alleene til Byrde.

Og efterdi et Riges Styrke bestaaer udi Borgernes Samdrægtighed, saa maa en Regent vel see til, at der ingen Splid og Ueenighed er iblant dem, hvilke vil give Aarsag til Oprør og Borgerlige Krige, hvilke ere slemmere end de, der føres imod en fremmed Fiende, som Krig ellers er slemmere end Fred.

Der disputeres meget, om en Regent gjør vel eller ilde at tillade Jøder at boe i sit Land. De blant Geistlige, som ere derimod, holde for, at det er syndigt at give Christendommens afsagde Fiender Borgerskab udi Christelige Stæder; Verdslige derimod ansee dem, som skadelige Borgere, der ved Aager og Underfundighed gjøre et Land 314 Skade. Man kand dog svare de første, at hvis alle Potentater negtede dem at boe i deres Land, maatte nogle Million Mennesker enten omkommes, hvilket strider imod Christi Lærdom, eller de kunde drives til Desperation, og yppe de Ting, som de ellers ikke tænkte paa. Hvad de Verdsliges Domme er angaaende, da, endskiønt de synes meere grundige, saa flyder dog samme Uleylighed deraf. Derforuden kand man sige, at Jøder paa mange Stæder ere nyttige, saa at de Lande, hvor Handel flourer, gierne tilstæder dem Boepæl. Udi Christ. V. Lod forbydes Jøder under 1000 Rdlr. Straf at begive sig hid i Landet. Men efter en Forordning af den 30 Junii 1684 blev det Forbud ophæved.

Iligemaade, saasom man ikke alle Tider kand være forsikkret for sine Naboers Overlast, saa maa en Regent udi Freds-Tider stedse tænke paa Krig, oplære Borgerne udi Martialske Sager, forsyne Landet med Vaaben, Fæstninger og Penge, og give nøye Agt paa Naboernes Idrætter, Item bestyrke sig med andres Venskab og Forbund.

CAP. X.

Om de Borgerlige Love udi Særdeleshed

De Borgerlige Love ere den høye Øvrigheds Paabud og Forordninger, hvorved Borgerne befales, hvad de skulle gjøre og lade, og maa alle saadanne Love være grundede paa Naturens Ret, og intet af Øvrigheden forordnes, som strider derimod. Vel er sandt, at adskilligt bliver ved de Borgerlige Love tilladt, som af Naturens Ret er forbudet, og at mange efter Folkets og Tidernes Tilstand holde for, at saadant rettelig kand skee, men det vil falde dem vanskeligt saadant at bevise. Pufendorff kalder de Love, der stride imod Naturens Ret, daarlige og galne, hvilke alleene 315 gives af saadanne, der have udi Sinde at forstyrre Land og Riger. Saaledes tillade de Tartariske Love, at hvo der haver en Ting fornøden, maa tage den fra en anden, og, dersom nogen vilde klage over saadan Vold, faaer han intet andet Svar af Dommeren, end, naar du haver igien noget fornøden, saa gjør ligeledes. De Polske Love om Manddrab vare ey heller mindre urimelige, førend de af den berømmelige Konge Stephano Barthori bleve afskaffede.

Den høye Øvrighed maa bære stor Omsorg for, at den naturlige Lov ikke bliver overtraad; thi, omendskiønt den samme er indprentet udi Menneskets Hierter, og repetered udi de 10 Budord, saa er dog Menneskernes Ondskab saa stor, at hverken den naturlige Lovs klare Nytte, ey heller Frygt for GUDs Straf, er tilstrækkelig at holde dem udi Tømme, hvorfor den høye Øvrighed maa ved de Borgerlige Love tilkiendegive, hvad Straf der skal paalegges den, der overtræder Naturens Lov, og enten gjør det, som er forbudt, eller forsømmer det, som er befaleet. At de Borgerlige Love ikke paalegge dem Straf, der forsømme visse Poster, som Naturens Lov byder at i Agt tage, skeer alleene udi den Henseende, at fromme Folk kunde faae desbedre Leylighed at lade see deres Dyd, og fortiene des større Berømmelse, i det de gjøre det Gode og efterleve deres Pligt uden Tvang. Derforuden ere endeel Poster ikke af den Vigtighed, at den verdslige Øvrighed dermed skulde besværges.

Undersaatter ere forbundne til at være alle Borgerlige Love hørige, saa vidt de ikke stride imod GUDs Lov, og det ikke saa meget af Frygt for Straf, som af indvortes Forpligtelse, men ingen forbindes efter Øvrighedens Befalning at bedrive noget Ondt, efterdi man maa adlyde GUD meere end Menneskerne; dog med den Forskiæl, at om den høye Øvrighed befaler en Undersaat at gjøre en ond Gierning som sin egen, for Exempel, fordømme en Uskyldig, sige falsk Vidnesbyrd, bagvaske, synder han, om han Øvrigheden udi saadant adlyder, efterdi han 316 dømmes, vidner og anklager udi sit eget Navn: Men, om den høye Øvrighed byder en Undersaat at fuldbyrde en ond Gierning, som egentlig er Øvrighedens, kand han uden Synd gjøre det, dog saaledes: (1.) At han ikke har givet nogen Leylighed eller Aarsag dertil. (2.) At han vegrer sig derfor saa meget, som mueligt er. (3.) Dersom den Bydende truer at skille ham ved Livet, eller at styrte ham udi anden Ulykke, hvis han ikke strax gjør det. Paa saadan Maade synder Øvrigheden alleene, omendskiønt Gierningen bedrives af Undersaatten. Herudover, dersom en Borger endogsaa udi en uretfærdig Krig efter sin Øvrigheds Befalning griber til Gevær, holdes han derudi ikke at synde. De derimod, som frivillig give sig udi Tieneste, maa først efterforske, om den Potentat, udi hvis Tieneste de begive sig, fører en retfærdig eller uretfærdig Krig, og blive derfor de af viise Folk ikke ubilligen lastede, der lade sig hverve for Penge uden nogen Eftertanke, enten Krigen er lovlig eller ey. Her maa man dog bekiende, at en Giernings blotte Fuldbyrdelse undertiden er haardere end Døden selv, saasom om nogen af en Tyran bliver befaleet at dræbe sine Forældre eller Børn, bespotte GUD eller bole med Beester, thi, for at undfly saadanne Gierninger, er bedre at udvælge Døden.

CAP. XI.

Om den Ret den høye Øvrighed haver over Undersaatternes Liv

Omendskiønt Stæder ere indstiftede af Menneskerne udi den Henseende, at de kunde forsikkre baade deres Liv og Gods, saa dog, dersom Stæder og Regieringer skulle ved lige holdes, er fornødent, at den høye Øvrighed haver Magt over Undersaatternes Liv, og det udi tvende 317 Henseende, baade for at afvende en Ulykke fra et Land, saa og for at straffe Misgierninger. Udi den første Henseende tilkommer den høye Øvrighed saadan Magt, at den, for at forsvare et Land, kand sætte Undersaatterne udi Livs Fare, og straffe dem, der vegre sig derfor. Ingen kand begiere at skaanes derfor, naar der er stor Nødsfald, enten han er ung eller gammel, fattig eller riig, og, omendskiønt udi de fleste Stæder nogle Borgere blive forskaanede for deres Alder, andre for deres Svaghed eller anden Aarsag, saa dog gjelder saadan Frihed ikke længer, end som der ere andre beqvemmere, der kunde forsvare Landet; Saaledes vare fordem til Rom Præster og ældgamle Mænd forskaanede, men deres Privilegier ophørte, da den Galliske Krig begyndte.

Her forefalder et Spørmaal, om en Fange, der har lovet sin Fiende, for at komme i Frihed igien, ikke at bruge sine Vaaben imod ham videre, kand siden forbindes af sin Øvrighed imod sin Pact og Løfte at stride imod samme Fiende. Endeel siger ja dertil, foregivende, at saadan Pact udi sig selv er ugyldig, efterdi den skeer imod den Pligt man er sit Fæderne-Land skyldig. Men man kand svare dertil: (1.) At, omendskiønt saadan Pact er gjort imod eens Pligt, saa dog er den derfor ikke strax ugyldig. (2.) Er det ikke imod den Lydighed man er sin Øvrighed skyldig at indgaae saadan Pact, for at komme udi Frihed igien; thi dersom Fienden ikke vilde sætte ham paa fri Fod, kunde han ikke bruge sine Vaaben hverken imod ham eller andre sit Fæderne-Lands Fiender, derfor skeer Fædernelandet dermed ingen Afbrek, at han gjør saadan Pact med sin Fiende alleene for at frelse sit Liv, eller at komme i Frihed igien.

Men, dersom man spørger, at i fald Fædernelandet var udi stor Fare, og behøvede høyligen den Hielp, der ved saadan Pact have forhvervet sig Frihed af sin Fiende, om Øvrigheden da kunde forbinde ham til at gribe til Værge, da svares dertil, at, saasom det er urimeligt at være Borger udi den Stad, som man ikke er forbunden at hielpe udi 318 yderste Nødsfald, og redde fra en overhængende Ulykke, saa maa saadan Pact

alleene forstaaes om offensive men ikke defensive Krig, besynderlig om tilligemed Fædernelandets Undergang mit Liv og Velfærd samt mine Venners staaer udi Fare, thi hvad got gjorde det, at Fienden gav mig Frihed, dersom jeg siden ikke maatte beskytte mit Liv og Gods imod hans Vold. Hidhen hører ogsaa det Spørsmaal, om en, der paa visse Conditioner er sat udi Frihed, er forbunden at gaae udi sit Fængsel igien, dersom saadanne Vilkor ikke blive opfyldte. Det er ingen Tvivl paa, at jo private Folk dertil ere forbundne, men om Konger og Førster kunde forbindes dertil, tvivler blandt andre Bussieres hist. Franc. om Kong Francisco L hvilket maa staae ved sit Værdi: dog synes det raadeligt, ikke at slippe en fangen Konge, førend Conditionerne ere opfyldte.

Af dette, som tilforn er talt, følger, at de forskyldte høyligen at straffes, der gjøre sig selv eller andre ubequemte til at tiene Fæderne-Landet, hvorpaa findes mange Exempler endogsaa blant de stridbare Romere, og fortæller Valerius Max. at Vettienus afhuggede Fingrene paa sin venstre Haand, at han ikke skulde kunde gjøre Tienneste udi den Italienske Krig, hvorudover hans Gods af Raadet blev confisqveret, og han selv kast udi Fængsel. Ligeledes gjorde Augustus efter Svetonii Beretning med en, der skar Tommelfingerne af sine tvende Sønner, at de ikke skulle tiene udi Krig. Theodosii Lov imod saadant er besynderlig merkelig formedelst dens Haardhed. Dersom nogen for at undgaae Krigen (siger den) afhugger sine Fingre, skal han brændes, og hans Herre, der ikke forhindrede det, skal ogsaa høyligen straffes. Af saadan Fingrenes Afskiærrelse meene mange, at de Italiener og Franske have kaldet uduelige Mennesker Poltroner. Men Ægid. Menagius orig. ling. Franc. deriverer det af det Italienske Ord Poltro, det er en, som altid holder sig til Senge-Puden.

Saasom en Borger nu er forbunden at gribe til Værge for Republiqven, saa er han og skyldig at fegte til yderste Aande-Dræt, og heller forlade sit Liv end den Post 319 ham er betroet, uden saa er, at Posten er ikke af den Vigtighed, som hans Liv. Herudover ville mange undskylde de Søe-Mænd, som heller lade sig selv tillige med deres Skibe flyve udi Luften end tilstæde, at de falde udi Fiendens Hænder, eftersom de opofre deres Liv for det gemeene Beste, og ikke tilstæde, at Fienden derved skal bestyrkes.

Angaaende det Spørsmaal, om en Borgers Liv fodres for at stille en fremmed Potentats Vrede, og afvende derved en overhængende Ulykke, da man maa overveje, af hvad Aarsag en bevæges til at begiere, at vor Borger skal blive ham overleveret. Dersom det skeer formedelst hans Forseelse, og omendskiønt han ikke er forbunden at overgive sig selv udi sin Fiendes Hænder, saa dog er han forbunden at begive sig af Landet, at det for hans Skyld ikke skal geraade i Fortred, og kand han i saa Maade imod sin Villie uddrives. Men hvad skal man sige om den, der er uskyldig og fodres til Døden, hvorom findes hos Libanium tom. 1. declam. 27. saadan Casus: En Tyran begierede en smuk ung Person af den næste Stad, og truede at paaføre Staden Krig, dersom samme Person ikke blev overleveret, hvorudover Staden besluttede heller at udstaae en Beleyring, end at overgive den Uskyldige; da nu Beleyringen var paa det haardeste, omkom Faderen sin Søn og kastede hans døde Legeme over Murene, hvorudover han, da Beleyringen var ophævet, blev beskyldet for Mord. Her, siger Pufendorff, vil jeg hverken anklage, eller forsvare Faderen, om han endskiønt bedre kunde forsvare sin Gierning, end fordum Virginius til Rom, der omkom sin Dotter, at hun ikke skulde blive Appio til Bytte. Dog kand man uden Tvivl holde for, at en Stad er ikke forbunden at forsvare saadan Borger med sin Undergang, ey heller kand han begiere, at den for hans Skyld skal ødelegges, men Staden kand i saa Maade, naar de har forsvaret ham saa vidt, som mueligt er, endelig forlade ham, det er, ikke forbyde Tyrannen at bemægtige sig hans Person, men at overlevere ham udi Tyrannens Hænder, 320 eller nøde ham til at overgive sig, er baade ubilligt og ufornuødent.

Angaaende det Spørsmaal, som findes hos Grotium, om saadan Borger er forbunden at overgive sig selv for Fædernelandets Frelse, da negter Vasqvius saadant, efterdi enhver begiver sig udi Societet og under Regiering for Sikkerheds Skyld: Andre derimod holde for, at han er forbunden i saa Maade at overgive sig; thi, omendskiønt Retfærdighed, strictè saa kaldet, forpligter ham ikke dertil, saa tillader dog ikke Kiærlighed til Fædernelandet ham at gjøre anderledes. Dersom det hændte mig, siger Cicero pro Sextio, at jeg var med mange andre udi en Baad, og Søe-Røverne truede at omkomme os alle uden de overgave mig, da, omendskiønt de andre heller vilde døe end overgive mig, vilde jeg heller styrte mig selv udi Vandet, end tilstæde, at de for min Skyld skulde geraade udi Livs Fare.

Efter at vi nu have overvejet den Magt, som Øvrigheden haver over Undersaatternes Liv for at forsvare og afvende en Ulykke fra et Land, maa vi ogsaa tale noget om den Magt de have over deres Liv for at straffe Misgjerninger.

Straf beskrives af Grotio og Pufendorff at være en Lidelse, som bliver en paaført formedelst sin onde Gierning, hvilken Definition andre dog holde for at være ufuldkommen, efterdi derudi udelukkes Personen, som paafører Straffen, saa og Enden, hvortil Øvrigheden hensigter dermed, og derfor give en vidtløftigere Beskrivelse derpaa, nemlig, at Straf er det Onde, som bliver paaførtdt en Undersaat mod sin Villie af Øvrigheden, samtlige Borgere til Bedring og Rettelse. Heraf kand sees, at det er ikke Straf, som en Uskyldig lider ved Uret, eller naar nogen mister et af sine Lemmer udi Krig eller anden ulykkelig Hændelse, ey heller kand kaldes Straf de Besværligheder, som en maa lide, der haver en smitsom Syge eller anden Ureenlighed, og derfor udelukkes fra andres Omgivelse.

At paalegge Straf, tilhører alleene den høye Øvrighed; 321 thi udi den naturlige Frihed haver enhver Ret at forsvare sig og fodre Vederlag af den, der havde forurettet ham, hvilken Ret ved Stædernes Indstiftelse blev overdragen den høye Øvrighed, hvorudaf kand sees, at private Folk ikke have Ret til at straffe, og at det Onde ikke kand kaldes Straf, som paaføres af eens Ligemand.

Straf hensigter egentlig derhen, at Synderen kand omvendes, eller saaledes spæges, at han ikke meere Ondt kand gjøre, og at andre af hans Exempel kunde afskrækkes fra det Onde, hvilket Grotius saaledes udtrykker: Udi Straf maa man hensee til dens Nytte, som synder, Item til dens, som har været forurettet, eller ogsaa til alles udi Almindelighed.

Til dens Nytte, som synder, hensigter Straffen, naar hans Sind derved forbedres, og Begierlighed til at synde derved spæges, dog kand man udi den Henseende ikke straffe nogen paa Livet, efterdi den, som er død, ikke kand forbedres. Saadan Straf er tilstædt Huus-Fædre af Øvrigheden at øve mod deres Børn og Huus-Folk, hvilket dog Endeel ikke vil kalde Poenam, men Castigationem.

Ved Straf søges dens Nytte, der har været beskadiget, saaledes, naar man derved udvirker, at den Beskadigte efter den Tid ikke lider nogen Fortred enten af den samme eller andre, og det enten ved at straffe Synderen paa Livet, eller at betage ham udi andre Maader hans Kræfter, at han ikke kand gjøre meere Skade.

Endelig søges ved Straf alles Nytte, naar man iligemaade straffer Synderen besynderlig paa offentlige Stæder, at andre, ved at speyle sig udi saadant Exempel, kunde afskrækkes fra at gjøre ondt. Saxo fortæller om den store Lovgiver Kong Frode, at han for at skrække sine Undersaatter fra Tyveri, loed slaae Jern-Nagler igiennem Tyvens Scener, og hænge en Ulv jevnside ved ham til et Tegn, at en Tyv var ikke bedre end saadant glubende og røvende Beast, og ved saadan exemplarisk Straf udvirkede, at han kunde legge en Guld-Ring paa alfare Veye, og ingen torde forgribe sig derpaa.

322

Alle Synder kunde for den verdslige Ret ikke straffes, men man maa derfra undtage indvortes Bevægelser, som onde Tanker og Begierligheder, samt Forsæt til at gjøre ondt, saa længe det er uden Virkning, iligemaade smaa Forseelser, som man formedelst den Menneskelige Naturs Skrøbelighed ikke kand undgaae, omendskiønt man befliiter sig nok saa meget derpaa, Item, saadanne Laster, som udspire af Menneskets almindelige Fordervelighed, saasom Gierrighed, Udhøflighed, Utaknemmelighed, Øyenskalkeri, Misundelse og Hovmod, saa længe de ikke udbryde til Virkninger, hvilke Laster den høye Øvrighed overlader GUDs Hevn, og bemøyer sig alleene at straffe dem, som foruroelige et Rige eller Republique; thi dersom enhver skulde straffes for sit onde Gemyt, skulde gandske faa blive fri, siger Seneca de ira l. 2. 31.

De Laster, som en Øvrighed lader blive ustraffede, ere Utaknemmelighed, Karrighed og andre deslige. Thi, dersom for Exempel de Undersaatter bleve straffede, som ikke vare tjenstvillige, eller som ey gave Almisse, kunde medlidende og tjenstfærdige Folk ingen Leylighed have at øve deres Dyder; men det kunde heede, at de bevisede Tieneste og gave Almisse af Frygt for Straf, og var der saa intet Kiende-Tegn mellem dydige og udydige Mennesker.

Her kand spørges, om man med Billighed kand straffe Skiøgger og udrødde dem af et Land. Der er ingen Tvivl paa, at de Laster jo ere høyligen strafværdige, som stride baade imod GUDs Bud og Borgerlige Love; men, saasom Executionen er meget vanskelig, endeel, eftersom her handles om at udrødde en Last, som har hersket fra Verdens Begyndelse blant alle Folk, endeel ogsaa, efterdi det er et necessarium Malum, eller en fornøden ond Ting, saa kand Politien ikke lastes, om den seer noget igiennem Fingre med Skiøgger. Det er bekjendt, at Venedig engang fordrev alle Skiøgger, men siden maatte forskrive heele Skibsladninger igien. Dog kand man efter de Romerske Pavers Exempel paalegge dem dobbel Skat, eller, som 323 andre Nationer have hittet paa, fordømme dem til en vis Klæde-Dragt, paa det at de udi Forsamlinger kand forhaanes, og kiedes ved deres Levnet. Derimod hvad Ruffersker angaaer, som gaae om at forlede unge Mennesker, da er det fornødent, at de exemplariter blive straffede. Hvad ellers andre Skiøgger belanger, da maa man heller ønske, at de vare udrøddede, end stræbe forgiæves at udrødde dem. Og, som der altid ere Skiøgger, saa blive undertiden nogle straffede ikke fordi de ere Skiøgger, men fordi de falde ind udi en hidsig Schouts eller By-Fogds Tid.

Dog gjør den Øvrighed ilde, som for Penge giver Skiøgger Frihed, thi et er at tolerere en ond Ting, et andet er at autorisere den. Intet er urimeligere end de Engelske Love, som bleve gjorde udi Henrici 8. Tid, hvorved blev regieret, hvad man skulde give en Skiøge, Item hvad man skulde betale for en heel og halv Nat, og andet deslige; thi deslige Ordinancer ere baade ublue og latterlige.

Endelig er at merke, at den verdslige Øvrighed ikke kand straffe de Laster, der have taget saadan Overhaand, og saaledes fæstet Rødder udi et Folk, at de ikke kunde udrøddes uden ved en heel Republikves Ødeleggelse, Item, om de ere saa mørke og skiulte, at man ikke kand kiende dem, eller af saa liden Vigtighed, at det er ikke Umagen værd at umage Øvrigheden dermed.

Den høye Øvrighed kand tilgive Forseelser, dersom de ikke ere alt for store, og saadanne, som Skriften udtrykkelig befaler at straffes; men han bør ikke letteligen at gjøre det, uden der ere tilstrækkelige Aarsager dertil, saasom om det gemeene Beste kand have større Nytte deraf, at en Synd bliver tilgivet end straffet. (2.) Om den, der haver syndet, har ogsaa gjort Republiqven store Tiennester, som ere værde at belønnes. Saaledes fortæller Herodotus Polymnia om Kong Dario, at, da han havde befalet, at Sandoces formedelst en falsk Dom, han havde fældet, skulde korsfæstes, og siden fornå, at den samme havde gjort det Kongelige Huus store Velgierninger, tog 324 han ham igien til Naade. (3.) Dersom der findes hos saadan Synder andre rare Dyder, Item stor Konst og Lærdom. (4.) Dersom man kand have Forhaabning, at han ved berømmelige Gierninger udi fremtiden kand afvaske forrige Smitte. (5.) Om Syndernes Tall er saa stor, at, dersom de alle bleve straffede, en heel Stad derover vilde ødelegges.

Forseelser agtes større og mindre, ligesom Personer, hvorimod man forgriber sig, ere høyere og ringere.

Saaledes ere de Synder større, der bedrives imod GUD, Kongen og Fæderne-Landet, end de, som alleene røre en privat Person. (2.) Dømmes Forseelsers Storhed af deres Virkning, ligesom de ere meere eller mindre skadelige for det gemeene Beste. (3.) Af deres Henseende, der synde, hvilken samles af adskillige Kiende-Tegn, nemlig, 1. Dersom en lettelig havde kundet imodstaae de Aarsager, som dreve ham til at synde. 2. Dersom en haver de Gaver, at han kand imodstaae onde Tilskyndelser.

Saaledes synde de meere, der ved et roligt og stille Sind bedrive en Misgierning, end de, der gjøre saadant udi Vrede og Hastighed, iligemaade synde de meere, der ere høy oplyste, end de, der ere taabelige, og ikke kunde begribe de Aarsager, hvorføre de skulde holde sig fra Synden. 3. Eftersees ogsaa, om en haver ladet sig forlede af en anden, eller haver syndet af frit Forsæt, Item, om han ofte haver syndet, og er bleven formanet at holde sig fra saadant, eller det er hans første grove Forseelse.

Saaledes pleye de Persier, naar en havde forseet sig, overveye hans Levemaade, hvilket dog, siger Grotius, maa alleene i Agt tages udi dem, der ellers ikke ere vanartige, men udi en Hast henfalde udi en Synd, ikke saadanne, der gandske forandre deres Levnet, om hvilke GUD siger hos Exechielem, at han ikke vil have nogen Henseende til deres forrige Levnet. 4. Om de, der synde, ere Øvrigheds Personer eller Geistlige, som ved deres Exempel kunde foraarsage des større Forargelse. 5. Ansees adskillige besynderlige Omstændigheder, hvorved en Synd agtes større 325 og mindre, saaledes er det slemmere at bedrive Hoer udi Kirken end udi et Hore-Huus, at drikke sig drukken paa en Søndag end en anden Dag, og dømmes derfor vor Danske Lov dem udi dobbelt Bøde, der saare nogen paa en Søndag, og, omendskiønt den bekiendte Lovgiver Draco forordnede lige saa stor Straf for den, der stal et Æbel, som en Kirke-Tyv, foregivende, at de mindste Synder fortiente Døden, men til de store havde han ingen større Straf; saa bleve dog saadanne Forordninger, som ubillige, afskaffede af Solon.

Den gamle Gaards-Ret siger: *Hugger man anden Saar eller stinger til Blods i Kongens Gaard, da skal den der det gjorde, miste Haanden, uden han gjør det af Vaade eller Nødværge, end slaar han Pust eller Kieps-Hug, da skal han stinges igiennem sin Haand, og ristes ud igiennem Fingrene.* Dermed stemmer overeens Christ. 5. Lov, som derom saaledes taler: *Drager man sit Sverd eller Kniv, eller spænder sin Bysse, og legger Hanen paa imod anden med vred Hu udi Kongens Gaard, da skal han stinges igiennem sin Haand, enddog han ingen Skade gjorde dermed.*

Her i Landet bleve visse Tider om Aaret meere anseede end andre, og derfor den som paa samme Tider gjorde nogen Overlast, blev høyere Straf undergivet: Bærfer *nogen anden*, siger den Jydske Lov, *fra den Løverdag ad Aftenen, der Advent gaaer ind, og indtil ottende Dag efter tolfte Jule-Dag, der Soel er sæt, han bryder helligt*; og kaldes saadant endnu af gamle Folk Jule-Fred. Det Ord *Bærie* betyder Overfald og Skades Tilførsel.

Omendskiønt nu klarligen herudaf kand sees, at en Synd er større end en anden, og at alle derfor for den verdslige Ret ey kunde være lige Straf undergivet: Ikke desmindre maa man dog bekiende, at det er ikke fornødent, at Straffen skal alle Tider svare til Forseelsen, men at den høye Øvrighed har Magt at dømme den store og liden, ligesom Republiqvens Nytte det udfodrer. Hidhen hører den Ægyptiske Konge Anysis Forordning, 326 hvorved ingen udaf hans Regiering maatte dømmes fra Livet, men enhver blev efter sin Forseelse dømt til Arbeyde til Dæmningerne af den Bye han var udi, og derved forhindret, at Floden Nilus ikke skulde overskylle Stæderne som tilforn. Vel er sandt, at Dømmere befales at i Agt tage Lighed udi at straffe Skyldige, men saadan Lighed forstaaes alleene om de Syndere, der have bedrevet samme Synd in specie, hvilke uden Tvivl maa være lige Straf undergivet; ellers kand en ringe Forseelse, som er Republiqven meget skadelig, straffes høyere end en stor, der ikke er saa farlig for det gemeenes Beste; thi all Straf maa hensigte til Republiqvens Nytte.

Omendskiønt det eene Menneske bør, saa vidt som muelig er, være mild og lemfældig mod det andet, saa udfodrer dog undertiden en Republiques Nytte at skiærpe Straffen, nemlig, naar det er fornødent at bruge saadan Haardhed, for at dæmpe de Laster, der ville tage Overhaand udi en Republique til dens Fordervelse. Ellers maa udi Almindelighed i Agt tages, at Straffen maa være saa stor, at den kand dæmpe den Lyst og Begiærlighed onde Mennesker have udi at synde, Item, at ingen straffes høyere end Lovene

have forordnet, uden der ere andre vigtige Omstændigheder, som udfodre, at Straffen maa skiærpes.

Straf maa og skiærpes i et Land meer end udi et andet, ligesom Indbyggerne ere meer og mindre haarde: thi, skulde der ingen anden Straf være for Misdædere udi Barbariet og visse Orientalske Lande end at halshugges, og hænges, vilde Lovene kun liden Virkning have. Der er udi intet Land mildere Straf end udi disse Riger; thi at halshugges her, gjør samme Virkning, som at radbrekkes paa de fleeste andre Stæder.

Det er merkeligt, at hos de gamle Romere en Soldat, der syndede, blev til Straff aareladen: ligesom Regjeringen holdt for, at de, som syndede, vare ikke kloge og havde Medicine nødig.

En Regent gjør ogsaa meget viisligen, at han ikke 327 straffer offentlig Synder, som udi et Land ere ubekjendte, saasom for Exempel, visse Italienske Brutalitæter; thi ved det at de kundgiøres og offentligen straffes, blive de tillige med bekjendte; thi offentlig Straf skeer ikke for Misdæderens skyld, men for at afskrække andre. Er derfor bedre at deslige blive hemmelig straffede.

Udi at paalægge Straf, maa man hensigte til dens Person, som synder, og udi ham de Qualitæter, som kunde forøge og formindske Straffens Følelse, saasom Alder, Kiøn, Stand, Riigdom, Kræfter etc.; thi en maadelig Penge-Straf, som en Riig finder lidet til, kand ødelegge en Fattig. En spottelig Straf gaaer en fornemme Mand meer til Hierte end en ringe Person, Mandfolk og Gamle kand udstaae større Straf end Qvinder og Børn: Ellers hvor saadanne Omstændigheder ikke findes, bør de, der have bedrevet lige Synd, være lige Straf undergivne.

I det øvrige er at merke, at en Lovgiver for alting maa see til, at Straf er saa stor, at den kand skrække fra Misgierninger, paa det at ingen skal efterfølge den Romerske Herremands Lucii Veratii Exempel, hvilken gik ud med en Pung Penge, og pryglede Folk og betalede sine 25 Sestercier efter Loven for hver Vold, som han øvede.

Hvad sig anbelanger de Synder, som bedrives af en heel Stad, da er derved at merke, at ligesom enhver Person udi Særdeleshed kand straffes paa Livet, saa kand en Stad eller Societæt løses og til intet giøres. Iligemaade, som en privat Person kand straffes paa Gods og Formue, samt sin Frihed, saa kand ogsaa en Stad formedelst en offentlig Forseelse miste dens publique Gods, saasom Skibe, Muure og Vaaben, Skat-Kammer, Agre og Privilegier, og underkastes en andens Herredømme. Ellers ere de Borgere udi en Stad ikke skyldige at lide for en offentlig Forseelse, som de ikke have samtykket til; thi den er uskyldig, som udi Begyndelsen ikke har villet stemme overeens med de andre, og siden bestandig er bleven ved sit Forsæt, hvorfor Alexandre, da han havde erobret Theben, og saalt de Thebaner til Slaveri, befriede dem, der ikke havde 328 samtykt med de andre at ødelegge de Macedonier. Ellers pleyer udi saadanne almindelige Forseelser alleene straffes Anførerne, som have ophidset de andre.

Endelig er ved Straf at merke, at ingen kand rettelig straffes for den verdslige Ret for en andens Forseelse, hvorudi han ingen Deel haver; thi Straffen hensigter alleene til den Skyldige, og sees deraf, at uskyldige Børn kunde ikke straffes for deres Forældres Misgierninger. Herudover forklare nogle den Historie om Achan, Josv. 7.24. saaledes: At Achans Børn bleve bragte til Rettersteden, at de tillige med det gandske Israels Folk skulle speile sig udi Faderens Exempel, og erindres at tage sig vare for saadanne Synder, ikke at de skulde ihjelslaaes tillige med ham, og derfor de Ord: De steenede dem, at forstaaes alleene om Achan og hans Qvæg. Men lad være Achans Børn ogsaa for Faderens Forseelse bleve steenede tillige med andre, hvorpaa Skriften giver os adskillige Exempler, saa kand deraf ikke bevises, at den verdslige Ret haver Magt at straffe Børn for Forældrenes Misgierninger; thi saasom GUD har givet os Liv, Gods og Alting, saa haver han ogsaa en fuldkommen Magt at skille os ved Alting, naar ham lyster, og derudi bruger sit Herredømmes Rettighed, ikke som Straf for Børnene, men at Forældrene desmeere maa revses. Og er her at merke, at GUD ikke bruger denne haarde Hevn uden imod de groveste Syndere, som hans Navns Bespottere, Meen-Eedere og Afgudsdyrkere.

Men det er anderledes med den verdslige Øvrighed, dermed heder det, enhver maa straffes for sin egen Forseelse. Det er billigt, siger den vise Jøde Philo, at de blive alleene straffede, som have syndet, og derved laster nogle Nationers Sædvane, som straffede Tyranners uskyldige Børn paa Livet. Jeg veed ikke, siger Grotius, hvorledes en torde sige saaledes til Kæyser Arcadio: Børnene bør straffes med Forældrene, efterdi man udi dem kand befrygte sig for Forældrenes Laster. Og, omendskiønt man kunde tænke, at Børnene udi sin Tid maatte hevne 329 Forældrenes Død, saa er dog saadan Frygt ikke tilstrækkelig at udgyde uskyldigt Blod, og er derfor det Ordsprog ilde grundet: Desipit occidens patrem, qui pignora servat;

Thi, der er intet ubilligere, som Seneca siger lib. II. de ira, end at Børn skulle arve Forældrenes Had. Skulde vel nogen Sted fordrage saadan Lovgiver, siger Cicero I. 4. de Nat. Deor. at en Søn eller Sønne-Søn skulde fordømmes, efter hans Fader eller Far-Fader have syndet. Herudover var det efter de Ægyptiers saavelsom de Grækere og Romeres Love forbudet at straffe paa Livet en svanger Qvinde.

Dog er her at merke, at saadanne Misdæderes Børn retteligen kunde af Øvrigheden udelukkes fra alle

Værdigheds Bestillinger, og miste alle de Velgierninger, de tilforn kunde vente, men ingen Ret havde til at fodre.

Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, om Undersaatterne kunde straffes for Regenternes Forseelser, da viser Skriften os, at GUD hiemsøgte Folket for Davids Misgierning, men den Straf kand ikke siges at være Folkets men Kongens; thi der er ingen haardere Straf for en Regent, end at han maa see sine Undersaattere liide, og er det ligesom naar en synder med Haanden, og straffes paa Ryggen.

Naar Børn lide Skade og Fortred formedelst Forældrenes Forseelse, i det deres Gods og Midler bliver confisqveret, kand saadant egentlig ikke kaldes Straf, men alleene Uleylighed og Skade; Iligemaade kand ikke kaldes Straf den Fortred en, der har caveret for en anden, lider, naar den Skyldige løber bort.

Hvad sig anbelanger det, som Pythagorici sige, *Justitiam esse [x][x] [x][x][x][x][x][x][x][x][x][x]*, da maa det ikke saaledes forstaaes, at den som uden Aarsag tilføyer nogen anden en Ulempe, ikke skal lide meere end den, som bliver forurettet; thi det er ikke billigt, at den Skyldige og Uskyldiges Lidelse skal være lige stor, hvorfor GUDs Lov ved Mosen forordnede, at Tyveri skulde betales firedobbelt; 330 og fortæller Strabo om de Indianer, at de dømte den, der havde beskadiget en andens Lemmer, ikke alleene at lide paa samme Lemmer, men derforuden at miste en Haand. Her kand spørges om en Misdæder er forpligtet at angive sig for Øvrigheden for at blive straffet. Pufendorff siger, at han ikke er forpligtet dertil, og bliver derfor censureret af sin Oversætter Barbeyrac, hvilken dømmer saaledes derom, hvis Øvrigheden har Ret at straffe, saa er hos Synderen Forpligtelse at lade sig straffe; thi Ret og Forpligtelse svare til hinanden. Men denne Regel har her intet Sted; thi den Forpligtelse, som er hos en Tyv eller Røver, er, at han giver det staaende eller røvede tilbage, og Straffen skeer ikke for dens Skyld, som er forurettet, men andre til Exempel, man har ogsaa Exempel paa, at Misdædere have omvendt sig, og siden ført et opbyggeligt Levnet, og, jo større deres Misgierninger ere, jo længere Tid behøve de til at gjøre Poenitentze. Dette synes mig kand være tilstrækkelig at forsvare Pufendorffs Meening, hvorvel jeg finder ingen Kraft udi det Argument, han selv bruger, nemlig at Forpligtelse ikke angaaer uden de Ting, som man bør beqvemme sig frivilligen til, og at Straf er noget, som man imod sin Villie underkastes; thi, dersom det Argument var got, vilde deraf flyde, at ingen var forpligtet at give tilbage det, han har taget, eller gotgjøre den Skade, han har tilføyet, eftersom mange ikke drives dertil uden ved Magt. Dog er herved at merke, at, naar en Misdæder bliver greben, maa han ingen Modstand gjøre, og, naar han er dømt, og bliver ført til Rettersteden, maa han ikke knurre derved. Jeg veed vel, at de fleeste anseer en som en Helgen, der frivillig tilbyder sig at lide for sine Synder; men mig synes, at han sørger meer for sin ævige Velfærd, naar han beder GUD om en lang Tid for at begræde sine Synder, erstatte den Skade, han har tilføyet sin Næste, og gjøre lige saa meget Godt, som han har giordt Ondt tilforn, end, om han gaar hen til Øvrigheden, og beder at hans Hoved maa afhugges.

331

CAP. XII. Om Navn og Rygte

Et Navn og Rygte er Personernes Gyldighed, hvorefter de kunde lignes mod andre, og agtes høyere eller ringere end andre, og ligesom Priis og Værdi legges paa Varer, at de kunde lignes mod hinanden, saa tiener Navn og Rygte dertil, at Menneskerne kunde lignes mod hinanden, og en ziirlig Orden indstiftes blant dem.

Saadant Navn og Rygte deeles gemeenlig udi det første og sidste. Det første kaldes af Latinerne *Existimatio simplex*. Det andet *Existimatio intensiva*.

Existimatio simplex udi den naturlig Frihed, hvor ingen Forskiæl er giort paa Stand og Vilkor, bestaaer derudi, at en holder sig selv, og holdes af andre for en god, ærlig Mand, som man kand handle og omgaaes med, og er saadant Navn og Rygte enten ubeskaaret, formindsket, eller gandske forspildt.

Eens Navn og Rygte siges at være ubeskaaret, saa længe som en ved sin Ondskab og U-gierning ikke rettelig haver overtraad den naturlige Lov, og siges derfor, enhver holdes for at være god, indtil det, som er tvert imod, bliver ham overbeviist.

Eens Navn og Rygte formindskes ved Ondskab og store Skielmstykker, som han imod Naturens Ret øver mod andre uskyldige Mennesker, hvilket foraarsager, at ingen kand have nogen Fortrolighed til saadan en, ey heller handle med ham, uden han har stillet Borgen for sig.

Men deres Navn og Rygte uddør gandske, som føre ideligen et Levnet, der egentlig hensigter til at

skade uden Forskiæl: Saadanne ere Tyve, Røvere, Mordere, og andre, der gjøre Profession af Misgierninger.

Disse, saa længe de blive ved deres slemme Forsæt, ansees af andre Mennesker som tilfælles Fiender, og bruges 332 samme Frihed mod dem, som imod vilde og glubende Beester, saa at man kand slaae dem ihjel, hvor man treffer dem, og kand saadanne ikke faa et got Navn og Rygte igien, førend de forsværge deres forrige slemme Levnet, betale, hvad Skade de have giort, eller bekomme deres Misgierningers Forladelse.

Hvad sig anbelanger deres Navn og Rygte, som ere under Regieringer, da bestaaer det derudi, at en holdes for en god Borger udi en Republiqve som ikke ved nogen Borgerlig Lov er erklæret for et daarligt og raadent Lem.

Saadant Navn og Rygte formindskes og mistes paa tvende Maader, enten af ens blotte Stand og Vilkor, eller af Forseelse og Misgierning. Det første skeer igien paa tvende Maader enten af eens blotte Stand, hvorved udi sig selv er dog intet slemt og lasteligt. Saaledes holdes Slaver for ikke at være rette Lemmer udi en Stad; Iligemaade ere u-ægte Børn paa adskillige Stæder meget ringe agtede, omendskiønt det er ikke deres men Forældrenes Forseelse, at de ere saaledes fødte. Paa den anden Maade formindsker eller tit til intet gjør Stand og Vilkor en Borgers Navn, naar den begiver sig udi saadanne Forretninger, som uden Laster ikke kunde forestaaes, eller som formedelst deres Uhumskhed ikke kunde øves uden af de allerliderligste Gemytter. Hidhen høre Bøddler, Rakkere, Tyve-Trekkere, og de, som ere af samme Suur-Dey, hvilke formedelst deres skidne Forretninger udelukkes ved de Borgerlige Love fra andre agtbare Borgeres Omgængelse. De Hebræer holdte 4 slags Folk formedelst deres Vanrygte ubeqvemme til at føre Vidnesbyrd. Spillere, Aagerkarle, de, som med det syvende Aars Frugter dreve Handel, Item, de som lærde Duer at flyve, foregivende, at ingen af dem forrettede noget, som tienede til det Menneskelige Kiøns Opbyggelse eller til det gemeene Beste.

Et Borgerligt Navn og Rygte formindskes eller forspildes ogsaa ved Forseelse og Misgierning, nemlig: Naar en formedelst en vis U-gierning bliver af Lovene merket med 333 Vanære. Saaledes bliver paa nogle Stæder Endeel erklæret u-ærlige, formedelst Ulydighed imod Øvrigheden; paa andre Stæder for andre Forseelser; og blive nogle straffede paa Livet, andre drevne udaf Stæderne, andre igien beholdne udi Stæderne, men som vanrygtede og raadne Lemmer. Her udi Landet kaldes saadanne Lovfælde eller Mindre-Mænd, hvorom den Danske Lov taler saaledes: Foraarsages Lovfælde eller Mindre-Mænd at tale, da maa de ikke selv deres Sag til Tinge udføre. Den Jydske Lov taler saaledes derom: Lovfæld Mand maa sig ey orige mod Loven.

Det er, Lovfæld-Mand maa ey forflytte eller afhængige sit Gods. De kaldes ogsaa udi vore Love 3 Marks Mænd, og dømmes til 3 Marks Bøder.

Derforuden vare her fordem nogle, som vare halv Lovfælde, og udi den gamle Norske Lov kaldes *Halv-rættens Mænd*, og havde begaaet saadan Brøde, hvorved de fuldkommeligen ikke kunde lovfældes. De samme kunde inden Tinge ingen Halv-Ret nyde, førend de bødede for sig.

Endeel blive formedelst deres Forseelser ikke af Øvrigheden offentlig dømt af med deres Ære, men alleene merkede saasom Berygtede af andre brave Folk. Saadan Vanære kalde de Romerske Lovkyndige *Infamiam facti*. Hid henhører det, som Rochefort descr. Antill. fortæller om de Apalchiter, at Tyve hos dem blive ikke straffede anderledes, end at man bebreider dem udi alle Sammenkomster deres Tyveri, hvilken Bebreidelse er de fleeste saa haard at fordøye, at de af Sorg søge Skove og Udørkener.

Angaaende det Spørsmal, om den høye Øvrighed, efter eget Behag, kand gjøre en Ære-løs, omendskiønt han ingen Misgierning haver begaaet, da svares dertil, at den høye Øvrighed kand vel med Magt drive en uskyldig Borger udi Landflygtighed, og skille ham ved all den Fordeel og Herlighed, som en agtbar Borger nyder udi en Stad, hvorudi han er indlemmet. Men hans indvortes Ærlighed og naturlige Navn og Rygte kand ham ligesaa lidet betages, som hans oprigtige og ærlige Gemyt.

334

Men det er ikke saa klart, om den høye Øvrighed kand begiære af en ærlig Borger, at han skal paatage sig dens Vanrygte, eller gjøre sig skyldig for dens Misgierninger. Det synes vel, at ingen kand gjøre sig selv til Skielm, uden han har bedrevet noget Skielmstykke, ikke desmindre maa man dog gjøre Forskiæl paa en Regents privat Forseelse, som angaaer hans egen Person alleene, og hans publicke Forseelse, som angaaer det heele Land. Angaaende det første, da kand en Regent ikke med Billighed begiære saadant af sin Undersaat, men, dersom Forseelsen angaaer den heele Republiqve, hører det en god Undersaat til, for at befrie Republiqven fra en overhængende Ulykke, at paatage sig en Regents Forseelse, og lade som han har giort noget af sig selv uden Ordre. Den Fortred og Skade han derved synes at lide paa sit Navn og Rygte, kand den høye Øvrighed igien erstatte paa een eller anden Maade.

Efterat vi nu have efterseet, hvad Existimatio simplex eller et enfoldigt Navn og Rygte er, maa vi ogsaa tale noget om Existimatio intensiva, som er Personernes Gyldighed, hvorefter de, som ellers af Naturen

ere hinanden lige, agtes høyere end andre formedelst de Qvalitæter, som findes hos dem, og bestaae udi besynderlig Ypperlighed og Fuldkommenhed efter fornuftige Mænds, ikke den gemeene Almues Skiønsomhed; thi den gemeene Mand holder ofte dem udi stor Agt, der ere kunstige paa visse Skielmstykker, og lade see stor Tapperhed udi at bedrive visse Laster, saasom store Drankere, listige Tyve, etc. hvilke, jo bedre de forstaae deres Kunster, jo mindre blive de af brave Folk agtede.

Mange blive ogsaa høyt agtede formedelst deres Gods og Riigdom; med dem skiemter meget artig den Satyriske Poet Horatius udi saadant Vers:

Si quadingentis sex, septem millia desunt
Est animus tibi, sont mores et lingua fidesque
Plebs eris. At pueri ludentes: Rex eris ajunt
Si rectè facies.

335

Det er paa Dansk: Du est en ærlig Mand, du est behiertet og veltalend, men, eftersom du ikke haver 40 tusinde Daler, saa est du kun en lumpen gemeen Karl. Bedre raisonnere Børn, naar de udi Spill og Leeg sige: Staae dig vel, saa skal du blive Konge. Dog kand og bør en riig Mand høyligen agtes og ansees, der vel forvalter sine Midler, opbygger Hospitaler og Fattighuuse, og giver Pensioner til lærde Folk og Kunstnere, som de tvende store Borgere udi Florence Cosmus og Laurentius Mediceus; hvilke udi den Heenseende vare udi større Anseelse i Italien end nogen souverain Første. En derimod, som ikke anvender sin Rigdom andre til Nytte, kand, og bør ikke meere agtes end en stor Musicus, der har forsoret aldrig at ville spille uden paa Steder, hvor intet Menneske kand høre ham, Item, som en, der har Jorde-Gods paa nogle 1000 Tønder hart Korn udi Maanen, men kand ikke bringe Frugterne deraf ned paa Jorden, eftersom Skibs-Farten til Maanen er noget vanskelig. Mange, hvilke end meere underligt er, blive høyt agtede alleene for deres prægtige Klædedragt, saa at man allevegne gaaer til Side, bukker og krummer sig for en Fløyels eller brodered Kiøle, hvilket gav Anledning til en Sind-riig Mand at sige: Naar man gaaer forbi en Klædekræmer Bod bør man falde Næse-gruus ned; thi bukker man saa dybt for 8 eller 10 Allen Fløyel, som et Menneskes Legem er tapissered med, hvormeget meere bør man da ikke krumme sig for en Kræmer-Bod, som indeholder saa mange 100 Alen. Den bekiendte Engelænder Doct. Swift skiemter artigen med saadant, forestillende 3 Brødre, som efter deres Faders Testament vare forbundne at gaae udi eenfoldige Klæder altid paa samme Mode: Naar de skulde gaae paa Comedien, siger han, spurdte Portneren dem ad, om de ville paa Galleriet, naar de tog en Hyre-Vogn, bad Kudsken dem trine bag paa indtil deres Herre komme, og naar de komme udi et Vertshuus, sagde Verten, vi have intet 011 her at sælge. Paa et andet Sted taler bemældte spidsfindige Autor om Klæde-dragt saaledes: En Guld-Kiæde med 336 en Skarlagens Kiøle f oered med Hermelin, og en hvid Stok, siddende paa en stor Hæst, er en Lord Maire, en Sammenblanding af hvidt Linned og rødt Satin er en Biskop etc. Man haver ogsaa Ærbødighed for dem, som den høye Øvrighed har beklædet med store Rangs-Titler. Men saadanne Folk ere tvende slags: Nogle er de, som den høye Øvrighed af egen Drift sætter paa Værdigheds Trin. Dennem er enhver Undersaat forpligted ogsaa at ære, og give Fortrin for sig selv, endskiønt han troer sig at have lige saa stor, ja større Meriter; thi, at veigre sig at vige for dem, er at foragte den høye Øvrigheds Anordning, og nærmer sig til Rebellion, som er høyligen strafværdigt. Andre nyde Rang og Titul ved deres egen Ansøgning og ublue Raaben. Dem bør ogsaa andre Undersaattere uden Krympen vige for udi Gang og Sæde for at lade see deres Lydighed mod Regieringen, hvorvel man kand sige, at deslige Folk, som enten selv eller ved deres Venner uden Ophør importunere Øvrigheden med høye Titlers Ansøgning, langt fra at vinde noget udi indvortes Agt og Anseelse, heller tage af deres Valeur intrinsiqve, og kand ansees udi visse Maade som Kobber-Penge, hvilke man i vanskelige Tider sætter Merke paa, og byder dem passere for Dalere. Ligesaa behageligt derfor, som det er for en Borger, at den høye Øvrighed erklærer ham af egen Drift ypperligere end sine Medborgere, saa lidet derimod har den at glæde sig ved en Rang eller Titul, som ved idelig Raaben har ligesom udpresset den. Thi, naar en Borger uden foregaaende særdeles Meriter søger Fortrin for sine Medborgere der ere ligesaa gode, som han, røber han derved sin Hofmod og Skrøbelighed, og ligesom erklærer sig meer ufuldkommen end andre. Giør han saadan Ansøgning for at undgaa Borgerlige Tynger og Tiennester, tilkiendegiver han enten Ladhed eller U-dygtighed, og derfor af Øvrigheden selv, hvorvel han bliver beklædet med en Titul, ikke agtes Valore intrinseco mod en anden slet og ret duelig Borger, der med Flid og Berømmelse har igiennemgaaet alle Borgerlige Forretninger.

337

Men, de Gaver, som man af fornuftige Folk bliver agted for, ere besynderlig Skarpsindighed, Dygtighed, Bestandighed, Lærdom og Veltalenhed. Blant mange bliver ogsaa, hvorvel ubilligen, anseet Legemet Dannelsen, og fortæller Herodotus Thal. at de Blaamænd maalede dem, de antogte til Konger, efter et vist Maal. Hid henhører ogsaa det, som fortælles om en Indianer, hvilken blandt andre Ting, som syntes ham underlige udi Frankrige, kunde ikke faae udi sit Hoved det, at de Franske havde taget Carolum 9. til Konge, som var u-anseelig og liden, og ikke langt heller en af den anseelige Svitzerske Gvarde.

Ovenbemældte Qvaliteter kunde dog ikke forbinde alle til at ære dem, som de findes hos, men de give alleene en ufuldkommen Ret til at nyde saadan Ære, ikke at de kunde fodre den som en Gield, hvorfor dersom en negter at bevise en Dyde-fuld Mand den Ære, som han fortjener, kand han derfor ikke siges at

gjøre ham Uret, eller liide nogen Straf derfor, men alleene lastes for sin Uhøflighed.

Ingen kand derfor tvinges til at ære en anden, uden han har forhvervet sig en fuldkommen Ret dertil, hvilken fuldkommen Ret kommer enten af en Pagt, som man har sluttet med andre derom, eller af Herredømme, som de Høye have over de Lave, eller ogsaa af de Love og Rangs Forordninger, Øvrigheden haver befalet Undersaatterne at i agt tage.

Angaaende den Rang, som i agt tages mellem Konger og Førster, paa hvilken Grundvold den er bygd, da pleyer fornemmeligen eftersees et Riges Ælde, Storhed, Magt, Regierings Form, om Kongen er absolut, eller hans Magt er indskrenket, iligemaade Tituler, saasom Kæyser, Konge, Chur-Første, Første etc. hvilket altsammen giver dog ingen fuldkommen Ret at begiære noget Fortrin, uden det ved synderlig Pagt og Foreening er forhvervet. Saaledes, om en giver sig Titul af Kæyser, og befaler sine Undersaatter at kalde sig saaledes, ere derfor ikke alle Konger forbundne at vige for ham, og havde Sapores ingen større Rang end de andre Persiske Konger, omendskiøndt han kaldte sig Solens og Maanens Broder.

338

Belangende den Rang og de Værdigheds Grader, som i agt tages blant Undersaatterne, da hører det den høye Øvrighed til at anordne og give Fortrin frem for andre Borgere, som den holder for saadan Ære ved deres Dyd og Tapperhed at have fortient, og, omendskiøndt en Regent undertiden foretrækker en af maadelige Meriter en anden af større, maa den sidste derfor ikke knurre og gjøre sig unyttig, men lade sig nøye med sin Rang, uden han vil ansees, som Øvrigheds Foragter. Dog gjør en Regent vel derudi, at han, for at forekomme Misfornøjelse, ophøyer de Ærværdigste, og sætter dem til høye Bestillinger der have giort sig dygtige og beqvemme dertil. Saadant fandt Antistenes udi sin Tid ikke at være brugeligt til Athenen, og derfor engang raadede de Athenienser at gjøre Asne til Heste, hvilket, da Øvrigheden beloe, som en u-muelig Ting, svarede Antistenes: I gjøre dem til Anførere, som forstaae slet intet.

Endelig, som blandt de fleeste Nationer Værdighed holdes for at hænge ved Fødselen til visse Familier, er det Umagen værd at eftersee, hvad Adel er, og hvad Pris man maa sætte derpaa. Adelskabet troer jeg ikke har været nogensteds udi større Anseelse end hos de Indianer, hvorom Osorius de rebus gest. Emanuel taler saaledes: Dersom en Adelsmand alleene bliver rørt af en Gemeen, holdes hans Adelskab at være besmittet, hvorfor han ogsaa hevner det, som den største Uræet, med den andens Nederlag. Herudover maa alle Gemeene, naar de paa Veyen møde nogen, raabe, at de ere ikke af Adel, saa at Adelen betimeligen kand byde dem vige tilside. Saaledes fortæller ogsaa Philip. Bald. desc. Oræ Malabar om de Adelsmænd, som de Malabarer kalde Nairos, hvilke have Frihed at ligge hos andre gemeene Hustruer, naar dem lyster, og sætte deres Skiolde for Dørren til et Tegn, at de ere udi Seng med Hustruen og da tør Manden ikke gaae ind udi sit eget Huus.

Her udi Riget var fordem saa stor Forskiel mellem Adel og Borgere, at de sidste bleve kaldte Ufrie, endskiønt 339 Ordet udi første Begyndelse ikke havde saadan Bemærkelse, som det siden blev taget udi; thi u-fri var da ikke andet end u-priviligeret, eftersom en Selveyer-bonde maatte betale de ordinaire Contributioner, kaldede *Stud*, *Innæ* og *Leding*, hvorfor han blev befried, naar han ophøyes i Adelstand.

Men man maa bekiende, at Adelige Fødsler give ingen besynderlig Ypperlighed hverken paa Sindet eller Legemet meere end andre; thi man har Exempel paa, at der findes større Qualiteter hos Gemeene end hos Adelige Personer, og, omendskiønt mange Adelige Børn blive bedre opdragne end Gemeene, saa bliver derimod en stor Deel forderved af Overdaad og Kræsenhed, og viser Erfarenhed os, at mange Adelsmænd have vanslægted fra deres berømmelige Forfædre; Andre derimod af ringe Herkomst ved deres Dyd at have naaet den højeste Æres Spidse.

Ikke desmindre have dog mange Stæder fundet for got at ophøye visse Borgere formedelst deres Meriter til stor Ære, og forplante den samme paa Efterkommerne, hvorved Belønningen gjøres større, og Børnene holdes for derved at opmuntres til Dyd og Manddom, og at forsvare den Stand, de ere satte udi. Forældrene holdes ogsaa for at anvende des større Fliid paa Børnenes Optugtelse, at Republikven ikke skal have Aarsag at fortryde paa de Velgierninger og den Ære, den haver beviist en Familie.

CAP. XIII.

Om den høye Øvrigheds Magt saavel over det publiqve som private Gods

Ved denne Magt er at merke, at, dersom Borgere have bekommet deres Midler og Velstand af Regenterne,

have disse ligesaa stor Magt over deres Gods, som en 340 Huus-Fader over sit Patrimonium, men, dersom Undersaatterne selv paa andre Maader have forhvervet sig deres Midler, da have Regentere alleene saadan Magt derover, at de (1.) kunde foreskrive dem Love, hvorledes de skulle bruge deres Gods til Republiqvens Nytte. (2.) At de ved Told og Skat kunde betage dem noget af deres Midler, efterdi det er billigt, at de, der ville nyde Tryghed og Sikkerhed under en Regiering, maa ogsaa give noget til dens Underholdning. (3.) Kunde de, naar Republiqvens Nytte det udfodrer, tage en Borgers Gods, og anvende til det gemeene Beste, hvilken Magt kaldes Dominium eminens. Saaledes, dersom en Stad skal befæstes, maa man gjøre sig private Folks Agre og Grunde nyttige til Graver og Volder. Iligemaade kunde de udi Beleyringer nedrive Undersaatternes Huuse, at de ikke skulle tiene Fienden til Fordeel. Dog er billigt, at de, hvis Gods saaledes bliver borttaget, bekomme noget Vederlag derfor enten af det almindelige Skat-Kammer, eller af de andre Borgeres Sammenskydelse, undtagen Skaden er saadan, at de Beskadigede have kundet see den forud, saasom naar Huuse udi Forstæderne i Beleyringer blive brændte; thi derfor kunde Eyerændene ingen Vederlag begiære, efterdi de vidste forud, hvor usikkert det var, at bygge paa saadant Sted, saa de derfor holdes for at have samtykket til den Fare, som derpaa kunde følge.

Hvad sig anbelanger Told og Skat, da saasom det samme ikke er uden en Betalning, som Borgere aflegge til Regieringen for deres Personers samt Midlers Forsvar og Sikkerhed, saa bør enhver med god Villie lade sig beqvemme dertil, og sees deraf, hvor ubillige de ere, der besværges sig over Regieringen formedelst saadanne Byrder.

Ikke desmindre mager en forsigtig Regent det saa, for at stille den gemeene Mand tilfreds, at saadanne Paalæg skee paa en mild Maade, saa at man ikke kand føle meget dertil: Iligemaade i agt tager den en Lighed, at den ene Borger efter sin Formue ikke paalegges større Byrde end den anden, og at ingen uden synderlig Aarsag befries derfor.

341

Udi den Henseende forordnede de Peruvianske Konger, at de, som vare meget fattige, skulde i Steden for Skat Aarligen give et vist Tal Loppe-Horn, paa det at de ikke skulde berømme sig deraf, at de vare meere fri end andre, og at de tillige med kunde reense sig fra det Utøy.

Et Riges eller Republiqvens Gods er enten publicque eller privat. Det private Gods hører til enhver Borger udi Særdeleshed. Det publicque er saadant, som enten er beskikket til en Regents eller hans Families Underholdning, og kaldes Dominial- eller Patrimonial-Gods, eller og saadant, som bør anvendes til et Riges eller Republiqves Nytte, og bliver forvaret udi det almindelige Skat-Kammer.

CAP. XIV. Om Krig og Fred

Omendskiøndt det kommer meest overeens med den naturlige Lov, at Menneskerne holde indbyrdes Fred, og bevise hinanden frivilligen, hvad de ere pligtige til: Ikke desmindre, saa som vi formedelst Menneskets Ondskab ikke kunde være sikkere paa vort Liv og Gods, maa vi undertiden bruge Magt og Kræfter til dets Forsvar. Saa længe som Menneskene tilføje hinanden ingen Skade, men bevise, hvad de ere skyldige ikke alleene efter den almindelige Menneskelige Pligt, men endogsaa efter særdeles Pagt og Forbund, kaldes det Fred, men, hvis saadant bliver overtraadet, og det eene Menneske nødes til at forsvare sig imod det andets Ondskab, kaldes det Krig. Grotius beviser, at det er lovligt at føre Krig af Naturens Ret, efterdi Krig hensigter til at forsvare Liv og Lemmer, iligemaade Gods og Formue, og at Naturens Lov ikke forbyder at bruge anden Magt, end den, der strider imod det 342 Menneskelige Societæt, og berøver andre deres Ret. (2.) Af de Bibelske Historier, thi da Abraham havde ført Krig med de 4 Konger, som havde udplyndret Sodoma, lovede GUD hans Gierning ved Melchisedech, omendskiønt Abraham ingen synderlig Guds Befaling havde faaet at gribe til Væрге, men alleene stolede paa Naturens Ret. (3.) Beviser han det af Folke-Rettens og adskillige Nationers Samtykke.

Krig føres enten offensive eller defensive, det er, naar vi med væbned Haand fodre noget af andre, eller alleene forsvare os og vor Eeyendom. (2.) Solenniter, naar den bliver erklæret af dem, der forestaae Regieringen, og have den højeste Magt, eller ikke solenniter, naar den ey offentlig er erklæret, og føres mellem private Folk, saasom Borgerlige Krige. (3.) Retfærdig eller uretfærdig.

En retfærdig Krig er, naar vi søge at forsvare vort Liv og Gods, igienfodre det, som os er berøvet, og begiære Vederlag for den Uret os er til føyet, Item Borgen for den tilkommende Tid. En urætfærdig Krig er, naar nogen af Gierrighed, Begierlighed efter at herske eller for at lade see sin Tapperhed, anfalder andre, og

kaldes saadanne Aarsager aabenbare uretfærdige, efterdi de have ikke ringeste Farve eller Retfærdigheds Skin, saasom Endeel andre, der vel udi sig selv ere ubillige, men dog kunde have nogen udvortes Anseelse af Retfærdighed, som for Exempel, Frygt for sin Naboes Magt, Begierlighed til at søge nye og bedre Boliger, Item at uddrive uduelige og barbariske Mennesker af det Land, som de ikke ere væerde at besidde: Hvilken sidste Aarsag de Spanier have holdet tilstrækkelig til at paaføre de Americaner Krig, foregivende, at, saasom de æde Mennesker, saa ere de af Naturen erklærede det heele Menneskelige Kiøns Fiender. Dog saadant maa ikke forstaaes, om de gjøre det med hinanden indbyrdes, men med Fremmede, som paa en uskyldig Maade komme til dem; thi i saadan Fald haver Øvrigheden, hvis Borgere blive saaledes medhandlede, Magt at paaføre dem Krig.

343

Monsr. Barbeyrac holder ogsaa denne Pufendorffs Tanke for ilde grundet, og mener, at man ogsaa kand paaføre dem Krig, som føre et Levnet, der strider imod Naturens Lov, endskiøndt de øve ikke deres Ondskab imod Fremmede, og derved synes at agere de Spaniers Sag, som holdte fore, at de havde Ret at paaføre Americanerne Krig, efterdi de aade Mennesker. Men mig synes, at han udi denne Kritik er ligesaa lykkelig som i mange andre. Dersom Americanerne eller andre Nationer, der øve Gierninger, som stride imod Naturens Lov, vidste, at de samme vare syndige, vilde de uden Tvivl holde sig derfra, hvilket kand sees af mange andre Dyder, som findes hos dem. Alt derfor, hvad Fremmede med Billighed kand gjøre, er at søge Leylighed at oplyse dem, og bringe dem af deres Vildfarelse; thi, at paaføre et Folk Krig, og myrde mange tusinde Mennesker formedelst deres Vildfarelser, er at overtræde 9 Bud for at haandhæve det Tiende. Det synes ogsaa, at Monsr. Barbeyrac holder for, at man med Billighed kand paaføre en fremmed Nation Krig, efterdi den er Atheistisk eller troer ingen GUD, men jeg troer neppe, at han vilde tilstaae, at man ogsaa havde Ret at myrde Jøder, efterdi de ikke alleene ikke troe paa vor Frelser; men endogsaa udøse Bespottelser imod ham; thi det eene flyder af det andet. Min ringe Tanke er, at ingen Krig kand kaldes defensiv eller retmæssig uden imod dem, der have tilføyet eller agte at tilføye os Ondt. Jeg holder for, at Protestanter, eller Reformerede med større Føye kand føre Krig imod Spanier, der holde for, at man gjør GUD en Tieneste med at brænde alle dem, der ikke erkiende Paven for Kirkens Hoved, end Spanierne med Føye kunde paaføre Americanerne Krig, efterdi de aade og ofrede Mennesker udi deres eget Land af en blind Overtroe, som udfodrede heller Oplysning, end den autoriserede Fremmede at paaføre dem Krig.

Jeg har sagt tilforn, at all Krig er enten offensiv eller defensiv. Ved offensiv forstaaer Endeel uretfærdig, og ved defensiv retfærdig Krig. Men det er ikke altid sandt thi, 344 der kand undertiden være offensive, som ere retfærdige, og defensive Krige, som ere uretfærdige: hvis anderledes var, var det ugudeligt af Potentater at slutte offensive og defensive Alliance mellem hinanden, det er, at den ene skulde forbinde sig til at føre retfærdig og uretfærdig Krig, saa tidt den anden fik Lyst dertil. Men, saasom saadanne Forbund ikke lastes, kand man see, at det Ord offensiv ikke altid betyder uretfærdig. En offensiv Krig kand være retfærdig paa saadan Maade: En Konge forhaaner en anden Konges Gesandt, eller forurettiger hans Undersaatter. Den Konge, som saaledes er forurettiget, begynder en offensiv Krig, men retfærdig, efterdi den foretages for at hevne Uret. Den anden derimod forlanger ingen Krig, og gaaer defensive; men fører dog en urætfærdig Krig, efterdi han ikke giver Satisfaction for den Uret han har gjort. En Regent kand derfor i saa Maade ikke lastes, der slutter offensiv Alliance med en anden.

Efterat vi da kortelig have overvejet, hvad Krig og Fred er, tilligemed forestillet de Aarsager, som efter Naturens Lov ere tilstrækkelige at paaføre andre Krig, maa vi ydermeere eftersee, hvor vidt den Ret strækker sig vi have over vore Fiender, og da kand man sige, hvo der haver eengang erklæret sig for min Fiende, og derved givet tilkiende at ville paaføre mig all optænkelig Skade, giver mig ogsaa Magt at øve det samme imod ham igien, og derfor med Billighed kand siges, at hvad ondt han lider, vederfares ham ikke uforskyldt, thi all aabenbare Krig haver ligesom den Contract med sig. Forsøg hvad ondt du kand tilføye mig, saa vil jeg iligemaade see, hvad ondt jeg kand gjøre dig igien, og, omendskiønt min Fiende ikke haver sat sig for at paaføre mig yderste Ulykke, det er min Ret derfor lige stor imod ham; thi det er ikke altid ubilligt at betale en maadelig Skade med en stor, og omendskiønt nogle paastaae, at all Vederlag skal skee efter Proportion, saa dog haver saadant alleene Stæd blant Straf, som paaføres af en Øvrighed, men ikke blant tvende Fiender; thi ved det, at een først bryder Fred med mig, løser 345 han mig fra all Freds Pligt mod ham og giver mig Frihed at forfølge ham til det yderste, dog befaler Menneskeligheds Lov saavelsom den Christelige Tro, at formilde den Haardhed, og indskrænke den Frihed Krigen fører med sig.

Det er ikke alleene aabenbare Magt og Vold, man maa bruge udi Krig, men endogsaa Svig og List, saa fremt Pagt og given Forsikkring derved ikke overtrædes, thi, omendskiøndt af adskillige Mennesker all Svig bliver fordømt, skeer dog saadant ikke saa meget deraf, at man holder det for at være urætfærdigt, som for at lade see et Heroisk Gemyt og Tapperhed, hvorved de alleene kunde overvinde deres Fiender, og derfor ikke have fornøden at bruge Svig. Udi den Henseende vilde Alexander Magnus ikke overfalde sin Fiende om Natten, og stæle sig Seyeren til, iligemaade den Svenske Felt-Herre Aage Johansen hos Hvitfeldt, hvilken, da de Svenske raadede ham til at overrumple Hertug Christian med den Danske Leyr, sagde han: Det er ikke tilbørligt at forraske en Konges Søn og saa mangan en fiin Adelsmand, man skal slaaes ærligen med dem.

Udi den naturlige Frihed er enhver tilladt at føre Krig, men ikke dem, der leve udi Stæderne og under Regieringer; thi der kommer det alleene Øvrigheden til at hevne den Uret, en Borger er vederfares, og

udvirke, at han ydermeere ikke bliver beskadiget, og omendskiøndt enhver Borger har Frihed at forsvare sig med sin egen Magt, saa kand dog ikke saadant kaldes Ret til at føre Krig, efterdi den Forsvar tillades ikke uden i en overhængende Fare, som man paa anden Maade ikke kand undgaae, og strækker sig ey videre end til at den er gaaen forbi, da derimod Ret til at føre Krig fører det med sig, at man efter eget Tykke ikke alleene kand begynde Krig, men endogsaa continuere den saa længe, som man synes raadeligt.

Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, om enhver Øvrigheds Person uden høyeste Regentes Videnskab har Magt at føre Krig, da bliver det gandske nægtet, thi saasom ved Krig et heelt Land kand geraade udi Ulykke, saa var det 346 at give en slet Øvrigheds Person saadan Frihed, ligesaa meget, som at overdrage ham den høyeste Magt, ja det er af saa stor Vigtighed, at det end ikke tillades udi saadan Fald, om bemældte Magistrats Person vidste fuldkommelig forud at det vilde være hans høye Principals Villie, om han havde spurdt ham derom.

Hid henhører Cambysis Gierning, hvilken loed ihjelslaae de Ministrer, der havde sparet Cræso, omendskiøndt han var meget glad over hans Frelse; men brugte saadan Haardhed, at andre efter deres Exempel ikke skulde overskride deres Lydigheds Græntzer.

En Stad eller Regent kand undertiden med Billighed geraade udi Krig formedelst en eller anden Borgers Forseelse, dersom den lader samme Forseelse blive ustraffet, hvilken den dog har Magt og Evne til at straffe, thi den, som seer igiennem Fingre med Syndere, som han kand og bør rette, holdes selv for at synde. Derfor straffer Lex Fabia billigen den Herre, hvis Slave med hans Videnskab bedriver nogen Misgierning, og maa Forældrene svare for Børnenes Forseelse, saa længe de ere deres Herredømme undergivne; At en Stad ved sin Borgers Misgierning er geraadet i Ulykke, derpaa haves mange Exempler.

Unius ob culpam et furias Ajacis Oilei, siger Poeten, og undskyldede derfor den Illyriske Dronning sig forgieves dermed, at det ikke var hende, men hendes Undersaattere, der røvede.

En Stad kand ogsaa med Billighed føre sig en Krig paa Halsen, naar den modtager og bierger Misdædere, besynderlig saadanne, der pønse paa at beskadige deres Fædreneland, fra hvilket de ere flygtede, jeg siger Misdædere, hvorfra maa undtages de som uskyldigen blive forfuldte af deres egen Stad, besynderlig for Religionens skyld, hvilke Becman udi en besynderlig Disputatz beviser, at en fremmed Potentat har Ret at imodtage. Ellers pleyer ved særdeles Pacta mellem Naboer afgjøres, hvorledes man sig udi saadan Fald skal forholde.

347

Hvad sig anbelanger saa kaldte Repræsalier eller voldsomme Executioner imod de Borgere, hvis Regentere negte os vor Ret, da er derved at mærke, at, omendskiønt efter den blotte Naturens Ret ingen forpligtes at betale en andens Gield, udi hvilken Henseende ogsaa de Romerske Love forbyde at kræve Manden for Hustruens Gield, Hustruen for Mandens, og Forældre for Børnenes, foregivende, at det er urimeligt, at en skal være Skyldner og en anden kræves. Ikke desmindre er de antaget blant Folk, at for en Stads egentlige Gield enhver Borgers Gods udi Særdeleshed kand forholdes af Fremmede, dog saaledes, at de Borgere, hvis Gods bliver arresteret, bekomme Vederlag af deres andre Medborgere, som ere de rette Skyldnere, og det kaldes egentlig '[x][x][x][x][x][x][x][x][x][x][x]', og Repræsalier, eller rettere Repræsalier. Paa saadanne Executioner findes adskillige Exempler saavel udi de gamle som nye Historier.

Dersom nogen, siger den Attiske Lov, bliver overlastet, da have hans næste Venner Magt til at gribe 3 Mennesker, og beholde dem, indtil de rette Skyldige udi samme Stad ere blevne straffede, hvilken Execution hos dem blev kaldet '[x][x][x][x][x][x][x][x][x][x]', paa Latin Viricapio.

Bemældte Executions Billighed er grundet derpaa, at dersom den ikke maatte bruges, kunde de Fremmede, som vare forurettede, ingen Leylighed bekomme til deres Skades Opreysning, efterdi det vilde falde dem vanskeligt blant saa mange at faae fat paa den rette Skyldner, og omendskiønt en eller anden lider Skade derved, maa den dog regne saadan Execution blant de Uleyligheder, som følge den Borgerlige Stand, og betragte, at de, der leve udi den naturlige Frihed, ere langt større Vanskeligheder undergivne.

Det er ikke alleene for os selv, men endog for andre vi kunde føre Krig, dersom ellers de, der begiere vor Hielp, have en retfærdig Aarsag dertil. Blant dem, som vi baade kunde og bør at gribe til Gevær for, ere (1.) Undersaatterne, ikke alleene alle udi Almindelighed; men enhver udi Særdeleshed. Vore Forfædre, siger Cicero, førde Krig for 348 Kiøbmænd og Skibs-Folk, som vare ilde medhandlede. Dog forbinder ikke enhver Undersaats retfærdige Aarsag en Regent til at indvikle sig udi Krig, men alleene, naar det kand skee uden alle andre Undersaatters eller de fleestes store Skade; thi der maa drages meere Omsorg for det heele end for en Part deraf, og kand derefter dømmes udi det Spørsmaal, hvorom tilforn er talt, om en uskyldig Borger kand overleveres Fienden for at befrie den heele Stad.

Efter Undersaattere ere Allierede de nærmeste vi kunde og bør at føre Krig for. Hvo som ikke hevner sin Allieredes Uret, er ligesaa skyldig, som han bedrev den selv, siger Ambrosius, dog saasom ingen bør føre

nogen uretfærdig Krig, saa er og ingen forpligtet at hielpe sine Allierede, der handle med Uret: Iligemaade ere vi ikke forbundne at hielpe de samme, dersom de føre en daarlig Krig, nemlig baade imod deres og vores Overmand, da de dog paa liidelige Vilkor kunde reede sig derfra. Ey heller ere vi forpligtede at hielpe dem, naar vore egne Undersaattere paa samme Tid have vor Hielp fornøden; thi enhver, som lover en anden Undsætning, holdes for at gjøre det med de Vilkor, om ikke egne Undersaattere paa samme Tid behøve den.

Efter Bundsforvante følge vore andre Venner, hvilke, omendskiønt vi ikke have lovet at undsætte dem, vi dog ere pligtige at hielpe formedelst det tilfælles Venskab, som os er imellem. Saaledes førde Abraham Krig for Loth, og finder man udi Historierne, at de Romere indviklede sig i Krig ikke alleene for deres Allierede, men end og for de Nationer, som vare i Venskab med dem.

Endelig er ogsaa den Forening, som udfodres blant alle Mennesker, tilstrækkelig at forsvare det ene Menneske mod det andets aabenbare Uret, naar den Forurettede beder om Undsætning. Hidhen hører det, som Solon forstum sagde, da han blev tilspurd, ved hvad Middel Forurettelser meest kunde dæmpes? Dersom de, der ikke vare forurettede, havde ligesaa Ont deraf som de der bleve forurettede.

349

Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, om fremmede Potentater kunde med Billighed gribe til Væрге for at beskytte Undersaatterne imod deres Regenters Vold, da har derom været stor Tvistighed. Nogle holde for, at saasom Regentere have forhvervet sig besynderlig Ret over deres Undersaattere, saa haver ingen Fremmet Ret til at mænge sig dermed, og at enhver Regent kand sige med Poëten om den, der vil foretage saadant:

Non illi Imperium Pelagi sævumque Tridentem,
Sed mihi sorte datum.

Og videre, saasom end ikke udi yderste Nødsfald Undersaatterne kunde gribe til Væрге imod deres høye Øvrighed, saa kand ey heller nogen anden gjøre det for dem. Ikke desmindre holde dog andre for, at, i Fald der findes grumme Tyranner, saasom Busiris, Phalaris, Nero og andre, da ved deres Ret, de have forhvervet sig over Undersaatterne, Fremmede ikke kunde forbydes at forsvare de Betrængte, sigende, at omendskiønt Undersaatterne ikke kunde gjøre det selv, saa følger ikke deraf, at andre jo kunde gjøre det for dem: thi saadan Hinder kommer ikke af Aarsagen, men af Personernes Qualitet.

En Fiende er tilladt at beskadige en anden baade paa hans Person og hans Gods, saa at han formedelst den Grumhed og Vold, han har øvet imod sin Fiende, medens Krigen varer, ikke kand straffes som en anden Morder, ellers holdes u-ærlig af Fremmede, udi hvis Land han siden kand komme. Aarsagen, hvorfor Folke-Retten har saadant indstiftet, er ikke alleene denne, at det ey kommer Fremmede ved, hvad en bedriver paa et andet Stæd, men endogsaa, efterdi det er farligt for andre at dømm om, hvilke af de stridende Parter føre retfærdig Krig, efterdi de derved kunde indvikles udi Feyde med en af Parterne, hvorudover det er bedre at lade det komme paa de Stridendes egen Samvittighed.

Den Frihed en haver at beskadige sin Fiende, strækker sig først til Personerne, derefter til deres Gods. Angaaende Personerne, da strækker sig samme Frihed ikke alleene til dem, som virkelig øve Fiendtlighed, men endogsaa til deres Undersaatter, som føre Krigen, og alle dem, som ere inden de fiendtlige Grentzer. Den regnes for Fienden, siger Livius, som findes inden dens Muure, af den Aarsag, at man ogsaa kand frygte sig for dem. Dog er herhos at merke, at efter Folke-Rettens Tid maa gives Fremmede at forlade de Fiendtlige Stæder. Saaledes gjorde de Corcyræer, da de vilde beleyre Epidamnium; thi, førend Beleyringen gik for sig, lode de Fremmede vide, at de maatte begive sig af Staden, om de ikke vilde holdes for Fiender.

Men de, som ere Fiendens rette Undersaatter, kand man overfalde og beskadige, hvorsomhelst de findes, undtagen udi en fredelig Potentats Lande, ikke fordi de der have større Ret end andensteds, men efterdi Herren over Landet har Ret til at forbyde all Volds Øvelse paa de Stæder, som ham tilhøre.

Hvorvidt samme Frihed strækker sig, kand sees deraf, at endogsaa Qvinders og Børns Nederlag tilstædes og befattes under Krigens Ret, ja Fanger, Gisler, og de, som bede om Naade, blive ey heller undtagne, hvilken Haardhed forsvares ved den Folke-Ret, vi handle om.

Dog er herhos at merke, at, omendskiønt vi have Aarsag til at straffe, som Seneca siger, vi dog maa holde Maade dermed. Derfor berømmer ogsaa Cicero Off. 1. de gamle Romere for deres Mildhed udi Krigen: Besynderlig befaler Skriften os Christne at indskrænke saadan Frihed, og beflitte os paa Mildhed, endogsaa imod vore Fiender.

Men, ligesom Folke-Retten tillader meget, som Naturens Ret forbyder, saa forbyder den ogsaa adskilligt, som Naturen tillader; thi, naar man maa slaae en ihjel, er det efter Naturens Ret ligemeget enten det skeer med Sværd eller Forgift, men Folke-Retten, omendskiønt ikke alle Nationers, saa dog de fornemste, forbyder at omkomme nogen med Gift, og er det troligt, at den Ret er antagen for Kongers og Fyrsters Skyld, hvis Personer forsvares 351 frem for andre med Vaaben, men kand ikke være meere sikker imod Gift end andre;

Folke-Retten dømmes dem ogsaa vanrygtede og u-ærlige, der forgifte Kilder, men ikke dem, som i andre Maader uden Gift forderve saaledes Vandet for Fienden, at det ikke kand drikkes; thi det sidste er ikke andet, end som man vilde komme en Flod til at løbe en anden Vey eller afskiære en Kildes Aarer; at Fienden ikke skulde bekomme Vand.

Hvad sig anbelanger det Spørsmaal, om det efter Folke-Retten er tilladt at udsætte visse Personer, for at ombringe sin Fiende, da holder Grotius for, man maa gjøre Forskiæl imellem saadanne Personer, der bryde deres Eed og Pligt derved, saasom Undersaattere mod deres Konge, Vasaller imod deres Lehnsherrer, og Soldater imod dem, der have hvervet dem; og imellem andre, hos hvilke ikke findes saadan Forpligtelse. At bruge de sidste til saadant, er ved ingen Ret forbudet; thi man maa slaa sin Fiende ihjel allevegne, hvor man kand finde ham, og berømmes derfor Mutii Gierning mod Kong Persenna saavelsom andres, der have været udsykkede til at forraske Fienden, og, omendskiønt saadanne, naar de blive grebne, pleye gemeenligen haardeligen at straffes, saa følger dog ikke deraf, at de have syndet imod Folke-Retten, ikke meere end Speidere, hvilke iligemaade haardeligen blive medhandlede; thi Fienden har Magt til at straffe lidet eller meget, ligesom hans Nytte det udfodrer, men at bruge Undersaattere dertil imod deres Herrer, holdes efter Folke-Retten at være u-ærligt, dog undtages de, som ere Hoveder for Rebellere og Røvere, mod hvilke man ved Belønning kand opmuntre enhver.

Efterat vi have rørt noget om den Magt, Krigens Ret giver over Fiendens Person, rester at tale iligemaade om den Magt vi bekomme over hans Gods.

Det er ikke imod Naturen, siger Cicero Off. 3. at plyndre den, som det er tilladt at slaae ihjel, og er det ingen Under, at Folke-Retten har tilstædt at fordærve og bemægtige sig deres Gods, som den har givet Ret at 352 omkomme. Historikerne vise os, at efter Folke-Retten heele Byer ere ødelagde, Muure nedrevne og Agre udplyndrede, ja det bliver end ikke forbudet ved samme Ret at forgribe sig paa hellige Ting; dersom Seyerherren er af en anden Religion, og ikke holder dem for at være hellige: derfor siger Augustinus, at den store Pompejus efter sin Seyers Ret gik ind udi Jerusalems Tempel, og laste de Græske Scribentere uden Grund det hos Xerxes, at han ødelagde Afguds-Billederne udi Grækenland; thi de Perser havde en anden Troe, forkastede alle Billeder, og holdte Solen for deres Gud.

Herved maa dog i agt tages, som tilforn, at omendskiønt Krigens Ret giver saadan Magt over Fiendens Sager, udfodrer dog den almindelige Menneskelige Skyldighed at bruge Moderation derudi, besynderlig, om vi kunde have Forhaabning hastig at triumphere over Fienden, uden at ødelegge hans Gods, og vil ikke Dyden bevege os til at bruge saadan Lemfeldighed, da maa vor egen Nytte opmuntre os dertil; thi vi see af Historien, at mange ved Mildhed have meere overvundet sin Fiende end ved Sværds slag, og andre derimod ved deres Grumhed have bragt Fienden til Fortvivelse, og gjort ham u-overvindelig. De Græker forordnede udi det store almindelige Raad, at ingen Grædsk Stad, udi hvad Krig paakomme kunde, maatte ødelægges, og fortrød Alexander Magnus intet meere, end, at han havde forstyrret Thebas. Have da de Grædske Stæder bekymret sig saa meget derom, hvor meget meere maa da Christne Potentater, imellem hvilke bør være større Foreenings Baand, beflitte sig paa saadan Mildhed.

Efter Naturens Ret kunde vi tage fra en Fiende alt, hvad han er os skyldig, og iligemaade beregne, hvad Bekostning vi have gjort paa saadan voldsom Execution, og hvad som videre kand tages fra ham til Forsikkring, at han ikke skal beskadige os meere, hvorudover, dersom en, stolende paa sit Gods og Formue, haver forurettet mig, kand jeg, naar han er overvunden, med Billighed skille 353 ham ved hans overflødige Rigdom, at han i Fremtiden skal blive skikkelig. Efter Folke-Retten bliver enhver Herre over alt det han har erobret fra Fienden, endskiønt det langt overgaaer hans Fodring.

Herved er at merke, at den alleene kand siges ret at have erobret en Ting, der har bragt den inden sine egne Grændser, saa at Fienden ingen Forhaabning kand have at faae den tilbage. Saaledes, naar vore Skibe eller Sager blive tagne udi Søen, regnes de ikke for at være ret erobrede, førend de ere bragte til Fiendens Havner, eller til det Sted, hvor hans heele Flode opholder sig, thi da begynde vi allerførst at tvivle om at faae dem tilbage. Dog er omstunder antaget blant alle Nationer, at saadant skal holdes for fuldkommen Priis, naar det har været 24 Timer udi Fiendens Hænder.

Men Jord og Agre holdes ikke for erobrede, omendskiønt vi have besat dem med vor Krigshær, førend vi have bemægtiget os de faste Stæder, hvorved vi kunde forbyde Fienden at komme til os, hvorfor de Romere holdte den Ager, som Hannibal havde besat med sin Krigshær uden for Stads-Porten, ikke for forløren, men satte ligesaa stor Priis paa den, som tilforn. Liv. lib. 26.

Hvad vi have taget fra Fienden, kand ikke fodres tilbage af dem, fra hvilken Fienden har taget det tilforn, efterdi Fienden først efter Folke-Retten er bleven Herre derover, siden vi. Med den Ret forsvarede blant andet Jephta sig imod Ammons Børn, Jud. 11. Her maa man dog i agt tage, at ved Krigs Erobring forhverve vi os alleene saadan Ret, som kand gieide imod den tredie, der ikke er med udi Krigens. Men, at vi kunde forhverve os et fuldkomment Herredømme over de erobrede Sager imod den, fra hvilken de ere tagne, udfodres, at vi først gjøre Fred og Fordrag med ham, thi ellers haver den forrige Herre Magt at tage dem fra os igien, saa snart han seer Leylighed dertil.

Der disputeres ellers meget om, hvem de Sager, som tages fra Fienden, skulle tilhøre, enten den heele Stad eller enhver Borger, som bemægtiger sig dem, dertil kand 354 svares, at, saasom Krig enten foretages for at indfodre private Borgeres Gield, eller for anden Aarsag, som angaaer den heele Republique, saa kand deraf lettelig sees, at udi den første Henseende maa man besynderlig hensee dertil, at de, for hvis Skyld Krigen begyndes, maa igien bekomme det, som er dem frataget, men udi sidste Henseende hører det den heele Republique til, hvad som tages fra Fienden, af hvem som heldst det bliver taget, enten de ere hvervede Soldater, eller Borgere, som tiene for Sold og uden Sold.

Vel er sandt, at alle Sager, som ingen tilhøre, blive dens, der først erobrer dem. Men derimod er at merke, at man kand erobre en Ting, ikke alleene selv, men end og ved andre; saasom derfor en der er leyet at fiske, eller jage for en anden, bekommer ikke selv de Fiske og Dyr, han fanger, men maa overlevere det til dem, der leyede ham, og lae sig nøye med sin Sold, saa haver det sig ligeledes med en Krigsmand. Saaledes forhvervede de Græker, som fægtede udi de Olympiske Leege, den foresatte Priis ikke for dem selv, men for deres Principaler, af hvilke de vare udskikkede.

Hvad sig anbelanger den Forskiæl imellem publique Krigs Gierninger, som foretages efter Anførerens Befalning, og private Krigs Gierninger, naar en ikke udi et offentlig Feltslag eller efter sin Øvrigheds Ordre men alleene af den Tilladelse han haver at beskadige Fienden, udplyndrer en eller anden, da holder Grotius for, at ved de første Krigs Gierninger de Sager, som tages fra Fienden, forhverves den heele Republique, men ved de sidste at tilfalde dem, som erobre dem, saasom et Rov en tager fra sin Fiende, som han har nedlagt udi en særdeles Kamp, eller det, som Partigiengere kunde forhverve sig uden Ordre langt fra Krigshæren (hvilket de Romerske Love udstrakte til 10000 Skrid) og kaldes saadan slags Bytte af Italienerne Corraria, og skilles fra det andet kaldet Butino.

Men, som det hører alleene den høye Øvrighed til at 355 beordre hvo der skal beskadige Fienden, og hvor vidt, saa maa ingen privat understaae sig at plyndre udi Fiendens Land uden Befalning. Saa at man derfor kand sige, at den, som uden Ordre foretager saadant, bekommer ikke alleene ingen Ret til at nyde det erobrede, men endogsaa kand straffes for sin Dristighed. Hid henhører det, som Cato siger hos Ciceronem Off. 1. den har ingen Ret at stride imod Fienden, som ingen Soldat er.

Naar man erobrer og fanger en Fiende, bekommer man tillige med hans Person ogsaa den Ret, som følger ham, uden saa er, det er saadan Ret, som flyder af Personens besynderlig Egenskab, og ikke kand skilles derfra, som for Exempel, naar en fanger en Fader, bekommer han derfor ikke Herredømme over hans Børn, efterdi det hænger alleene ved Faderens Person, og ikke kand forflyttes til andre. Men er den Ret og Herlighed saaledes, at den kand skilles fra Personerne, da falder den til Seyerherren tillige med den Fangnes Person. Hidhen hører det bekjendte Spørsmaal, som blev handlet om udi det store Grædske Raad. Da Alexander ødelagde den Stad Theben, og derudi fandt en Obligation paa 100 Talenter, som de Thebaner havde laant de Thessalier, eftergav han de sidste, som vare hans Allierede, samme Gield, da nu Theben lang Tid derefter blev sat paa Fod igien af Cassandro, fodrede den samme gamle Gield af de Thessalier igien, hvilken disse vegrede sig for at betale, og det ikke ubilligen; thi i det Alexander erobrede Theben bekom han ogsaa tilligemed all dens Gield og Herlighed, saa at han i Henseende til den Stad, han havde tvungen, bekom Ret til at fodre Gielden af de Thessalier eller tilgive den; derforuden vare de, som opbygde den, et nyt Folk, og derfor ikke kunde tilegne sig den Ret de gamle Thebaner havde.

Saa snart en har overvundet et Folk, bliver han ved Krigens Ret strax Herre derover, men, at saadant Herredømme kand være lovligt, er fornødent, at de Overvundne bekiende sig at være Seyerherrens tro Undersaattere, og at han ophæver al Fiendtlighed imod dem, og varer det 356 Herredømme saa længe, indtil de Overvundne enten ved Magt løsgives derfra, eller ved Pact og Forbund blive restituerede til deres forrige Herrer.

Undertiden pleye, medens Krigen endnu varer, imellem de stridende Parter sluttes adskillige Pacta; saasom Stilstand, Frihed, for visse Personer at reyse igiennem Fiendens Lande og Fangers Udløsning.

Stilstand er en Pact, hvorved man, medens Krigen varer, maa holde sig fra alle Offensive fiendtlige Gierninger, og naar bestemte Tid er ude, igien begynde paa nye at øve forrige Fiendtlighed. Den er ellers tvende slags, en som sluttes til en kort Tid, saa at Krigshæren imidlertid er paa Beenene, og Krigs Tilberedelserne derfor ikke ophøre. (2.) saadan hvorved all Krigs Tilberedelse ophører, og, saasom den sidste slags Tilstand indgaaes paa en temmelig lang Tid, er den at ansee som en Fred, og undertiden saaledes bliver kalden, da dog den Forskiæl er imellem Stilstand og Fred, at ved den første Fiendtlighederne alleene opsættes, men ved den sidste gandske ophæves, og kaldes derfor all Fred ævig.

Angaaende den Pagt, hvorved Tilladelse gives at gaae igiennem de Stæder, som Fienden haver inde, da er derved blant andet at merke, at, naar nogen har faaet Frihed at reyse bort, maa derunder ogsaa forstaaes, at ingen Vold maa ham paaføres paa Veyen indtil han kommer til det Stæd han agtede. Herudover lastes Alexander i det han gav nogle Lov at reyse bort, og lod dem ihielslaa paa Veyen. Men, naar een haver Tilladelse at reyse, forstaaes der ved alleene hans egen Person ikke den heele Familie, uden der ere udtrykkelige Ord derfor, anderledes end udi Jure Commorandi, hvorved, naar en faaer Frihed at sætte sig ned

paa et Stæd, hans Hustru og Børn maa befattes under samme Privilegio, efterdi det ellers var af ingen Nytte. Herudaf kand sees hvor ubillig den Tyrkiske Første Ottomanus handlede med Indbyggerne af den Stad Prusia, hvilke han lovede for Stadens Erobring, at de maatte sætte sig ned paa et andet Stæd, hvor dem lystede, 357 og siden forklarede det saaledes, at det var alleene meent Forældrene og ey Børnene.

Hvad sig anbelanger den Pact om Fangernes Udløsning, da bør den meget i agt tages blant Christne, besynderlig, dersom nogen er falden udi Barbariske Folkes Hænder, saa at de til deres Befrielse med Billighed kunde anvende endogsaa det, som er beskikket til hellig Brug. Herved er blant andet at merke, at Seyerherren ikke kand bemægtige sig andet end hvad som han besynderlig har erobret, og derfor forhverves ikke tillige med Fangen det, som han hemmelig har forvaret hos sig, og siger derfor Paulus Juris Consultus retteligen: Hvo som har indtaget en Ager, er ikke tilligemed bleven Mester over det liggende Fæe, som han ikke veed ligger skiult derudi. Deraf følger det, at en Ting, som er saaledes skiult, kand tiene Fangen at udløse sig med: Hidhen hører den Historie hos Marinum Barlesium in vita Castriotæ. Da en ung Person var fangen af Musachio, og havde accorderet med ham om en vis Sum Penge for sin Befrielse, tog han bemeldte Sum af sine Klæder og betalte Seyerherren dermed, hvilken veigrede sig at give ham løs derfor, holdende det billigt, at han tillige med hans Person ogsaa havde erobret de Penge han havde hos sig, men da Sagen kom for Castriota, dømte han den unge Person fri.

Nu rester at tale noget om Fred, hvilken er et Menneskes naturlige Stand, hvorudi enhver beviser sin Næste, hvad han er ham skyldig. Den kaldes naturlig og almindelig, efterdi den af Naturens Tilskyndelse forbinder alle og enhver, og skilles fra den anden, kalden besynderlig og borgerlig, som skeer iblant dem, der fra Krig ved særdeles Pacta komme til Fred. Saadan Fred skilles fra Stilstand derudi, at, saasom ved Stillstand Fientlighederne alleene opsættes saa ophæves de gandske ved Fred, derfor kaldes ogsaa all Fred ævig.

For at styrke og bekræfte Fred bruges ikke alleene Gisler, men endogsaa andre Potentaters Garantie. Hvad anbelanger Gisler, da er derved at merke, at de gives 358 enten med deres egen gode Villie eller med Øvrighedens, hvilken har den Magt over Undersaatternes Personer.

Een, som er given til Gissel, maa ikke løbe bort, naar den engang har forsikkret om at blive tilstæde, og, dersom dens egen Stad tager mod saadan Gissel, som bortløber, bliver den holdt for at have brudt Fred og Forbund.

Angaaende dem, som garantere for en Fred, da ere de pligtige til at bruge deres Magt imod den af Parterne, der bryder den Fred, de have garanteret for. Dog ere de ikke forbundet dertil, dersom Krigen reiser sig af en anden ny Aarsag.

All Fred maa holdes uryggelig, endogsaa den, som en Konge slutter med sine rebelske Undersaattere, eftersom dens Natur viser, at Kongen har taget dem til Naade, og forladt dem deres Forseelse, saa at derfor saadanne Pacta ikke kunne gøres til intet af den Aarsag, at de ere sluttede med rebelske Undersaattere.

Angaaende det Spørsmal, om begge af de stridende Parter kand føre en retfærdig Krig, da negtes gemeenligen saadant, saasom det er en aabenbare Contradiction, at en af Parterne har Ret til at fordre en Ting, og en anden Ret at veigre sig derfor: men det kand hænde sig, at een har retmæssig Aarsag, og den anden troer fuldkommelig, at Retten er paa hans Side, saaledes, at, efter at han har gjort sig all Umage at examinere Sagen, han dog ikke kand begribe det anderledes. I saa Maade kand man ikke beskyldte ham for at føre en uretfærdig Krig.

Hvad Krigs-Declarationer angaaer, da spørges, om de samme grunde sig alleene paa Folke-Retten, eller, om Naturens Ret ogsaa byder at erklære Krigen forud, førend man begynder med Fientlighederne. Nogle holde for, at de ogsaa ere grundede paa Naturens Ret, foregivende, at man maa give dem, af hvilke man er forurettet, Advarsler om sit Forehavende, for at see, om de ikke med det Gode kand bøyes til at bøde for sig. Men mig synes, at Krigs-Erklæringer og Trudslar ikke maa confunderes sammen. Naturens Ret byder vel at forsøge Alting med det Gode, 359 førend man skrider til Fientlighed; men ikke at erklære aabenbare Krig forud, besynderlig, om den, som man vil anfælde, er lige saa sterk som man selv er; thi det var selsomt, at een, efter at han har forsøgt forgieves alle Midler at bevæge en anden til at give sig Satisfaction, offentlig lar ham vide, at han maa forsyne sig med alle fornødne Ting til Modstand, og om han selv ikke er sterk nok, da at formaa sine Naboer at komme til Undsætning for at forsvare en uretfærdig Sag. Jeg skulde derfor meene, at Krigs-Erklæringer alleene ere grundede paa Folke-Retten, eller en vedtagen Skik blant Nationer.

CAP. XV. Om Forbund

Nu følger at tale noget om de publicque Pacte, kaldne egentligen Forbund, som sluttes mellem Potentater, og holdes for af Plinio, først at være opfundne af Theseo udi Grækenland.

De ere i Henseende til deres Materie enten saadanne, der sluttes om at bevise hinanden til Skyldighed, som efter Naturens Ret er befalet, og kaldes Venskabs Forbund, efterdi de med en fuldkommen Ret forbinde Menneskerne at bevise hinanden den Venskab, som de ellers af en ufuldkommen Ret vare pligtige til at øve. Hidhen høre de Forbunde, hvorved stadfæstes Gieste-Ret og Handels-Ret, saa vidt den af Naturens Lov paabydes, og kalde de Græker egentlig saadan Pact [x][x][x][x][x][x] (2.) Ere Forbund saadanne, som legge noget til den Pligt, Naturens Lov udfodrer, som for Exempel, naar man lover hinanden vis Undsætning af Folk og Penge, særdeles Friheder udi Handelen etc. hvilke kaldes besynderlige Forbund, af de Græker [x][x][x][x][x][x], og ere enten lige eller ulige.

360

Lige Forbund kaldes de, hvorved begge Parter love at bevise hinanden lige meget. Ulige, hvorved een af Parterne beviser meere end den anden, og sluttes saadanne ulige Forbund enten af en værdigere eller ringere Allierede. Det første skeer, naar den, som er mægtigere, lover den anden Undsætning, og betinger sig intet, eller ikke saa meget af ham tilbage derfore. Det sidste skeer, naar en ringere Alliered er forpligtet at bevise meere end han bekommer af den anden, og kaldes saadanne Forbund hos de Græker [x][x][x][x][x][x] eller [x][x][x][x][x][x][x][x].

Undertiden følger med saadan Pagt det højeste Herredømmes Formindskelse, saasom udi den Pagt mellem de Romere og Carthaginenser udi Enden af den anden Puniske Krig, hvorved de sidste blev betagen Ret at føre Krig uden det Romerske Folkes Tilladelse. Endeel igien formindsker ikke det højeste Herredømme, omendskiønt de bringe med sig et Onus Transitorium, eller en Byrde, som ikke er stedsevarende, saasom, naar en efter Freds-Forbund maa erstatte Krigens Omkostninger, give Gissel, sleiffe Fæstninger etc. Ja alle stedsvarende Byrder formindske ikke den højeste Magt, saasom, naar en forbinder sig at have samme Venner og Fiender som den anden, ikke at seyle paa visse Stæder, ikke at befæste visse Stæder, og at bevise stedse en Ærbødighed for sin Allierede.

Derforuden deels ogsaa Forbund udi reale og personlige. De reale Forbund blive ved lige, omendskiønt Personerne, som de ere sluttede med, døe, efterdi de indgaaes ikke saa meget i Henseende til Kongen og Øvrigheden som til Riget eller Republikven. De Personlige ere de, som have Henseende alleene til Kongens eller Øvrighedens Person, der slutte dem, og derfor uddøe tillige med dem.

Her forefalder et vigtigt Spørsmaal, om man maa gjøre Forbund med dem, som ere af en anden Religion, hvilket ufeilbar er tilladt efter Naturens Ret, der ingen Forskiæl gjør mellem Religion, men, om det er tilladt efter den Guddommelige Ret, derom disputere baade Skriftkloge og Lovkyndige.

361

Udi det gamle Testament findes adskillige Exempler baade for og efter Mosen, at GUDs Børn have sluttet Forbund med Hedninge, saasom Jacob med Laban, David og Salomon med Hiram. De Maccabæer med de Romere, og var ingen undtagen, uden de Folk, som GUD havde besluttet at ødelegge, iligemaade andre Konger og Folk, som GUD ved sine Propheter havde tilkiende givet at være beskikkede til Undergang, med hvilke man derfor intet Forbund maatte gjøre. Hidhen hører det, som Propheten sagde til Josaphat om Israels Konge: Du maa ikke undsætte den Ugudelige eller elske den, som hader GUD.

Det nye Testamente tillader ikke alleene at gjøre Forbund med dem, som ere af en anden Religion, men end ogsaa befaler at hielpe dem, naar de have en retfærdig Sag; thi, ligesom GUD lader sin Soel oprinde baade for de Ugudelige og Fromme, saa maa vi efter hans Exempel ingen udelukke fra vore Velgierninger. Dog er herved at merke, at, saasom man ved idelig Omgængelse med svage Folk kand smittes, saa kand der ogsaa være Fare, at for megen Venskab med saadanne kand forføre de rette Troende, hvorfor det er raadeligst, at de boe adskilte fra hinanden, ligesom Israels Børn; der vel vare udi Forbund med de Ægyptier, men dog afsondrede sig fra deres Omgængelse. Iligemaade, dersom det er rimeligt, at de Vantroes Magt vil tiltage for meget, maa vi holde os fra at gjøre Forbund med dem, uden yderste Nød driver os dertil.

Her pleyer ogsaa videre spørges, i Fald man er i Forbund med mange, hvem man da bør undsætte, dersom flere end een ere indviklede i Krig. Dertil kand svares, at, saasom ingen forbindes til en uretfærdig Krig saa maa den først undsættes, der har Retfærdighed paa sin Side. Dersom begge Parterne føre uretmæssig Krig, kand man holde sig fra at undsætte nogen af dem. Dersom begge synes at have Ret, maa man undsætte dem begge med Folk og Penge, om saa skee kand; men, dersom dens Person, der har lovet Undsætning, udfodres, da maa den foretrækkes, hvis Forbund er ældst, uden saa er, at det sidste 362 Forbund fører meere med sig end et blot Løfte, nemlig nogen Underdanighed; thi ligesom, naar en haver saalt noget til tvende, bliver den førstes Kiøb ved Magt, uden saa er, at den sidste allerede har faaet Varene udi Hænderne. Hidhen hører det, som Florus siger: Der var Forbund med dem begge, men de Campaniers var helligere og sterkere, efterdi de havde overgivet dem selv med alt deres Gods til de Romere. Her af kand ogsaa sees, at en Konge er ikke forbunden at hielpe sine Allierede, dersom hans egne Undersaattere paa

samme Tid have hans Hielp fornøden, thi under alle Forbund, som en Konge slutter med Fremmede, maa forstaaes den Exception.

Videre spørges, i fald en Konge bliver skildt ved Riget af sine Undersaattere, om da den, der er i Forbund med ham, er forpligtet at gjøre ham den Bistand, som lovet var, da Kongen endda regierede, hvilket Grotius bekræfter, foregivende, at den med Uret fordrevne Konge beholder altid sin Ret til Riget indtil han selv siger sig af dermed. Hvorvel andre gjøre Forskiæl mellem saadanne Forbund, som ere sluttede med Kongen at forsvare ham og den Kongelige Familie, og andre, der ere sluttede at forsvare Riget imod udvortes Fiender, hvilke sidste de holde fore ikke at forbinde dertil. Dog er det vist, at alle Potentaters Interesse udfodrer at straffe saadanne Undersaattere, der satte dem op imod deres lovlige Regentere, at andre ey skulle tage Exempel deraf.

Det er ogsaa et vigtigt Spørsmål, at, i fald saadant Forbund er gjort, at ingen af Parterne skal tilføje den andens Allierede nogen Skade, om da ved Allierede maa alleene forstaaes de, som vare Allierede, da Forbundet blev sluttet, eller og de, som siden den Tid ere komne udi Alliance med een af Parterne. Over dette blev fordem meget tvisted mellem de Romere og Carthaginenser udi Begyndelsen af den anden Puniske Krig, da de Carthaginenser anfaldte de Saguntiner, som siden Forbundet vare komne udi Alliance med de Romere. Derudi dømmes Grotius saaledes, at baade de Carthaginenser kunde føre Krig paa 363 de Saguntiner, og de Romere forsvare de samme uden at bryde deres Forbund, thi udaf tvende Allierede kand den eene bestride en Stad, og den anden forsvare den, hvilket pleyer undertiden udtrykkeligen indføres udi Forbundet.

Her kand spørges, om begge mine Allierede, som jeg har lovet Undsætning, geraade udi Krig, som synes retmæssig paa begge Sider, hvem af dem jeg skal undsætte? Pufendorff og andre holde for, at, jeg skal undsætte dem begge. Mig synes, at det er bedre udi saadan Fald at negte dem begge Undsætning, sær naar de belovede Hielpe-Tropper ere lige store. Som for Exempel, jeg lover een af mine Allierede, i Fald han geraader udi Krig, 300 Mænd, og en anden ligesaa mange. Saadan Undsætning er ingen af Parterne til Nytte, saasom den ene bestyrkes efter Proportion, ligesom den anden, og det er de tvende Allierede til ingen Fordeel at mine Undersaattere skal myrde hinanden.

Nu rester at tale noget om de publicque Pacte, som en Minister slutter uden sin høye Principals Videnskab; derved er at merke, at en Potentat er ikke forbunden at holde det hans Minister har sluttet, uden han selv har bekræftet det samme, og, dersom Ministeren slutter noget paa sin egen Haand, som hans Principal veigrer sig for at ratificere, maa han see, hvorledes han kand fornøye den, han med saadan daarlig Pagt har bedraget, og pleyede de Romere at overgive saadanne Ministrer til dem, der ved saadanne daarlige Pagte vare bedragne. Hvad sig anbelanger den Caudinske Pact, som de Romerske Feltherrer sluttede med de Samniter uden Raadets Videnskab, da er derved at merke, at, hvorvel Republiqven stricte efter Retten ikke var forbunden til at fuldbyrdige samme Pact, saa dog var det billigt, at, eftersom Feltherrerne i en Hast havde sluttet den med Fienden for at frelse saa mange 1000 Borgere og Kiernen af det Romerske Folk, og de kunde forud see, at Republiqven havde villet samtykke den, i fald de havde haft Tid til at bespørge sig, da, siger jeg, var det billigt at ratificere samme Pact.

364

CAP. XVI. Om Gesanteres Ret

Gesanternes Ret har altid været ubrødelig, saa at det ikke alleene holdes for uretfærdigt, men endogsaa ugudeligt at bryde den, som Philippus siger udi sin Epistel til de Athenienser.

Men man maa her i agt tage, at saadan Ret henhører alleene til de Gesantere, der ere udskikkede af dem, som have den højeste Magt, til andre Souveraine Potentater og Republiqver, ikke saadanne, der sendes fra underdanige Provincer og Stæder, hvilke ikke kunde ansees som publicque, men private Personer, og ingenlunde kaldes Gesantere, eller Ambassadeurs udi den Meening, som Ordet nu tages, men alleene Deputerede. Saaledes bleve hverken de Catalonier eller Neapolitanske Deputerede, som udi de Rebellioner, der skeede udi forrige Seculo, vare skikkede til Frankerige, anseet som Ambassadeurs, ey heller de tvende Hamborgske Deputerede, der udi det Aar 1626 bleve skikkede til London, hvorvel de af deres Folk lode sig titulere Gesantere. Men de Engelske, saasom de vel vidste, at den Stad Hamborg var Kongen af Dannemark underdanig, vilde ikke antage dem paa den Fod, men forklarede det Ord Ablegavimus, som fandtes udi deres Creditiv, saaledes: *Vi have deputeret*. Vel er sandt, at Catalonien, og de andre Provinder, som dependede

af den Aragoniske Krone, skikkede fordom Ambassadeurs til deres egne Konger saa vel som til Fremmede, og, paa det ingen skulde tage dem for andre, gjorde de Forskiæl paa dem, som vare Deputerede fra Barcellona og Ambassadeurs fra Provinderne, men derved er endeel at merke, at de 4 Stænder, eller de saa kaldte 4 Arme af samme Provinder, nemlig Prælaterne og Baronerne, som tilforn kaldtes Los Riccos hombres, og det andet Adelskab med Stæderne, forestillende udi deres Forsamlinger hart ad en fri 365 Republiqve; endeel ogsaa, at det Ord Ambassadeur da havde langt vidtløftigere Bemærkelse end nu omstunder. Aarsagen, hvorføre denne Ret hører alleene til Souveraine Potentater, er, at de alleene have Ret til at føre Sværdet, og forsvare saadanne Gesantere, i fald dem nogen Vold skulde paaføres.

Dog hindrer det ikke, at et Rige jo kand have Legations-Ret, omendskiønt det er i ulige Forbund med et andet Rige, saa længe det er samme Rige ikke underdanige. Men de Konger, som udi aabenbare Krig have mist deres Riger, have ogsaa tillige med mist deres Legations-Ret, hvorføre den Romerske Feldherre lod arrestere dem, hvilke den overvundne Kong Perseus havde skikket til ham, som Gesantere.

Undertiden hændes der ogsaa udi Borgerlige Kriger, at, naar et Rige eller en Republiqve er adsplydt udi tvende Parter, at da den ene Part skikker Legater til den anden, og da maa man udi saadan Fald i agt tage det samme, som med andre Legater, efterdi det er uvist, hos hvem den høyeste Regiering er, og et Folk ansees udi saadan Fald som tvende adskilte.

Der ere tvende Ting, som Folke-Retten udfodrer at i agt tage med Gesantere, nemlig (1.) at de maa antages, (2.) ingen Vold tilføyes. Dog er herved at merke, at Folke-Retten er ikke forbunden at imodtage alle, men alleene dem, som man ingen retmæssig Aarsag kand have at forskyde; thi et Land kand undertiden have vigtige Aarsager til ikke at modtage en anden Potentats Gesant, saasom, naar Legationen eller Aarsagen til dens Ankomst er mistænkt, for Exempel, naar den kommer fra en bevæbnet Fiende for at ophidse den gemeene Mand til Rebellion; saaledes var Rabsake den Assyriske Gesant mistænkt af Ezechia, 2 Reg. 18. og bade derfor Ezechia Deputerede samme Rabsak, at han vilde tale til dem paa Syrisk, at den gemeene Mand ikke skulde forstaae, hvad han sagde, og derved opvækkes til Oprør. Udi den Henseende lod Themistocles gribe den Persianske Legat, efterdi han havde 366 understaaet sig at forkynde sin Herres Befalning paa Grædsk.

Angaaende den Punct, som Folke-Retten fodrer at i agt tages med Gesantere, at de skulde holdes hellige, da have mange lærde Mænd bemøyet sig at handle derom. Nogle holde for, at efter Folke-Retten Gesantere maa alleene være fri for uretfærdig Vold. Andre, at de skulle være forskaanede for alle Forseelser; undtagen naar de selv forgribe sig imod Folke-Retten. Men Grotius forkaster saadanne Meeninger, foregivende, at, dersom Gesantere alleene vare fri for uretfærdig Vold, var deres Vilkor ikke bedre end andre private Folks, og, saasom udi Folke-Retten indsluttes Naturens Ret, saa kunde Gesantere straffes for alle Forseelser uden saadanne, der have deres Oprindelse af den Borgerlige Ret. Og er hans Meening denne, at, saasom det har behaget alle Folk at holde Gesantere for de høye Potentaters egne Personer, af hvilke de blive udsendte, saa derfor at ansee dem, som de ikke vare udi deres Lande, og derfor ikke at kunne være det Lands Love undergivne, som de opholde sig udi, hvorføre, dersom en liden Forseelse af dem begaaes, maa man enten see igiennem Fingre dermed, eller give dem Afskeed. Saaledes maatte den Gesant begive sig fra Rom, der havde givet Leylighed til nogle Gisler at undfly. Dersom Forseelsen er stor, og hensigter til Republiqvns Fordervelse, maa man søge Satisfaction af deres Principaler, og begiære, at de ville straffe eller overgive dem.

Dog, eftersom ingen Menneskelig Ret kand forbinde udi Nødsfald, saa kand ey heller saadan Legations Ret forhindre, at man jo for at undgaae en overhengende Ulykke, kand anholde Gesanter, og forhøre dem, og, dersom de gribe til Verge, og ikke ville lade sig tage, da at ihjelslaae dem, dog ikke til Straf for deres Misgjæringer, men at forsvare sig imod de samme.

Her forefalder et Spørmaal, om en Konge kand legge Haand paa en anden Kongens Gesant, naar den anden Konge har gjort saadant tilforn, og saaledes betale lige 367 for lige; der til svares, at, omendskiønt man udi Historierne haver Exempel paa saadant, bør det dog ikke skee, efterdi naar en Legat bliver sendt fra en Konge til en anden, da forstaaes der saadan stilltiende Pact mellem dem, at Gesanterne ingen Skade skal tilføyes, og caverer Folke-Retten ikke mindre for Gesanternes Sikkerhed, end den Sendendes Værdighed. Og, naar man vil nøye overveye, da kand en Konges Forseelse ikke tilregnes Undersaatterne, og er derfor det ikke alleene ubilligt, at en Potentat ihjelslaaer en Gesant, hvis Herre har tilforn øvet det samme imod hans Legat, men endogsaa, at han omkommer Herolder og Trompetter, der føre Breve med sig fulde af Skiends-Ord, hvis Indhold er dem uvitterlig. Dette tog fordom Scipio udi agt, hvilken, da de Romerske Gesanter havde været ilde medhandlet udi Carthago, og han siden kunde gjøre de Carthaginenske Legater samme Skiæl, vilde han dog intet gjøre, som var det Romerske Folk uanstændigt; Iligemaade Xerxes med de Lacedemoniske Gesantere.

Det samme, som i agt tages med Gesantere, maa ogsaa i agt tages med deres Svite, som man iligemaade ikke kand legge Haand paa uden ved Gesantens Tilladelse. Man maa ey heller legge Haand paa Legater for Gield, men Creditorerne maa først anmode dem venligen om Betalning, og, dersom det ikke kand hielpe, da søges deres Principaler, og, om det ey heller kand hielpe, da at forholde sig imod dem som mod

andre Skyldnere.

Den Lov om Gesantere strækker sig alleene til dem, som de ere skikkede til, ikke til andre, igiennem hvis Lande de reyse; thi, om de sidste tilføje saadanne Gesantere nogen Uleylighed, kunde de derfor ikke siges at have overtraad Folke-Retten. Exempel derpaa haves udi Henrico 3. Kongen af Frankrige, hvilken, da een af hans Ambassadeurs, som skulde til Engeland, blev paa Veyen arresteret af Maria, Gouvernanten af de Spanske Nederlande, og han siden geraadede udi Krig med Spanien, indførte han vel udi Manifestet, at Maria havde handlet imod 368 Fred og Venskab, men bebreidede hende ingenlunde at have handlet imod Folke-Retten. Saaledes beviiste ogsaa fordem den Engelske Minister Valsingham for Catharina de Medicis, der besværede sig over den Arrest, som var vederfaret hendes Ambassadeur, som skulde gaae til Skotland, at Dronning Elizabet derfor ikke kunde beskyldes at have handlet imod Folke-Retten, og kand deraf sees, hvormeget den bekiendte Histori-Skriver Leti farer vild, i det han kalde det Mord, som skeede paa Francisci I. Gesant udi Meyland, Contro il dritto delle genti, imod Folke-Retten.

Langt mindre var det imod Folke-Retten, da Kong Friderich 2 af Danmark lod arrestere de Franske Gesanter, der komme fra Polen 1573; thi først vare de ikke skikkede som Gesanter til Danmark, og derfor her i Riget ikke kunde beraabe sig paa Gesant-Retten. Dernest understode de sig med Magt at løbe igiennem Sundet uden at hilse Fæstningen, hvorudover de med Lodd og Krud bleve tvungne til, ikke alleene at stryge Seil, men endogsaa at give sig fangne, og at bede om Naade.

Ikke desmindre kand dog ingen negte, at de, som i saa Maade tractere en fremmet Ambassadeur, der reiser igiennem deres Lande, jo kand beskyldes at have brudt Venskab. Saaledes, da den Danske Gesandt Kaj Rantzov udi de første Nederlandske Krige blev arresteret af de Hollændere, da han skulde gaae til Spanien, besværgede Kongen af Danmark sig derover, og, omendskiønt de Hollændere siden gjorde mange Undskyldninger, loed Kongen af Danmark dog arrestere en Hob Hollandske Kiøbmands Skibe udi Sundet, og vilde ikke lade dem komme løs førend han havde faaet Satisfaction.

369

CAP. XVII. Om Begravelses Ret

Blant de Ting, som henhøre til Folke-Retten, er ogsaa døde Legemers Begravelser. Hvad som først har givet Anledning til den Skik, som saa helligen blant alle Folk i agt tages, meener Moschion de gamle Kiempers Barbarie, der aade Mennesker, og at det samme har drevet Folk til at indstifte Begravelse til et Tegn, at saadan Uhumskhed var afskaffet; thi han siger:

- - - ne darentur conspici
Abominanda signa pastus pristini.

Andre holde for, at Naturen selv har lært Menneskerne den Skik, saasom de have merket, at Menneskets Legeme er Jord og bliver til Jord igien, hvorføre Euripides siger: Man maa give Jord til Jord igien, og Plinius siger meget ziirlig: Jorden tager imod os, naar vi fødes, den spiser os, naar vi ere fødte, og endelig skiuler os i sit Skiød, naar vi døde. Herudover holdes for, at den Skik hos de Ægyptier, at jorde døde Legemer, er ældre end den, som var brugelig hos de Græker, at brænde dem til Aske.

Andre igien holde for, at Forhaabning om Opstandelse har ført Menneskerne paa denne Skik; thi Plinius vidner, at Democritus har lært, at Menneskets Legeme burdte forvares i Henseende til Opstandelses Forhaabning. Men, siger Grotius, hvoraf dette er taget, det er rimeligst, at eftersom Mennesker udi Herlighed overgaaer alle andre Creature, saa har man holdet det uværdigt, at de døde Legemer skulde blive Beesterne til Bytte og opædes af de samme, hvorfor de ugudelige Konger trues af Propheterne i det gamle Testamente, at deres Legemer skal ligge ubegravne og fortæres af Hunde, som skal slikke deres Blod: Ja denne Skik er blant Menneskerne holden saa hellig, at, endskiønt man har dømt en til den forsmædeligste Død, 370 saa har man dog ikke negtet Legemet Begravelse. Herudover er ved Folke-Retten antaget, ikke at veigre aabenbare Fiender saadant. Den eeneste Post, hvorfor Jøderne negtede de Døde Begravelse, var, naar de havde taget Livet af dem selv; thi Josephus vidner i det øvrige, at, naar nogen Misdæder blev retted, blev Legemet, førend Solen daledede, nedtaget og jordet. Den store Athenienser Pericles var den første, som efter de Grædske Historie-Skriveres Vidnesbyrd hittede op Liig-Taler de Heldte til Berømmelse, der omkom for Fæderne-Landet udi den Peloponesiske Krig, et berømmeligt Paafund for at opmuntre de Efterlevende til lige Dyd. Man kalder saadant nu omstunder Parentation eller Liig-Prædiken. Men disse sidste ere ikke nær paa

den Fod, og have ikke nær den Virkning, som de første, saasom de gøres til alle uden Forskiæl, naar Arvingerne det forlange. Hvorfore de ogsaa hos os udi Kiøbstæderne ere temmeligen komne af Brug.

De gamle Nordiske Folk have ikke været mindre omhyggelige for at jorde deres Døde; og holdte det for unaturligt og ugudeligt at negte end deres Fiender Begravelser. Jeg har tilforn mældet, at Grækerne og Ægypterne differerede fra hinanden udi denne sidste Æres Beviisning, Item at Ægypterne begrove de døde Legemer, men Grækerne brændte dem til Aske, hvilken Skik holdes for at være yngre end den Ægyptiske. Her udi Norden har i gamle Dage begge Maneerer været i Brug, men de Nordiske Historier vidne, at den ældste Skik var at brænde de døde Legemer. Herudover gøres Forskiæl mellem den saa kaldte Brunna Olld (Ætas Combustionis eller Brand-Alderen) og den anden, kaldet Haugs Olld (Ætas Collium eller Høyernes Alder.) Udi den første bleve de Døde brændte, og udi den anden begravne under Høye, hvoraf mange endnu sees, og de Steene som bleve lagde derpaa, bleve kaldte Bautasteine. Man merker, at Forhaabning om Opstandelse besynderlig har beveget de Nordiske Folk til den Omhyggelighed, de havde, vel at forvare de døde Legemer; hvorvel man ikke kand negte, at derved jo 371 indløb adskillig tyk Overtroe; thi nogle bleve begravne med en Hæst, andre med Skoe paa Fødderne, paa det at de des snarere og lettere kunde komme til Walhalla eller Odins Boelig. Nogle bleve ogsaa jordede med deres Riigdom, at de ikke skulde komme tomhændede til samme Boelig, ja det kom saa vidt, at Hustruen loed sig levende begrave med sin Hosbonde, og en Ven med hinanden, hvilket endnu er brugeligt paa mange Steder i Indien. Videre derom kand læses vidtløftigen udi den berømmelige Th. Bartholini Thesauro Antiquitatum Dan.

Ende.

372

Register

Paa de fornemste Sager, som i denne Tractat afhandlede ere.

A.

- Acceptilatio hvad er..... S. 231
- Actio mixta..... 67
- Adelskabs Oprindelse..... 339
- Addictio in diem hvad er..... 206
- Ægteskabs Stiftelse..... 249
- Ægteskabs Fornødenhed..... 252
- Ægteskabs Hoved-Puncter..... 256
- Ægteskab er stedsvarend..... 257
- Affecter..... 65
- Agnatica successio hvad er..... 308
- Aristocratie, dets Feyl..... 293
- Arv og dets Maader..... 173
- Arv mellem Børn..... 179
- Assurances Contract..... 219

B.

- Beester om maa dræbes.....157
- Begravelses Ret.....369
- Billighed hvorvidt den maa i agt tages.....240
- Blufærdighed ved naturlige Lemmer.....266

- Bodmerie hvad er.....219
- Bodmerie-Breve prioriterede.....220
- Borgerlige Konster deelt i Classer.....72
- Bogstaven i Loven, naar maa viges fra.....239
- Borgerskab til hvad Ende stiftes.....285
- Børn hvorfor nærmeste Arvinger.....173
- Borger, hvad er.....290
- Bytte, hvem tilhører.....353

C.

- Caution..... 221
- Cognatica Successio hvad er..... 308
373
- Commissarier.....244
- Commodatum hvad er.....199
- Commissoria lex.....206
- Conductio indebiti.....226
- Contract skilles fra Pact.....196
- Contractus benefici & onerosi.....196
- Contracter uden Navn..... 209, 224

D.

- Dannefæe.....170
- Democratier, deres Feil.....294
- Depositum.....201
- Hvad derved i agt tages.....202
- Dispensation.....75
- Dominium Eminens.....340
- Drukkenskab hvor vidt tilregnes.....66
- Drab som ikke straffes.....95
- Drab imod en Tyv hvor vidt tilladt.....96
- Drab imod den der hindrer ens Flugt.....98
- Dyr som er saared hvem tilhører.....168

E.

- Eed hvad er.....148
- Eeders Forpligtelser..... 149 ff.
- Eeders Deeling.....155
- Eeders Dispensation.....156
- Eyendoms Oprindelse.....160
- Hvilke Ting derunder befattes.....163
- Om Havet kand tilegnes.....164
- Eyendom forhverves paa 2de Maader.....165
- Emphyteosis.....209
- Emptio aleæ hvad er.....207

- Emptio fiduciaria hvad er.....205
- Existimatio simplex & intensiva.....331
- Expromissor.....222

F.

- Favorabile og Odiosum..... 235
- Feyl om af Øvrigheden kand tilgives..... 323
- Feyl udi Staten..... 294
- Feudum eller Lehn hvor mange slags..... 300
- Fidecommisser..... 177
- Fidejussor indemnitatis..... 222
- Fiende, naar jeg maa omkomme..... 92
- Floder som forandre Lob..... 186
- 374
- Forældre maa ikke gifte sig med Børn.....268
- Foragt.....114
- Forbudne Ting kand gribes til for at forsvare sit Liv.....96
- Forbund hvad er.....359
- Forbund om er tilladt med Folk af en anden Religion.....360
- Forbund om gjort er med fleere, hvilke forbinder meest.....361
- Formynderskab.....226
- Forpligtelse skilles fra Tvang.....72
- Hvo der kand forpligtes og hvor vidt.....73
- Galne Folks Forpligtelse.....130
- Drukne Folks.....130
- Umyndiges.....131
- Forstand.....59
- Forsvare sig selv.....88
- Hvor vidt det er tilladt.....89
- Udi den naturlige Stand.....90
- Udi den Borgerlige.....90
- Foster følger Moderen.....171
- Fred hvad er.....357
- Frie og Ufrie hvad her betyder.....339
- Frugter naturlige og civile.....102
- Frugter af en Ting hvem tilhører.....170
- Fundne Sager hvem tilhøre.....169

G.

- Gange Arv hvad er.....311
- Gaver Legemets og Sindets.....68
- Gesanteres Ret hvem tilkomme.....364
- Gesanteres Personer hellige.....366
- Gesanteres Ret strækker sig alleene til dem som de skikkes til..367
- Gierning Menneskets.....59
- Gierninger Moralske.....75
- Giftermaal mellem gamle Folk hvorfor tillades.....265
- Gissel.....358
- Gods forsvares som Liv.....94
- Grondegods.....170

H.

- Hævd hvad er.....180
- Hævd, hvilke Ting falder paa.....181
- Hævd som er Lovlig eller Lav-Hævd.....182
- Hævd hvorpaa grundet.....183
- Halvrettes Mand.....333
- Hazarderlig Contract.....216
- Herredom som faaes ved Magt om det er lovligt.....304
375
- Herredom hvorledes forhverves.....185
- Herredom Forældres over Børn.....274
- Herredom, hvis er størst enten Faderens eller Moderens.....275
- Herredom over Børn hvor sterkt.....276
- Homagium hvad er.....303
- Hosbonds Herredom over Hustrue.....257
- Hungers Nød hvad den tillader.....98

J.

- Jagt om Undersaatter kand forbydes.....166
- Jernbyrd hvordan dermed forholdtes.....247
- Institution hvad er.....178
- Interregnum.....305
- Jus [x][x][x][x][x][x][x][x][x][x] hvad er.....206
- Jøder om kand tillades at boe udi et Land.....313

K.

- Kiøb og Sall.....203
- Konge-Titel af hvem kand gives.....290
- Konges Magt om ringere end Folkets.....297
- Konges Person maa være hellig.....298
- Krig og Fred hvad er.....341
- Krig hvilken er retfærdig.....342
- Krig offensiv og defensiv.....344
- Krigens Magt hvorvidt strækker sig.....344
- Krig føres alleene af Øvrigheden.....345
- Krig hvorledes kand føres for andre.....348
- Krigens Ret over Fiendens Person.....350
- Over Fiendens Gods.....351
- Krigs Erklæring om grundet paa Naturens Ret alleene.....358
- Kydskhed forsvares som Liv.....93

L.

- Legatum hvad er.....177
- Lemmer kand afhugges for at frelse Legemet.....97
- Lighed naturlig blant Menneskerne.....112
- Locatio, Conductio, hvad er.....208
- Lov.....71
- Lov og Rets Forskiæl.....71
- Lovens Deeling.....74
- Lovens Intention maa eftersees.....238
- Love som stride imod hinanden.....241
- Lovfælde.....333
- Lykkepotter og Lotterier.....218
376
- Lofter hvor mange slags.....127
- Naar de forbinde eller ey.....141
- Lofte kand giores ved andre.....142
- Løgn hvad er.....146

M.

- Mandatum.....198
- Matrimonia Amazonica.....256
- Matrimonia Morganatica eller Ægteskab til den venstre Haand.....272
- Mindreaarigs Forpligtelse.....132
- Mindreaarig er Qvindekjøn.....133
- Om deri er naturlig Billighed.....133
- Monarchier, deres Feyl.....293
- Monarchie absolut eller limiteret.....301
- Mutuum hvad er.....211
- Mutuum skilles fra Commodato.....200
- Mynts Oprindelse.....195
- Moes Krænkelse hvorledes maa repareres.....254

N.

- Naturens Lov.....78
- Forskiæl imellem Naturens Ret og Folkeretten.....81
- Naturens Ret tillader meget som Folkeretten forbyder.....350
- Navn og Rygte.....331
- Navn og Rygte hvordan mistes.....331
- Navn og Rygte om en Uskyldig kand fratages af Øvrigheden...333
- Negotiorum gestio.....225
- Nordiske Folks Afskye fra Straadød.....86
- Nødsfald hvad tillader.....98

O.

- Obligationer - Løsning.....227
- Paa hvor mange Maader..... 227 ff.

- Opmand.....244
- Opmærksomhed differere fra Commissarier.....244
- Ord maa forklares efter den gemeene Brug.....232
- Øer som opflyde hvem tilhøre.....186
- Øvrigheds Ret over Undersaatternes Liv, hvor vidt den gaaer...316

P.

- Pact og Forbund.....127
- Pacta accessoria.....129
- Pact som gjøres ved Svig.....135
- Af Frygt.....136
- Pant.....223
- 377
- Papiret følger Skriften..... 172
- Patrimonial Riger..... 301
- Pengers Nytte i Handel..... 195
- Pignus differerer fra hypotheca..... 224
- Planter følge jorden..... 171
- Pligt, Forældrenes mod Børn..... 278
- Børns mod Forældre..... 278
- Pligt mod sig selv..... 81
- Pligt til at legge Vind paa Guds frygt..... 81
- At kiende sig selv..... 82
- At styre sine Affecter..... 82
- At rygte sit Legeme..... 84
- Pligt imod sin Næste..... 101
- Pligt, som flyder af en Tings Herredom..... 187 ff.
- Polygamie forbudet..... 259
- Præceptio eller Forlodd..... 178

Q.

- Qvasi Contracter..... 225
- Qvasi maleficium..... 227

R.

- Rang Anmerkning derover.....336
- Regenteres Pligt.....311
- Regierings Forme hvor mange slags og hvilken den Beste.....291
- Regierings Regler.....312
- Rente.....211
- Rente hvorpaa grundet.....212
- Repræssalier.....339
- Reservatio mentalis.....148
- Retfærdighed.....76
- Retfærdigheds Deeling..... 76 ff.

- Retractus hvad er.....206

S.

- Samtykke hvorledes gives.....128
- Samvittighed hvor mange slags.....60
- Sandhed hvad er.....146
- Sandemænds tog hvad er.....245
- Selvmord naar begaaes.....87
- Servitutes.....173
- Skade.....101
- Skade hvorledes tilregnes.....103
- Skade naar bedrives af mange.....104
- Skaders adskillige Maader.....105
378
- Skade paa andres Creature..... 106
- Skades Erstattelse..... 108
- Skilsmisse i Ægteskab naar maa skee..... 263
- Skilsmisse om det strider imod Guds Lov..... 263
- Skiøger, om bør udrøddes..... 322
- Societets Contract..... 215
- Spill..... 217
- Stæders Stiftelse og dets Aarsag..... 284
- Stemmer hvi de fleeste gieide..... 288
- Stemmer hvorledes sammenføyes..... 289
- Straff hvad er og hvor til sigter..... 320
- Hvilke Synder ey kand straffes..... 322
- Straff om maa svare til Feyl..... 326
- Straff større paa et end et andet Sted..... 326
- Straff for andres Forseelser..... 328
- Substitution hvad er..... 178
- Successions Ret..... 306
- Systema Civitatum..... 296
- Søskende maa ikke giftes sammen..... 271

T.

- Taknemmelighed..... 124
- Talen hvorved tilkiende gives..... 143
- Talens Oprindelse..... 144
- Testamenter..... 175
- Tienester hvorvidt maa bevises..... 116
- Told af Varer..... 119
- Anmerkning over Øresunds Told..... 121
- Trældoms Oprindelse..... 279
- Træl om kand giøres Uret..... 281
- Tyv, hvad Vederlag maa giøre..... 108

U.

- Udskaarn Skrift.....204
- Udtolkning.....232
- Udygtigheds Aarsag.....83
- Ulovlige Tings Løfter.....139
- Umuelige Ting tilregnes.....68
- Umuelige Tings Løfte.....68
- Undersaat, om kand paatage sig Øvrighedens Synd.....334
- Undersaatters Pligt.....315
- Uordentlig Republiqve hvad er.....295
- Uret.....77
- Utaknemmelighed om den kand straffes.....125
- Utaknemmelighed to slags.....125

379

V.

- Vaades Gierning..... 106
- Vankundighed hvor mange slags..... 63
- Vanens Virkning..... 60,65
- Værdie..... 191
- Vallriget..... 305
- Veddemaal..... 216
- Velgierninger..... 124
- Vidner..... 245
- Vildfarelse..... 64, 133
- Villiens Virkning..... 65
- Vornede..... 282
- Vornede Forskiæl mellem Danske og Romerske Vornede..... 282

380

Fortegnelse over Indskud i Natur- og Folkerettens 2. Udgave (1728) og 3. Udgave (1734).

S. 58, L. 7 fra neden-L. 1 fra neden tilføjet 1728.

S. 60, L. 16-L. 34 tilføjet 1728.

S. 61, L. 19-L. 35 tilføjet 1728.

S. 62, L. 13 fra neden-S. 63, L. 6 tilføjet 1728.

S. 67, L. 18-L. 25 tilføjet 1728.

S. 70, L. 14-L. 28 tilføjet 1728.

S. 72, L. 11 fra neden-L. 7 fra neden tilføjet 1728.

S. 73, L. 8 fra neden-S. 74, L. 4 tilføjet 1728.

S. 74, L. 2 fra neden-S. 75, L. 3 tilføjet 1728.

- S. 75, L. 18-L. 27 tilføjet 1728.
- S. 77, L. 1-L. 24 tilføjet 1728.
- S. 77, L. 2 fra neden-S. 78, L. 7 tilføjet 1728.
- S. 83, L. 20-S. 84, L. 8 tilføjet 1728.
- S. 84, L. 1 fra neden-S. 85, L. 17 tilføjet 1728.
- S. 86, L. 3-L. 24 tilføjet 1728.
- S. 87, L. 19-S. 88, L. 7 tilføjet 1728.
- S. 95, L. 19-L.31 tilføjet 1728.
- S. 102, L. 11-S. 103, L. 5 tilføjet 1728.
- S. 103, L. 10 fra neden-S. 104, L. 3 tilføjet 1728.
- S. 105, L. 9-L. 39 tilføjet 1728.
- S. 108, L. 25-S. 111, L. 10 fra neden tilføjet 1728.
- S. 111, L. 3 fra neden-S. 112, L. 9 tilføjet 1734.
- S. 115, L. 9-L. 29 tilføjet 1728.
- S. 116, L. 1 fra neden-S. 117, L. 24 tilføjet 1728.
- S. 120, L. 9 fra neden-S. 122, L. 23 tilføjet 1728.
- S. 125, L. 5 fra neden-S. 126, L. 13 tilføjet 1734.
- S. 129, L. 3-L. 21 tilføjet 1728.
- S. 131, L. 6 fra neden-S. 133, L. 22 tilføjet 1728.
- S. 137, L. 14-L. 3 fra neden tilføjet 1728.
- S. 141, L. 10 fra neden-S. 142, L. 7 tilføjet 1728.
- S. 144, L. 11 fra neden-L. 3 fra neden tilføjet 1728.
- S. 145, L. 5-L. 17 tilføjet 1728.
- S. 147, L. 12-L. 19 tilføjet 1734.
- S. 149, L. 6 fra neden-S. 150, L. 11 tilføjet 1728.
- S. 154, L. 19-S. 155, L. 5 tilføjet 1728.
- S. 155, L. 11-S. 156, L. 3 tilføjet 1728.
- S. 156, L. 22-L. 3 fra neden tilføjet 1725.
- S. 159, L. 5-L. 5 fra nedentilføjet 1728.
- S. 160, L. 2 fra neden-S. 163, L. 13 tilføjet 1728.
- S. 168, L. 16-L. 24 tilføjet 1728.
- S. 169, L. 8-L. 26 tilføjet 1728.
- S. 170, L. 5-L. 21 tilføjet 1728.
- S. 175, L. 18-S. 180, L. 16 tilføjet 1728.
- S. 181, L. 10-S. 182, L. 11 tilføjet 1728.

- S. 183, L. 6-L. 21 tilføjet 1728.
- S. 185, L. 14-S. 187, L. 23 tilføjet 1728.
- S. 189, L. 16-L. 5 fra neden tilføjet 1728.
- S. 198, L. 10-L.13 tilføjet 1728.
- S. 199, L. 10-L. 8 fra neden tilføjet 1728.
- S. 200, L. 3-L. 20 tilføjet 1728.
- S. 200, L. 5 fra neden-S. 201, L. 3 fra neden tilføjet 1728.
- S. 203, L. I-L. 21 tilføjet 1728.
- S. 204, L. 11-L. 5 fra neden tilføjet 1728.
- S. 205, L. 3 fra neden-S. 206, L. 12 tilføjet 1728.
- S. 208, L. 17-S. 210, L. 11 tilføjet 1728.
- S. 210, L. 6 fra neden-S. 211, L. 3 tilføjet 1728.
- S. 213, L. 8 fra neden-S. 215, L. 16 tilføjet 1728.
- S. 216, L. 5-L. 6 fra neden tilføjet 1728.
- S. 217, L. 11-L. 11 fra neden tilføjet 1728.
- S. 219, L. 9-L. 15 tilføjet 1728.
- S. 219, L. 27-S. 221, L. 6 tilføjet 1728.
- S. 224, L. 18-S. 227, L. 18 tilføjet 1728.
- S. 229, L. 4-S. 230, L. 11 tilføjet 1728.
- S. 230, L. 5 fra neden-S. 231, L. 15 tilføjet 1728.
- S. 231, L. 3 fra neden-S. 232, L. 10 tilføjet 1728.
- S. 244, L. 11-S. 245, L. 12 tilføjet 1728.
- S. 246, L. 12-L. 18 tilføjet 1728.
- S. 247, L. 18-S. 248, L. 9 tilføjet 1728.
- S. 251, L. 12 fra neden-S. 252, L. 11 tilføjet 1728.
- S. 254, L. 8-S. 256, L. 7 tilføjet 1728.
- S. 257, L. I-L. 7 fra neden tilføjet 1728.
- S. 258, L. 7-L. 20 tilføjet 1728.
- S. 258, L. 26-L. 33 tilføjet 1728.
- S. 268, L. I-L. 12 tilføjet 1728.
- S. 269, L. 25-S. 271, L. 14 tilføjet 1728.
- S. 273, L. 20-L. 31 tilføjet 1728.
- S. 274, L. 4 fra neden-S. 275, L. 17 tilføjet 1728.
- S. 278, L. 5 fra neden-S. 279, L. 13 tilføjet 1734.
- S. 281, L. 8 fra neden-S. 282, L. 1 fra neden tilføjet 1728.

- S. 285, L. 11-L. 22 tilføjet 1728.
S. 287, L. 6-L. 23 tilføjet 1728.
S. 289, L. 17-L. 2 fra neden tilføjet 1728.
S. 294, L. 8-L. 20 tilføjet 1728.
S. 295, L. 12 fra neden-S. 296, L. 5 tilføjet 1728.
S.300, L.19-S.301, L.22 tilføjet 1728.
S. 302, L. 9-S. 303, L. 1 fra neden tilføjet 1728.
S. 305, L. 21-L. 3 fra neden tilføjet 1728.
S. 308, L. 4 fra neden-S. 311, L. 27 tilføjet 1728.
S. 313, L. 6 fra neden-S. 314, L. 14 tilføjet 1728.
S. 322, L. 16-S. 323, L. 12 tilføjet 1728.
S. 323, L. 12-L. 18 tilføjet 1734.
S. 325, L. 11-L. 8 fra neden tilføjet 1728.
S. 326, L. 25-L. 5 fra neden tilføjet 1728.
S. 326, L. 5 fra neden-L. 1 fra neden tilføjet 1734.
S. 326, L.1 fra neden-S. 327, L. 7 tilføjet 1728.
S. 327, L. 17-L. 23 tilføjet 1734.
S. 330, L. 4-L. 1 fra neden tilføjet 1728.
S. 333, L. 12-L. 20 tilføjet 1728.
S. 334, L. 7 fra neden-S. 336, L. 1 fra neden tilføjet 1728.
S. 338, L. 2 fra neden-S. 339, L. 7 tilføjet 1728.
S. 343, L. 1-S. 344, L. 18 tilføjet 1728.
S. 358, L. 18-S. 359, L. 11 tilføjet 1728.
S. 363, L. 5-L. 18 tilføjet 1728.
S. 368, L. 12-L. 21 tilføjet 1728.
Cap. XVII tilføjet 1728.
Register tilføjet 1734.

Noter til Natur- og Folkeretten

Det kan være praktisk foran Kommentaren til Natur- og Folkeretten at stille en Fortegnelse over Holbergs Hovedkilder med de Forkortelser, han anvender Bogen igennem. De falder i to Grupper, retsfilosofiske Værker og Lovudgaver.

A. Retsfilosofiske Kilder

Til den første Udgave, 1716, var den vigtigste Tekstkilde:

Puf. J. N. et G. = Samuelis Pufendorffii De Jure Naturæ et Gentium Libri octo. Editio nova. Francofurti ad Moenum 1694.

Den franske Oversættelse heraf, udført af den franskfødte Jean Barbeyrac (1674-1744), som fik Betydning for Anden Edition af Holbergs Bog, 1728:

Barbeyrac = Le Droit de la Nature et des Gens. Traduit du Latin de feu Mr. le Baron de Pufendorf par Jean Barbeyrac. Avec des Notes du Traducteur. Seconde Edition, Amsterdam 1712.

Ved Siden af Pufendorf benyttede Holberg i sin 1. Udgave Grotius, med Noter af J. F. Gronovius:

Grot. J. B. et P. = Hugonis Grotii de Jure Belli ac Pacis libri tres. Dissertatio de Mari libero etc., nec non J. F. Gronovii Notæ. Denne Udgave med Gronovius' Noter udkom i Amsterdam 1680 og mange Gange senere; Holberg har ejet et Optryk fra 1701.

Ogsaa Thomasius' Hovedværk, fra 1688, er bragt i Anvendelse, muligvis i denne Udgave:

Thomas. J. D. = Christiani Thomasii Institutionum Jurisprudentiæ Divinae libri tres. Editio quarta. Halæ 1710.

B. Lovudgaver

Disse omfatter dansk-norsk Ret samt Romerret.

Det ældste Lag i den hjemlige Retslitteratur var de middelalderlige Landskabslove. De blev i 16. og 17. Aarhundrede trykt adskillige Gange. Holberg har haft Adgang til en Udgave af

Jydske Lov = Den rette Jydske Lovbog.

Sjæll. Lov = Zelandts Lov paa ræt Dansk.

Skaanske Lov = Skonskæ Logh paa ræth Danskæ.

384

I 16. Aarh.'s sidste Halvdel sørgede driftige Bogtrykkere for, at der paa Markedet fandtes Kvartbind med trykte Lovsamlinger. En saadan indeholdt ofte Jyske eller Sjællandske Lov, desuden forskellige Recesser, dvs. Love og Forordninger, som oftest udstedt efter Overenskomst mellem Kongen og Rigsraadet. Holberg henviser til:

Recess. Chr. 3. = Christian III's Reces.

Recess. Chr. 4. = Christian IV's Reces.

Blandt en Lovsamplings øvrige Dele nævner Holberg *Gaardsretten*, Lovbestemmelser for Kongens Hoffolk og efterhaanden ogsaa Folkene paa Adelens Gaarde, samt *Søretten* = Den danske Søret.

Men tiest benytter Holberg dog *Danske Lov, Chr. Vti Lov, Chr. 5. Lov*, Forkortelser for Kong Christian den Femtis Danske Lov, 1683, hvormed Enevælden havde skabt en ensartet Lovgivning for Danmark. Den blev tilkommet Norge i Kong Christian den Femtis Norske Lov (1687), men Holberg har, naturligt nok, kun Interesse for *Gamle Norske Lov* eller *Norske Lov*, dvs. Den Norske Lovbog, som var udstedt af Christian IV, trykt 1604 og nyredigeret 1657. Holberg tilføjer gerne en forkortet Henvisning til den *Balk*, dvs. det Afsnit af Loven, han citerer. Den Norske Lovbog (1657) er delt i Bøger som kaldes: I Tingfare-Balken; II Udfare- eller Landværne-Balken; III Mandhelge-Balken; IV Giftinge- eller Arve-Balken; V Landbreide- eller Odels-Balken; VI Landsleje-Balken; VII Købe-Balken; VIII Tyve-Balken.

Med *Norske Ordinantz* (se S. 85) menes En Kircke Ordinantz, hvor effter alle baade Geistlige oc Verdslige udi Norgis Rige skulle sig rette oc forholde. Giffvit Aar 1607. Optrykt 1657.

Kejser Justinian lod 528-34 udarbejde en samlet Redaktion af romerske Love; denne Samling, *Corpus juris civilis*, indeholder Romerretten, til hvis forskellige Dele Holberg henviser:

Instit. = Institutiones. Det er en lærebogsagtig Oversigt over Systemet.

Digesi. = Digesta (= Pandectæ). En Samling Uddrag af ældre romerske Juristers Værker.

Cod. = Codex. En Samling af kejserlige Forordninger.

Novellae = Tillæg og Justinians Enkeltlove.

Romerrettens Tekster benytter Inddeling i liber (Bog), titulus (Kapitel; egl. Overskrift) og paragraphus (eller numerus).

385

S.49.

fornemste, vigtigste, betydeligste. - *Conferered med*, sammenlignet med. - *rare og curieuse Spørgsmaal*, usædvanlige og interessante Spørgsmaal.

S.50.

Obligationer, Skyldigheder. - *indstifte*, oprette. - *Republiqver*, Stater. - *publique*, offentlige.

S.51.

scrupulere, spekulere, gruble. - *civile Forretninger*, borgerlig Virksomhed. - *en vis Autor*, Arrianus Flaccus, græsk Filosof fra 2. Aarh. e. Kr., i hans Fremstilling af Epiktets Filosofi I,11: »et Dyr som udles af alle«. - *udfodre*, Formen fodre er en ældre Sideform til fordre. - *Seminarier*, højere Lærestalter. - *Academier*, Universiteter. - *ziirlige*, pyntelige. - *besynderlig*, især.

S.52.

Societet, Samfund. - *curieuse*, sære. - *Mathesis*, Matematik, Fysik etc. - *Inventioner*, Opfindelser. - *faciliterede*, gjort lettere, nemmere. - *Historier*, dvs. Historie. - *Jus Publicum og Politica*, offentlig Ret og Statsvidenskab. - *den gamle Fabelagtige Historie*, Sagnhistorien. - *Stats-Mand*, statskyndig Mand, dvs. Pufendorf i Fortalen til hans Einleitung zu der Historie der vornehmsten Reiche und Staten in Europa (1682 ff). - *den første Decas*, den første Dekade, dvs. de første 10 Bøger (Afdelinger) af Roms Historie, forfattet af T. Livius (d. 17 e. Kr.). - *de Volsci og Eqvi*, Volskere og Ækvere, gamle italienske Folkeslag, som Romerne i det 5. Aarh. f. Kr. førte Kampe mod.

S.53.

Particularia, Enkeltheder. - *Anchises* var en troisk Heros, *Archemores* en græsk Kongesøn, der forførte sin Stifmoder. - *Juvenal*: »Hvor mange Aar Acest havde levet. Hvor mange Krukker Vin den sicilianske (Konge) havde skænket Frygierne (Trojanerne)«. 7. Satire, 235-36. - *af stor Ornament og Ziirlighed*, meget pynteligt og prydeligt. - *sættes udi Comparaison med*, sammenlignes med. - *legitimeres*, gøres lovlige, tillades. - *det Ord Car*. Der var i det franske Akademi, som traf Bestemmelse om Ordenes rette Brug, ført hidsige Debatter om Ordet Car (thi). *Mons St.Evremont*, dvs. Monsieur Saint-Evremond gjorde Nar af dette i Komedien Les Academiciens, III,3 (1643). - *pointilleux*, nøjeregnende, pedantiske. - *Juvenal* om Rufus: »der kaldte Cicero Allobrogeren«. 7. Sat. 212. Allobrogererne var et krigerisk Bjergfolk i Gallien.

S.54.

synderlig, særlig. - *en vis Autor*, Martial: »Det er taabeligt at bruge Kræfter paa Narrestreger, og dumt er det Arbejde, der bruges paa Fjas«. Epigrammer 2,86, v. 9-10. - *excoleres*, dyrkes. - *Origo et progressus juris naturæ*, Naturretten Oprindelse og Udvikling. - *lært*, doceret, undervist i. - *Horatius*: »Hvad der er smukt, hvad der er grimt, hvad der er nyttigt, og hvad der ikke er det, det sagde han klarere og bedre end Crysippus og Crantor«. Horats, Epistler 1. Bog 2, v. 3-4. Hos Holberg er 386 Cramere Fejl for Crantore. - *paa solut Stiil*, i Prosa. - *de saa kaldte 7 Viise udi Græken-Land*, de syv Vise kaldte Grækerne syv Mænd, der levede i 6. Aarh. f. Kr. og især udmærkede sig som Statsmænd. Af de øvrige er de mest kendte Thales fra Milet og Lovgiveren Solon.

S.55.

Philosophorum Pater, Filosoffernes Fader. - *Princeps Jurisconsultorum*, de Retslærdes Høvding, den første

blandt Jurister. - *de Officiis*, Om Pligterne. - *de Barbariske Tider*, dvs. Middelalderen. - *subtile*, spidsfindige. - *allegerede*, anførte, paaberaabte sig. - *decreta Conciliorum*, Kirkeraadenes (Konciliernes) Beslutninger, Anordninger.

S.56.

Bodinus, Jean Bodin (1530-1596), fransk Jurist og det 16. Aarh.'s betydeligste Statsteoretiker. - *Vasqyius*, Fernando Vásquez de Menchaca, spansk Jurist (død 1566). - *Albericus Gentilis*, Alberico Gentili (1552-1608), ital. Jurist. - *Grotius*, se Indledningen. - *Peirescius*, Nicolas-Claude de Peiresc (1580-1637), fransk Lærd, som havde opmuntret Grotius til at skrive Værket om Krigens og Fredens Ret. - *Ornamentum Seculi*, Aarhundredets Pryd. - *Oxenstjerne*, Axel Oxenstierna var Sveriges Rigskansler 1612-54.

S.57.

Catalogum, eller index librorum prohibitorum, Vatikanets Fortegnelse over forbudte Bøger. - *Socinianer*, Tilhængere af Italienerne Lelio og Fausto Sozzini (16. Aarh.), som nægtede Kristi Guddommelighed. - *Non ita etc.*, (han bruger) dem ikke saaledes, at han mener, at det er nok for de Kristne at følge dem, men at de Kristne maa rødme, hvis de ikke gør det. - *Caspar Zieglerus*, C. Ziegler (1621-57), tysk Professor i Retsvidenskab. Skrev Anmærkninger til Grotius' Krigens og Fredens Ret. - *Henricus Boeclerus*, Joh. Henr. Boecler (f. 1611), svensk Historiograf, Prof. i Strassburg. Ud gav Grotius' Krigens og Fredens Ret med Kommentarer. - *Hobbesius*, se Indledningen.

S.58.

Gassendus, Pierre Gassendi (1592-1655), fransk Filosof. - *Sorbiere*, Samuel Sorbière (1615-1691), fransk Læge. Oversatte Th. Hobbes til fransk. - *Lamb. Velfhuysen*, Lambert V. (1622-1685), Doktor i Medicin i Holland, skrev et Forsvar for Th. Hobbes. - *Christoph. Becman*, (d. 1717), Johann Christoph Bechmann, tysk Historiker: *Meditationes politicae* (1672). - *Richard Cumberland*, (1631-1718), engelsk Filosof og Biskop; bekæmpede i sit Værk *De legibus naturae disquisitio philosophica* (Om Naturlovene, behandlet filosofisk 1670) Hobbes' Lære. - *Jurisprudentia Universalis*, den almindelige Retsvidenskab. - *Pufendorff*, se Indledningen. - *Conringius*, Herman Conring, (1606-81), tysk Polyhistor. - *Rachelius*, Samuel Rachel (1628-91), tysk Prof. i Natur- og Folkeret. - *refuterer*, gendriver. - *Hvad denne nye Edition angaar etc.*, denne Slutning paa Fortalen indførtes i 2. Udgaven, 1728, og bibeholdtes i de senere.

S.59.

Bæster, Dyr. - *Bevægelse*, Drift, Tilskyndelse.

S.60.

eenlig, enkelt. - *itzige Flibustiers*, nuværende Sørøvere. - *Comineus*, Philippe de Commines (d. 1509) i *Memoires* (s. 314 i Poul Nørlunds Udg. (1913) af den gamle danske Oversættelse).

S.61.

vid. Luc., vide (se) Lukas (12,47-49). - *Mahomet*, Muhammed. - *Probable*, sandsynlige. - *lade*, unklade.

S.62.

Axioma, Axiom, Grundsætning. - *Nederlag*, Drab.

S.63.

Genes. 20. Genesis (1.Mosebog) 20,2.

S.65.

Sindets Disposition, Sindets Indretning, Tilbøjeligheder. - *Humeures Temperament udi Legemet*; efter Pufendorf 1,4,5: humorum in corporibus temperatura, Vædskernes Blanding (rette Afstemthed) i (de forskellige Individens) Legemer. - *Legemets Dannelse*, Legemets Indretning, Natur. - *de Passione*, dvs. De passionibus (Om Lidenskaberne). Descartes (latiniseret Cartesius) ud gav 1649 *Les passions de l'âme*, som han oversatte til Latin under Titlen *Passiones animae* (1650).

S.67.

Gen. 39., 1.Mosebog 34,1-26.

S.68.

Saaledes tilskriver Agermanden Kornets Overflødighed eller Mangel, saa vit han har, Saaledes grunder A.... Mangel paa, om han har. - *Strabo* var en græsk Geograf (ca. 20 f. Kr. - 63 e. Kr.). Hans *Geographika* (i 17 Bøger) har haft stor Betydning for Kendskabet til Antikkens Geografi. - *Cap. 4.* Holbergs Fejl for Lib.4.

S.69.

Theocritus, Theokrit, græsk Digter fra Syrakus (ca. 300-260 f. Kr.).

S.70.

Abas, Abbas den Store, Shah af Persien (d. 1628). - *Sax. Gram.* Saxo Grammaticus, *lib. 5.* liber (Bog) 5. Frode 3. er Frode Fredegod, der tillige, i samme Hensigt, under Straf paabød at lade alle Kostbarheder og Penge staa frit fremme (Vedels Overs. s. CIV). - *Buchanani Skotske Historie*, George Buchanan (1506-82), en fremragende skotsk Humanist. Hans skotske Historie, *Rerum Scoticarum Historia*, udkom 1582. - *næste Øvrighed*, nærmeste Øvrighed. - *Skielms-agtig*, forbryderisk. - *gierrig*, grisk.

S.71.

dependerer, afhænger. - *adskillig*, forskelligartet, mangfoldig. - *forbinder sig sin Undersaat, at den*, forpligter ell. tvinger... at han. - *confunderes*, sammenblandes. - *Magt at gjøre*, Ret til at gøre.

S.72.

gemeenlig, i Almindelighed. - *alleene ved en overhengende Ulykkes Befrielse*, alene for at undgaa en o. U. - *beqvemt til*, egnet til. - *Forbindelse*, Forpligtelse.

S.73.

Velbehagelighed, Velbehag. - *Selskab*, Samfund.

388

S.74.

forestillede, stillede til Skue, anbragte. - *Dio Cassius*, græsk, Dion Kassios (3.Aarh.) skrev en romersk Historie. - *Vis Directiva*, den foreskrivende, vejledende Magt. - *Clausula Poenalis*, Tillægsbestemmelse ved en Forordning eller Dom om Straf for dens Overtrædelse.

S.75.

uden, medmindre. - *i visse Poster*, paa bestemte Punkter. - *Dispensation og Billighed*, Fritagelse (for et almindeligt Lovbuds Krav) og Rimelighed. - *Casus*, Tilfælde. - *Qualiteter*, forskellige Art og Beskaffenhed. - *moraliter*, i moralsk Henseende.

S.76.

Videnskab, Vidende. - *Deelinger*, Opdelinger. - *adskillige*, forskellige. - *besynderlige*, særlige, specielle. - *Contract*, Aftale, Overenskomst.

S.77.

Consistorial-Domme, Consistorium, Københavns Universitets øverste Raad, dømte dengang i Forlovelses- og Ægteskabssager. - *dens Oplysning*, Forklaring, Udredning. - *ingen Personer ansees*, der er ingen Personsanseelse. - *havde Magt til*, havde Ret til. - *er i Forbund med nogen*, har indgaaet Aftale med nogen, staar i et gensidigt forpligtende Forhold til nogen. - *den naturlige Stand*, Naturtilstanden.

S.79.

Bugs-Fylde, Mad og Drikke, Foder. - *Løbsagtighed*, Kønssdrift. - *noget slag*, nogen Slags.

S.80.

Autor, Ophavsmand.

S.81.

Sodetæterne, Samfundene, Staterne.

S.83.

Sælskab, Samfund. - *Historier*, dvs. Historie. - *naturlige Sagers Eftergrundskning*, dvs. Fysik,

Naturhistorie o. l. - *Dogmata*, Dogmer, Læresætninger. - *de Barbariske Tider*, Middelalderen. - *grundig Lærdom*, virkelig, sand Lærdom. - *recommenderes*, anbefales. - *besynderlig mange*, særdeles mange. - *forcered*, tvunget (af Forholdene).

S.84.

vis Levemaade, bestemt Livsvej, Levebrød. - *Skielmstykker*, Forbrydelser. - *som frivilligen forderve deres Lemmer*, at de ingen Tienneste skal kunne gøre. Det var ikke ualmindeligt at Mænd lemlæstede sig selv for at slippe for Soldatertjeneste. - *de Sinenser*, Kineserne. - *trygle*, tigge. - *at vende Møller*, dvs. trække M.; Holbergs Kilde (Puf. 2,4,15) har: »molas... versando«. - *Martin. Histor. Sinens.*, Martinus Martinius var en italiensk Jesuit, som opholdt sig mange Aar i Kina og skrev en Kinas Historie, *Sineca historia* (1659). - *Holmen*. Straffefanger blev (indtil 1739) anvendt til Strafarbejde paa Bremerholm, det nuværende Gammelholm.

S.85.

Bruyère moeurs du siecle. Jean de La Bruyère, Les caractères de Théophraste traduits du grec, avec les caractères ou les moeurs de ce siècle, 1688. Theophrasts »Karakterer« dvs. Mennesketyper, oversat fra Græsk, med dette Aarhundredes 389 Karakterer eller Skikke. - *sauge*, no. save. - *Aristippus*, græsk Filosof fra 4. Aarh. f. Kr., tilhørte den sokratiske Kreds. - *Pose-Pilter*, Pose, dvs. Tiggerpose; Pilt, Dreng, lille Fyr. - *fornødne Forretninger*, fornødne Gøremaal.

S.86.

Japonenser, Japanere. - *Vid. Ih. Barth. de Contemptu Mortis apud. vet. Dan.*, Vide Bartholin de Contemptu Mortis apud veteres Danos, se Note t. S. 371. - *Marianske Øer*, mul. Marianerne, som dog ikke ligger i Vestindien, men øst for Filippinerne. - *daarligen*, uklogt, taabeligt. - *Platonis Regul*, Platons Regel, i Dialogen Faidon. - *Samsons Exempel*, Dommerbogen 16,25 ff. - *Saulus*, 1. Samuels Bog 31,4 f.

S.87.

Bestandighed, Udholdenhed. - *Hoved-Lod*, den Lod (Jord), der tilkommer en Person i et Godsfællesskab.

S.88.

grundige, forstandige. - *Repentence* (for Repentance) *tardive*, sildig Anger; sml. et engelsk Skrift »Of a late or a death-bed Repentance (Oxford 1646). - *Ibi fas ubi plurima merces*, du hjælper der, hvor Lønnen er størst.

S.89.

paa et andet Sted, S. 298 ff.

S.90.

ved Nederlag, ved at slaa ham ned, dræbe ham. - *Maanedes-Syge*, Maanesyge, iflg. Folketroen en periodisk Sygdom som man mente skyldtes Maanens Indflydelse; periodisk Sindssygdom. - *blot Gevær*, blottet Vaaben.

S.91.

Af en Forsvar, for at et Forsvar. - *Procop*, Prokopios, græsk Historiker fra 6. Aarh. e. Kr., *De bello Persico* (Om den persiske Krig) er et hist. Værk i 8 Bøger, hvori han beskriver sin Tids Krige, som han for en stor Del selv havde deltaget i. - *spinde paa*, udtænker, lurer paa.

S.92.

hvorvidt Skillerum der gøres fornøden om jeg heller vil etc., dvs. hvor lang Tid jeg behøver til at bestemme, om jeg vil komme min 'Fjende i Forkøbet. - *alt for nøje forklares*, opfattes alt for bogstaveligt.

S.93.

bliver fordret... til Kamp, bliver udfordret til K.; allerede Chr. V's Danske Lov satte strenge Love for Udfordringer og Dueller, og Forbudet blev indskærpet ved en Forordning i 1741. - *Albertus*, Albert den Store, skolastisk Filosof (1193- 1280). - *Plut. Mar.*, dvs. Plutark i hans Biografi af Marius.

S.94.

hvad sig anbelanger den Beviislighed, hvad angaar den Paastand, det Argument. - *løbe udi*

Fordømmelse, gaa ind til den evige Fortabelse.

S.95.

indskrænket, begrænset. - *af justo dolore*, »i retfærdig Harme«. - *angerløs*, fri for Tiltale, Straf. - *Exod.*, Exodus; 2. Mosebog, 22,2-3: »Hvis en Tyv gribes paa fersk Gerning ved et natligt Indbrud og bliver slaaet ihjel, da bliver der ikke Tale om Blodskyld; men hvis Solen er staaet op, paadrager man sig Blodskyld«.

390

S.96.

de 11 Mænd. I Athen blev den paa fersk Gerning grebne Overtræder (særlig Tyve) ført for »de 11 Mænd«, et særligt Raad med Domsmyndighed, bestaaende af ældre atheniensiske Borgere. - *formeeres*, øges, vokser. - *40 Lod Sølv*, en Lod, en indtil 1861 i Danmark gældende Vægtenhed, = 1/32 Pund.

S.97.

aad Skuebrødene, 1.Sam. 21,6. - *Bestandighed*, Udholdenhed. - *Magt til*, dvs. Ret til. - *paa det alle ikke*, for at alle ikke.

S.98.

Ziegl, se Note t. S. 57.

S.99.

Seldenus, John Selden (1584-1654), eng. Jurist og Politiker; han var kyndig i orientalske Sprog; her henvises til *De Jure Naturali et Gentium juxta Disciplinam Hebraeorum* (1640); Om Natur- og Folkeretten efter Hebræernes Videnskab.

S.100.

Platons Lover, Platons Alderdomsværk *Nomoi* (Lovene), en Samling Lovudkast. - *havde forkommet*, var gaaet tabt. - *Rhodiske Lov*, Rhodos' Søret, en Samling Retsbestemmelser gældende for det østlige Middelhav, fik via Rom Indflydelse paa al senere Søret.

S.102.

Pensioner, Afgifter, Udbytte. - *anstukken*, smittet.

S.103.

Anslag, Anvisning, Oplysning.

S.104.

soer, svor. - *den fornemmeste*, den vigtigste, Hovedmanden. - *tillige*, samtidig, i Fællesskab. - *vederlegge*, godtgøre, erstatte. - *enhver udi Særdeleshed*, enhver især.

S.105.

maa *skilles fra*, ikke er det samme som. - *Valentiniani og Valentis Lov*, Valentinianus og Valens, romerske Kejsere. Deres Lov er et Edikt (en Forordning), der er indgaaet i Romerretten (9,36). - *Bayle*, Pierre Bayle udførligt omtalt i nærvær. Udgaves Bind XI.

S.106.

flittig, paapasselig; *Flid*, Paapasselighed. - *næst hos ham*, dvs. nær ved ham.

S.107.

Hors, Hest. - *Badsker-Løn*, Badskeereren (Barbereren) fungerede som Læge. - *fanger han Lyde deraf*, faar han Men deraf. - *overgiver*, afstaar, udleverer. - *paa Lægene*, paa. Lægerne, til Lægehjælp. - *Erics Haandfæstning*, Erik Glippings Haandfæstning (29. Juli 1282) var den første Hf. i Danmark.

S.108.

Morgengave, det (i Penge eller andre Værdier) Brudgommen ved Bryllupet gav Bruden for at sikre hende økonomisk. - *Accorder*, Aftaler, Overenskomster. - *simpelt, dobbelt og trebelt* enkelt (dvs. det samme som han har stjaalet), dobbelt og tredobbelt.

S.109.

Placette, Jean de la Pl., fransk Teolog (1639-1718). Virkede 1686-1711 som Præst ved den reformerte Kirke i Købh. *Traité de la Restitution* (Om Erstatning), Amsterd. 1696. - *efter Proportion*, forholdsmæssigt. - *Complexion*, Natur, Legemsbeskaffenhed. - *Tarvelighed*, Daarlighed (mods. Sundhed). - *Konstner*, alm. om Kunsthåndværker, en der udøver finere 391 Håndværk. - *Bestillingsmand*, Embedsmand. - *af Public o*, af det Offentlige.

S.110.

Facit, Udregning, Overslag. - *skatteres*, vurderes, takseres. - *det heele Societet*, hele Selskabet, Truppen. - *Jødernes Beregninger*, ni. i Talmud, de jødiske Lærdes Fortolkninger og Suppleringer til Moseloven. - *ansaae man ham*, forestillede man sig ham.

S.111

. *Rabbi Maimonides*. Mose ben Maimon (1135-1204), jødisk Lovlærd, Religionsfilosof, Læge og Astronom. - *u-villige*, dvs. uvildige, upartiske. - *Ambod*, betyder egl. Redskaber, Husgeraad (norsk) - *de naturlige Lemmer*, Kønsdelene. - *merkeligt*, bemærkelsesværdigt. - *næste Frender*, nærmeste Slægtninge. - *lydte*, beskadigede. - *U-leylighed*, Skade, Lovbrud. - *den store Areopagitiske Ræt til Athenen*. Areopagos var en Høj i Athen, der blev benyttet til Domssted for Drabssager. De adelige Raadsforsamlinger fandt Sted her og har antagelig haft den dømmende Myndighed i disse Sager.

S.112.

den fornemmeste Aarsag, Hovedaarsagen. - *tilegnes alle Mennesker lige meget*, tilhører i lige Grad alle Mennesker.

S.113.

Instrumenter, Midler. - *toe*, vaske. - *Selskab*, Samfund. - *lige gyldigt*, af samme Værdi. - *betragter*, betænker, tager i Betragtning. - *Cartesius*, se Note til S. 65.

S.114.

fordrage, udholde. - *Beqvemhed*, Egnethed. - *udfodres*, udfordres. - *Albutius*, C. Albucius Silus, romersk Taler fra Augustus' Tid. - *hos Senecam*, dvs. den romerske Retor Marcus Annæus Seneca (54 f. Kr.-42. e. Kr.) i hans juridiske Skrift *Controversia*, 3. Bog. - *Lykken*, lat. fortuna, Skæbnen, Tilfældet.

S.115.

skilles fra hinanden, inddeles. - *besynderlig*, specielt. - *Servus à Servando*, »Slave af det at bevare« (dvs. Substantivet Slave kommer af Verbet servare, frelse, bevare; jfr. kon-servere). - *den Æquinoctial Linie*, Ækvator.

S.116.

polere, danne. - *Vindskibelighed*, Flid, Iver, Foretagsomhed, Driftighed. - *Ørkesløshed*, Uvirksomhed. - *Diod. Sicul.*, Diodorus Siculus, siciliansk Historiker fra 1. Aarh. e. Kr. Skrev en Universalhistorie Bibliothek (egl. Samling af Efterretninger) i 40 Bøger. - *Neuhof*, se Note t. S. 298. - *Similis*, Sulpicius Similis steg til Kommandant for den kejserlige Garde, men tog kort efter Kejser Hadrians Tronbestigelse (Aar 117) sin Afsked; hans Gravskrift er anført hos Dio Cassius 69,19.

S.117.

grundig, forstandig.

S.118.

udi Mosis Historie. Num., dvs. Numeri; 4. Mos. 20,14 f. - *daarlig*, taabelig. - *maadelige*, passende, ikke for store. - *Gevær*, Vaaben. - *Florus*, Publius Annus F., romersk Retor (Taler) fra 2. Aarh. e. Kr. Skrev en Oversigt over den romerske Historie. 392 - *Numantiner*, Indbyggerne i Numantia, en By i Nordspanien i Oldtiden, som i en Aarrække kæmpede mod Rom. - *besvæрге*, besvære. - *skille derved*, befri derfor.

S.119.

Overdaad, Overdaadighed, Luxus. - *hindre*, standse. - *forholdes*, tilbageholdes. - *Intervention og Middel*, Mellemkomst og Formidling. - *Stapler*, Oplagssteder for Handelsvarer. - *dependere*, afhænge.

S.120.

maadelig Gave, passende Bidrag. - *svelge*, svulmer. - *Vare-Tegn*, Vartegn, Sømærker. - *fyre*, opretholde Fyr (Baal). - *helst*, særlig. - *udi Faveur af*, til Fordel for, med Begunstigelse af.

S.121.

udi Possession af, i Besiddelse af. - *dens Afgift*, dvs. de Indtægter den giver. - *hvad særdeles Frihed*, hvilken speciel Frihed (for at betale Afgift). - *Middel-Linien*, Midterlinien. - *Terminus*, Grænse.

S.122.

Præscription, Forældelse, Tab af Fordringsret. - *Lavhævd*, el. Lovhævd, det at skaffe sig lovmæssig Bekræftelse af Ejendomsforhold ved at aflægge Ed paa, at vedkommende Ting allerede i mange Aar uantastet har været i ens Besiddelse. - *udi sidste Fred*, dvs. Freden i Fredensborg 1720 efter Store Nordiske Krig, hvor Sverige opgav Kravet om Toldfrihed i Øresund. - *Regiering*, Styreform, Forfatning.

S.123.

et Landskab, et Land, en Landsdel. - *noget rart*, noget usædvanligt, mærkeligt. - *Franciscus à Victoria*, spansk Teolog (o. 1500), i et Skrift De Indis, Om Indien. - *meddeele*, levere. - *de 7 dyre Aar*, de 7 knappe Aar.

S.124.

Gevær, Vaaben. - *Aruns den Clusiner*, Sønesøn af Tarquinius Priscus, som var 'Konge i Rom o. 600 f. Kr. og grundlagde et etrusk Dynasti i Rom. Navnet Clusiner er efter den gi. etruske By Clusium i Toscana, (det nuværende Chiusi). - *Udi en højere Grad*, dvs. af en højere Grad, idet Tjenesterne kvalitetsmæssigt inddeles i Grader. - *besynderlig*, særlig. - *meddeele dem*, giver dem. - *forskyldte*, fortjene. - *angememme*, angenehme, behagelige, kærkomne.

S.125.

søges med Retten, tiltales, sagsøges. - *ansees andet end*, betragtes som andet end. - *Lacedæmoniske* (spartanske) *Dommer Chilo*, Chilon var en af Oldtidens »7 Vise«. - *var udi saadan casu*, befandt (sig) i en saadan Situation.

S.126

.Aul.Gell., Aulus Gellius, (f. ca. 130 e. Kr.), romersk Skribent. Forfattede Blandingsværket *Noctes Atticae* (Attiske Nætter), hvortil Holberg henviser her. - *ostenterede sig af*, gjorde sig til af. - *persvadere*, overtale. - *dispensereres*, fritages. - *udaf Høfligheds og Kiærligheds Lov ikke kunde tilfyldest forsikkre sig om*, ikke kunde have tilstrækkelig Tiltro til paa Grundlag af H.'s og K.'s Lov. - *sluttes*, aftales. - *bevise*, yde.

S.127.

u-ryggeligen, urokeligt, ufravigeligt.

393

S.128.

for sin Død, før sin Død. - *belee*, narre. - *giøre og lade*, gøre eller undlade at gøre. - *antages*, godkendes, accepteres. - *Stad*, Samfund, Stat; Holbergs Kilde har *civitas* (Pufendorf 3,6,2).

S.129.

spiser ingen omsonst, bespiser ingen gratis, - *hos Svetonium*, hos Suetonius (2. Aarh. e. Kr.), romersk Historieskriver. Om Caligula har han skrevet i *De Vita Cæsarum*, Om Kejsernes Levned, biografiske Skildringer af de romerske Kejsere fra Cæsar til Domitian. - *Kiøbmandskab*, Indkøb. - *Exceptioner*, Undtagelser. - *Accorden*, Overenskomsten. - *rasende*, sindssygt.

S.130.

indtil den Tid, saalænge. - *ved adskildte Gierninger*, dvs. Handlinger der ikke foretages samtidig. - *Diog. Laertius*, Diogenes Laertios, græsk Filosofihistoriker fra 3. Aarh. e. Kr. Hans eneste bevarede Værk er *Den græske Filosofis Historie*. - *Psittaci Love*, Pittacos (6. Aarh. f. Kr.), Lovgiver i Mytilene paa Lesbos. Diog. Laert. omtaler ham i sin *Filosofihistorie* I,4. - *giøre sig selv fordeelagtige Forbund*, dvs. indgaa Overenskomster, der er til Fordel for én selv.

S.131.

være *tilgenegen til*, være tilbøjelig til, have Hang til. - *de Ebræer*, Hebræerne, Israels Folk, Jøderne. - *Hidsighed*, gengiver impetus (Pufendorf 3,6,5), heftig Drift eller Iver. - *Curator*, Formynder. - *Placette*, se Note til S. 109.

S.132.

de Roman-Catholske Casuister, de romersk-katolske Kasuistikere. I Modsætning til en Fremstilling og Drøftelse af almene Paastande betegner Kasuistik en Fremstilling eller Drøftelse af Enkeltilfælde (casus). Inden for den katolske Kirke har Skriftemaalsinstitutionen medført, at der til Brug for Skriftefædre er blevet udarbejdet en systematisk Kasuistik, der gaar ind paa de mindste Enkeltheder. - *fyldestgiøre*, opfylde. - *u-vittige*, uforstandige, dumme.

S.133.

Skieppe, Skæppe, Maalsbetegnelse for tørre Varer, oftest 1/8 af en Tønne. - *Lav-Værgen*. En Lav- eller Lovværg er en Person, der af Øvrigheden beskikkes til (særl. økonomisk) Raadgiver og Hjælper for Kvinder og Børn. - *Fundamentet til*, Grundlaget for. - *Ubeqvemhed*, Uegnethed, manglende Evne. - *en Tyldt*, Tylt, et Dusin. - *bøder*, betaler i Bøde. - *uhiemled*, uden Lovhjemmel, som man ikke har lovlig Adkomst til. - *deeles tilbage*, ved Retten dømmes tilbage. - *sit Værd*, sine Værdier, dvs. det, han har betalt. - *distinctè eftersee*, omhyggeligt undersøge. - *absolute*, ubetinget. - *de Oratore*, Ciceros Skrift om Talekunstens Teori, De Oratore, 1. Bog.

S.134.

Centumviri, egl. 100 Mænd, romersk Domstol i visse civile Sager. Den bestod normalt af 105 edsvorne, almindelige Borgere. - *curieuse*, interessante. - *Brown*, Sir Thomas Browne (1605-82) engelsk Læge og Filosof. *Relig. Med.* Religio medici, 394 en Læges Religion, som var skrevet paa Engelsk, blev udgivet efter daarlige Afskrifter 1642, af B. selv 1643, i en latinsk Oversættelse 1644. Bogen vakte Opsigt fordi B. hævder, at hvor Bibelen eller Kirken ikke giver præcis Vejledning, forbeholder han sig Ret til at lade sig lede i Troen af sin egen Fornuft. - *forfængeligt*, lidet holdbart. - *er beviist*, er ydet, udredet. - *have Magt at*, have Ret til at.

S.135.

bekomne, modtage. - *Videnskab*, Viden. - *udi den Henseende*, ud fra den Forudsætning. - *giøre fyldest*, opfylde.

S.136.

Boes Lod, Bos-Lod, dvs. alt hvad en Person ejer undtagen Formue. - *sin Kiøbmand*, dvs. den han har købt Varerne af. - *er tilgenegen at*, er tilbøjelig til. - *for ingen Samvittighed*, for ingen Synd. - *naar jeg haver fyldestgiøret ham først*, opfyldt min Del af Kontrakten. - *bevise*, yde, udrede. - *endelig*, nødvendigvis. - *colluderet med*, spillet under Dække med.

S.137.

sigter til, ser ud til, tegner til. - *paastaar*, kræver.

S.138.

vedersiger, modsiger, nægter. - *Frelse*, Frihed. - *Uffel.*, Heinrich Uffelmann (1641-1680), Professor i Etik og Teologi i Helmstedt. *De obligat, etc.*, Om den Forpligtelse, som opstaar af den mundtlige Tale. Der hentydes til Diss. de jure quo homo homini in Sermone obligatur (Afhandling om den Ret, hvorved et Menneske forpligtes over for et andet Menneske ved (mundtlig) Tale), Helmstedt 1676. - *ovenmældte Bevislig heder*, de ovenfor nævnte Argumenter. - *at have sagt mig fra den Ret, jeg havde at drive paa mit Løftes Ugyldighed*, at have givet Afkald paa den Ret, jeg havde til at hævde mit Løftes Ugyldighed. - *Materie*, Indhold.

S.139.

forbinde, forpligte. - *intet er beviist*, intet er udredet, ydet. - *ligegyldig*, af samme Størrelse. - *gemeene*, almindelige, gængse. - *Muscoviter*, Moskovitter, Indbyggerne i Moskva, Russere. - *Persianer*, Persere. - *Tavernier*, Jean-Baptiste T. (1605-1689), en berømt Rejsende i det 17. Aarh. Holb. henviser til hans Voyages en Turquie, en Perse et aux Indes (Rejser i Tyrkiet, Persien og Indien), Paris 1677-79. - *betagen*, fratagen, nægtet.

S.140.

Cajus og Sejus. Betegnelse for Personer i tænkte, juridiske Eksempler: N. N. og P. P. - *Kong Svend*, skal være Kong Knud (den Store); Huitfeldt: Danmarchis Rigis Krønike, 1652, (Den første Part) S. 68. - *Agesilaus*,

spartansk Konge fra 5. Aarh. f. Kr. - *saa høyt haver agtet*, sat saa stor Pris paa.

S.141.

Daarlighed, Uforstandighed. - *Kong Knud*, Frederik Barbarossa truede Kong Knud VI med at bortgive Danmark (som Knud netop havde arvet) til en anden, hvortil Knud svarede, at Barbarossa først maatte erhverve det, han vilde give bort, (Huitfeldt D. R. K. 1652 (Den anden Part) S. 143). - *at forleene en anden med Dannemark*, at give D. som Len til en 395 anden. - *Casus*, Tilfælde, Hændelse. - *imidlertid de ere*, medens de er. - *Ægtefællet*, Ægtefælle, Ægteskab. - *staa aabenbare Skrifte*, offentligt, dvs. i Menighedens Nærværelse bekende deres Synd. - *paa Middel*, paa Midler, dvs. med Pengebøder. - *Spindehuuset*, Straffeanstalt eller Tugthus, hvor Kvinder blev anbragt og maatte udføre Spindearbejde.

S.142.

Ex. gr., Exempli gratia, for Eksempel. - *dependere*, afhænger. - *for Brylluppet*, før Brylluppet. - *ved andres Middel*, ved Hjælp af andre, med andre som Mellemænd. - *Cartes Blanches*, uindskrænket Fuldmagt, fri Raadighed og Brug.

S.143.

Plenipotentiarier, Fuldmægtige. - *Knud Gyldenstjerne*, Biskop, mente sig berettiget til, under Forhandlinger i Norge med Christian II, at love denne frit Lejde til København; Christian II fængsledes, da han i Juli 1532 kom til København. - *et omgængeligt og sociable Levnet*, et Liv med menneskelig Omgang og Selskab. - *for andre Creature*, fremfor andre Skabninger. - *Lob*, Løb. - *undervise*, oplyse, vise Vej for. - *for Huusene*, udenpaa Husene.

S.144.

Lucianus, Lukian, (f. ca. 120 e. Kr.), græsk Filosof og Satiriker i sin Dialog om Dansen (Stk. 63), om denne fantastisk udtryksfulde Danser der, alene og uden Musik, skildrede Mars' og Venus' Elskovsventyr. - *Monsr. de Sancy*, Achilles de Harlay de Sancy (1581-1646), Biskop i St. Malo i Frankrig. Han levede som kongelig Udsending i en Aarrække ved det tyrkiske Hof. - *Dumme*, stumme. - *Seculo*, af seculum, Aarhundrede. - *Velasco*, Enecus Fernandez (16. Aarh.), øverste Militærchef (lat. connestabilis, sp. condestable) i Castilien. - *Doctor Vallis*, John Wallis, engelsk Matematiker (1616-1703), Professor i Geometri i Oxford. - *Clericus*, Jean Leclerc (1657- 1736), reformert, kritisk Teolog. - *Vitringa*, Campegius V. (1659-1722), hollandsk reformert Teolog. - *P. Simon*, mul. Fejl for R.Simon, Richard S. (1638-1712), en af Grundlæggerne af den historiske Bibelkritik. - *Skabelsens Bog*, Genesis, 1. Mosebog.

S.145.

Mads-Foss, nedertysk Matz-Fotz, begge Ord nedsættende. Betydningen usikker. - *gaaer fra vor Meening*, adskiller sig fra, er forskellig fra vor M. - *Athanasius*. Ath. d. Store (297-373), Biskop og Kirkefader. Han maatte flere Gange flygte p. Gr. a. religiøse Stridigheder.

S.147.

Qvintilianus, Marcus Fabius Q. romersk Retor (Taler) fra 1. Aarh. - *Aul. Gell*, se Note til S. 126. - *P. Nigidius*, Figulus Publius N. (1. Aarh. f. Kr.), romersk Videnskabsmand. - *piinlig Forhør*, Forhør under Tortur. - *in crimine læsæ Majestatis*, i Majestætsforbrydelse. - *den almindelige Lands Proces*, den almindelige Rettergang. - *tilstaaer*, indrømmer.

396

S.148.

Daarlighed, Taabelighed, Dumhed. - *Reservationes mentales*, stiltiende Forbehold i Tankerne, Bagtanker. - *Conditioner*, Betingelser. - *det Menneskelige Selskab*, det m. Samfund. - *sige os fra*, frasige os.

S.149.

Liggendefæ, Skatte, Kostbarheder, Løsøre. - *forgiæves*, omsonst. - *Tavernier*, se Note til S. 139. *descr. du Serail*, Description du Serail (Beskrivelse af S.) 6. Kapitel i Nouvelle relation de l'intérieur du Serail du Grand Seigneur, 1675. - som *dependere af Tyrkiet*, som staar i Afhængighedsforhold til T. - *til en Tid*, for en Tid.

S.150.

Acontius, *Cydippe*, omtales bl. a. hos Herodot. Kydippe var Præstinde ved Heratemplet paa Argos. Akontios var hendes Elsker og senere Ægtefælle. - *Decanus*, Dekan, Forstander for et Fakultet. - *Academie*, Universitet. - *creerer*, gør, udnævner. - *confirmerer*, bekræfter, befæster. - *forbinde*, forpligte.

S.151.

Gibeoniter, Cananiter, Folkeslag, der beboede Palæstina før Israliternes Indvandring. Cananiter = Kananæer også brugt som Fællesbetegnelse for de førisralitiske Stammer. - *absolutè*, udtrykkeligt. - *Deuter 20.*, Deuteronomium (egl. den anden Lovgivning) 5. Mos. 20,16. - *Seldenus*, se Note til S. 99. - *Vid.*, dvs. vide, se. - *Cunei Resp.* Den hollandske Lærde Petrus Cunæus (1586-1638): *De Republica Hebræorum* (Om Hebræernes Stat), Leiden 1617. - *1. Reg. 9. 1.* Kongernes Bog 9. Kap. - *Rahabs Historie*, Josvas Bog 6,17 og 2,3. - *for hendes Velgierning*, paa Grund af hendes V. - *Salomons Historie*, 1. Kong. 9. - *udi Josvæ Bog*, Josv. 11,19.

S.152.

Davids Exempel, 1. Sam. 25,3-39. - *den Sanger hos Saxo*, Holberg sammenblander den tyske Sanger, som med sin Vise vilde advare Knud, og Hagen Jyde, en af dem, som med Kong Magnus svor at dræbe Hertug Knud og mente sig forpligtet af Eden, skønt han siden fortrød. Knud Lavard var Konge over de vestlige Vender, bl. a. Obotritterne. - *Cavillationer*, Underfundigheder.

S.153.

Gandolphi Castel, Castel Gandolfo, Pavens Sommerresidens uden for Rom. - *Tavernier*, se Note til S. 139. - *Jud. 21.*, dvs. *Judices*, Dommerbogen 21. - *præsupponerede*, forudsatte.

S.154.

hos Dictyn Cretensem, Diktys Kretenseren (3. el. 2. Aarh. f. Kr.), skrev i Prosa om de samme Begivenheder som Homer. Hans Værk findes kun overleveret i lat. Oversættelse. - *Fuldmagt*, Fuldmægtig. - *mindre Domme*, dvs. mindre strenge Domme, mildere Kritik.

S.155.

forestiller, repræsenterer. - *realis*, dvs. den knytter sig til Edens Sagindhold. - *naar de tage Arven an, antage (de) tillige med Byrden, som ligger dertil*, naar de overtager Arven, overtager de samtidig Forpligtelserne, som knytter sig dertil.

397

S.156.

E eders Dispensation og Løsninger, Fritagelse for og det at blive løst fra Eder. - *Regulus*, Marcus Atilius R., (3. Aarh. f. Kr.), romersk Hærfører. Han blev som romersk Fange i Kartago udsendt til Rom for at forhandle om Fred, men fraraadede Romerne at gaa ind paa Kartagos Fredsbetingelser og vendte derefter tilbage til Fangenskab i K. - *Franciscus*, Frants I, Konge af Frankrig 1515-1547. - *Kæyser Carl*, Karl V, tysk Kejser 1519-56. Den omtalte Begivenhed skete ved en Fredsslutning 1526. - *cedere*, afstaa. - *forsværge sig*, sværge falsk.

S.157.

fornøye Contraparten, stille Modparten tilfreds. - *Magt*, Ret. - *anima vegetativa*, en Sjæl som er vegetativ, bestemt af organiske Processer, ubevidst.

S.159.

Tartariet, Omraadet, der beboes af mongolske Stammer i den sydvestlige Del af Centralasien. - *løses*, tilbagevises.

S.160.

alle Tings Almindelighed, dvs. alle Tings Offentlighed, det at ingen Ting tilhørte nogen bestemt. - *Enfoldighed*, Ufordærvethed, Troskyldighed. - *Gierrighed*, Griskhed.

S.161.

Lock, den engelske Filosof John Locke (1632-1704), skrev en Statslære, der i fransk Oversættelse fik Titlen: *Du gouvernement civil* (1691). - *Placette*, se Note til S. 109. - *Montagne*, Michel de Montaigne, (1533-92), fransk Filosof. - *Titius*, Gottlieb Gerhardt T. (1661-1714), tysk Jurist, Professor i Leipzig. - *til dem samtlige*, til dem i Fællesskab.

S.162.

til Fundament, som Grundlag, Begrundelse. - *Stæder*, Landomraader, Provinser. - *Strat Davis*,

Davisstrædet, gaar fra den nordlige Del af Atlanterhavet ind i Baffinsbugten mellem Grønland og Canada.

S.163.

Loger, Bygning (med Kontorer, Magasiner o. 1.) der oprettedes i et fremmed Land (særl. Kolonier) for at tjene som Handelscentrum. - *supponeredes*, var underforstaaet. - *Seldenus*, John Selden (se Note til S. 99) skrev imod Grotius' Bog om det frie Hav (Mare liberum) en Bog om det lukkede Hav (Mare clausum 1635). - *smaa og enge*, smaa og smalle. - *besynderlig saavidt som de røre Strand-Bredderne*, særlig saa langt dvs. paa det Stykke de støder op til Strandbredderne.

S.164.

Herskab, Herredømme. - hos *Ovidium*, »Hvorfor forbyder I (Adgangen til) Vandene, Brugen af Vandene er offentlig« (Ovid, *Metamorfoserne* 6,349). - *overflødigere*, rigere. - *Caution*, Sikkerhed.

S.165.

Communion, Fællesskab. - *øde Steder*, ubeboede Omraader. - *tillige*, samtidig.

S.166.

L. Domitius, Lucius Domitius Athenobarbus (d. 48 f. Kr.) var romersk Prætor (en høj Øvrighedsperson i det gi. Rom, Overdommer, Byfoged). - *Gevær*, dvs. Vaaben. - *endda ikke*, endnu ikke.

398

S.167.

Instrumenter, Redskaber, Vaaben. - *Skiøt*, Skyt(s), Skydevaaben. - hos *Plucharchum*, i Plutarks Afhandling Græske Spørgsmaal, som Nr. 30. - *de Andrier*, Folk fra Andria, en By i Syditalien. - *Chalcidenser*, Folk fra Chalkis, en By paa Øen Euboia i Grækenland. - *Achantus*, Akanthos, Navnet paa en græsk Stad i Oldtiden paa den Chalcidiske Halvø i Ægæerhavet. - *tilligemed*, samtidig med. - *Eretrienser*, fra Byen Eretria paa Euboia. - *Samier*, fra Same (senere Kefallenia), en af de Ioniske Øer. - *Parier*, fra Paros, en Ø i Ægæerhavet. - *Catius*, romersk Filosof fra 1. Aarh. f. Kr.

S.168.

fremmeste, forreste. - *heve*, hævde, har Ret til. - *Skud-Boven*. Boven eller Laaret af et skudt Dyr blev alm. givet til Skytten. - *som reiste det*, som jagede det op. - *af Weidestæe*, bort fra Fangststed. - *weider*, fanger, fælder.

S.169.

Liggendefæe, Skat, Kostbarhed. - *de Ebræer*, Hebræerne, Israels Folk, Jøderne.

S.170.

Høye-Sølv. Skatte der bliver fundet i Jorden. - *adværer*, underretter, indberetter. - *dølge*, benægte (Konjunktiv). - *lyser det lovligen op*, lyser, melder det paa Ting. - *Odelsmand*, Selvejer. - *Almindig*, et Stykke udyrket Jord, der blev brugt til Græsning og som var Fælleseje for en Landsbys Beboere. - *adskillige Maader*, forskellige M. - *formeeres*, udvides, vokser, faar større Værd. - *saasom naar ved en Vandflod en Ager bliver formeeret*, ni. idet den fører Jord med sig og skyller det op til en Mark. - *Støtter*, Statuer, Søjler.

S.171.

Poder, Nyplantninger. - *af fremmet Materie*, af Materiale som ikke tilhører én selv. - *forsætlig Viis*, med Vilje, Forsæt. - *betrække mig*, bedrage mig. - *ruiner es*, ødelægges.

S.172.

henføres til alle Casus, overføres paa alle Tilfælde. - *Species*, Art, Slags.

S.173.

Communication, Fællesskab. - *Forflyttelse*, Overførelse, Overdragning. - *Inclination*, Hang, Tilbøjelighed. - *billigen antaget*, rimeligt nok vedtaget. - *den almindelige Menneskets Affection*, den almenmenneskelige Tilbøjelighed eller Hengivenhed. - *recommenderet*, paabudt, paalagt.

S.174.

gaae udi lige Arv med, arve paa lige Fod med. - *den halve Part mod deres Brødre*, halvt saa meget som

deres Brødre. - *de næste Arvinger*, de nærmeste Arvinger. - *Affecter*, Tilbøjeligheder, Lidenskaber.

S.175.

saa vidt som rørendes Gods tilstrækker, saa langt bevægeligt Gods, Løsøre slaar til. - *succedere*, efterfølge. - *for vor Død*, før vor Død. - *mellem Fædrene*, dvs. mellem fædrende Gods. - *expresse*, udtrykkeligt. - *Magt ved*, Ret til ved.

S.176.

Falcidiske Lov, romerretlig Lov (af Aar 40 f. Kr.) der kun tillod at give 3/4 af en Arv til Legater, saa at der sikredes 3/4 Arvingen 1/4 deraf. - *skiællig Aarsag*, rimelig, gyldig Aarsag. - *at deres Gienstridighed dem ikke skiællig kand overbevises*, dvs. med Fornuft kan faa dem fra deres G. - *Bestillings-Mænd*, Embedsmænd. - *Captatores*, Arvejægere. - *bestillet med*, aftalt med. - *Fideicomisser*, Kapital som er baandlagt til stadig Underhold for en Familie eller Opretholdelse af en Stiftelse. - *confunderes*, sammenblandes.

S.177.

præstere, svare, udrede. - *conciperes*, affattes. - *ombedes*, anmodes.

S.178.

restituere, indsætte til Godtgørelse, Udbetaling. - *noget vist*, en bestemt Del. - *har nævnet*, har angivet. - *hæres institutus eller constitueret Arving*, indsat, beskikket Arving. - *hæres substitutus eller substitueret Arving*, en Arving indsat i en andens Sted.

S.179.

Termini, Termer, Fagudtryk. - *hans næste Odels-Mænd*, de nærmeste Slægtninge paa fædrene Side. - *frels*, fribaaren (født fri), adelig. - *fører Skiold og Hielm*, er adelige. - *sælges til*, overdrages til. - *med hendes Børn holdes*, man forholder sig med hendes B.

S.180,

Hiemgift, Medgift. - *beskikkede til Republiqvens Tienneste*, bestemt til Statens, Landets Tj. - *præferere dem Døttrene*, giver dem Fortrin frem for D. - *bona fide*, i god Tro. - *med en retfærdig Titul*, paa retmæssig Maade. - *holdes en fuldkommen*, anses for fuldstændig. - *heller af*, snarere af. - *paaeskes*, fordres, kræves.

S.181.

fortplantede paa, overførte paa, til. - *Lav-Hævd* (eller Laug-Hævd), Lovhævd, lovlig Hævd; S. 122 og 182. - *accordere*, bevilge, tilstaa. - *ikke meer kand tale paa sin Ret*, ikke kan hævde sin Ret mere.

S.182.

dømmer Kirken med, dømmer til Fordel for Kirken. - *uden Paaeskelse*, uden Krav. - *indesluttet udi*, fastlagt til. - *bliver ulastet og ukiært*, upaatalt og ukrævet, uanklaget. - *Forleening*, Brugsret over en Ejendom.

S.183.

med nogen ret Titul, retmæssigt.

S.184.

en eenlig Person, Enkeltperson. - *det gemeene beste*, Almenvellet. - *Cujacius*, Jacques Cujas (1522-1590) fransk Retslærer, Professor i Bourges. - *de Raisons til*, de Aarsager til. - *langvarig Eyendom*, langvarig Besiddelse. - *fuldkommen*, uigenkaldelig. - *algemeene*, almindelige.

S.185.

Til Beslutning af dette Capitel, som Afslutning paa dette Kap. - *Acquisitioner*, Erhvervelser.

S.186.

paa en ukiendelig Maade, paa en umærkbar M., umærkbart. - *ved saadant Temperament*, ved saadan Mellemsvej. - *opflydende Øer*, Øer som kommer op til Overfladen eller lægger sig til en Strandbred. - *Bug eller Grav*, Leje, Udhulning. - *efter 400 Proportion*, forholds-mæssigt. - *næst derved*, nærmest derved. - *Superficien*, Overfladen.

S.187.

paa en ukiendelig Maade, umærkeligt. - *Publico*, af publicum, det Offentlige. - *Om den Pligt, som flyder af en Tings Herredømme*, om Forpligtelse, som Besiddelse af en Ting medfører. - *Eyenskab*, det at eje, Ejendomsret.

S.188.

at tvivle paa det, at være urolig for det, være ængstelig ved det. - *tilegne sig*, tillægge, tilskrive sig. - *de Officiis* (3, 5, 21), Om Pligterne, et Etikens System. - *Forliis*, Tab.

S.189.

restituere, tilbagelevere. - *regnes af*, trækkes fra.

S.191.

forvexle, udveksle, bytte. - *vis Qvantitet*, bestemt Værdi. - *virtualiter*, iflg. deres Begreb, Væsen. - *skatteres*, vurderes. - *vis Værdie*, bestemt V.

S.192.

uskatterlig, uvurderlig, som ikke kan vurderes. - *som de hænge til*, som de er forbundet med, hører til. - *den publiqve Vind*, den offentlige Vind. - *skatbar Jord*, beskattet Jord. - *som der foregives*, som det dèr hævdes, paastaaes. - *Plinius*, Cajus P. Secundus, (23-79), romersk Forfatter. - *Hist. Natur.*, dvs. Naturalis historia (Naturens (dvs. Jordens og de paa den værende Skabningers) Historie), et stort Værk i 37 Bøger, hvori Plinius har søgt at samle sin Tids naturhistoriske og kulturhistoriske Viden. - *Beneficier*, Velgerninger. - *Simonie*, Handel med hellige Ting. - *Rarhed*, Sjældenhed. - *et Arcanum*, et hemmeligt Middel. - *Strabo*, se Note til S. 68. - *Bible-Træer*, (af græsk byblos, Papyrus) Papyrus-Træer. - *Specerierne*, Krydderierne.

S.193.

Kunst-Stykker, Kunstværker. - *subtile Arbeide*, kunstfærdige, fine Arbejde. - *Lucius Mummius*, romersk Hærfører. Han erobrede som Consul Korinth (146 f. Kr.) og ødelagde Byen efter at have sikret, at en stor Mængde Kunstgenstande blev ført til Italien. - *Underhavende*, Undergivne, Underordnede. - *tillige med*, samtidig dermed. - *Cusco*, By i Sydperu.

S.194.

skakkre, sjakre, prange, købslaa. - *Forvexling*, Udveksling, Bytte.

S.195.

et vis slags Skiæl, en bestemt Slags Flækker, Skærver. - *oprigtig Materie*, ægte Materiale. - *artig*, elegant. - *Moral*, dvs. Magna moralia, et senere udgivet Kompendium over Aristoteles' Etik.

S.196.

holdes at have en Bemerkelse, regnes for at have samme Betydning. - *Besværgende*, besværende, bebyrdende. - *Mandatum*, Fuldmagt. - *Commodatum*, Laan (rentefrit). - *Locatio*, Lejekontrakt, Udlejning. - *Conductio*, Forpagtning. - *Mutuuum*, Laan. - *at fodre fyldest*, at fordre, kræve Godtgørelse. - *begge Deelene*, begge Parterne. - *vil merkelig falde*, vil falde mærkbart.

401

S.197.

angaar Materien udi sig selv, angaar selve Varen. - *dult*, dulgt, skjult. - *Gierrighed*, Griskhed. - *Marii Dom hos Plutarchum*, i Plutarks Levnedsskildring af Cajus Marius, den romerske General og Consul (d. 86 f. Kr.). - *smaa Forliser*, smaa Tab. - *Slag*, Slags.

S.198.

Forretningen udi sig selv, Sagen selv. - *Conseqventier*, Konsekvenser. - *Crassus*, Publius Crassus Mutianus, (Mucianus). - *Kæyser Adrianus*. Hadrian var romersk Kejsler 117-138.

S.199.

heller saasom et Raad, snarere som et Raad. - *en bekiendt skiødesløs Person*, en Person der er kendt som uansvarlig. - *Sadus Rosar. Persic.* Musladini Sadi er en persisk Digter fra 13. Aarh. Rosar, dvs. Rosarium politicum, et moralsk-politisk Værk fra 1257. - *til en vis Tid*, for en bestemt Tid.

S.200.

Mobilier, rørlige Ting. - *ædende og drikkende Vare*, Spiseog Drikkevarer. - *Croner*, 4-Markstykker. - *daarligt*, uklogt. - *i Courant med deres Opgieldt*, i Smaamønt med den Opgæld, der gav deres Sum samme Købekraft som de eftertragtede Kronestykker. - *salveres*, reddes, bevares. - *Titius*, se Note t. S. 161.

S.201.

Den hellige Skrift, nemlig i 2. Mosebog 22,14-15.

S.202.

seede, set. - *særdeles Accord*, speciel Aftale, Kontrakt.

S.203.

i Steden for Penge forvexles, byttes med Penge.

S.204.

Fuldkommenhed, Fuldbyrkelse, Afslutning. - *Executionen*, Iværksættelsen, Fuldførelsen. - *Græca fide mercari*, handle med græsk Troskab; Udtrykket bruges ellers i Betydningen at snyde. - *Haandtag*, Haandslag, dvs. uden skriftlig Dokumentation. - *udskaarn Skrift*, Dokument med to enslydende Udfærdigelser, klippet fra hinanden efter en Bølgelinie, saa man senere kunde kontrollere om de hørte sammen. - *Forligelse-Maal*, Forligsaftale. - *Skiøde*, Overdragelse af fast Ejendom. - *Sall*, Salg. - *maa holdes uryggeligen*, maa regnes for definitivt, uforanderligt. - *hans Kiøb Magtes-løs*, hans Handel ugyldig.

S.205.

Uhiemplet, uhjemlet, uretmæssigt, uden Lovhjemmel. - *bøde*, giver han til. - *kiøber med*, dvs. handler med. - *besnærede*, narrede, snydt. - *sit Værd*, sine Værdier, det han har sat ind paa Handelen. - *hans Forliis*, hans Tab. - *Emptio Fiduciaria*, »Tillids-Køb«.

S.206.

som staaer i Credit, som man nærer Tillid til. - *Retractus*, Tilbagetrækken. - *Jus (protimeseos)*, Forkøbsret. - *Emptio per Aversionem*, Køb uden Eftersyn.

S.207.

og er et forgieves Kiøb, der sidst kiøbte, og Handelen er omsonst, ugyldig, for den der købte sidst. - *3 Øre Sølv*. 1 Øre = 1/8 Mark. - *under en retfærdig Titul*, retmæssigt, paa lovlig Maade. - *Emptio Aleæ*, ubeset Køb. - *besværges sig*, besværer 402 sig, klager. - *Milesiske Fiskere*, fra Miletos, i Oldtiden en af de største græske Kolonibyer paa Lilleasiens Kyst.

S.208.

med Byrde, med tilhørende Omkostninger, Afgifter. - *en andens Arbeyde*, en andens Arbejdskraft. - *en Chicane*, et Kneb, en Streg.

S.209.

in Jure civili, i den borgerlige Ret. - *har lovlig Tiltale til en anden efter det*, har Ret til Tiltale mod en anden, ifølge, paa Grundlag af det. - *Emphytheusis*, livsvarig Overdragelse af Brugsretten til en Ejendom. - *Cassus*, antagelig Caius Cassius Longinus, en bekendt Retslærd 1. Aarh. e. Kr.

S.210.

tage Klædet ud, udvælge Klædet. - *Tiltale*, Søgmaal; se S. 224-225. - *haver et vist Brug*, skal anvendes til noget bestemt. - *nogle rare Uleyligheder*, nogle usædvanlige Uheld, Skader.

S.211.

Svaghed, Sygdom. - *besværgende Contract*, besværende, dvs. forpligtende. - *Seneca de beneficiis*, Om Velgerninger. - *Aristoteles* i »Politica«, Læren om Statens Formaal og Grundlag.

S.212.

Seldenus, se Note til S. 99. - *sætter en Hob Penge ned*, anbringer etc. - *Underpant*, Pant i noget, der forbliver i Pantsætterens Besiddelse.

S.213.

entholde sig, holde sig borte. - *Thevenot*. Jean de Thévenot (1633-67), fransk Rejsende som udgav *Voyage au Levant* (Rejse til Levanten dvs. Østen) Paris 1664-65. - *Objectioner*, Indvendinger. - *Mons. Placette*, se Note til S. 109.

S.214.

grundige, velfunderede. - *Tractat*, Afhandling. - *Salmasio de Usuris et foenore trapezitico*, Claude de Saumaise (d. 1635), fransk Filolog og Polyhistor, *De usuris* (Om Rente) 1638 og *De foenore trapezitico* (Om Vekselrente) 1640. - *uvis*, tvivlsom, usikker. - *Bodmerie*, se S. 219. - *vis Priis*, bestemt Takst, Loft.

S.215.

Hovedstolen, den oprindelige Kapital uden de paaløbne Renter. - *den almindelige Casse*, hvad den *profiterer*, den fælles Kasse, hvad vedkommende har af Udbytte. - *ikke agte*, ikke tage Hensyn til.

S.216.

Societas Leonina, »Løvecompagni«, dvs. hvor den stærkeste faar mest. - *løses*, løskøbes. - *befattes mestendeels*, indbefatter oftest. - *en vis Handel*, en bestemt Handel. - *Lykke-Potte*, en Slags Tombola.

S.217.

Titius, se Note til S. 161. - *Hurtighed og Kunst*, Færdighed og Kunnen. - *Artighed*, Kløgt, Sindrighed. - *adskillige uformodentlige Tilfælde*, forskellige uforudsete Omstændigheder.

S.218.

Leeg, Spil. - *Alcoran*, Koranen. - *Dobbel*, Hasardspil. - *paa Borrhig*, paa Borg, Kredit. - *Ugild*, æreløs, Person hvis Vidnesbyrd ikke har Gyldighed. - *opnaaer*, naar op til. - *adskillige Priser*, forskellige Præmier.

S.219.

selv-villig, frivillig. - *forarmede Societeter*, fattige 403 Samfundsgrupper. - *Fænus Nauticum*, »Skibslaan«. - *staaer Eventyr*, udsætter sig for Risiko.

S.220.

Magt at, Ret til at. - *Besværges*, besværer, dvs. behæfter med Gæld. - *blive Skibet mægtige*, bemægtiger sig Skibet. - *kommer i Regning med*, regnes med. - *Obligationer*, Forpligtigelser.

S.221.

paa *Posterioritet*, med Andenhaandsret. - *caveret*, kautioneret, stillet Sikkerhed. - *Rundhed*, Gavmildhed, Velvillighed. - *Chilo*, Spartaner, en af de »7 Vise«. - *Proverb.*, Ordsprogenes Bog 6,1-2 og 22,26. - *besnæret med*, bundet af, ved.

S.222.

tillige, samtidig. - *Fornøyelse*, Erstatning, Fyldestgørelse. - *søge*, sagsøge, stille til Ansvar. - *Forsikkring*, Sikkerhed. - hos *Ciceronem*, *De officiis* (Om Pligterne 3,10,45), hvor de to Hjertevenner hedder Damon og Phintias; Holbergs Kilde (Puf. 5,10,12), kalder den sidste baade Pythias og Phintias. - 2.) *Haver et Menneske*, det første Punkt er: saasom en Forseelse etc.

S.223.

Pegu, Provins i den sydøstlige Del af Burma. - *Magistraten*, Øvrigheden. - *Erici Haandfæstning*, Erik Glippings Haandfæstning (fra 1284) se Note t. S. 107. - *med Ulykke*, ved et Uheld. - *med Gielden*, som G. - *frugtbare eller ufrugtbare*, produktive eller uproduktive. - *Tynge*, som paa *Pantet hænger*, dvs. de Afgifter, som er knyttet til Pantet.

S.224.

Lex Commissoria, Fuldmagts pant. - *forsagt Dag*, forud bestemt Dag. - *Assignment*, Anvisning. - *besnæret*, bedraget.

S.225.

Tiltale, Søgmaal, Klageret, Krav. - *uden min særdeles Anmodning*, uden min udtrykkelige A. - *Actio*

negotiorum gestorum, Søgmaal for - uanmodet - Forretningsførelse.

S.226.

Regres, Erstatningskrav, Krav paa Godtgørelse. - *Actio tutelæ*, Værgemaalstiltale. - *ex*, i Kraft af. - *Condictio indebiti*, Tilbagesøgning, Tilbagekrav af noget, som man ved en Fejltagelse har betalt. - *merket*, tilkendegivet.

S.227.

anden Legems Straf, yderligere Legemsstraf. - *Lex Aquilia*, den Aquiliske Lov har Navn efter Tribun Aquilius, som forelagde den i Folkeforsamlingen i Rom. Den blev senere optaget i Romerretten, som en Bestemmelse om, at man skal betale Erstatning for uagtsomt forårsaget Skade. - *Obligationer*, Skyldigheder, Forskrivninger, spec. Gældsbreve. - *bevise*, udrede, opfylde.

S.228.

Formue, Ydeevne. - *skriftlige Forsikkringer*, Gældsbreve.

S.229.

simpliciter, slet og ret, uden Betingelser. - *fortryder hende*, fortryder hun.

S.230.

Consistorium, se Note t. S. 77. - *mod de 3 Aars Forløb*, naar de 3 Aar er ved at være til Ende.

S.231.

inden en vis Tid drive paa saadant, inden et bestemt Tidspunkt gennemføre, opfylde saadant. - *Prætensioner*, Krav. - *Solons*⁴⁰⁴*Lov hos Plutarchum*, i Plutarks Biografi af Solon. - *Acceptilatio*, Skinkvittering.

S.232.

Novatio, Fornyelse. - *visse Tegn*, bestemte Vidnesbyrd, Formularer. - *Bemerkelse*, Betydning. - *Quintilianus*, Marcus Fabius Q., romersk Retor (Taler) fra 1. Aarh.; i hans Lærebog i Retorik, *Institutionis oratoriae libri XII*, 1.Bog, 6. Kap. - *Tiberius*, i Dio Cassius' Romerske Historie (3. Aarh.), 59. Bog.

S.233.

for at *belee andre*, for at holde andre for Nar. - *lagde de... udi Grund*, nedbrød de. - *begierede den*, dvs. han. - *imidlertid*, i Mellemtiden, samtidig. - *Themures*, Temures i Kilden, Puf. 5,12,3; i Barbeyracs franske Oversættelse af Puf. (1706) erstattet af Tamerlan. - *Sebastia*, dvs. Sebaste, det Navn Herodes d. Store gav Samaria, da han havde genopbygget Byen. - *de Kunst-erfarne*, Fagfolk. - *adskillige*, forskellige.

S.234.

Cleomenes, Kleomenes I, spartansk Konge o. 500 f. Kr. - *de Argiver*, Indbyggerne i Argos. - *vare sikre*, var ubekymrede. - *de Platæenser*, Indbyggerne paa Øen Platea (Paros) i det Ægæiske Hav. - *Labio*, Quintus Fabius Labeo fik, da han 189 f. Kr. blev Prætor, Kommando over den romerske Flaade i Efesos. Ved en Fredsslutning med den syriske Kong Antiochos skulle Romerne tilbagelevere 50 Skibe til A. - *Bononien*, Bologna. - *Casum*, af Casus, lat. Tilfælde. - *svagt*, sygt.

S.235.

mørke, dunkle. - *føye*, sammenholde. - *Cicero*, De Inventione 2,40,117. - *Morgengave*, Livsunderstøttelse, alm. om Penge, som en Ægtemand overdrog sin Hustru ved Brylluppet. - *Sic volo etc.*, saaledes vil jeg, saaledes befaler jeg, Viljen gaar forud for Fornuften. - *Iligemaade*, som indeholde, ligeledes de Pagter, Aftaler, som indeholder. - *Regnskab*, Mellemværender.

S.236.

Foreening, Aftale. - *Formænd*, Forgængere. - *Dido*, Dido grundlagde iflg. Sagnet Karthago. - *hos Saxo Grammaticus*, 9. Bog. - *Kæyser Aurelianus*, Lucius Domitius A., romersk Kejser 270-275. - *kiæppes med hinanden udi Løben*, løber om Kap.

S.237.

dersom de begge komme til Maalet ni. samtidig. - *offensive... defensive Krig*, Angrebs-..., Forsvarskrig. - *efterdi Slutningen var odieux*, fordi Fredsslutningen var ufordelagtig. - *besværget*, besværet.

S.238.

befatte Uge-gyldige Casus, omfattede ensgældende Tilfælde. - *Lucianus*, Lukian, se Note t. S. 144. - *Oration*, Tale, Foredrag.

S.239.

itzige, nulevende. - *Protagoras*, (5. Aarh. f. Kr.) græsk Sofist, tilbragte hele sit Liv som omvandrende Lærer, særlig i Filosofi. *Euatlos* var en af hans Elever. - *Diogenes Laertios*, (3. Aarh. e. Kr.) skrev en græsk Filosofihistorie; Anekdoten findes heri 9.8.56. - *Information*, Undervisning. - *Epimenides*, kretisk Embedsmand og Digter o. 600 f. Kr. - *dobbelt*, tvetydigt. - 405 *Aristides*, græsk Statsmand og Feltherre, død o. 467 f. Kr. - *den naturlige Raison*, den sunde Fornuft.

S.240.

noget Villiens Tegn, en eller anden Ytring om Hensigten. - *rebellerede*, gjorde Opstand. - *De invent.*, De inventioner 2,32,98. - *en særdeles Casus*, et Særtilfælde.

S.241.

at giøre og lade, at gøre og undlade. - *Concubine*, Elskerinde. - *Mahomet udi Alcoranen*, Muhammed i Coranen. - *Schach Abas*, Abbas I, den Store, Shah af Persien 1587-1629.

S.242.

Hore-Kipper, Bordeller. - *Obligation*, Forpligtelse. - *fuldkommen Obligation*, absolut Forpligtelse. - *bevise*, yde.

S.243.

fuldkommen Pligt, absolut, ubetinget Pligt. - *Cicero*, De officiis 1,11,34. - *kommer overeens med*, er i Overensstemmelse med. - *en Opmand*, en Voldgiftsmand.

S.244.

Forening, Aftale. - *Laudum*, Voldgiftsdom. - *Humphrey Prideaux* (1648-1724), engelsk Orientalist, udgav paa Engelsk en Jødernes Historie (1716), som H. antagelig benyttede i den franske Oversættelse, *Histoire des Juifs*, Amsterdam 1722; heri findes Udtalelsen om Danmark IV, S. 270-71. - *Gabinus*, Aulus Gabinus, romersk Statsmand og Hærfører, Konsul 58 f. Kr., Statholder i Syrien 57-54. - *differere fra*, er forskellige fra. - *Jurisdictionen*, Retsplejen.

S.245.

deres Forretning, Virksomhed, Virken. - *Landfaren*, faren af Landet, rejst udenlands. - *imidlertid*, i Mellemtiden. - *nævne 12. Sandemænd*, udvælge 12 S. Paa Jydske Lovs Omraade benyttedes Sandemænd, et Antal (alm. 8) Selvejere i hvert Herred, som for Livstid beskikkedes af Kongen til edelig at afgøre Bevisspørgsmaal. - *skriftlige Tegn*, skriftlige Vidnesbyrd. - *Thuanus*, Jaques-Auguste de Thou (1553-1617), fransk Statsmand og Historiker; han skrev »*Historia sui temporis*« (1604- 14), dvs. »Hans egen Tids Historie«, som blev videreført af andre. - *inden Tinge*, dvs. paa Tinge. - *et oprigtigt Navn*, et uplettet Navn. - *udædiske*, forbryderiske. - *Lovforvundne*, dømte, straffede. - *Susannæ Historie*, Susannes H., S. blev befriet for Anklage for Ægteskabsbrud ved Anklagernes modstridende Vidnesudsagn. Fortællingen om S. findes i et af de apokryfe Tillæg til Daniels Bog.

S.246.

værges, afværges, undgaas. - *ikke skiøtte om*, ikke gaar af Vejen for. - *de Lumine*, lat. om Lyset (lumen). - *daarligen*, uklogt. - *tværtimod*, imod dette. - *Harald Svendsen*, Harald, dansk Konge 1014-18, Søn af Svend Tveskæg.

S.247.

bevegelige, indtrængende, overbevisende. - *Textor*, Johann Wolfgang T. (1638-1701), tysk Jurist. - *Jur. Gent.*, Synopsis juris Gentium (Oversigt over Folkeretten), 1680. Udgivet, med engelsk Oversættelse, i *The Classics of International Law*, Washington, 1916. Textor er Goethes Oldefader paa mødrene 406 Side. - *slaae sig til*, gaar ind for, holder med. - *besværge sig*, besvære sig, gøre Indsigelser. - *Trimachie mellem de Horatier og Curatier*. Ifølge Livius' romerske Historie (1, 24 ff.) blev en Krig mellem Rom og Alba afgjort, idet man lod to Hvervillingbrødre kæmpe mod hinanden, de romerske Brødre Horatius og de albanske Curatius. Horatierne vandt. - *Faust-Recht*, det Selvforsvar, den Selvhjælp som den i sine Rettigheder angrebne eller trueede tager i Anvendelse, hvor statslig Beskyttelse mangler. - *skildte*, afgjort. - *Skuds-Jern*, egl. Kaste-Jern,

af skyder, kaster fra sig. - *12 Fiæd*, 12 Fjed, Skridt. - *uden Truget*, uden for Tr. - *besegies*, lukkes med Segl. - *for om Løverdag*, før Lørdag.

S.248.

skiær, ren. - *Valdemarus 4. ved Pave Eugenium 4.*, Valdemar Sejr udstedte 1216 en Lov for Skaane, der forbød Afgørelse ved Jernbyrd under Henvisning til et fra Paven udstedt Forbud mod at Gejstlige deltog i Jernbyrd. Det var under Pave Innocens III, at Kirkemødet i Rom (4. Laterankoncilium) 1215 udstedte dette Forbud.

S.249.

Herredom, Herredømme. - *undergaa*, gaa til Grunde. - *blive ved Magt*, bestaa. - *for Syndefaldet*, før S. - *Adrian Beverland*, (o. 1654-1712), hollandsk Lærd, som paa Grund af frivoltateistiske Meninger og Adfærd maatte udvandre til England. I *Peccatum originale* 1678, fransk Oversættelse: *Etat de l'homme dans le péché originel*, 1714, vil han vise, at Kønndriften er Arvesynden.

S.250.

angenemere, behageligere, mere nydelsesfuld. - *Seldenus*, se Note til S. 99. - *kloge Folk*, forstandige, normale Mennesker. - *Ziirlighed*, Ordentlighed, Anstændighed. - *visse Familier*, bestemte F. - *Majmonides*, eller Maimum, (1135-1204), jødisk Teolog og Filosof, levede i Ægypten som Læge og Lærer i Filosofi.

S.251.

opvække sig, erhverve sig. - *før Cecropis Tider*, før C.'s Tid. Kekrops er en oldgræsk Sagnfigur, Stamfader til den ældste Kongeslægt i Attika. - *foruroliger det Menneskelige Selskab*, skaber Uro, Uorden i det menneskelige Samfund. - *Labyrinth*, Vildrede. - *et Creatur skabt til Societet*, en Skabning skabt til Samkvem, Samfund. - *conserverer*, bevarer.

S.252.

at gaae Udenveys, at skeje ud. - *hos Molière*, fra Enaktskomedien *Sganarelle* eller *Hanrej* i egen Indbildning 16. Scene. - *Seldenus*, se Note til S. 99. - *naturlige Lemmer*, Kønssdele. - *de Esseners Sect*, dvs. Essæerne, et religiøst Samfund inden for Jødedommen paa Kristi Tid. - *Lycurgus*, Lykurgos (o. 900 f. Kr.), spartansk Lovgiver, Grundlægger af den spartanske Forfatning. Han kendes hovedsagelig fra Plutarks Biografi af ham. - *Til Rom*, i Rom. - *Camillus*, Marcus Furius 407 C. (d. 365 f. Kr.) romersk Feltherre og Diktator, kaldet Roms anden Grundlægger. - *Posthumius*, Aulus Postumius (5. Aarh. f. Kr.) romersk Diktator. - *naar en haver beqvem Leylighed til at*, naar en er i en passende Situation (særl. økonom.), der tillader ham at. - *Arngrims Beretning*, Arngrímur Jónsson (1568-1648), i hans Værk *Crymogæa* [dvs. Island] sive *rerum Islandicarum libri tres*, 1609, 1.Bog, 8. Kap. (S. 88).

S.253.

synderlig Indgetogenhed, særlig Indesluttethed. - *Charondæ Lov*, Charondas (7. Aarh. f. Kr.) græsk Lovgiver. Fragmenter af hans Love findes hos *Diodorus Siculus* (se S. 116), saaledes den her nævnte Regel 12,12, 1-2. - *Jus trium liberorum*, »Trebørnsret«. Fædre til tre Børn blev fritaget for visse Byrder. Kejseren kunde tildele andre samme Rettigheder. - *Plato de Rep.* Platons Skrift *de Republica* (Staten, eller om Retfærdigheden), i 10 Bøger.

S.254.

Carmenier, korrektere: *Carmanier*, som hos Puf. 6,1,6, der citerer Strabo (se Note t. S. 68) 15,2,14. Indbyggere i *Karmania*, ved Nordkysten af den persiske Havbugt og det indiske Ocean, nu en Del af Iran. - *Gemeen*, almindelig, ikke-adelig. - *Reparation*, Erstatning, Bod. - *bevaret sig med*, befattet sig med, haft Samleje med. - *alleene*, kun, først.

S.255.

endeligen, nødvendigvis, ubetinget. - *Hiemfærd*, Brudeudstyr. - *hænger af*, er afhængig af. - *Leyer-Vides Bod*, Lejemaaalsbøde, Bøde for Samleje uden for Ægteskab. - *fanger*, faar. - *Laug-Værge*, Lav- eller Lovværge, en af Øvrigheden beskikket Værge for en enlig Kvinde eller et Barn. - *slig Ret*, saadan Pligt, Bøde. - *Gaards-Retten*, Lov for Folkene ved Hoffet og paa Adelens Gaarde. - *siger ney derfor*, nægter. - *værie sig*, forsvare sig, benægte.

S.256.

Matrimonium Amazonicum, Amazone-Ægteskab. - *Thalestris*, en Amazondronning. Det fortælles at hun (330 f. Kr.) i Hyrcadien med 300 Kvinder skulde være kommet til Alex. d. St. og hans Hære for at skaffe gode

Fædre til deres Børn. - *Philippus 2.*, Filip d. 2., (1527-98), Konge af Spanien, giftede sig for anden Gang 1554 med Maria af England i det Haab at kunne inddrage England under sit Magtomraade, hvilket dog ikke lykkedes. - *Maria Dronningen af Skotland*, Marie Stuart blev af den skotske Regering sendt til Frankrig for at giftes med Henrik d. 2.'s Søn Frants, da dette var Betingelsen for at Fra. vilde støtte Sk. mod England. Alliancen blev sluttet 1548. - *Dauphin*, Tronfølger. - *Conditioner*, Betingelser. - *Thuanus*, se Note t. S. 245. - *saasom Hovedet*, som den Overordnede.

S.257.

Fardag, Flyttedag for Lejere. - *grundig*, forstandig. - *Gen*. Genesis, 1.Mosebog.

S.258.

bequemmere, mere egnet. - *Beqvemhed for*, Egnethed 408 fremfor. - *paa et andet Sted*, S. 114. - *komme til Examen med sin Mand*, at blive prøvet i Forhold til sin Mand. - *Vers*, Digt. - *heller ved*, snarere ved. - *Jus vitæ og necis*, Ret over Liv og Død. - *tørre Hug*, egl. Hug uden Blodsudgydelse. - *Skiellighed*, Grund, Rimelighed. - *er blant Syndefaldets Straf*, er en Del af Straffen for Syndefaldet. - *den hellige Stand*, Tilstanden før Syndefaldet i Paradis.

S.259.

for Faldet, før Syndefaldet. - *fil en Straf*, at hun, til Straf for, at hun. - *entledige*, fritage. - *Strabo*, se Note t. S. 68. - *de Sabæer*, arabisk Kulturfolk i Oldtiden. - *Æneas Sylvius*, Enea Silvio Piccolomini, Pave 1458-64 under Navnet Pius II, skrev historisk-geografiske Bøger. Hans Beskrivelse af Lithauen med det her anførte Træk findes i hans Opera omnia, 1551, S.417-19. - *Concubiner*, Elskere (Kilden, Pufendorf 6,1,15: concubinos habeat). - *visse Henseende*, bestemte Hensigt.

S.260.

Seldenus, se Note t. S. 99. - *De Uxore Ebraica*, Om den hebraiske Hustru, 1646, 1.Bog, 9. Kap. - *efter det Sprog Deut. 17.*, ifølge Bibelordet, Skriftstedet Deuteronomium (5. Mosebog) 17,17. - *Tacitus* (o. 55-o. 120), gav en geografisk og etnografisk Skildring af de germanske Stammer i Skriftet Germania, som ogsaa benævnes De moribus Germanorum, Om Germanernes Sæder. - *Cecrops*, Kekrops, se Note t. S. 251. - *Diod.*, Diodorus Siculus, se Note t. S. 116.

S.261.

indgetogne, stilfærdige, rolige. - *Zenobia* (3. Aarh. e. Kr.) Dronning i Palmyra, en i Oldtiden anseelig By i den syriskarabiske Ørken. - *Uleyligheder*, Besværligheder. - *kand vederlegges ved en ligegyldig Gave*, kan gengældes med en Ydelse af samme Værd. - *Tryglerie*, Tiggeri. - *den Sodomitiske Synd*, seksuel Omgang med Dyr.

S.262.

gildede, kastrerede. - *Gen*. Genesis, 1.Mosebog 2,24. - *Lev*. dvs. Leviticus, 3. Mosebog 18,6 f.

S.263.

Deut. Deuteronomium, 5. Mosebog 24,1. - *Philo* (ca.25 f. Kr.- 50 e. Kr.) græsk-jødisk Filosof, tilhørte den jødiske Menighed i Alexandria.

S.264.

samme Skriftens Sprog, samme Skriftsted. - *Johannes Milton*, John Milton. Den store engelske Digter blev gift 1643, men Hustruen forlod ham kort Tid efter; allerede samme Aar udgav han, uden Navn, og 1644 med Navn, The Doctrine and Dicipline of Divorce. - *forløber*, løber bort fra, forlader. - *Udygtige og Gildinger*, Impotente og Kastrater.

S.265.

Dionysius, Dionysios d. ældre (5. Aarh. f. Kr.) Tyran i Syrakus. Ifølge Kilden, Puf. 6,1,25, fra Plutarks Apophtegmata, berømte Ord af Konger og Kejsere. - *lidet*, tilladt, taalt; Kilden, Puf. 6,1,25: tolerantur. - *1.Reg.*, 1. Kongebog Kap. 1.

S.266.

Num., Numeri, 4. Mos. 36,4. - *Levit.*, Leviticus, 3. Mos. 18,6 ff. - *409Milesiske*, fra Milet, i Oldtiden en af de største græske Kolonistæder paa Lilleasiens Kyst. - *kieppedes*, kappedes. - *Uleylighed*, Fortræd.

S.267.

gemeene Qyindfolk, Almuekvinder; Kilden Puf. 6,1,30: plebeiaë foeminæ. - *Herbert. Hin. Pers. et Ind.* Sir Thomas Herbert, engelsk Rejsende fra 17.Aarh., udgav 1634 paa Engelsk en »Relation« om sine Rejser. H's Kilde, Puf. 6,1,30, henviser til S. 21, hvilket stemmer med den franske Oversættelse, Relation du Voyage de Perse et des Indes Orientales (1663). De der omtalte *Cafares* (Caffars) er sydafrikanske Stammer, formentlig Æthiopiere. - *Plut. in Lycurg.*, i Plutarks Biografi af den spartanske Lovgiver Lykurgos. - *til Lacedæmon*, i Sparta. - *at forekomme*, for at undgaa.

S.268.

Azenagianer. Ifølge Kilden, Puf. 6,1,31, Indbyggerne i Kongeriget Senega, dvs. Senegal. - *Philo Judæus*, se Note t. S. 263. - *Levit.* Leviticus, 3. Mosebog 18,6 ff.

S.269.

det Sprog Gen. 2., det Skriftsted Genesis (1.Mosebog) 2,24. - *Chrysippus*, Chrysippos (3. Aarh. f. Kr.) stoisk Filosof. - *Diogenes*, (240-150 f. Kr.) fra Seleukios, græsk Filosof, Elev af Chrysippos. - *Xenophon*, (ca. 430-360 f. Kr.), græsk Historiker. - *Magi*, Magere, Stjernetydere, Troldmænd. - *Af alle Folks*, af alle Folkeslags. - *Herredom og Subordination*, Overordning og Underordning. - *polerede*, oplyste, kultiverede.

S.270.

Sodomie, se Note t. S. 261. - *Confusio Officiorum*, »Pligternes Forvirring«. - *deslige Objection her har ingen Sted*, saadan Indvending hører ikke til her. - *Hore-Kippe*, Bordel. - *Regiering*, Stat.

S.271.

bekjendte Aarsager, Historikeren Andreas Hojer (1690-1739) havde i 1718 udgivet en Afhandling om Ægteskab mellem nærtbeslægtede, hvori han i Tilslutning til Thomasius afviser de Argumenter, hvormed ogsaa Holberg i 1. Udgave af Naturog Folkeretten havde begrundet det naturstridige i saadanne Forbindelser. Holberg svarede ham 1719 i en satirisk Pjece og med nærværende Indskud (S. 269-71) i dette Værks 2. Udgave, 1728. - *in linea transversa et collateralis*, i Sidelinien; transversales og collaterales er i Retssproget to Ord for Sideslægtninge, dvs. som nedstammer fra en Persons (f. Eks. en Afdøds) Broder eller Søster. - *Næstpaarørende*, nærmest Paarørende.

S.272.

Cananiter, Indbyggerne i Palæstina før Israelitternes Indvandring. - *Gen.* Genesis, 1.Mosebog 20,12. - *Busbeqvius*. Ogier-Ghislain de Busbecq (1522-92) var en belgisk født, smidig og berejst Diplomat, hvis Rejsebeskrivelser var højt ansete. Saaledes hans *Epist.*, Epistolæ til Kejser Rudolf II (1630), som oversattes til Tysk og Fransk. - *Bajazet*, Bajazet eller Bajazid, tyrkisk Sultan 1389-1402. - *Tamerlan*, eller Timur-Lenk (1336- 410 1405), tatarisk Ryttergeneral, sejrede 1402 ved Ankara over Bajazid I, som han tog til Fange.

S.273.

foresættes, fremsættes. - *Esau*, 1.Mos. 26,24. - *forgjøre*, fortaber. - *Thevenot*, se Note t. S. 213.

S.274.

Magt til, Ret til. - *Hormus*, Johannes Friedrich Horn, tysk Naturretslærer, hvis Haandbog i Statskundskab Politicorum pars architectonica de civitate udkom 1664. - *af intet komme dem til at blive noget*, skaber dem af intet.

S.275.

expresse, udtrykkeligt. - *heller en Obligation*, snarere en Forpligtelse. - *referere*, udbede. - *fingeres*, forestilles. - *conservere*, tage Vare paa. - *Casus dabilis*, et Tilfælde, som foreligger. - *distinctè*, klart. - *Thalestris*, se Note t. S. 256.

S.276.

Jus vitæ et necis, Ret over Liv og Død. - *forsee dem*, forser sig, forsynder sig.

S.277.

tracteres, behandles. - *Førsier*, Fyrster. - *de Burdegalenser*, Indbyggerne i Burdigala, Bordeaux. - *fostre*, opfostre.

S.278.

Børnenes *Pligt*, Børnenes Tarv; Kilden, Puf. 6,2,9: utilitate prolis aut necessitate id exigente. - *lidelig*, taalelig, udholdelig. - *Ames Parentem etc.*, elsk din Fader (ell. Moder), hvis han er rimelig og retfærdig; hvis han ikke er det, saa hold ham ud. - *indifferente*, neutrale.

S.279.

Gen. Genesis, 1.Mos. 9,25. - *først*, for første Gang. - *for Syndfloden*, før S. - *Kiemper.*, 1.Mos. 6,4.

S.281.

Apostelen, Paulus, særl. Romerbrevet 13,1 ff. - *gamle Canones*, Gamle Testamentes Forskrifter. - *fuldkommen og ufuldkommen*, hel og delvis. - *igien betinget sig*, til Gengæld betinget sig. - *visse Conditioner*, bestemte Betingelser. - *servus*, Slave, af servare, frelse, redde. - *mancipium*, Slave overtaget ved fiaandspaalæggelse, dvs. Køb, ikke fanget i Krig, som H. forklarer. - *ancilla*, Tjenestekvinde, Slavinde; Diminutiv af ancula, der har samme Betydning. - *Servius*, Marius (eller Maurus) Servius Honoratus (4. Aarh. e. Kr.), romersk Grammatiker. - *Ancus Martius*, efter Sagnet den fjerde Konge i Rom.

S.282.

anculare, tjene. - *Ascriptitii Glebæ*, egl. tilskrevne en Klump Jord, Stavnsbundne. - *de Hilotæ hos de Lacedæmonier*. Hiloter var Spartanernes Betegnelse for deres Slaver. - *Justiniani Novellis*, Justinianus' Novellæ, se Indledn. til Noter. - *Post etc.*, Vi anordner, at efter deres Ordination skal Biskopper være fritaget for Slaveri og Vornedskab. - *Manus Mortuæ*, »Døde Hænder«. - *Gens de Main Morte*, »Død Haands Folk«. - *Stervboen*, Dødsboet.

S.283.

indstifte, oprette, grundlægge. - *Stæder*. I Kap. IV ff. skelner Holberg, efter Pufendorf, mellem Samfundsdannelse i Almindelighed, Sammenslutning, *Sodet æt* (= societas), Statssamfund, 411 specielt Bysamfund, *Stæd* eller *Stad* (= civitas) og Stat i mere omfattende Betydning og med særligt Henblik paa Regeringsformen, Republique (= res publicæ). - *Jus vitæ et necis*, Se Note t. S. 276. - *Idretter*, Handlinger, Beskæftigelser.

S.284.

nødt, nydt. - *besnære*, bedrage. - *tage... Leylighed deraf*, benytter... sig deraf.

S.285.

Sexus Empiriens, var en græsk Læge fra 3. Aarh. e. Kr., som samlede de skeptiske Filosoffers, især Pyrrhons, Argumenter i Pyrrhoniæ hypotyposeon sive institutionum libri tres. Det nævnte Træk om Perserne meddeles 2. Bog 33. Stk. - *beteede*, viste. - *indvortes Dannelse*, indre Opbygning. - *overkomme*, overgaa.

S.286.

forsikkrede, sikrede. - *Gevær*, Vaaben. - *Zeilon*, Ceylon. - *afsondre sig fra hinanden*, bliver uenige.

S.287.

Cartesianer, Tilhænger af Descartes' Filosofi, ifølge hvilken Dyrene betragtes som sjælløse Maskiner. - *bestandigt*, varigt, stabilt.

S.288.

Herrer, Stormænd, Adelen. - *gemeene Almue*, jævne Befolkning. - *forestille*, repræsentere. - *Republiqven nyttigere*, nyttigere for Staten. - *en Opmand*, en Voldgiftsmand. - *Calculus Minervæ*, Minervas lille Sten. - *Fabel*, Historie, Sagn.

S.289.

Orestes, Aischylos optog i sin Tragedie Eumeniderne det attiske Sagn om Orestes for Gudernes Ret, hvor han bliver frikendt for Slægtsskylden, idet Minervas (Athenes) Stemme bliver den afgørende. - *radbrækkes*, faa knust Lemmerne med et tungt Hjul e. 1. - *Assessores*, Dommere.

S.290.

forklarer Ordet vidtløftig, tager Ordet i vid Betydning; *nøye*, i indskrænket Betydning. - *til en Tid*, et

Stykke Tid. - *Generation*, Frembringelse, Tilblivelse. - *adskillige*, forskellige. - *overandtvorde*, overlade, betro. - *dependerer*, er afhængig af. - *disputere ham sin*, anfægte, betvivle hans. - *Men, at en*, Men for at en. - *der tilforn har kiendt en for*, der tidligere har anerkendt en anden for.

S.291.

Alexander Magnus. Alexander den Store. - *Historierne*, Historien. - *Petri Svavis Hist. Conc. Trid.*. Paolo Sarpi (1552- 1623) var en veneziansk Munk, ofte kaldt Fra Paolo, som skrev Tridentinerkollegiets Historie. Da Fremstillingen var meget kritisk overfor Pavestolen, blev Værket trykt i London, 1619, og under et Pseudonym, Pietro Svave Polano, der var et Anagram for Paolo Sarpi Veneto. Da dette italienske Skrift oversattes til Latin, lød Titlen: *Historiæ Concilii Tridentini Libri 8 ex Italicis latini facti*, Frankfurt, 1621. - *Cosmus Mediceus*, Cosimo I (1537-74), Hertug, fra 1569 Storhertug af Toscana. - *Thuani Historie*, de Thou (se Note t. S. 245), *Historia sui temporis liber 46*. - *Republiqver*, se Note til 412

S.283.

- *Fliid*, Omhu. - *Landskab*, Land. - *Stand*, Tilstand, øjeblikkelige Stade.

S.292.

moxen udi en Stad, næsten (kun) i én By. Oldtidens Grækenland var opdelt i Bystater, dvs. større Byer med Opland. - *ved hvilke Stæder kom best overeens en Democratisk Reg.*, i hvilke Stæder den demokratiske Regeringsform passede bedst. - *Regnum Heroicum*, heroisk Styre, Herovælde. - *ubelelygt*, byrdefuldt.

S.293.

Antonius Philosophus, Marcus Aurelius Antoninus (121-180) romersk Kejser 161-180, ofte kaldt Kejserfilosoffen. - *Engelbrecht*, Engelbrekt Engelbrektsson (d. 1436) var Leder af den svenske Almues Oprør mod Kong Erik af Pommeren 1434. - *lide meget af sin Jevnlige*, taale meget af sin Ligestillede. - *et stadigt Regimente*, et stabilt Styre. - *Knud den Store*. Kongen havde dræbt en Træl. Raadet overlod Dommen i Sagen til Kongen selv.

S.294.

Demagogi, Folketribuner, Folkeforførere (egl. blot Fortalere for Folket dvs. den store Masse af frie Borgere). - *Tribuni piebis*, Folketribuner. Det var deres Pligt at hævde og værne bestemte Folkegruppers og overhovedet Almuens Rettigheder. De valgtes første Gang 494 f. Kr. for at værne Plebejerne mod Patricierne. - *Bestandighed*, Stabilitet. - *et rart Exempel*, et usædvanligt Ex., et Undtagelsestilfælde. - *Denunzie Segrete*, hemmelige Angivere. - *Oligarchie*, Faamandsvælde. - *Ochlocratie*, Pøbelherredømme. - *saa snart den gemeene Mand etc.*, saa snart Regeringsførelsen ikke forekommer den alm. Mand passende.

S.295.

fordrage, taale, finde sig i. - *det gemeene Skum*, den daarligste, ringeste Del, Bærmen. - *Foreening*, Overensstemmelse, Samklang. - *Pufendorff, de Republica irregulari*, Om den uordentlige, kaotiske Stat. Lund 1669. - *itzige*, nuværende. - *Monzambano, Tractat de Statu Imperii Germanici*, Afhandling om det tyske Kejserriges Forfatning, 1667. Skriftet fingerer at være skrevet af en italiensk Adelsmand Severinus de Monzambano, paa Rejse i Tyskland, og indeholder en streng Dom over det tyske Riges Forfatning. - *Corpus*, Legeme, Ting. - *Regalier*, Regeringsrettigheder. - *Persona simplex*, Enkeltperson. - *Persona Composita*, flere Personer samlet i en Gruppe. - *decidere udi dette Spørsmaal*, afgøre dette Spørgsmaal.

S.296.

Achæiske Stæder. Nogle Bysamfund ved den græske Vestkyst havde dannet det akæiske Forbund, som Romerne opløste 146 f. Kr.

S.297.

Om *det borgerlige Herredømmes Affectioner*, gengiver Pufendorf: De affectionibus summi imperii (7,6); det borgerlige Herredømme = Magten over Borgerne, Statsmagten. - 413 *Affectioner* og *Attributa*, Kendetegn, Væsensmærker, Særkende. - *Sallustius*, (87-35 f. Kr.), romersk Historieskriver. *Bell. Jugurth*. *Bellum Jugurthinum*, Krigen med Jugurtha. - *Aristoteles polit.*, A's Politica, («Politikken»), Læren om Statens Formaal og Grundlag, en Fremstilling af de forskellige Regeringsformer. - *Cicero Off.*, De Officiis, 2,6,22. - *de Campanier*, Indbyggerne i det italienske Landomraade Campania.

S.298.

de Cappadocier, Indbyggerne i Kappadokia i Lilleasien. - *fil Cyprien*, paa Kypren. - *Evagoræ Rige*.

Evagoras I, Konge af Kypern o. 400 f. Kr. I en Lovtale, Enkomion, over ham har Taleren *Isokrates* givet vigtige historiske Oplysninger. - *Neuhoff legat.* Johann Neuhoff (1618-72), ogsaa kaldt Jan Nieuhof, var Tysk, deltog 1654-55 i det hollandsk-ostindiske Selskabs Gesandtskabsrejse til Kinas Kejser; hans Beretning herom blev udgivet som Pragtværk paa Hollandsk og Fransk (1665), Tysk (1666), Latin (1668: Legatio Batavica ad... Sinæ imperatorem), Engelsk (1669). - *de Herrer Stater af Holland*, i den nederlandske Republik besad Stænderrepræsentanterne (»de Staten van Holland«) Regeringsmagten. - *Lucanus*, romersk Digter (39-65 e. Kr.). I sit store Digt, i ti Bøger, Pharsalia, som handler om Borgerkrigen mellem Cæsar og Pompejus, siges det: Krigens Galskab er over os...; den vil vare i mange Aar; det er unyttigt at bede Himlen om at det skal faa en Ende: naar Freden kommer, vil en Tyran komme sammen med den (*Cum Domino pax ista venit.* 1, 670).

S.299.

Beviisligheder, Argumenter - *udi Almindelighed*, i Fællesskab. - *Valentinianus*, romersk Kejser 364-375.- *Hos auctos etc.* I har selv bragt disse (nl. Herskerens Folk) i forøget Antal til Borgen, nu maa I ogsaa bære Herskerens Aag. Plutarks Biografi af Solon, Kap. 30. - *Vittighed*, Kløgt.

S.300.

Seculum, Aarhundrede. - *Junius Brutus*. Franskmanden Hubert Languet (1518-81) udgav under dette Pseudonym et Skrift til Fordel for de forfulgte Protestanter, *Vindiciæ contra tyrannos* (1579), hvori hævdes, at Undersaatter har Ret til at sætte sig op mod en Fyrste, der undertrykker deres Tro. - *Danæus*. Franskmanden Lambert Daneau (1530-96) var katolsk født, oprindelig Retslærd, men blev efter Omvendelse til Calvinismen Teolog. - *Petrus Martyr*, Pietro Martyri (1500- 1562), italiensk Augustinermunk, som gik over til den reformerte Tro og blev Professor i Teologi i Strassburg og Oxford. - *Underhavende*, Undergivne. - *Paulus*, Romerbrevet Kap. 13. - *den nedrige Magistrat*, den lavere Øvrighed.

S.301.

der findes jo de, der, uden at der findes dem. - *udi den Henseende*, med den Hensigt. - *des beqvemmere*, des mere duelig, arbejdsdygtig. - *Pacta*, Pakter, Overenskomster. - *Mode*, 414 Forhandlingsmøde for officielle Repræsentanter for Befolkningsgrupper. - *Landdag*, Møde i Forsamling af Stænderrepræsentanter. - *Patrimonium*, Arvegods.

S.302.

Regna Usu fructuaria, Riger, som en Regent har Brugsret til. - *Hvitfeld*, Huitfeldt, Danmarckis Rigis Krønike, 1652, i Erik af Pommerens (skal være: Dronning Margretes) Historie, 1.Bind, S. 609. - *forklarede deres Lehn efter*, opfattede deres Len i Overensstemmelse med. - *Hvitf. in Canuto*, Huitfeldt (se ovf.), i Knud VI's Historie, 1.Bind S. 146-47.

S.303.

paa Arvinger, til Arvinger. - *succedere*, være Efterfølger. - *dette maa alleene forstaaes*, dette gælder kun.

S.304.

ikke paa een, ikke kun paa én.

S.305.

Forsigtighed, Paapasselighed, Omhu. - *Christus*, Matthæus 22,21; Marcus 12,17.- *benævner*, udnævner.- *synderlige Qvalitæter*, særlige Egenskaber.

S.306.

Magistratus temporarii, midlertidig Øvrighed. - *Hormisdas*, eller Hormisd, Persernes Konge 302-309. - *Sapores*, Sapor eller Shâpur II, Persernes Konge 310-379. - *næste Arvinger*, nærmeste A. - *udi Patrimonio*, som Arvegods. - *Alfonsus*, Alfons V, Konge af Aragonien 1416-58. - *Ferdinand*, Ferdinand I, Konge af Napoli 1458-94.

S.307.

Apanagium, Apanage, Aarpenge. - *Paragium*, Medforlening, Medrettighed til et Len. - *den store Moguls Rige* var Indien, hvor et muhammedansk Dynasti herskede fra o. 1500 til 1857, dog med aftagende Magt fra o. 1700. - *foretrekkede Xerxes sin ældste Broder*, foretrak Xerxes frem for dennes æ. Br. - *Darius*, Dareios I, persisk Konge 522-486 f. Kr., gift med *Atossa*, Kyros' Datter. Deres Søn Xerxes regerede 486-465. - *Demaratus*, Demaratos var Konge af Sparta (o. 510 f. Kr.) men flygtede senere til Perserkongen og blev dennes Vasal. Han ledsagede i 480 Xerxes paa Felittoget til Grækenland. - *billige Raisons*, fornuftige Argumenter.

S.308.

constituere en Perpendicular Linie, danner en lodret Linie. - *overgaaer*, staar over. - *Vid. lex Regia etc.*, »Se Frederik III's Kongelov nylig udgivet af Frederik IV«. Loven om Enevældens Indførelse i Danmark, af 14. Nov. 1665, blev først udgivet 1709, i en kunstnerisk udført Foliant; en Oktavudgave udkom 1722; Holb. trykte Loven i Dannemarks og Norges Beskrivelse, 1729. - *trekker den for Prinzer etc.*, foretrækker man denne (kun med Kvinder forsynede Linje) for Prinzer af en anden Linje. - *den Saliske Lov*, Lex Salica, den ældste - paa Latin optegnede - Samling af de frankiske Love. Betegnelsen specielt anvendt om den Artikel deri, som udelukkede Døtre fra Arvefølgen.

S.309.

foretrækkes de sidste, foretrækkes for de sidste. - *Philippus⁴¹⁵Valesius*, Philippe le Hardi, Greve af Valois, Konge af Frankrig 1328-50. - *Edvardus 3.*, Edward III var Konge 1327-77. - *næst Paarørende*, nærmeste P. - *agered for*, ført hos. - *ex Linea Collaterali*, fra Sidelinien. - *puur Chicane*, rent Lovtrækkeri. - *Øye-Merke*, Hensigt, Formaal.

S.310.

souveraine, enevældige. - *hendes nedstigende Linier*, de fra hende direkte nedstammende L. - *gaar for*, gaar før, foran. - *af Linie i Linie*, fra den ene Linje til den anden. - *forestiller*, gaar forud for. - *Franciscus Creuxius*. Holberg forveksler hos sin Kilde, Puf. 7,7,14, Henviisning til Fr. C., dvs. Jesuiten Francois Ducreux (1596-1666), *Historia Canadensis*, Paris 1664, og til Strabo 16,3 (se Note t. S.68), der beskriver det her nævnte arabiske Folk.

S.311.

Forhaabning til Regimentet, F. om Regeringsposten. - *den beqvemmeste*, den mest egnede. - *præsenterer*, repræsenterer.

S.312.

Historier, Historie. - *Spectacler*, Skuespil. - *divertere tillige*, underholder, adspredt samtidig. - *Salus Populi suprema lex esto*, Folkets Velfærd er den højeste Lov. - *Doet. Masius*, Hector Gottfried Masius (1653-1709), tysk Teolog, fra 1686 Prof. i Teologi og Hofprædikant i København, 1687 Dr. theol. - *Interesse Principum etc.* Dette Skrift (1687) fremkaldte Indsigelser fra den reformerte Teolog Johann Beckmann i Frankfurt m. fl.; Masius besvarede dem.

S.313.

ansee, tager Hensyn til. - *uden sin Forseelse*, uden egen Skyld. - *Kunst*, Haandværk. Kilden, Puf. 7,9,11 har: artes mechanicæ. - *Overdaad*, Overdaadighed, Luksus.

S.314.

giøre og lade, gøre og ikke gøre. - *daarlige*, vanvittige.

S.315.

Barthori, formentlig Holbergs Fejl for Bathori. Stefan Batory var Konge af Polen 1576-86.

S.316.

forsikkre, faa Sikkerhed for.

S.317.

for deres Alder, paa Grund af deres Alder.

S.318.

Bussieres, Jean de Bussières (1607-78), fransk Forfatter. - *hist. Franc.* *Historia francica ab initio monarchiae ad annum 1670*, (Den franske Historie fra Kongedømmets Begyndelse til Aar 1670), Lyon 1671, 16. Bog. - *Franciscus I*, Frants I, fransk Konge 1515-47. - *Valerius Max.*, Valerius Maximus (1. Aarh. e. Kr.), romersk Forfatter, forfattede en Samling Skildringer af store og gode Handlinger af Romere og Fremmede, *Dicta ac facta memorabilia*; Senatets Straf over C. Vettienus berettes 6,3,3. - *Svetonius*, i hans Augustusbiografi Kap. 8. - *Theodosii Lov*, Codex Theodosianus, en Samling af kejserlige Forordninger foranstaltet af Theodosianus II, østromersk Kejser 408- 450. Holbergs Kilde, Puf. 8,2,3, tilføjer, at den her nævnte strenge Lov øjensynlig angaar Slaver (der kun blev Soldater i Nødsfald) og deres Herrer. - *Poltron*,

Kujon, Kryster. 416 *Fingrenes Afskiærelse*, lat. pollex, Tommelfinger; truncus, afskaaret, lemlæstet. *Senge-Puden*, ital. poltro, Seng. Man mener nu, at ital. poltrone, Kujon, kommer af en ældre Form for puled.ro, Føl, altsaa egentlig: det at skræmmes som et Føl. - *Ægid. Menagius*. Den franske Filolog Gilles Ménage (1613-92) udgav *Les Origines de la Langue Françoise* (Det franske Sprogs Oprindelse), 1650, et etymologisk Leksikon, som udvidet blev til *Ménages Dictionnaire étymologique ou Origines de la Langue Françoise*, 1694. Holberg henviser, som sin Kilde, Puf. 8,2,3, til førstnævnte Skrift.

S.319.

Libanius, Libanios (314-393), f. i Syrien, det 4. Aarh.'s kendteste Lærer i Retorik, *tom. 1. declam. 27*. Tomus I, declamatio 27, Bind I, Tale 27, i en Samling bevarede Breve og Taler. - *næste*, nærmeste. - *Virginias*, Lucinus Verginius, (5. Aarh. f. Kr.) stak sin Datter ned med en Kniv, da Appius Claudius, som sad i Triumviratet, efter forgæves Tilnærmelser havde forlangt, at hun skulde gøres til Slavinde for saaledes at komme i hans Magt (Livius 3,50). - *til Rom*, i Rom. - *forlade ham*, opgive ham, lade ham i Stikken.

S.320.

Vasqvius, se Note t. S. 56. - *Cicero pro Sextio*, C. i hans Forsvarstale for Publius Sextius. - *saa og Enden*, ligesom ogsaa Formaalet.

S.321.

spæges, gøres spag, svækkes. - *ikke Pæna, men Castigatio*, ikke Straf, men Tugtelse. - *Frode*, Frode Fredegod. - *exemplarisk Straf*, som (afskrækkende) Eksempel tjenende Straf.

S.322.

Øyenskalker, Øjentjeneri, Hykleri. - *Seneca de ira*, De ira, (Om Vreden) i 3 Bøger er et af Senecas filosofisk opbyggelige Skrifter. - *Executionen*, (Straffens) Udførelse. - *et necessarium Malum*, et nødvendigt Onde.

S.323.

Schout, hollandsk, Foged. - *Lit. Wilh. Becket*, Wilh. Beckett (d. 1738) engelsk Læge, praktiserede i London. - *Ordinancer*, Forordninger. - *Herodotus*. Herodot (5. Aarh. f. Kr.). Hans store historiske Værk, delt i 9 Bøger, er benævnt efter de 9 Muser. Liber I = Clio; II = Euterpe; III = Thalia; IV = Melpomene; V = Terpsichore; VI = Erato; VII = Polymnia (dvs. Polyhymnia); VIII = Urania; IX = Calliope. - *Sandoces*, beklædt under den persiske Konge Dareios I Stillingen som kongelig Dommer. Han havde ladet sig bestikke til at fælde en uretfærdig Dom og blev derfor dødsdømt; da han hang paa Korset, ændrede Kongen Dommen til Frifindelse (Herodot 7,194).

S.324.

Af deres Henseende, af deres Hensigt. - *hos Exechielem*, hos Profeten Ezekiel 17,21 f. - *have nogen Henseende*, tage noget Hensyn.

S.325.

Plut. Solon., Plutark i hans Biografi af Solon. - *Pust*, Slag i 417 Ansigtet med Knytnæve. - *ristes ud igiennem Fingrene*, en Straf, som bestod i, at en Kniv blev stukket igennem Haanden ind i en Mast eller Blok, hvorefter Haanden maatte skæres fri ved Hjælp af Kniven. - *der Soel er sæt*, til Solnedgang. - *bryder helligt*, begaar Helligbrøde. - *Tilførsel*, Paaføring. - *Anysis*, ægyptisk Konge fra o. 1000 f. Kr.

S.326.

Herod. Euterp., se Note t. S. 323. - *samme Synd in specie*, samme Slags Synd, Forbrydelse (Puf. 8,3,23: idem specie delictum). - *vare ikke kloge*, var ikke rigtige i Hovedet. - *Gellius*, Aulus Gellius, latinsk Grammatiker, levede i Athen i det 2. Aarh. e. Kr. Henvisningen er til *Noctes Atticae* (Attiske Nætter) en Samling Optegnelser og Afhandlinger om alle mulige Emner, som han nedskrev under sin Studie- og Lærervirksomhed i Athen.

S.327.

Brutalitæter, Dyriskheder, formentlig Sodomi, se S. 270. - *Qyalitæter*, Egenskaber, Forhold. - *Sestercier*. Sestertius, romersk Sølv mønt. - *løses, opløses* (Puf. 8, 3, 28: ejusdem dissolutio, dens Opløsning).

S.328.

Achan, Akans Tyveri og Straf, Josvas Bog Kap. 7. - *Philo*, se Note t. S. 263. - *Arcadius*, østromersk Kejser

395-408.

S.329.

Desipit etc., Den er vanvittig, som, naar han dræber Faderen, lader Børnene være (egl. Panterne, nemlig paa den ægteskabelige Kærlighed). Ifølge Kilden, Grotius 2,21,14, et græsk Ordsprog, som dog kun anføres i denne latinske Oversættelse. - *Seneca lib. II de ira*, Seneca, i Skriftet Om Vrede, 2. Bog, 4. Kap. - *fordrage*, taale, finde sig i. - *Cicero 1.4. de Nat. Deor.* De natura Deorum, om Gudernes Natur 3,38,90 (Angivelsen af 4. i Stedet for 3. Bog stammer fra H.s Kilde, Grotius 2,21,14). - *caveret for*, borget, stillet Sikkerhed for. - *Pythagorici*, Pythagoræere, Disciple, Tilhængere af Filosoffen Pythagoras (o. 600 f. Kr.). - *Justitiam etc.*, »Gengældelse er Retfærdighed«, dvs. Talionsrettens »Øje for Øje«.

S.330.

Strabo, 15. Bog. Se Note t. S. 68. - *Indianer*, Indere. - *cencurered*, dadlet, kritiseret. - *har her intet Sted*, hører ikke hjemme her.

S.331.

ziirlig, sømmelig; ziirlig Orden gengiver decorus ordo (Puf. 8,4,1). - *bliver ham overbeviist*, bliver paavist, bevist om ham.

S.332.

den begiver sig udi saadanne Forretninger, han paatager sig saadanne Hverv. - *allerliderligste*, allersletteste. - *Tyve-Trekkere*, Bøddelsvende, Fangevogtere. - *det syvende Aars Frugter*, iflg. 2. Mos. 23,10 maatte Jøderne indsamle og sælge deres Afgrøde seks Aar i Træk, men det syvende skulde de lade den staa til de Fattige.

S.333.

Lovfælde, *Mindre-Mænd*, Mænd, der er dømt for Retsbrud, æreløse. - *orige* eller *orege*, skille sig ved sin Ejendom. - *418forflytte*, overføre, overdrage. - *3 Marks Mænd*, Mænd, der er idømt Tremarksbod og derfor fradømt deres Ære. - *Rochefort*, César de Rochefort (d. 1690), fransk Jurist og Leksikograf. Under hans Navn blev udgivet: *Histoire naturelle et morale des iles Antilles de l'Amerique*, Rotterdam 1658; den virkelige Forfatter hed Louis de Poincy.

S.334.

Skielm... *Skielmstykke*, Forbryder... Forbrydelse. - *publique*, offentlige. - *et enfoldigt Navn og Rygte*, N. og R. i almindelig, ligefrem Forstand. - *ere kunstige paa*, har Færdighed i, er drevne i Udførelsen af. - *Horatius*, Horats i Epistler 1,1,58 ff.

S.335.

Pensioner, Understøttelser. - *Cosmus og Laurentius Mediceus* var to af de mest fremtrædende Medlemmer af Slægten Medici, Cosimo den Ældre (1389-1464) og Lorenzo il Magnifico (1449- 1492). - *tapisser ed med*, draperet, klædt i. - *Swift*, den engelske Satiriker Jonathan Swift (1667-1745). Holberg læste *A Tale of a Tub* (1704), Historien om en Tønde, i den franske Oversættelse, *Le Conte du Tonneau* (1721). - *eenfoldige*, simple, enkle. - *spidsfindige*, kløgtige. - *paa samme Mode*, af samme Mode, Smag, Snit.

S.336.

Lord Maire, Lord Mayor, Borgmester. - *Rebellion*, Oprør. - *importunere*, plager. - *Titlers Ansøgning*, Ansøgning om Titler. - *Valeur intrinsiqve* [for: intrinsèque], fransk = valor intrinsecus, lat., indre Værd, reel Værdi; heraf *valore intrinseco*, i reel Værdi.

S.337.

Herodot, se Note t. S. 323. - *Blaamænd*, Negre; ogsaa om andre mørkhudede Afrikanere; H.s Kilde, Puf.8,4,14 (og Herodot): Æthiopiære. - *Carolus*, Karl IX, Konge af Frankrig 1560-74. - *cedere*, *vige for*, rangere under. - *Sapores*, se Note t. S. 306.

S.338.

Antistenes, Antisthenes (o. 400 f. Kr.), græsk Lærer og Taler. - *Osorius*. Jeronimo Osorio da Fonseca (1506-80), portugisisk Biskop, der skrev en Bog om Kong Emanuel I af Portugal, *De rebus Emmanuelis... virtute et auspicio gestis*, 1571. - *alleene bliver rørt af en Gemeen*, blot bliver berørt af en Mand af ringe Herkomst (Osorius cit. af Puf. 8,4,25: vir ignobilis). - *den andens Nederlag*, Drabet paa den anden (Kilden:

caedes). - *Philip. Eald.*, Philippus Baldæus (Balde), hollandsk Missionær paa Java og Ceylon. - *desc. Oræ Malabar.*, Descriptio oræ M., latiniseret Titel paa B's Skrift, der udkom 1672 paa Hollandsk og Tysk (Beschreibung der Ost-Indischen Kisten Malabar und Coromandel), men aldrig paa Latin.

S.339.

ordinaire Contributioner, almindelige Afgifter. - *Stud*, Støtte, Skat (i Penge eller Arbejde) til Kronen. - *Innæ*, Inde, pligtig Arbejdsydelse til Kronen. - *hvorfor*, hvorfra. - *Vid. Hvitf. in Canut. 6.*, dvs. Se Huitfeldt, Danmarckis Rigis Krønike, 1652, 419 i Knud VI's Historie, 1.Bind S. 147. - *Kræsenhed*, Velleved, forkælet Levevis.

S.340.

Patrimonium, Fædrenerav. - *Dominum eminens*, Statens Overejendomsret. - *i agt tager den*, iagttager han.

S.341.

Dominial- eller Patrimonial-Gods. Herre- eller Arvegods. - *bevise*, yde.

S.342.

Melchisedech, Melkizedek, Konge i Salem og »Gud den Allershøjestes Præst«, velsignede Abraham, efter Sejren; 1.Mos. 14,17 ff. - *Solenniter*, lovformeligt. - *Gierrighed*, Havesyge, Griskhed. (Kilden, Puf. 8,6,5: avaritia). - *Magt*, Ret til.

S.343.

agere, føre.

S.345.

Aage Johansen, Åke Hansson Tott, til Store Bjurum (død 1510), Ridder og Rigsraad, anset for een af Tidens tapreste Hærførere; han blev kaldt »Danmarks Svøbe«. - *Hvitf.*, Huitfeldt, Danmarckis Rigis Krønike, 1652, I, S. 1046. - *Hertug Christian*, den senere Christian II. - *ferraske*, overrumple. - *uden høyeste Regentes Videnskab har Magt*, uden den højeste Myndigheds Viden har Ret.

S.346.

Magistrats Person, Øvrighedsperson. - *Cambysis*, Kambyses, Søn af Kyros, Konge i Persien 530-522 f. Kr. - *Croesus*, Krøsus eller Kroisos, Konge af Lydien 560-545 f. Kr. - *Unius etc.* Alene paa Grund af Oileus' Søn Ajax' Brøde og Raseri. Virgil, Æneiden 1,41. - *den Illyriske Dronning*. Ifølge Kilden, Grotius 2,21,2, Teuta, som 229-228 f. Kr. stredes med Romerne. Illyrien var Landet ved Adriaterhavets Nordvestkyst. - *Becman*, se Note t. S. 58. - *en besynderlig Disputatz*, en særskilt akademisk Afhandling.

S.347.

Repressalier, Midler, som (særlig en Stat) bruger for at hævne en af andre øvet Vold eller Uret. - *Executioner*, lovlige Tvangsforanstaltninger. - *bliver overlattet*, lider Overlast. - *hans næste Venner Magt*, hans nærmeste Venner Ret. - *Viricapio*, Menneskeran. - som *følge den Borgerlige Stand*, som følger med det at leve i et Retssamfund. - *Cicero*, i Talen for Verres 2. Bog.

S.348.

Ambrosius, (ca. 340-390), i hans Haandbog i kristelig Etik, De officiis clericorum, Om Kirketjenernes Pligter 1,36. - *daarlig*, uklog, taabelig. - *liidelige*, taalelige. - *Bundsforvante*, Forbundsfaeller. - *Abraham Krig for Loth*, 1.Mos. 14,8-16.

S.349.

Non illi etc. Ikke til ham, men til mig blev af Skæbnen givet Herredømmet over Havet og den frygtelige Trefork. Virgil, Æneiden 1, 138 f. - *Busiris*, en mytisk Konge i Ægypten, som skal have bragt alle Fremmede, der kom til Ægypten som Offer til Guderne. - *Phalaris*, Tyran i Agrigent i Grækenland o. 550 f. Kr. - *at andre jo kunde*, at andre ikke skulde kunne.

420

S.350.

Livius, se Note t. S. 52. - *Thucid.* Thukydides (o. 471-391 f. Kr.), som i Den peloponnesiske Krigs Historie

1,26 beretter om Epidamnus (Epidamnos), som Holberg fejlagtigt kalder Epidamnius. Det er den nuværende By Durrës (ital. Durazzo) i Albanien. - *de Corcyraer*, Indbyggerne paa Øen Korkyra (Korfu) ved den græske Vestkyst. - *Cicero Off. De officiis* 1,13,40.

S.351.

udsætte, sætte ud paa, udsende. - *Mutius*, C. Mucius Scaevola (6. Aarh. f. Kr.) forsøgte at dræbe Persenna, en etruskisk Konge, for at befri Rom fra den etruskiske Belejring, men dræbte i St. f. Kongen hans Skriver. - *Cicero*, *De officiis* 3,6,32.

S.352.

Moderation, Maadehold. - *forstyrret*, ødelagt. - *Thebas*, Theben.

S.353.

fuldkommen Priis, definitivt Bytte. - *satte ligesaa stor Priis paa den*, regnede den for lige saa meget værd. - *Liv. lib. 26*, Livius (se Note t. S. 52) 26. Bog. - *Jud. 11*. Judices, Dommernes Bog 11,13 f. - *Fordrag*, Forlig.

S.354.

ud i en særdeles Kamp, i en Træfning uden for det regulære Slag. Kilden, Grotius 3,6,12: in dimicatione singulari. - *Partigiengere*, Soldater der opererer paa egen Haand; et Strejfkorps.

S.355.

Cato den Ældre, romersk Statsmand. - *Cicero*, *De officiis* 1,10,37. - *Obligation*, Forskrivning, Gældsbev. - *Cassandrus*, Kassandros, (ca. 350-297 f. Kr.) græsk Hærfører. - *Herlighed*, Rettighed. - *tilgive*, eftergive.

S.356.

restituerede, tilbagegivet. - *Stilstand*, Vaabenstilstand, Vaabenhvile. - *den sidste slags Tilstand*, vistnok Fejl for: Stilstand; Kilden Puf. 8,7,3, har induciæ posterioris generis. Flertalsordet induciæ (eller indutiæ) betyder Vaabenstilstand. - *Jus Commorandi*, Retten til at opholde sig paa et Sted. - *Ottomanus*, Osman I (1259-1326) tyrkisk Sulten, Grundlægger af det osmanniske Dynasti i Konstantinopel. - *Prusias*, By i det nordøstlige Lilleasien. - *for Stadens Erobring*, før S. E.

S.357.

Paulus, Julius Paulus (2. Aarh. e. Kr.) en af de 5 »store« romerske Jurister. - *Juris Consultus*, Retslærd, Lovkyndig. - *Mester over det liggende Fæe*, Herre over Løsøre. - *Castriota*, Giorgio Kastriota, kaldet Scanderbeg (1403-68) befriede under blodige Krige Albanien fra tyrkisk Overherredømme. Hans Liv blev skildret af en anden Albaner, *Marinus Barlesius* (oftest skrevet: Barletius), Marin Barlesio (ca. 1450-1550), *De vita... Georgii Castrioti*, Strassbourg 1557, som blev oversat til Tysk og Fransk; Holberg benytter den som Hovedgrundlag for sin Biografi af Scanderbeg i sine Helte-Historier (1739).

S.358.

confunderes sammen, blandes s., forveksles.

S.359.

publique Pacte, offentlige Aftaler. - *Plinius d. Æ.*, se Note t. 421 S.192. - *Theseus*, græsk Sagnhelt, Konge i Attika. - *besynderlige Forbund*, særlige Overenskomster.

S.360.

sleiffe, sløjfe. - *seyle paa visse Stæder*, sejle til bestemte Lokalteter. Kilden, Thomasius, 3,8,20: ad certa loca navigare.

S.361.

for og efter Mosen, før og efter Moses. - *Hiram*, Konge i Tyros, 1. Kong. 5. - *Propheten*, Jehu i 1. Krønikebog 19,2. - *svage*, syge.

S.362.

Florus (2. Aarh. e. Kr.), latinsk Historieskriver. Oplysningen har Holberg fra den tyske Lærde J. F. Gronovius' Noter til Grotius [2,15,13], som henviser til Florus' kortfattede romerske Historie (Epitome etc.)

1,16. - *Campanier*, se Note t. S. 297. - *under alle Forbund... maa forstaaes den Exception*, ved alle Forbund... maa underforstaaes den Undtagelse (Puf. 8,9,5: »in omnibus foederibus... subintelligi hanc exceptionem«.) - *de Saguntiner*, Indbyggerne i Byen Saguntium (Sagunto) paa den spanske Østkyst ud for Mallorca.

S.363.

bestride, føre Krig mod. - *efter Proportion, ligesom den anden*, forholdsmæssigt lige saa meget som den anden. - *Videnskab*, Viden. - *de Samniter*, Indbyggerne i Provinsen Samnium (Sannio) i Italien. - *den Caudinske Pagt*. Ved Byen Caudium (nu Montesarchio) i Samnium led den romerske Hær 321 f. Kr. et katastrofalt Nederlag og maatte slutte Fred med Samniterne (Caudina pax, Livius, 9,1,1 ff.).

S.364.

Philippus, Filip II, Konge af Makedonien 359-336, Alex. d. Stores Fader; Brevet vedrører en forestaaende Krig med Athen. - *underdanige*, andre underlagte. - *Wicqvef*. Abraham de Wicquefort (d. 1682), fransk Diplomat. - *Ambassadeur et ses fonctions*, L'Ambassadeur et ses fonctions, Haag 1681. S. 41 ff. omtales de Forhold Holberg hentyder til, herunder de fri Stænder, blandt hvilke »les Barons, que l'on appelloit *los ricos Hombres*«. - *Ablegavimus*, vi har udsendt (ni. Ambassadører el. Gesandter, hvor »vi« repræsenterer en Statsmagt), medens deputerede her blot betyder at udsende Repræsentanter fra en By eller en Gruppe Mennesker. Jvf. ovenfor: »men alleene (dvs. kun) Deputerede«. - *Ar agoniske*, Aragonien i Nordøstspanien var et selvstændigt Kongerige 1035-1479. - *Los Riccos hombres*, »de rige Herrer«. -

S.364-

65. *endeel... endeel, dels... dels*.

S.365.

Bemerkelse, Betydning. - *Persens*, Konge af Makedonien 181- 168 f. Kr. - *tvende adskilte*, to forskellige. - *antages*, modtages. - *Ezechia* Ezekias (eller Hiskia), Konge i Juda Rige; 2. Kongebog Kap. 18. - *Plutarch. in Themis.*, Plutark i hans Biografi af Themistoles. -

S.366.

give dem Afskeed, sende dem bort.

S.367.

caverer, borger, garanterer. - *uvitterlig*, ubekendt. - *Scipio*422 Africanus d. Æ. (236-185 f. Kr.). - *Herod. Pol*, se Note t. S. 323. - *giøre samme Skiæl*, give samme Bekomst, gøre Gengæld overfor. - *Legater*, officielle Udsendinge, Gesandter. - *Maria*, Fejl hos Holberg for Margrete af Parma, Filip II's Søster, Statholderinde i Nederlandene 1559-67.

S.368.

Valsingham, Sir Francis Walsingham, Statssekretær under Dronning Elisabeth 1536-90. - *Camd.* William Camden (1551- 1623) eng. Oldforsker og Historiker. - *Elizab.*, Annales rerum Anglicarum et Hibernicarum regnante Elisabetha (Aarbøger om Englændernes og Irernes Forhold under Elisabeths Regering), London 1615. - *Leti*, Gregorio Leti, (1630-1701), italiensk Historieskriver, opholdt sig en Aarrække i Paris, London og Amsterdam. - *Philip.*, dvs. La Vie de Philippe II, roi d'Espagne, Køln 1679. - *Franciscus I*, Frants I, Konge af Frankrig 1515-47. - *Meyland*, Milano. - *Resen*. Peder Hansen Resen (1625-88) dansk Retslærd og Historiker. Prof. ved Københavns Univers, i Etik og Jura. Senere Borgmester i Købn. *Frid.* dvs. Kong Frederichs den Andens Krønike, 1680. - *Lodd*, (Kanon-) Kugler. - *Kaj Rantzov*. Da den unge Kai Rantzau (1562-91) med Anbefaling af Kongen, 1587 blev sendt til Statholderen over de spanske Nederlande, Hertug Alexander af Parma, der residerede i Bruxelles, havde han næppe Gesandtstatus. I Brabant blev han fanget af Røvere og først løsladt efter længere Forhandlinger.

S.369.

Moschion (vist nok 3. Aarh. f. Kr.), græsk Tragedieforfatter. Der er kun bevaret nogle Fragmenter af hans Værker, heriblandt 9 hos den græske Kompilator Stobaios (5. Aarh.). Nr. 6 skildrer Menneskehedens Udvikling, fra kannibalske Hulebeboere, til højere Trin, hvor man begravede de Døde i Stedet for at spise dem. - *ne darentur etc.*, For at der ikke skulde ses afskyelige Tegn paa en tidligere Tids Føde. H. citerer den latinske Oversættelse efter Grotius 2,19,2. - *Plinius* d. Æ., Historia naturalis 7,55. - *ziirlig*, smukt. - *spiser os*, bespiser, føder os. - *Democritus*, Demokrit (d. ca. 400 f. Kr.) græsk Filosof.

S.370.

veigre, nægte. - *Josephus*, Josefus, fra 1. Aarh. e. Kr., forfattede paa Græsk Værker om Jødernes Historie.

- *Snorre Sturl. Præf. ad Chr. Norvegiæ*. Snorri Sturlusons Heimskringla var udgivet 1697 med svensk og latinsk Oversættelse af Johs. Peringskiold. Holberg henviser til Fortalen, Præfatio, og i Stedet for Udgavens latinske Undertitel *Historiæ regum septentrionalium*, de nordiske Kongers Historier, skriver han *Chronicon Norvegiæ*, Norges Krønike.

S.371.

Olaus Monachus. Oddr [Holberg ved en Fejl: Olav] Snorrason, en islandsk Munk, som i 12. Aarhundredes sidste Del skrev en latinsk Levnedsskildring af Olav Trygvesson; af denne 423 latinske Original er kun nogle faa Udtryk bevaret. Den oversattes til Islandsk og derfra atter bl. a. til Dansk og Latin. - *Thomas Bartholin* d. Y. (1659-90), dansk Oldforsker, som 1689 udgav et stort Værk *Antiquitatum Danicarum de causis contemptae a Danis adhuc gentilibus mortis libri tres*, dvs. Danske Oldtidsminder, i tre Bøger, om Aarsagerne til de dengang endnu hedenske Danskeres Dødsforagt. Holberg forbinder Titelen med Ordet *thesaurus*, Skatkammer, Samlingsværk.

424

Til Vejledning i Udgavens Noteapparat

Denne Udgave af Holberg er indrettet saaledes, at hvert Skrift eller større Tekststykke er omgivet af sin egen Indledning og sine egne Noter. Læseren skal kunne slaa ned omtrent hvor som helst og paa Stedet faa de nødvendige Oplysninger. En Henvisning som »Se Note t. S. 92« findes derfor praktisk taget kun inden for Kommentaren til det enkelte Værk, f. Eks. en Komædie.

Noterne har som vigtigste Formaal at sikre, at den moderne Læser ikke misforstaar Holberg. Der er derfor lagt stor Vægt paa Ordforklaringer. Der er flere Fælder i Holbergs Sprog end man gerne forestiller sig. Ikke alle tænker saaledes paa, at som oftest betyder Ordet »svag« hos Holberg »syg«, ligesom »vittig« vil sige »klog« og »hurtig« af og til maa oversættes med »snu«. For mange er det nok ogsaa nyt, at »Republik« (Republique) betyder »Stat«, at »Frelse« kan staa for »Frihed«, »Daarlighed« for »Taabelighed« og »Nederlag« for »Drab«. Og det nytter ikke, som man tidligere har gjort, at føje en Ordliste til hvert Bind, for mange Læsere opdager slet ikke Vanskeligheden og slaar derfor ikke efter i Listen. Da Noterne her nøje følger Siderne, kan den nye Læser hurtigt sikre sig, at han ikke har misforstaaet Holbergs farlige Ord.

Det er en Selvfølge, at forældede Udtryk, vanskeligere Fremmedord, latinske Citater m. m. er forklaret. Oplysninger af historisk og geografisk Art er affattet i yderste Knaphed.

Naar Holberg anfører en anden Forfatter, meddeler Noter saa vidt muligt, i hvilken Bog og Kapitel Citatet findes. Ordlyden af Holbergs Tekstkilder meddeles kun, hvor den har Betydning for den sproglige Fortolkning af Holbergs danske Tekst. Det har den mange Steder i Holbergs Natur- og Folkeret. Da denne her kommenteres for første Gang, er det let forstaaeligt, at ikke alt er opklaret. Der findes geografiske Lokaltæter o. lign., som ikke er identificerede.

Under det forberedende Arbejde med Noterne til Natur- og Folkeretten har jeg haft værdifuld Hjælp af stud. mag. Lisbet Holst.

425

BILLEDFORTEGNELSE

- 1. Maleri af Ludvig Holberg..... Frontispice
- 2. Indførsel i Bodleian Library's Gæsteprotokol i Oxford.....64
- 3. Læsesalen i Bodleian Library.....65
- 4. The Mary Magdalen College i Fugleperspektiv...80

- 5. Spisesalen i samme Kollegium.....81
- 6. The Magdalen Bridge.....96
- 7. Holberg's første Bog Introduction 1711.....97
- 8. Naturens og Folke-Rettens Kundskab 1716.....112
- 9. Portræt af Hugo Grotius.....113
- 10. Portræt af Thomas Hobbes.....128
- 11. Portræt af Samuel Pufendorf.....129
- 12. Portræt af Christian Thomasius.....144
- 13. Holberg's Fødested i Bergen.....145
- 14. Bergens Beskrivelse 1737.....145
- 15. Bergen set i Fugleperspektiv omkr. 1740.....184
- 16. Joh. F. L. Dreier: Havnen i Bergen.....185
- 17. Passage i Bredsgaarden.....232
- 18. Latinskolen.....232
- 19. Mindeplade.....232
- 20. I. C. Dahl: Raadhuspladsen i Bergen.....233
- 21. Joh. F. L. Dreier: Byporten i Bergen.....272
- 22. Tyskebyggen.....273
- 23. Portræt af Dorothea Engelbrecht's Datter.....288
- 24. Det Lem'ske Silketæppe.....289
- 25. Holberg's Fars Vaaben og hans eget Signet.....304
- 26. Præstegaarden i Voss.....305
- 27. Tre Udkast til Holberg Statuer.....305
- 28. Professoransøgning 1714.....320
- 29. Admiral Gjeddes Gaard.....321
- 30. Borch's Kollegium.....352
- 426
- 31. Wilhelm Marstrand: Den unge Holberg.....353
- 32. Holberg's Apotek i Trinità dei Monti i Rom.....353
- 33-34. Wilhelm Marstrand: Holberg i Rom.....368
- 35. Dannemarks og Norges Beskrivelse 1729.....369

*Citat i Billedtekst fra Holberg's Levnedsbreve er fra Oversættelsen 1745.
Kursiv i Billedtekster er Citat.*